

JĀNIS RIEKSTIŅŠ

PADOMJU IMPĒRIJAS KOLONIĀLĀ POLITIKA UN LATVIJAS KOLONIZĀCIJA

1940-1990

Rīga 2015

JĀNIS RIEKSTIŅŠ

PADOMJU IMPĒRIJAS KOLONIĀLĀ POLITIKA UN LATVIJAS KOLONIZĀCIJA

1940-1990

Rīga 2015

Padomju impērijas koloniālā politika un Latvijas kolonizācija 1940.–1990.

J.Riekstiņš

Šīs monogrāfijas sagatavošanā izmantoti Latvijas Valsts arhīvā esošie LPSR Ministru padomes, Latvijas komunistiskās partijas Centrālās komitejas, LPSR Centrālās statistikas pārvaldes, LPSR Valsts plāna komitejas, Rīgas pilsētas izpildu komitejas, kā arī citu iestāžu fondu materiāli. Izmantoti arī Latvijas un citu valstu zinātnieku pētījumi par padomju impērijas koloniālās politikas norises gaitu.

Monogrāfijā parādīts, ka Latvijas kolonizācija notikusi kā ar neierobežotās stihiskās migrācijas, tā arī, un it īpaši, ar organizētās migrācijas palīdzību un mērķtiecīgu atvaļināto PSRS militārpersonu iepludināšanu Latvijā. Svarīgs koloniālā režīma nostiprināšanas faktors, kā tas parādīts šajā pētījumā, ir bijusi vietējo nacionālo kadru „iztīrīšana” un pārkrievošana.

Liela vieta monogrāfijā ir ierādīta to nepelnīto privilēģiju atklāšanai un analīzei, kādas ar PSRS Ministru padomes, PSKP CK, kā arī citu centrālo iestāžu lēmumiem tolaik bija piešķirtas kā civilajiem kolonistiem, tā arī atvaļinātajiem PSRS militāristiem.

Monogrāfijā publicētie fakti vēlreiz apliecina to, ka viens no visbūtiskākajiem padomju impērijas sabrukuma faktoriem ir bijis tās nežēlīgā veidā īstenotā koloniālā politika kā Latvijā, tā arī citās nacionālajās republikās.

Padomju impērijas koloniālā politika un Latvijas kolonizācija 1940-1990. J.Riekstiņš

Izdevums tapis ar Komisijas PSRS totalitārā komunistiskā okupācijas režīma upuru skaita un masu kapu vietu noteikšanai, informācijas par represijām un masveida deportācijām apkopošanai un Latvijas valstij un tās iedzīvotājiem nodarīto zaudējumu aprēķināšanai, kas izveidota ar Ministru kabineta 2013. gada 7. novembra rīkojumu Nr. 537 (MK Komisija), atbalstu

Izdevējs Tieslietu ministrija

Redkolēģija

Zinātniskie redaktori: Pārsla Eglīte, Juris Prikulis

Korektors: Ruta Pazdere

Makets, dizains: SIA „E FORMA”

© Autors Jānis Riekstiņš

© MK Komisija

ISBN 978-9934-8578-1-2

SATURS

Priekšvārds	6
Historiogrāfija	17
Avoti	19
1. nodaļa	
Cara impērijas koloniālā politika. Latvijas kolonizācija un rusifikācija	24
1.1. Impērijas „nomaļu” pakļaušana un kolonizēšana	24
1.2. Latviešu apdzīvoto vietu kolonizācija un rusifikācija	29
1.3. „Mazākā ļaunuma” teorija – carisma koloniālās politikas attaisnojums	36
2. nodaļa	
Padomju impērijas koloniālā politika	39
2.1. Jaunās impērijas izveidošana. Centra diktāts	39
2.2. Impērijas paplašināšana. Robežu maiņa	44
2.3. Organizētā migrācija – „nomaļu” kolonizēšanas līdzeklis	48
2.4. Krievu tauta – „pirmā līdzīgo vidū” un viņu vecākais brālis	53
3. nodaļa	
Latvijas kolonizācija 1940.–1941. gadā	63
3.1. Latvijas okupācija	63
3.2. Ne līdztiesīga republika, bet metropoles kolonija	73
3.3. Pirmā ešelona kolonisti	80
4. nodaļa	
Latvijas kolonizācija. 1944-1990	94
4.1. Stihiskā migrācija	94
4.2. Organizētā migrācija	106
4.3. Atvaļināto militārpersonu apzināta iepludināšana Latvijā	117
4.4. Pasu režīms Latvijas kolonizācijas apstākļos	125
4.5. Kadru „tīrīšana” un pārkrievošana. Neatrisinātais nacionālais jautājums	145
5. nodaļa	
Migrantu un kolonistu privilēģijas	167
5.1. Migrantu un kolonistu privilēģiju sistēmas izveidošana un nostiprināšana 1940.–1941. gadā	167
5.2. Iebraucēju privilēģijas pēckara gados	170
5.3. Militāristu privilēģijas	177
5.4. Demobilizēto militārpersonu privilēģijas	184
Pēcvārds	194
Saisinājumi	199

Priekšvārds

Arhīvu materiāli, kā arī nacionālās politikas pētnieku jaunākie darbi apliecina, ka padomju impērijā, tāpat kā savulaik cara Krievijā, ir tikusi īstenota mērķtiecīgi izvērstā „nomaļu” kolonizācijas politika. Arī Latvija 1940. gadā tika okupēta un iekļauta Padomju Savienības sastāvā.

Daudzus gadus īstenotā kolonizācija īpaši smagas sekas radīja Latvijas iedzīvotāju sastāvā. Tas tika krasi izmainīts, maksimāli palielinot krievu, kā arī vairumā pārkrievoju citu tautību iedzīvotāju skaitu, latviešu īpatsvaram nokrītot zem katastrofāli zemam līmenim. Saskaņā ar tautas skaitīšanas datiem 1935. gadā Latvijā dzīvoja 1461 tūkstoši latvieši (77%), 191,9 tūkstoši krievi un baltkrievi – 10,1%, 1,8 tūkstoši ukraiņi – 0,1%.¹ 1989. gadā latviešu Latvijā bija 1388 tūkstoši, krievu – 906 tūkstoši, baltkrievu – 120 tūkstoši un ukraiņu – 92 tūkstoši.² Demogrāfe Pārsla Eglīte šai sakarā norāda: „Latvijas iedzīvotāju sastāvam 45 gados papildinoties galvenokārt ar kolonistiem un viņu pēcnācējiem, cittautiešu īpatsvars palielinās no 23% 1935. gadā līdz 48% 1989. gadā. Pilsētās tas sasniedza 56% un Rīgā vēl vairāk – 63,5 procentus. Kaut arī cittautiešu sastāvā bija vai visu toreizējās PSRS tautu pārstāvji, krievi viņu vidū bija pārsvarā (1989. gadā 70,8%) un krievu valodu arī daudzi citu tautību pārstāvji atzina par savu dzimto valodu.”³

Latvijas PSR Valsts statistikas komitejas iedzīvotāju statistikas pārvaldes 1990. gada 15. jūnija ziņojumā par Latvijas iedzīvotāju nacionālo sastāvu pēc 1989. gada Vissavienības tautas skaitīšanas datiem tika secināts:

„Latvija pieder pie republiku skaita ar augstu slāvu tautas daļu, kuras dzīvo tās teritorijā. Tik pat augsts slāvu tautību īpatsvars ir tikai divās republikās – Igaunijā un Kazahijas PSR. Taču ja Kazahijas PSR to īpatsvars nemitīgi samazinās, tad Igaunijā un Latvijā tas palielinās. Kā parāda visu pēckara tautas skaitīšanas dati, neraugoties uz latviešu tautības personu skaita absolūto palielināšanos, latviešu īpatsvars kopējā republikas iedzīvotāju skaitā nepārtraukti samazinās.

Īpatsvara, kā arī salīdzinot ar 1935. gadu, arī latviešu absolūtā skaita samazināšanās, galvenokārt izskaidrojama ar kara sekām, sekojošām represijām, nosacīti daudz vecāko vecuma sastāvu, kā arī pēckara gados neattaisnoto rūpniecības un dažu citu ekonomikas nozaru attīstību un ar to saistīto darbaspēka pieplūdumu no citiem valsts rajoniem. Pēdējos trīsdesmit gados migrācija kļuva par latviešu īpatsvara samazināšanas galveno faktoru Latvijas iedzīvotāju kopējā skaitā.”⁴

1 B.Mežgailis, P.Zvidriņš. Padomju Latvijas iedzīvotāji. Rīga, 1973, 151. lpp.

2 LVA, 277.f., 17.apr., 445.l., 9., 10.lp.

3 Pārsla Eglīte. Padomju okupācijas ilgāka laika demogrāfiskās sekas. - // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sējums. Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959.gadā: politika un tās sekas. Starptautiskās konferences referāti. 2002. gada 13.–14.jūnijs. – Rīga, 23, 259.lpp.

4 LVA, 277.f., 17.apr., 445.l., 18., 19.lp.

Visā padomju impērijas pastāvēšanas laikā tika runāts galvenokārt par t.s. stihisko migrāciju un apgalvots, ka migranti uz Latviju no citiem PSRS reģioniem braucot tikai labāku dzīves apstākļu meklējumu dēļ. Bet tā bija tikai daļa patiesības. Tas, ka līdzās šai „stihiskajai migrācijai” pastāvēja arī Padomju Savienības komunistiskās partijas – sabiedrības „vadošā un virzošā spēka”, PSRS valdības, PSRS Valsts plāna komisijas, kā arī centrālo ministriju, resoru un uzņēmumu vadītāju rūpīgi izplānotā un īstenotā „organizētā migrācija”, tika noklusēts.

Dokumenti neapstrīdami pierāda, ka gadu desmitiem ilgi reizē ar darbaldiem un izejvielām Latvijā tika ievests arī milzīgs strādnieku un speciālistu skaits. Tas tika pamatots ar Latvijā plaši izvērstās „sociālistiskās industrializācijas” vajadzībām.

Ļoti plaši PSRS vadība Latvijā izvērta militāri rūpnieciskā kompleksa darbību, kura apkalpošanai strādnieki un speciālisti tika izraudzīti ļoti rūpīgi. Sprotams, ka lielā vairākumā tie nebija vietējie iedzīvotāji, bet iebrucēji no PSRS.

„Organizētās migrācijas” plānotāji un organizētāji balstījās ne tikai uz uzņēmumu darbaspēka vajadzībām, bet arī uz boļševiku vadoņa V.Ļeņina atzinumu, ka „jautājuma būtība ir tā, lai apzinīgais strādnieks justos ne tikai saimnieks savā rūpniecā, bet arī visas zemes pārstāvis”.⁵ Bet lai viņš (šajā gadījumā iebrucējs citā zemē) patiešām tā varētu justies, pagājušā gadsimta trīsdesmitajos gados tika izdomāta, bet pēc tam plaši un uzņēmīgi propagandēta tēze par „diženo krievu tautu” kā „pirmo līdzīgo vidū” un citu tautu „vecāko brāli”. Nemitīgi tika skandināti arī saukļi par „lielās krievu tautas nesavtīgo palīdzību citām tautām”, par tās vēstures „diženumu” un kultūras „neizsmēlamajām bagātībām”. Okupētā valsts tika sovetizēta ar uzticamo Maskavas kadru palīdzību, padzenot no darba, un bieži vien arī represējot vietējos darbiniekus. Visuizticamākais okupācijas režīma balsts bija no PSRS Bruņotajiem spēkiem atvaļinātie vai rezervē ieskaitītie virsnieki, kuru plūsma uz Latviju tika stimulēta ar dažādiem PSKP CK un PSRS valdības lēmumiem. Par viņu turpmākās dzīvesvietās izvēli, tā arī par ērto dzīvokļa saņemšanu un citām privilēģijām tika pieņemti daudzi lēmumi un rīkojumi, kuru izpilde Latvijas pamatiedzīvotājiem nodarīja patiesi lielu ļaunumu.

Ja ielūkojamies tā laika pieņemtajos dekrētos, lēmumos un likumos, tad varētu likties, ka jebkura impērijas sastāvdaļa – savienotā republika ir bijusi suverēna valsts, kura pati ir tiesīga izlemt un risināt visus savas dzīves būtiskos jautājumus. Tā, piemēram, 1978. gada 18. aprīlī LPSR 9. sasaukuma Augstākās padomes ārkārtējā 8. sesijā pieņemtajā LPSR Konstitūcijā tika noteikts, ka „LPSR ir līdztiesīga padomju federācijas locekle, suverēna padomju sociālistiska valsts (68. p.)”, ka „Konstitūcija piešķir LPSR kā suverēnai valstij PSRS sastāvā plašu pastāvību. Padomju Latvija, izņemot PSRS konstitūcijas 73. pantā noteiktos jautājumus, pastāvīgi realizē valsts varu savā teritorijā, ko nevar grozīt bez tās piekrišanas. LPSR ir tiesības brīvi izstāties no PSRS (69. p.), stāties attiecībās ar ārvalstīm,

5 Ļeņins V.I. Raksti, 27.sēj., 317.lpp.

piedalīties starptautisko organizāciju darbībā”⁶

Patiesībā tās bija tikai skaļas un tukšas frāzes. Tāpat kā neskaitāmie apgalvojumi par nacionālā jautājuma „sekmīgu atrisināšanu”. Tā, piemēram, 1961. gadā PSKP XXII kongresā pieņemtā „Komunistiskās sabiedrības uzcelšanas programmā” tika apgalvots:

„Dižens sociālisma iekarojums ir nacionālā jautājuma atrisinājums.”⁷

Pat vēl 1988. gadā, laikā kad daudzās impērijās „nomalēs” nacionālie konflikti jau bija sasnieguši sprādzienbīstamu pakāpi, „pārbūves” un „jaunās domāšanas” iniciators, PSRS līderis Mihails Gorbačovs apgalvoja: „Ja mūsu valstī nebūtu principā atrisināts nacionālais jautājums, tad nebūtu tās Padomju Savienības, kādā tā ir pašlaik tās sociālajā, kultūras, ekonomiskajā un aizsardzības jomā. Mūsu valsts nebūtu izturējusi, ja nebūtu notikusi republiku faktiskā izlīdzināšanās, ja nebūtu radusies savienība uz brālības pamata. (...) Izcila loma nacionālā jautājuma risināšanā ir bijusi krievu nācijai.”⁸

Šis apgalvojums, kas tika balstīts uz padomju politiku, sabiedrisko zinātnu un citu speciālistu atziņām par „nacionālā jautājuma atrisinājumu” un „harmoniskajām nacionālajām attiecībām”, bija acīmredzama milzīga politiska kļūda. Līdz padomju impērijas sabrukumam bija palikuši tikai pāris gadi. Un viens no šī sabrukuma visbūtiskajiem iemesliem bija tieši nacionālā jautājuma „neatrisināšana”. Faktiski tas bija daudzu gadu garumā sistemātiski īstenotās „nomaļu” kolonizācijas un centra diktāta likumsakarīgs rezultāts.

Saprotams, ka tādi jēdzieni kā „kolonija”, „kolonizācija” un „koloniālisms” padomju impērijā tika lietoti tikai attiecībā uz „imperīālismu”. Izziņu literatūrā tie tika skaidroti šādi:

„**Kolonizācija** – varmācīga kādas valsts vai apgabala pārvēršana par koloniju, iedzīvotāju apmešanās vai iedzīvotāju noņemšana neapgūtos apgabalos, valsts nomalēs; apmetņu dibināšana atkarīgā zemē. Kolonizācija bija saistīta ar biežiem kariem, vietējo iedzīvotāju nežēlīgu ekspluatāciju, iznīcināšanu. Kolonizācija izraisījusi Āzijas, Āfrikas, Latīņamerikas tautu koloniālu paverdzināšanu.

Kolonija – (lat. *colonia* – iedzīvotāju noņemšana svešā teritorijā; kolonija):

1. Valsts vai teritorija, kas pakļauta metropoles varai un zaudējusi politisko un ekonomisko patstāvību. Koloniju pārvaldīja saskaņā ar imperiālistisko valstu izveidotu īpašu režīmu.
2. Vienas nacionalitātes vai vienas valsts ieceļotāju apmetne citā valstī vai kādā šās valsts pilsētā”⁹

6 Skat.; Meļķis E. Par Latvijas PSR Konstitūciju. – Rīga, 1980.

7 Padomju Savienības Komunistiskās partijas Programma. Pieņēmis PSKP XXII kongress. – Rīga, 1961, 15., 16.lpp.

8 M.Gorbačovs. Pārkaršana un jaunā domāšana. Mūsu valstij un visai pasaulei. – Rīga, 1988, 103.lpp.

9 Politiskā enciklopēdija. – Rīga, 1987, 298.lpp.

PSRS ārpolitikā atbalstīja nacionālo atbrīvošanās kustību, kas bija vērsta pret nacionālo atkarību. Tā, piemēram, pēc PSRS priekšlikuma 1960. gadā Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālajā asamblejā tika pieņemta deklarācija par neatkarības piešķiršanu koloniālajām valstīm un tautām. Saprotams, ka nekāds pastāvošais koloniālisms PSRS iekšpolitikā netika atzīts.

Tolaik par Krieviju un Padomju Savienību kā par koloniālām impērijām interesējās un rakstīja tikai ārzemju pētnieki un latviešu emigrācijas pārstāvji. Tā, piemēram, Jānis Bokalders 1953. gada apcerē „Teritoriāls koloss uz māla kājām” norādīja: „(..) Pareizs vispārējos vilcienos ir zviedru autora A.Hetnera slēdziens par Krieviju: „Būtībā krievu valsts ir iekarojumu un koloniju valsts. Tā sastāv ne tikai no krievu apdzīvotās pamatzemes, bet arī no iekarotām zemēm ar iedzīvotājiem, kuru kultūra ir līdzvērtīga vai augstāka, un no kolonijām, kurās krievu iedzīvotāji, saimniecība un vismaz krievu valdīšana izplatījusies pār pakļautām tautām. Parasti gan Krieviju nepieskaita koloniju valstīm tādēļ, ka tā izpletusies vienā kontinentā. Šāda uztvere ir kļūdaina un var novirzīt no pareizas izpratnes par lietām. Vai valsts izplešas pāri jūrai vai tikai pa sauszemi, tam koloniju būtības noteikšanā nav nekādas nozīmes vai ir tikai tad nedaudz nozīmes, ja valsts izplešanos nevar nošķirt ar kādu jūtamu robežu, un kad metropole ar koloniju saplūst.

(..) Visa Krievijas vēsture liecina par nepārtrauktiem iekarojumiem un dažādu veida rusifikāciju, par tautu apspiešanu – katras kultūras un politiskas pašdarbības un autonomijas noliegšanu. Birokrātiski policejiskā iekaroto zemju pašpārvaldīšana nesekmēja šo zemju būtisku saliedēšanos ar kopvalsti, kas arī maz interesējās par to saimnieciski kultūrālo zelšanu. (..) Imperiālā un autokrātiskā Krievija ar visu savu milzu karaspēku un birokrātiju nespēja saliedēt lielo Krievijas teritoriju vienā vienībā. Tā bija un palika ar varas līdzekļiem mehāniski kopā saturēts tautību, kultūru un saimniecību konglomerāts. Vēlēšanos daudztautību Krieviju ar varu pārvest par nacionālu lielkrievisku valsti neizdevās īstenot cara impērijai, tāpat to nespēja un nespēs izdarīt lielnieciskā Padomju Savienība ar vēl drakoniskākiem līdzekļiem.

Krievija gan varējusi ātri izplesties un koloniālo zemju iegūšanā sacensties pat ar angļu sakšu pasaules impēriju. Ar iegūto zemju pārvaldīšanu, noorganizēšanu un dzīves uzlabojumiem tai ne tuvu nav izdevies sasniegt tādas labvēlīgus rezultātus, kādus sasniegušas tādas vecās koloniālvalstis kā Francija un Anglija. Krievijas ekspansīvā imperiālā politika drīzāk atgādina kādreizējo Pirenejas pussalas konkvistadoru iekarojumu paņēmienus, kas acumirkli deva spožus panākumus un pat lielu bagātību, bet nenodrošināja pamatus ilgai nākotnei.”¹⁰

Savukārt Arturs Landsmanis 1975. gadā rakstīja: „Vai Latviju var uzskatīt par Padomju

10 Jānis Bokalders. Koloss uz māla kājām. // Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā. 1940-1990. – Stokholma – Toronto, 2000, 288., 289.lpp.

Savienības koloniju? Atbilde ir atkarīga no tā, ko saprotam ar jēdzienu kolonija. Politiskā skatījumā Krievijas stāvoklis iepretim nekrievu tautām tās robežās bieži tika salīdzināts ar metropoles un koloniju stāvokli.

1960. gada rudens sesijā ANO (Apvienoto Nāciju Organizācijas) pilnsapulcē ASV pārstāvis *Jomes Wodsworths* (Džeims Vudsvorts) runāja par jauno koloniālismu, kura galvenais reprezentants ir Padomju Savienība. Šī zeme, pēc viņa vārdiem, bija mūsaiņu lielākā koloniālā impērija, kas nemitīgi palielinājusi savas robežas ar maldinošu kaujas saucieniem par atbrīvošanu.

Britu ārlietu viceministrs *Ormsby – Gore* (Ormsbijs – Gors) sacīja, ka Padomju Savienība kopš 1939. gada ar varu pievienojusi sev sešas valstis vai to daļas ar 22 miljoniem iedzīvotāju. To vidū atrodas „trīs jaunākās kolonijas” – Igaunija, Latvija un Lietuva. Ir traģisks fakts, viņš teica, ka ANO ir maz iespēju palīdzēt šīm tautām padomju jūgā.

Gadu vēlāk, 1961. gadā ANO kopsapulcē no jauna tika norādīts uz Padomju Savienību kā uz koloniālu impēriju. Tā izteicās, starp citu, Francijas, Ķīnas (Formozas), Jaunzēlandes pārstāvji. Viņi sacīja, ka ir jāpievērš uzmanība arī tām dominēšanas formām, ko praktizē PSRS. ASV pārstāvis sacīja, ka Padomju Savienība ir vienīgā (...) impērija, kur nevienai pakļautai tautai nav dota iespēja izšķirties par savu nākotni un savu likteni.¹¹

Pasaules valstu lielākais vairums neatzina Latvijas okupāciju 1940. gadā. Rietumvalstu politika attiecībā pret Latviju bija pretrunīga. No vienas puses atsevišķas Rietumvalstis turpināja atzīt Latvijas ārzemju pārstāvniecības, līdz ar to atzīstot arī – Latvijas valsts pastāvēšanu, bet no otras puses, tas nekad netika izdarīts starptautisko organizāciju līgumu līmenī.

Vienota uzskata par Padomju Savienību kā par koloniālu impēriju tolaik nebija arī Rietumvalstu zinātniekiem. Tā, piemēram, 1960. gados angļu pētnieki *Elks Nouns* (*A.Novea*) un *E.Njuts* (*J.Newth*), atsakoties nosaukt ekonomiskās ekspluatācijas ziņā Centra un nomaļu attiecības par „koloniālām”, tomēr uzmanību pievērsa tam, ka reālās pilnvaras lēmumu pieņemšanā palika Maskavas ziņā.

„Tamdēļ”, viņi rakstīja, „ja mēs nenosaucam pastāvošās attiecības par koloniālismu, tad mums ir jāatrod jauns nosaukums, lai atrastu apzīmējumu tam, kas tā pakļaušanās tāda ir un ar ko tā atšķiras no agrāko laiku imperiālisma.”¹²

Krievijas zinātņu akadēmijas Krievijas vēstures institūta darbinieki *Viktors Kotovs* un *Vadims Trepavlovs* par impērijas nomaļu kolonizāciju un to statusu 2007. gadā rakstīja: „(...) Vietējie nacionālrādīkļi savienotajās un autonomajās republikās nereti krievus kopumā uztvēra kā priekšniekus un konkurentus ar neattaisnoti augstu

sociālo statusu. Pretkrievu noskaņojumi nacionālajos rajonos daudzējādā ziņā bija lielas krievu iedzīvotāju masveida pārvietošanas uz turieni rezultāts. Pie kam, jaunajās vietās viņi strādāja galvenokārt rūpniecībā, celtniecībā, transportā, sastādot strādnieku šķiras un zinātniski tehniskās inteligences kodolu; tātad atradās tādā sociālajā un ekonomiskajā vidē, kura neprasija ātru adaptāciju attiecībā pret lokālajām etniskajām nacionālajām īpatnībām – valodas, ieražu apguvi u.t.t. Kā likums, tieši otrādi, nacionālajos reģionos paplašinājās tieši krievu valodas un kultūras vide, kas izsauca vietējo „etniskās tīrības” aizstāvju neapmierinātību. Tā rezultātā vietējo valodu nezināšana tika izvirzīta par vainu krieviem kā pazīme par nacionālās kultūras ignorēšanu.

Augstāk minētās pārvaldes īpatnības un pēc varas gribas krievu saplūšana nomalēs, dabiski piespieda viņus asociēt ar šo varu, uztvert viņus kā valstiskuma paudžus. Taču cik pamatots ir šāds uzskats? (...) Šī problēma historiogrāfijā un politoloģijā tiek izvirzīta, piemēram, sakarā ar to, lai noteiktu nomaļu atkarības pakāpi no Centra, salīdzinot to ar „klasiskajiem” koloniālisma modeļiem. Tādu traktējumu, pēc mūsu domām, visskaidrāk ir noformulējis *M.Vošļevskis*. Pēc viņa domām, no vienas puses, savienotajām republikām bija puskoloniju iezīmes: viņas Padomju valsts sastāvā iegāja kā tās administratīvas vienības, to administrācija galvenokārt bija vietējās izcelsmes, taču daudzus noteicošos posteņus ieņēma metropoles sūtņi; republikas teritorijās dislocējās metropoles karaspēks; oficiālā lietvedība notika un grāmatas iespieda kā vietējā, tā arī krievu valodā. No otras puses, ar koloniālo statusu pretrunā bija galvenokārt vietējo tautību nomenklatūras valdīšana, nosacīti nelielās krievu nomenklatūras. Jādomā, ka *Vošļevska* minētās „puskoloniālās atkarības” iezīmes tādas nav, jo tās kopumā atspoguļo totalitārā režīma iezīmes daudz nacionālajā valstī un nevajadzētu šo režīmu pielīdzināt koloniālo impēriju režīmam. Nacionālās apspiešanas pastāvēšana polietniskā valstī nepavisam neliecina par pārvaldes koloniālo raksturu.”¹³

Saprotams, ka šāds padomju impērijas koloniālās politikas skaidrojums, faktiski – attaisnojams, šodien nav pieņemams.

Amerikāņu pētniece *Eva Tompsona* (*E.Thomson*) rakstīja: „Krievijas gadījumā kolonijas robežojās ar etniskām krievu zemēm. Krievijas impērijas transformācija par Padomju Savienību vēl vairāk nomaskēja valsts koloniālo dabu, kurā dominēja krievi. Tās teritoriju palielināja uz karu, aneksiju un diplomātisko manevru rēķina, kuri ne pārāk daudz atšķīrās no Rietumeiropas valstu pasākumiem. Taču koloniju tuvums etniskajām krievu zemēm aizēnoja metropoles un koloniālo perifēriju attiecību dabu, kuras mūsu dienās sāka censties pēc suverenitātes un savas identitātes. (...) Mūsdienu rietumu vēsturnieki ir pazaudējuši carisma – padomju koloniālisma cēloņu – seku izpratni. Lielā mērā tas saistīts ar tiem, kas Padomju Krievijā saredzēja nākotnes politiskās struktūras tipu. (...) Zinātnieki un politiķi,

11 Arturs Landsmanis. Pastāvēt vai iznīkt. Baltijas tautu destrukcija Padomju Savienībā. – Stokholma, 1975, 81.lpp.

12 Государство наций: Империя и национальное строительство в эпоху Ленина и Сталина. – Москва, 2011, с.10. (A.State of Nation. Empire and Nation – Making in the Age of Lenins and Stalin. – Oxford, 2001).

13 В.М.Котов, В.В.Трепавлов. Русский народ в XX веке: парадоксы исторической судьбы. // Отечественная история, 2007. №3, с.56,57.

kuri dekonstruēja rietumu koloniālismu, bieži simpatizēja padomju Krievijas politikajai sistēmai. Viņi uzskatīja, ka cara Krievijas pagātne – tas ir feodālisms, par ko liecināja aizjūras koloniju trūkums. Finanšu, militārais un diplomātiskais ieguldījums, kuru Padomju Savienība deva trešās pasaules „antiimperālajā” lietā, aizēnoja to faktu, ka Krievija bija iesaistīta tajās praksēs, kura pati ārpus savas ietekmes sfēras tik pamatīgi nosodīja. (...) Rietumi nenovērtēja Krievijas koloniālo politiku un parādīja savu aklumu attiecībā pret koloniālajām struktūrām un iekarojumu metodēm, kuras nebija radījuši viņi paši. (...) Pēcpadomju laikā, kad Padomju Savienības republikas izrāvās no Krievijas Federācijas, daļējās dekolonizācijas process kopumā tika uztverts kā demokratizācija, kas ļāva metropolei atkal izkrist no rietumu pēckolonijas procesa kritiķu uzmanības loka.¹⁴

Amerikāņu politiķis Džordžs Kennans (*George Kennan*) savās ģeopolitiskajās pārdomās ne vienreiz vien lika saprast, ka krievu impērijas kolonijas politikajā un kultūras ziņā esot atradušās uz „daudz zemāka līmeņa” un ka Krievijai savas pašas drošības apsvērumu dēļ esot bijušas „likumīgas tiesības dominēt Centrālajā un Austrumeiropā”, bet Pīters Fords (*Peter Ford*) norādīja, ka „Krievijas attieksmes pamatā pret savām bijušajām kolonijām atrodas dziļā pārliecībā, ka tā tām sniedza pozitīvu ietekmi, kuru laipni pieņēma Kaukāza, Centrālāsijas un Austrumeiropas tautas.”¹⁵

Igaņu profesors Kalevs Kuks (*Kalev Kukkk*) par Igaunijas kolonizāciju runā tieši: „Procesam, kas ideoloģisku apsvērumu dēļ pēckara gados tika dēvēts par „Igaunijas ekonomikas atjaunošanu un sociālistisko pārveidi”, piemita visas ierastās kolonizācijas pazīmes, piemēram:

1. mērķtiecīga 1920. g. – 1940. g. izveidotās tautsaimniecības struktūras graušana;
2. okupācijas varas interesēm kalpojošas struktūras ieviešana, kas dēvēta par „intensīvu nozaru attīstību, kurās Igaunija specializējās Padomju Savienības mērogā”;
3. plaša un negausīga vietējo dabas resursu ekspluatēšana;
4. uz pamatiedzīvotāju asimilāciju vērsta darbaspēka un migrācijas politika;
5. Igaunijas agrāko ekonomisko kontaktu pārtraukšana un valsts izolēšana no pasaules ekonomikas.”¹⁶

Demogrāfi Pārsla Eglīte un Ilmārs Mežs par Latvijas kolonizāciju un kolonistiem raksta: „(...) Saistība ar pakļāvēju varu ir kolonistu būtiska pazīme, ar ko tie atšķiras no kara vai politiskajiem bēgļiem un ekonomiskajiem migrantiem, kas maina mītnes zemi darba vai augstāka dzīves līmeņa meklējumos un kuriem pieder vairākums mūsdienu iecelotāju

14 Эва Томпсон. Имперское знание: русская литература и колониализм. // Перекрестки. Журнал исследований восточноевропейского пограничья. №1-2 / 2007, с.33, 68, 69.

15 Turpat, 41., 42.lpp.

16 Kalev Kukkk. Ekonomiskie zaudējumi, ko Igaunijas tautsaimniecībai radīja padomju okupācija. // Padomju Savienības nodarītie zaudējumi Baltijā. Starptautiskās konferences materiāli Rīgā, 2011. gada 17.–18.jūnijus. – Rīga, 2013.g., 75.lpp.

Eiropas Savienības valstīs. Attiecīgi jēdzienu „**kolonizācija**” Latviešu literatūras valodas vārdnīca (1989) skaidro kā kādas valsts vai apgabala varmācīga pakļaušanu, laupot tai patstāvību un pakļaujot pamatiedzīvotājus kolonizatoru varai, kā arī nometinot tajā iecelotājus no metropoles.

Latvijas teritorija pēdējā tūkstošgadē ir vairākkārt kolonizēta un bijusi viena no nedaudzām kolonijām Eiropā. Par kolonistiem Latvijā uzskatāmi krustkarotāji un viņa pēcnācēji 700 gadu ilgā vēstures posmā, cariskās Krievijas birokrāti un strādnieki no 18. gadsimta sākuma līdz Pirmajam pasaules karam, kā arī dažādu sociālo slāņu iecelotāji no citām bijušās PSRS republikām gandrīz 50 gadu periodā – no Otrā pasaules kara beigām līdz Latvijas trešajai atmodai 20. gadsimta 80.–90. gadu mijā.¹⁷

Par metodēm, ar kādām impērija pārvaldīja savas kolonijas, pētniece Svetlana Červonnaja raksta: „Krievija (patvaldnieciskā Krievija, Padomju Krievija) uzņēmusi kursu uz militāri politisku Baltijas ekspansiju, uz tā saucamo Baltijas „pievienošanu”, uzņemoties atbildību par Baltijas zemju un tautu vardarbīgu paturēšanu Krievijas valsts sastāvā, visu to gadsimtu un 20. gadsimta desmitgadu laikā, kad šī ekspansija attīstījās un kad faktiski turpinājās Baltijas valstu okupācija, nespēja izpildīt pat elementāru kultūras nesējas funkciju, ko parasti veica ikviena impērija, pavadot savus iekarojumus ar nopietniem zinātniskiem iekaroto teritoriju un etnosu pētījumiem. Neapstrīdami, ka Anglijas impērija gadsimtiem ilgi ekspluatēja savas kolonijas un domīnijas, taču viņa uz turieni sūtīja ne tikai karavīrus un gubernatorus ar administratīvajām svītām, bet arī skolotājus un ārstus, arheologus, kas ieguva šajās zemēs bagātības, kuras kļuva par visas cilvēces ieguvumu: etnogrāfus, kas aprakstīja iezemiešu tautu paražas un tikumus, kuru darbi noteica Senās Ēģiptes, Indijas, helinisma, islama un daudzu citu zinātnes nozaru izpētes galvenos virzienus. Krievijas un īpaši padomju impērijas iekarotā un paverdzinātā Baltija vienmēr ar savu kultūras un sociālās attīstības līmeni pārspēja Krieviju, kas bija tik slinka un vienaldzīgi nezinātkāra pret šo iekaroto zemi, radoši un garīgi tik nevarīga tās priekšā un tik neatsaucīgi neuzmanīga, ka nievājoši neievēroja un nespēja pat saprast, kas tai pieder, un savā gadu desmitiem, ilgajā kundzībā tā arī neprata izveidot pietiekami stabilu un stipru Krievijas baltistikas nacionālo skolu nevienā humanitārajā zinātnē.”¹⁸

Arī citi pētnieki atzīst, ka Rietumu koloniālismam bija raksturīga varas un zināšanu koncentrācija metropolē un tieši uz to bāzējās tā pretenzijas uz dominēšanu. Bet krievu koloniālā pārvalde pārsvarā balstījās tikai uz varu, bet nevis uz varas un zināšanu apvienošanu.

Padomju Savienības nacionālo politiku nešaubīgi var raksturot kā impērisku. Tās būtību izteica formula: viena valsts – viena tauta, kas runā vienā valodā un šī valoda ir krievu

17 Pārsla Eglīte, Ilmārs Mežs. Latvijas kolonizācija un etniskā sastāva izmaiņu cēloņi 1944.–1990.gadā. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 7.sējums. Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956.gadā – Rīga, 2002, 406.lpp.

18 Svetlana Červonnaja. Pētījums par Baltiju mūsdienu Krievijas zinātnes skatījumā. // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata. 2001. Nācija gūstā. – Rīga, 2002, 18.lpp.

valoda. Padomju impērijas mērķis bija denacionalizētas, krievu valodā runājošas cilvēku kopības radīšana. Uz Latviju darbā nosūtītie komunistiskās partijas, padomju, saimniecisko, represīvo un militāro iestāžu funkcionāri pret latviešu valodu, kultūru, ieražām izturējās klaji augstprātīgi un nicinoši. Jau 1947. gada 29. janvāra atskaitē VK(b)P [Vissavienības komunistiskās (boļševiku) partijas] Centrālajai komitejai LK(b)P [Latvijas komunistiskās (boļševiku) partijas] Centrālās komitejas pirmais sekretārs Jānis Kalnberziņš bija spiests atzīt: „Pirmajā laikā izplatījies rupjas administrēšanas un sociālistiskās likumības rupjas pārkāpšanas prakse, kā arī nacionālo īpatnību ignorēšana padomju organizāciju praksē iedzīvotāju masās izsauca negatīvu noskaņojumu, sagrozīja izpratni par padomju iekārtas būtību, par nacionālo politiku (..)”.¹⁹ Turpmākajos gados, Latvijas kolonizācijai pieņemot vēl plašākus mērogi, nacionālo īpatnību ignorēšana kļuva vēl daudz plašāka un agresīvāka, kas vietējo iedzīvotāju negatīvo noskaņojumu pret svešo varu padarīja vēl lielāku. Krievu vēsturniece Jeļena Zubkova par to raksta: „Nacionālā specifika – tas ar ko Baltijas valstīs saskārās pirmie padomju emisāri 1940. gadā – pēc kara turpināja spēlēt tā faktora lomu, kurš piespieda rēķināties ar sevi sovietizācijas politikas turpināšanas procesā. Šajā gadījumā runa gāja ne tikai par igauņiem, latviešiem un lietuviešiem attieksmi pret savu kultūru, valodu, nacionālajām tradīcijām u.t.t. Viņi vārda pilnā nozīmē bija arī cilvēki ar citu politisko kultūru, viņu padomju kārtības, politiskās un saimnieciskās prakses uztvere bija pavisam cita – ne tāda, kā, piemēram, Krievijā vai Ukrainā. (..) Neapmierinātība ar padomju kārtību pārauga pretkrievu noskaņojumos. (..) Šī attieksme pret krieviem, kuru bija noformējuši jau pirmskara notikumi – 1940. gada apvērsuma apstākļi, tam sekojošās deportācijas u.c., pēc kara, ar militāro garnizonu izvietojumu pilsētās, ar nokontrolējamo cilvēku pieplūdumu no citiem reģioniem, ar krievu izvirzīšanu vadošajās amatos ieguva papildus neapmierinātības avotus.”²⁰

Savukārt angļu profesors Tonijs Džads (*Tony Judt*) par Baltijas republiku atšķirībām no citām padomju impērijas sastāvdaļām raksta:

„(..) Savienības Baltijas republikas – Igaunija, Latvijā un Lietuva – bija atšķirīgas trijos svarīgos aspektos. *Pirmkārt*, tām Rietumi bija pieejamāki nekā jebkuram citam Padomju Savienības reģionam. Igaunijā jo īpaši bija saskarsmē ar Skandināvijas valstīm, kopš septiņdesmitajiem gadiem skatīdamies somu televīziju un allaž apzinādamies kontrastus starp saviem un savu pārticīgo kaimiņu apstākļiem. Lietuvieši, kuriem galvenā bija vēsturiskā un ģeogrāfiskā radniecība ar kaimiņu Poliju, diez vai varēja nepamanīt, ka pat komunisma laikā poļi noteikti ir brīvāki un pārticīgāki nekā viņi.

Otrkārt, un, par spīti neglaimojošam, salīdzinājumam ar ārzemju kaimiņiem, Baltijas valstīs tomēr bija turīgas pēc padomju mērauklām. Tās bija galvenās liela skaita industriālo izstrādājumu – dzelzceļa vagonu, radioaparātu, papīra izstrādājumu

ražotājas, kā arī galvenais zivju, piena produktu un kokvilnas izstrādājumu avots. Ar precēm, kuras tās ražoja un kuras izgāja caur to ostām, igauņi, latvieši un lietuvieši vismaz attāli pazina tādu dzīvesveidu un dzīves līmeni, par kādu vairums pārējās Padomju Savienības republikas varēja tikai sapņot.

Bet trešā Baltijas republiku atšķirīgā un krietni vien vissvarīgākā īpašība bija tā, ka tām vienīgajām bija nesena patiesas neatkarības vēsture. Pēc tam kad 1919. gadā tās sākotnēji ieguva brīvību pēc cariskās impērijas sabrukuma, divdesmit gadus vēlāk tās piespiedu kārtā no jauna absorbēja Romanovu padomju mantinieki saskaņā ar slepenajiem 1939. gada augusta Molotova – Ribentropa pakta paktiem. Taču 1940. gada invāzija joprojām lielākoties bija dzīvo atmiņās. Baltijā Gorbačova *glastnostj* – kas citur Padomju Savienībā izraisīja prasības pēc lielākām pilsoniskajām un ekonomiskajām tiesībām – nenovēršami no jauna atklāja jautājumu par neatkarību.(..)

Papildu iemesls tam bija „krievu jautājums”. 1945. gadā visu triju Baltijas republiku iedzīvotāji bija visnotaļ viendabīgi, lielākajai to daļai piederot dominējošajai nacionālajai grupai un runājot vietējā valodā. Taču astoņdesmito gadu sākumā kā sekas piespiedu izsūtīšanai kara laikā un pēc tā un nemitīgai krievu karavīru, administratoru un strādnieku ieplūšanai iedzīvotāji bija stipri vien dažādāki, īpaši ziemeļu republikās. Lietuvā apmēram 80 procentu iedzīvotāju joprojām bija lietuvieši, bet Igaunijā tikai apmēram 64 procenti no tiem bija etniski igauņi un runāja igauņu valodā, savukārt Latvijā dzimto latviešu iedzīvotāju skaits pēc 1980. gada skaitīšanas datiem bija 1,35 miljoni no apmēram 2,5 miljoniem: tikai 54 procenti. Laukos joprojām apdzīvoja balti, taču pilsētas bija arvien krieviskākas un krieviski runājošas: šī pārvērtība izraisīja lielu sašutumu.

Tāpēc pirmie protesta viņi reģionā tika vērsti uz valodas un nacionalitātes jautājumu un saistītajām atmiņām par tūkstošiem vietējo „musinātāju” deportācijām uz Sibīriju no padomju puses (..)”.²¹

Pret Latvijas kolonizāciju un rusifikāciju protestēja kā latviešu nacionālisti, tā arī t.s. disidenti. Rīgas motorrūpnīcas „Sarkanā zvaigzne” strādnieks Andris Cers izplatīja skrejlapas, kurās kritizēja padomju režīmu un iebrucējus no citiem PSRS apgabaliem.²² Maskavas Valsts pedagoģiskā institūta students Viktors Kalniņš un dzejnieks Knuts Skujenieks puda domu, ka Padomju Savienībā tiekot pieņemta nacionālā politika, kas vērsta uz mazākumtautību tiesību ierobežošanu, kamdēļ latviešiem esot jācinās par Latvijas atdalīšanos no PSRS.²³ Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas veterāns Fricis Menders 1959. gadā nosūtīja šīs partijas Ārzemju komitejas

19 Latvijas Valsts arhivs, partijas arhivs (turpmāk – LVA PA), 101.f., 10.apr., 52.l., 13.lp.

20 Елена Зубкова. Прибалтика и Кремль. 1940-1953. – Москва, 2008, с.153, 155.

21 Tonijs Džads. Pēc kara. Eiropas vēsture pēc 1945. gada. – Rīga, 2007, 714., 715.lpp. (Tony Judt. A History of Europe Since 1945. – The New York, 2005).

22 LVA, 1986.f., 1.apr., 44990.l., 1.sēj., 105.lp.

23 LVA, 1986.f., 1.apr., 44865.l., 14.sēj., 8., 16., 48.lp.

priekšsēdētājam Bruno Kalniņam vēstuli, kurā norādīja, ka PSRS valdība Latvijā realizējot latviešu tautas pārkrievošanu un latviešu tautas mentalitātei draudot briesmas. Rakstā „Krievijas imperiālisms un latviešu tauta” F.Menders uzsvēra, ka Padomju Savienība esot pārvērtusies nacionālkoloniskā un impēristiskā valstī ar pusmilitāru diktatūru, kura piekopjot teritoriālās ekspansijas politiku, un Baltijas valstis Padomju Savienībā esot iekļautas tiešas ekspansijas ceļā. Viņš asi kritizēja Latvijas kolonizāciju un latviešu tautas rusifikāciju un norādīja, ka salīdzinājumā ar krieviem latvieši tiekot uzskatīti par otrās šķiras cilvēkiem un atrodoties spaidu apstākļos.²⁴ Pēc atgriešanās no ilga ieslodzījuma Elmārs Prauliņš uzrakstīja plašu filozofisku sacerējumu „Quo vadis?” („Sabiedriski politiskās dzīves problēmas”), kurā nesaudzīgi kritizēja marksistiski – ļeņinisko ideoloģiju un PSRS imperiālistisko nacionālo politiku.²⁵ Par Baltijas valstu atdalīšanos no PSRS un neatkarīgas Baltijas federācijas izveidošanu iestājās Dailis Rijnieks un Gunārs Rode.²⁶ Dzejnieks Voldemārs Zariņš savos dzejoļos, poēmās, dienasgrāmatās, kā arī cita veida rakstu darbos asi vērsās pret Latvijas kolonizāciju, parādīja, ka latviešu tauta dzīvo cīnītājus apspiestībā un aicināja latviešus apvienoties cīņā, lai nodibinātu demokrātisku valsts iekārtu.²⁷

Spēcīgs kolonizācijas un rusifikācijas atmaskojums izskanēja Latvijas brīvības cīnītāja Gunāra Astras pēdējā vārdā Latvijas PSR Augstākajā tiesā 1983. gada 15. decembrī.²⁸

1988. gada vasarā ar Latvijas intelīģences spēkiem tika uzsākta Latvijas Tautas frontes veidošana, ko noslēdza tās kongress 1988. gada oktobrī. LTF kļuva par tautas pretošanās kustības jumborganizāciju visiem nacionāldemokrātiskiem spēkiem. Liels panākums bija tas, ka 1989. gada 14. februārī Latvijas PSR Ministru padome un Latvijas Republikāniskā arodbiedrību padome pieņēma lēmumu „Par pasākumiem iedzīvotāju skaita nepamatota mehāniskā pieauguma pārtraukšanai un migrācijas procesu regulēšanai Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā”²⁹, kas kļuva par pamatu arī kolonizatoru plūsmas samazināšanai.

Līdz ar valstiskās neatkarības atgūšanu 1990. gada un PSRS sabrukumu tika izbeigta arī impērijas postošā koloniālā politika Latvijā.

Šā darba mērķis ir izziņāt padomju impērijas koloniālās politikas dažādos aspektus, galveno uzmanību pievēršot tiem jautājumiem, kas saistīti ar Latvijas kolonizāciju un tās radītajām sekām.

24 LVA, 1986.f., 1.apr., 45164.l., 51., 172., 179.lp.

25 LVA, 1986.f., 1.apr., 43906.l., 1.sēj., 252., 255.lp.

26 LVA, 1986.f., 1.apr., 44805.l., 14.sēj., 8., 16., 36.lp.

27 LVA, 1986.f., 1.apr., 44989.l., 2., 7.–9.lp.

28 Atmosfēras laiks dokumentos. – Rīga, 1996, 6.–12.lpp.

29 LVA, 270.f., 7.apr., 1614.l., 79.–92.lp.

Historiogrāfija

Padomju impērijas laika vēsturi atšifrēt un izpētīt ir nesalīdzināmi grūtāk nekā iepriekšējo gadu laika posmu. Tas saistīts ne tikai ar to, ka liela daļa materiālu pētniekiem arī vēl šodien nav pieejama, kā arī ar skaidru, zinātniski izstrādātu terminu trūkumu. Tas pilnā mērā attiecas arī uz padomju impērijas koloniālās politikas īstenošanu, uz impērijas „nomaļu” kolonizēšanas procesiem un uz to izpēti.

Šajā sadaļā netiek izvirzīts mērķis – sniegt problēmas sistemātisku historiogrāfiju, bet tiek minēti tikai tie darbi, kuri palīdzēja šīs monogrāfijas sagatavošanā.

Šīs problēmas izvērstā izpēte aizsākās tikai pagājušā gadsimta beigu posmā, Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas gaitā un šī gadsimta sākumā, kad sabiedrības uzmanības centrā izvirzījās arī tādi jautājumi, kā ilgus gadus notikušās neierobežotās migrācijas un kolonizācijas ietekme uz Latvijas iedzīvotāju nacionālo sastāvu, pilnvaru sadale starp metropoli (Centru) un savienotajām republikām – kas tika izlemts Maskavā un kas uz vietām? Kādus Centra rīkojumus varēja mīkstināt republikā un kādi, tieši otrādi, dzīvē tika īstenoti vēl bezceremoriālāk un jucekļīgāk? Totalitārajā sistēmā izpildītājiem, protams, nav iespējams izmainīt sistēmas būtību, taču viņiem ir zināma brīvība prasībās par saņemto rīkojumu visprasmīgāko izpildi. Jāatceras arī, ka tolaik visi pārvaldes mehānismi bija stingri aizslepenoti, bet pārmaiņas varas struktūrās notika pēc plašākai sabiedrībai nesaprotamiem apsvērumiem, kamdēļ bija grūti novērtēt Latvijas Komunistiskās partijas vadības un republikas valdības lomu tā laika notikumos, tajā skaitā arī Latvijas kolonizācijā. Totālas centralizācijas rezultātā pilsoniskai sabiedrībai raksturīgo pārvaldi bija izstūmusi administratīvā pārvalde.

Vieni no pirmajiem, kas savos pētījumos atklāja neierobežotās migrācijas un Latvijas kolonizācijas norises un tās postošās sekas, bija demogrāfi Pārsla Eglīte un Ilmārs Mežs³⁰ un vēsturnieks Jānis Riekstiņš.³¹ Kolonistu saplūšana Latvijā bija cieši saistīta ar plaši izvērsto „sociālistisko industrializāciju”. Šie jautājumi plaši aplūkoti Irēnes Šneideres monogrāfijā³², kā arī Olgas Krēģeres publikācijā.³³

Viens no okupācijas režīma visstiprākajiem balstiem bija Latvijā izvietotās PSRS Bruņoto spēku karaspēka daļas. Par tām stāsta Ilgoņa Upmaļa, Jāņa Dineviča, Anatolija

30 Pārsla Eglīte, Ilmārs Mežs. Latvijas kolonizācija un etniskā sastāva izmaiņu cēloņi 1944.–1990.gadā. – // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 7.sējums. Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956.gadā. – Rīga, 2002, 405.–443.lpp.; Pārsla Eglīte. Latvijas iedzīvotāju skaita un etniskā sastāva veidošanās XX gadsimtā. – // Okupācijas muzeja Gadagrāmata. 2001. Nācija gūstā. – Rīga, 2002, 94.–110.lpp.

31 Jānis Riekstiņš. Migrantu kolonizācija Latvijā, 1944.gads – 50.gadu vidus. – // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3.sējums. Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956.gadā. – Rīga, 2001, 676.–742.lpp.; Jānis Riekstiņš. Migrantu privilēģijas dzīvokļu sadalē Latvijā (1941-1956). – // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 7.sējums, 444.–493.lpp.

32 И.Шнейдер. Социалистическая индустриализация в Латвии. Ход, итоги, проблемы. – Рига, 1989.

33 O.Krēgere. Industrializācijas destruktīvā politika Latvijā // Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā. Konferenču materiāli. – Rīga, 1992, 133.–143.lpp.

Gorbunova, Edmunda Stankeviča un Ērika Tilgasa sagatavotās monogrāfijas.³⁴

Daudz interesantu faktu par šo tēmu var atrast Latvijas Okupācijas izpētes biedrības izdotajā materiālā krājumā.³⁵ Par to, kā noritējusi Latvijas iedzīvotāju pretošanās okupācijas režīmam, stāsta Valda Blūzma, Tālava Jundža, Jāņa Riekstiņa, Heinriha Stroda un Džina Šarpa sagatavotais rakstu krājums.³⁶ Migrācijas un kolonizācijas ietekme uz valodas vidi Latvijā aplūkota Latviešu valodas aģentūras sagatavotajā rakstu krājumā.³⁷

Par Latvijas okupāciju un tās kolonizāciju daudz vērtīgu publikāciju ir sagatavojuši trimdā dzīvojošie latviešu pētnieki Nikolajs Balabkins, Uldis Ģērmanis, Andrievs Ezerģails, Jānis Mežaks, Tadeušs Puisāns, Aivars Ruņģis un citi.³⁸ 2005. gadā klajā nāca grāmata „Latvijas vēsture 20. gadsimts”³⁹, kurā plaši aplūkoti un izvērtēti ar Latvijas kolonizāciju saistītie jautājumi. Tēmas izpētē svarīgi bija tiesību speciālistu Dīriha Andreja Lēbera (*Loeber*) un Egila Levita raksti.⁴⁰

Pašreizējā Latvijas teritorija no 18. gadsimta līdz Pirmā pasaules kara beigām atradās cariskās Krievijas sastāvā. Jau tolaik Latvijā tika iepludināts milzīgs cittautiešu skaits un uzsākta tās kolonizācija, kura beidzās tikai ar neatkarīgās Latvijas valsts nodibināšanu 1918. gada 18. novembrī. Šās kolonizācijas sekas parādītas Marģera Skujenieka⁴¹ un Jāņa Seska⁴² darbos. Šajā aspektā nozīmīgi ir arī G.Baltiņa un N.Baranovska⁴³, kā arī B.Mežgaila un P.Zvidriņa pētījumi.⁴⁴

Pēdējos gados par cara Krievijas un padomju impērijas nacionālo, t.sk. arī koloniālo politiku vairākus nozīmīgus pētījumus ir sagatavojuši rietumvalstu zinātnieki. Par cara Krievijas kolonizācijas politiku plašā nozīmē stāsta amerikāņu profesoru Ronalda

Suni (*R.Sunu*) un Teri Martina (*T.Martin*) sastādītais rakstu krājums.⁴⁵ Ļoti vērtīgs piensums nacionālo attiecību un arī padomju impērijas kolonizācijas politikas izpētē ir T.Martina monogrāfija⁴⁶, kā arī vācu profesora Viktora Djonninghausa (*Victor Dönnninghaus*) plašais darbs par mazākumtautību stāvokli Padomju Savienībā.⁴⁷ Ziņas par padomju impērijas t.s. stagnācijas laiku var iegūt no A.Šubina monogrāfijas⁴⁸, bet par krievu vēsturi XX gadsimtā – no Aleksandra Vdovina grāmatas.⁴⁹ Bijušā Krievijas Federācijas Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieka Jegora Gaidara monogrāfijā⁵⁰ izanalizēti padomju impērijas sabrukuma iemesli un apstākļi, bet M.Gorbačova fonda sagatavotajā „Baltajā grāmatā”⁵¹ apkopoti PSKP CK Politbiroja, PSRS Augstākās padomes, kā arī citu augstāko iestāžu dokumenti un materiāli par laika posmu no 1985.–1991. gadam. Liela vieta tajā ierādīta nacionālās politikas jautājumiem, kā arī PSRS sabrukuma analīzei. Padomju impērijas koloniālās politikas jautājumi Baltijā plaši aplūkoti krievu vēsturnieces Jeļenas Zubkovas⁵² un igauņu pētnieka Tinu Tannberga⁵³ darbos.

Avoti

Vēstures avoti ir liecības par pagātni. Darbs ar tiem sastāda vēsturnieka pētījuma būtību. Katram pētniekam ir tiesības saskaņā ar saviem uzskatiem izvēlēties to vai citu sava darba jēgas redzējumu, tā nozīmi un balstīties uz noteiktu zināšanu apjomu. Šā darba sagatavošana lielā mērā ir balstīta uz dažāda veida statistikas materiāla izmantošanu, kamdēļ vietā būtu sniegt nelielu ieskatu padomju impērijas statistikas raksturojumā.

Jau kopš boļševiku režīma pirmajiem gadiem statistikā arvien vairāk nostiprinājās marksistiski – ļeņiniska metodoloģija. Mācību iestāžu katedrās un iestādēs atbildīgas

34 Ilgonis Upmalis, Ēriks Tilgass, Jānis Dinevičs, Anatolijs Gorbunovs. Latvija – PSRS karabāze. 1939.–1998.: materiāli un dokumenti par Padomju armijas atrašanos Latvijā un tās izvešanu. – Rīga, 2006.; Ilgonis Upmalis, Ēriks Tilgass, Edmunds Stankevičs. Latvija padomju militāristu varā. 1939.–1999. – Rīga, 2011.

35 Padomju Savienības nodarītie zaudējumi Baltijā. Starptautiskas konferences materiāli Rīgā, 2011. gada 17.–18.jūnijus. – Rīga, 2013.

36 Valdis Blūzma, Tālavs Jundzis, Jānis Riekstiņš, Heinrihs Strods, Džins Šarps. Nevardarbigā pretošanās: Latvijas atgūšanas ceļš. 1945–1991. – Rīga, 2008.

37 Migrācijas ietekme uz valodas vidi Latvijā. – Rīga, 2009.

38 Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940–1990. rakstu krājums. – Stokholma – Toronto, 2000; Arturs Landsmanis. Pastāvēt vai iznīkt. Baltijas tautu destrukcija Padomju Savienībā. – Stokholma, 1975; Aivars Ruņģis „...iet latvieši caur gadu simteņiem” – Bruklina, 1982.

39 Daina Bleiere, Ilgvars Butulis, Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Antonijs Zunda. Latvijas vēsture. 20.gadsimts. – Rīga, 2005.

40 D.A.Lēbers. Latvijas valsts bojāeja 1940.gadā. starptautiskie aspekti. // Latvijas valsts atjaunošana 1986.–1998. – Rīga, 1998, 7.–41.lpp.; E.Levits. Latvija padomju varā, turpat, 42.–63.lpp.

41 Skujenieks M. Latvija: Zeme un iedzīvotāji. – Rīga, 1920.

42 Seskis J. Latvijas valsts izcelšanās un viņas izredzes. – Rīga, 1921.

43 G.Baltiņš, N.Baranovskis. Darbaspēka atražošana Latvijas PSR. – Rīga, 1983.

44 B.Mežgailis, P.Zvidriņš. Padomju Latvijas iedzīvotāji. – Rīga, 1973; B.Mežgailis. Padomju Latvijas demogrāfija: struktūra, procesi, problēmas. – Rīga, 1985.

45 Государство наций: Империя и национальное строительство в эпоху Ленина и Сталина. – Москва, 2011 (A State of Nation Empire and Nation – Making in the Age of Lenin and Stalin. – Oxford, 2001).

46 Терри Мартин. Империя «положительной деятельности». Нации и национализм в СССР, 1923–1939. – Москва, 2011. (Terry Martin. The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939. – Ithaca and London, 2001).

47 Виктор Дёнингхаус. В тени «Большого Брата». Западные национальные меньшинства в СССР 1917–1938 гг. – Москва, 2011. (Minderheiten in Bedrängnis. Sowjetische Politik gegenüber Deutschen, Polen und anderen Diaspora – Nationalitäten 1917–1938. – München, 2009).

48 А.В.Шубин. От «застоя» к реформам. СССР в 1917–1985 гг. – Москва, 2001.

49 Александр Вдовин. Подлинная история русских. XX век – Москва, 2010.

50 Егор Гайдар. Гибель империи. Уроки для современной России. – Москва, 2007.

51 Союз можно было сохранить. Белая книга. Документы и факты о политике М.С.Горбачева по реформированию и сохранению многонационального государства. – Москва, 2007.

52 Елена Зубкова. Прибалтика и Кремль. 1940–1953. – Москва, 2008.

53 Тьну Таннберг. Политика Москвы в республиках Балтии в послевоенные годы (1944–1956). Исследования и документы. – Москва, 2010.

vietas ieņēma idejiski sagatavoti partijas biedri, kuru uzdevums bija nostiprināt sociālistiskās mācības un uzskaites principus, atbrīvoties no tiem, kuri pieturējās pie „nepareiziem uzskatiem”. Statistikas rādītājiem vajadzēja būt atbilstošiem noteiktajām kategorijām, bet jebkāda „nevajadzīgā” un „liekā” informācija tika atmesta. Lai aizkavētu patiesības izplatīšanos, iestādēm un resoriem tika doti norādījumi nepublicēt presē nekādus citus skaitļus, izņemot tos, kurus bija devušas valsts varas augstākās iestādes. Lasītājiem tika paredzēti tikai tie materiāli, kuri izdevīgā gaismā parādīja padomju režīma sasniegumus un padomju propagandas rezultātus. Katrs mēģinājums pārbaudīt oficiālos datus tika aizliegts un ar cenzūru ierobežots.

Padomju politiskās statistikas pamati tika ielikti jau padomju totalitārā režīma pirmajos gados. Par tās izvēšanu krievu vēsturnieks A.Sokolovs raksta:

„Tālākā laika posma politiskā statistika, no padomju laikā iznākušo publikāciju viedokļa ir reālo politisko attiecību izkropļojums. Datus par darbaļaužu sabiedriski politisko aktivitāti nevar atzīt par ticamiem, jo tie kalpoja propagandistiskiem mērķiem un kā līdzeklis manipulācijai ar cipariem. Pat par padomju pārstāvniecības orgānu sastāvu galvenokārt tika publicēts propagandistisku štampu kopums. (..) Saskaņā ar 1936. gada Konstitūciju vēlēšanas PSRS tika pasludinātas par vienlīdzīgām, tiešām un aizklātām. Regulāri tika publicēti to rezultāti, kuri reti bija mazāki par 99 un vairāk balsu procentiem, kuri bija atdoti par komunistu un bezpartijisko bloka kandidātiem. Tie drīzāk liecināja par vēlēšanu komisiju visstingrāko kontroli.

Protams, darba rezultātus būtu varējuši pasniegt arī gudrāk, taču vēlēšanās parādīt vienprātīgo atbalstu partijai un valdībai bija daudz stiprāka.

Daudz ticamākas ziņas par politisko sistēmu padomju laikā būtu jāmeklē agrāk slēgtajos fondos (..), kuros atradās Politbiroja, Iekšlietu tautas komisariāta, Valsts drošības komitejas, partijas ideoloģisko nodaļu un valsts iestāžu materiāli. Tajos tika atklātas un sistemātiski publicētas ziņas par politisko neapmierinātību, par pretpadomju partiju un organizāciju darbību, par represijām pēc sociāli politiskiem motīviem (..), par politiskā terora izvēšanu 1937.–1938. gadā, par cīņu ar nacionālistisko pagrīdi, ar disidentu pagrīdi u.t.t.”⁵⁴

Runājot par šādu politisko statistiku, demogrāfi Pēteris Zvidriņš un Edvīns Vītolīņš raksta: „Kā zināms, padomju okupācijas laikā statistikas metodoloģiskie un prakses jautājumi tika regulēti no Maskavas. Līdz pat 1990. gadam lielākā daļa galveno statistisko rādītāju par Latvijas tika apstiprināti PSRS Centrālajā statistikas pārvaldē. Parasti tos nedrīkstēja publicēt pirms attiecīgas atļaujas. Lai slēptu represiju un iedzīvotāju zaudējumu apjomu, līdz pat Hruščova „atkušņa” laikam visi dati par

iedzīvotājiem bija slepeni un tie nekur atklāti netika publicēti.”⁵⁵ Savukārt statistiķis Gunārs Baltiņš par padomju laika datu ticamību raksta: „Presē šad tad ir sastopams viedoklis, ka padomju laikos statistikas dati tika sacerēti pēc vajadzības. Šāds viedoklis tomēr neatbilst patiesībai, jo statistikas datu veidošanu un apstrādi, sākot ar rūpniecības uzņēmumiem, celtniecības organizācijām, dažādām iestādēm un organizācijām un beidzot ar centrālajām statistikas iestādēm, regulēja vesels kalns dažādu instrukciju, par kuru pārkāpšanu vairākos gadījumos bija paredzēta pat kriminālatbildība, ko patiešām reāli arī piemēroja. Sev vajadzīgo rezultātu Padomju Savienības Centrālās statistikas iestādes sasniedza ar specifisku metodoloģijas paņēmieni palīdzību.”⁵⁶

Padomju impērijas koloniālās politikas izpētē ļoti nozīmīgi ir tautas skaitīšanas akti. Pēckara laikā tās tika veiktas 1959., 1970., 1979. un 1989. gadā. Par tautas skaitīšanas materiālu pieejamību Pārsla Eglīte raksta: „Pētniekiem, kam bija tā sauktās pielaišanas dienesta materiāliem, daži detalizētāki grupējumi dienesta lietošanai paredzētās tabulās gan bija pieejami pēc visām skaitīšanām. Tomēr tajos balstīti aprēķini vai secinājumi netika atļauti iespieddarbos. Galvenās literatūras pārvaldes cenzori vairākkārt – pirms salikuma, pirms iespiešanas un pirms klajā laišanas pārbaudīja gan rokrakstu, gan salikumu, lai nebūtu ne par slepeniem atzīto datu bez atsaucēm, ne atsauču uz dienesta lietošanas materiāliem. Gadījumā, ka pat uz publicētiem datiem balstītus rokrakstus noraidīja, ja tajos izdarītie secinājumi par Latvijas iedzīvotāju vecumastāva pārmaiņām migrācijas dēļ un to paredzamām sekām varasvīriem likās nevēlami.”⁵⁷

Pētot Latvijas kolonizācijas gaitu un tās postošās sekas, par vissvarīgāko avotu ir jāuzskata Latvijas Valsts arhīva 101. fonda „Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālā komiteja” dokumenti. Tajā atrodami plaši materiāli par Latvijas sovietizācijas norisēm, par „sociālistiskās industrializācija” gaitu, kā arī nespēju, patiesībā nevēlēšanos, pārtraukt plašo migrācijas un Latvijas kolonizācijas kustību. Īpaši vērtīgi šajā ziņā ir LKP CK biroja un sekretariāta, kā arī plēnumu un kongresu materiāli, kurus izpētot var rast atbildi uz jautājumu, kādēļ konkrētos vēsturiskajos apstākļos Latvijas kolonizācija ieguva tik draudīgus apmērus. T.s. stihisko migrāciju atklāj LPSR Centrālās statistikas pārvaldes fonds (277.), bet „organizēto migrāciju” – LPSR Valsts plāna komitejas fonds (693.), LPSR Ministru padomes Strādnieku organizētās pieņemšanas pārvaldes fonds (1399.), kā arī LPSR Ministru padomes fonds (270.), kuru materiāli neapstrīdami pierada, ka līdzās „stihiskajai migrācijai” ir pastāvējusi arī plānotā jeb t.s. organizētā migrācija. To apstiprina arī Rīgas pilsētas izpildu komitejas dokumenti (1400. fonds).

55 Pēteris Zvidriņš, Edvīns Vītolīņš. Demogrāfiskie zaudējumi un etniskā sastāva izmaiņas Latvijā 1944.–1959.gadā // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 9.sējums, 248.lpp.

56 Gunārs Baltiņš. Padomju perioda statistikas metodoloģijas specifika. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 9.sējums, 243.lpp.

57 Pārsla Eglīte. Latvijas iedzīvotāju skaita un etniskā sastāva veidošanās XX gadsimtā. - // Okupācijas muzeja Gada grāmata. Nācija gūstā, 94.lpp.

54 A.K.Соколов. Статистические источники - // Источниковедение новейшей истории России: Теория, методология, практика. – М., 2004. с.548-549.

Daudzi dokumenti par Latvijas kolonizāciju publicēti Latvijas Valsts arhīva, Latvijas Universitātes Vēstures institūta, kā arī Latvijas Zinātņu akadēmijas Baltijas stratēģisko pētījumu centra sagatavotajos dokumentu krājumos.⁵⁸ Tēmas izpratnē ļoti svarīga ir latviešu nacionālkomunistu grupas faktiskā vadītāja Eduarda Berklava atmiņu grāmata „Zināt un neaizmirst”⁵⁹, kurā publicēts arī tāds Latvijas kolonizāciju un rusifikāciju atmaskojošs dokuments kā „Latvijas komunistu vēstule ārzemju kompartijām”⁶⁰, kuru, bez E.Berklava, vēl parakstīja Emma Erenštreite, Jānis Kacens, Jānis Galdiņš, Arnolds Zandmanis, Valentīna Borka, Jānis Gustsons, Pāvels Pizāns un citi, pavisam 17 cilvēki. Par to, kāpēc šāda vēstule tika rakstīta un kāds bijis tas mērķis, E.Berklavs vēlāk rakstīja: „Galvenie iemesli bija divi: viens – gribējām potenciāli cerīgākās un skaitliski lielākās komunistiskās partijas, tos vadītājus un, protams, arī visas pasaules sabiedrību informēt par to, kāda patiesībā ir ar PSKP nosaukumu un cēlām frāzēm maskējošos Krievijas imperiālistu rīcība – citu zemju iekarošana un mazo tautu pārkrievošana, un otrs – lūgt šo pasaules valstu kompartiju vadītājus un pasaules sabiedrību ietekmēt PSKP, tādējādi cerot paglābt latviešus no pārkrievošanas, terora un genocīda.”⁶¹

Vēstules ievaddaļā „Kas esam?” tiek raksturota autoru politiskā pārliecība („Mēs neesam oportunisti, neesam „kreisie” vai „labējie”. Mēs esam komunisti.”) un izdarīts svarīgs secinājums: „(..) ar laiku mēs pārliecinājāmies, ka **lielkrievu šovinisms ir rūpīgi izdomāts pskp vadoņu kurss**, PSRS mazo tautu piespiedu asimilācija ir paredzēta par vienu no tuvākās nākotnes un svarīgākajiem iekšpolitikas uzdevumiem.”⁶² Vēstulē plaši aplūkoti LKP CK 1953. gada jūnija plēnuma lēmumi par „nacionālās politikas rupjiem izkropļojumiem”, parādīta „nacionālkomunistu pretestība; Latvijas „pakāpeniska pārkrievošana”, bet sadaļā „Piespiedu asimilācijas programma” norādīts: „(..) galvenais uzdevums ir **pārvietot no Krievijas, Baltkrievijas un Ukrainas, cik vien iespējams, krievus, baltkrievus un ukraiņus un nometināt viņus Latvijā (un pārējās Baltijas republikās) uz pastāvīgu dzīvi.**”⁶³

Vēstules saturs bija Latvijas kolonizācijas un rusifikācijas politikas detalizēts atmaskojums. Tas bija pirmais gadījums, kad latviešu nacionālkomunisti izteica savus uzskatus kolektīvi un apsūdzēja PSKP kolonizācijas un rusifikācijas politiku vēstījumā

58 Okupācijas varu politika Latvijā 1939-1991. Dokumentu krājums. (Atbildīgais redaktors Elmārs Pelkaus). – Rīga, 1999.; Latvija Padomju režīma varā 1945.-1986. Dokumentu krājums. (Atbildīgā redaktore Irēne Šneidere). – Rīga, 2001.; Nevardarīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšana (1945-1991) dokumentos. 1.sējums. Nevardarīgā pretošanās padomju okupācijas režīmam (1945-1985). (Sastādītāji Heinrihs Strods, Jānis Riekstiņš. Zinātniskais redaktors Tālav Jundzis.). – Rīga. – 2013.; Jānis Riekstiņš. Migranti Latvijā 1944-1989. Dokumenti. – Rīga, 2004.; Jānis Riekstiņš. Izpostītā zeme. PSRS okupācijas armijas nodarītie zaudējumi Latvijas kultūrvidē. Dokumenti. – Rīga, 1994.; Izpostītā zeme. PSRS okupācijas armijas nodarītie zaudējumi Latvijas laukiem. Dokumenti. – Rīga, 1997.; Izpostītā zeme. PSRS militāristi Rīgā. Dokumenti. – Rīga, 1998.; Jānis Riekstiņš. Par latviešu valodu. Pret rusifikāciju. Dokumenti. – Rīga, 2012. gads.

59 Berklavs E. Zināt un neaizmirst. – Rīga, 1998.

60 Berklavs E. Zināt un neaizmirst, 322.–334.lpp.

61 Berklavs E. Zināt un neaizmirst, 348.lpp.

62 Turpat, 322.lpp.

63 Turpat, 326.lpp.

Itālijas, Dienvidslāvijas, Francijas, Spānijas un citu zemju komunistisko partiju vadītājiem, kā arī franču komunistam rakstniekam Luijam Aragonam un neseno no Francijas komunistiskās partijas izslēgtajam publicistam Rozē Garodī.

Vēstule tika nogādāta Stokholmā Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) Ārzemju komitejas vadītājam Bruno Kalniņam un vēsturniekam Uldim Ģērmanim, kuri to sagatavoja publicēšanai LSDSP Ārzemju komitejas mēnešrakstā „Brīvība” (publicēta 1972. gada janvāra numurā). Tajā pašā laikā vēstuli krieviski noraidīja radio „Svoboda”, no kuras to pārņēma daudzas citas raidstacijas. „17 latviešu komunistu vēstuli” publicēja daudzu pasaules valstu laikraksti. Par to ziņoja daudzas telegrāfa aģentūras. Nolūkā atmaskot Latvijas kolonizāciju un latviešu tautas rusifikāciju vēstuli plaši izmantoja latviešu trimdas organizācijas. Tā tika iekļauta ASV Kongresa oficiālajā dokumentā „Congressional Accord”.

Par šās vēstules rezonansi vēsturnieks Jānis Amols pamatoti secina: „Nepieredzēti plaša uzmanība, kādu masu informācijas līdzekļi veltīja **17 latviešu komunistu vēstulei**, ka arī rezonanse, ko šī dokumenta publicēšana izraisīja gan Rietumos, gan „sociālistiskajā nometnē”, ļauj uzskatīt šo vēstuli par vienu no ievērojamākajām un veiksmīgākajām latviešu pretpadomju protesta akcijām pēckara okupācijas periodā. Iespējams, ka tieši **17 latviešu komunistu vēstule** ir nozīmīgākā un sekmīgākā Latvijas latviešu pretrusifikācijas cīņas epizode padomju okupācijas laikā pēc 1959. gada „tīrīšanām” līdz pat „dziedošai revolūcijai” 1980. gadu beigās un 1990. gadu sākumā (..), tā bija izcils piemērs Latvijas un trimdas latviešu kopīgai un sekmīgai sadarbībai cīņā pret okupācijas varu. Kā izcila ir jānovērtē vēstules sacerētāju un izplatītāju loģistika, lai panāktu tās iespējami plašāku popularizēšanu Rietumos.”⁶⁴

Lai arī turpmāk padomju nacionālās politikas veidotāji un īstenotāji bija spiesti rēķināties ne tikai ar latviešu tautas patriotisko noskaņojumu, bet arī ar rietumvalstu reakciju, tomēr plaši izvērstā Latvijas kolonizācija turpinājās līdz pat Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanai.

64 Amols I. Izcils nacionālās pretestības paraugs. - // Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā, 460.lpp.

1. nodaļa

Cara impērijas koloniālā politika. Latvijas kolonizācija un rusifikācija

1.1. Impērijas „nomaļu” pakļaušana un kolonizēšana

“Ja angļu mācību grāmata Indijas kolonizācijas laiku pārliecinoši traktē kā varonīgu un pašreizējo misionāru realizētu indiešu cilšu „civilizāciju”, tad tas pats vēstures posms indiešu mācību grāmatā būs raksturots ar šausminošiem cietsirdīgas metropoles vardarbības un indiešu apspiešanas faktiem. Un grāmatas lappusēs nebūs kolonizatoriem adresētu pateicības vārdu.”

Aleksandrs Nikonovs. Kurš pirmais?
Otrā pasaules kara galvenā mikla. –
Rīga, 2011, 4. lpp.

1989. gada aprīlī Maskavā sarīkotajā apspriedē par starpnacionālo attiecību problēmām PSRS tautas mākslinieks Ilja Glazunovs apgalvoja, ka Krievija esot vienīgā valsts, kurai koloniju neesot bijis.⁶⁵ Tādi spriedumi pastāvēja jau sen. Krievijas impērijas vēsturē grūti būtu atrast tādus jēdzienus kā „kolonija”, „ekspansija”, „iekarošana”. Priekšroka tika dota tādiem formulējumiem kā „jaunu zemju apgūšana”, „pēc pašu lūguma”, „pievienojās” u.t.t. Taču kā pareizi rakstā „Impērijas lauskas” norādīja vēsturnieks J. Anisimovs, „kustības uz Austrumiem impēriskā ideoloģija vadījās no tipiska eirocentriskā priekšstata par „tukšajiem”, neviena „neaiņemtajiem” plašumiem, kurus apdzīvojojt „mežonīgas ordas”. Šie „mežoni” it kā esot sapratuši tikai vardarbības valodu un uz viņiem netika attiecinātas ne tikai starptautiskās tiesības, bet pat ne kristiānisma ētika.”⁶⁶

Kopš atbrīvošanās no tatāru Zelta ordas jūga krievu tauta bija iekļauta iekarošanas karu orbitā, kuri palielināja tās izmitināšanas ģeogrāfisko telpu, citu tautu rusifikāciju un asimilāciju. Šīs ekspansijas galējās robežas noteica tikai dabiskās robežas: ziemeļos un austrumos – okeāni, dienvidos – kalni un tuksneši, Rietumos, kur tādu šķēršļu nebija, jaunu teritoriju pievienošana notika visos iedomājamos un, pārsvarā, neiedomājamos veidos. Pazīstamais amerikāņu politiķis un diplomāts Henrijs

Kisindžers par cara impērijas koloniālo politiku raksta: „Visas savas pastāvēšanas vēsturē Krievija vienmēr ir bijusi īpašs gadījums. Uz Eiropas skatuves tā parādījās vēlu – krietni pēc Francijas un Lielbritānijas saliedēšanās – un šķiet, ka tai nav piemērojams neviens no tradicionālajiem Eiropas diplomātijas principiem. Krievija robežojas ar trim ļoti atšķirīgām kultūras sfērām – Eiropu, Āziju un islama pasauli, un to apdzīvo visu šo kultūru pārstāvji. Līdz ar to Krievijā nekad nav bijusi nacionāla valsts Eiropas izpratnē. Nemitīgi mainot savas robežas, valdniekiem anektējot kaimiņu teritorijas, Krievija bija impērija, ko lieluma ziņā nevarēja salīdzināt ne ar vienu no Eiropas valstīm. Vēl vairāk – ar katru jaunu iekarojumu valsts raksturs mainījās, jo tā inkorporēja vēl vienu gluži jaunu, nepieņemamu nekrievu etnisku grupu. (..) Krievijai izplešoties no savām sākotnējām teritorijām ap Maskavu virzienā uz Eiropas centru, uz Klusā okeāna krastiem un Centrālāziju, tās centieni vairojot savu drošību pārvērtās par ekspansiju ekspansijas pēc.”⁶⁷

Tautu pakļaušana Krievijas valdībai notika dažādā veidā. Dažkārt kāda tautas valdošā grupa patiešām nolēma pieņemt Krievijas pavalstniecību. Taču visbiežāk pievienošana notika Krievijas valdības organizētās karadarbības rezultātā un Krievijas sastāvā iekļautās tautas turpmāk kļuva par koloniālās politikas objektu. To apliecina neskaitāmi piemēri.

Viena no visnezēlīgākajām Krievijas citu tautu pakļaušanas vēstures lappusēm ir Kaukāza iekarošana. Jau XVII gadsimtā Ziemeļkaukāzā bieži tika sarīkotas cara virsnieku soda ekspedīcijas. Šādās ekspedīcijās cara ģenerāļi pakļāva kalniešus nežēlīgām represijām pēc kopatbildības principa, liekot plašām Ziemeļkaukāza vietējo iedzīvotāju masām atbildēt par Krievijai naidīgo elementu darbību. Tā, piemēram, 1822. gadā tikai viena karagājiena laikā vien viņpus Kubānai pēc kazaku atamana M. Vlasova pavēles tika nodedzināti 17 čerkesu auli un konfiscēti tūkstošiem lopu.⁶⁸ 1829. gadā Krievijas cars Nikolajs I reskriptā Kaukāza virspavēlniekam I. Paskevičam prasīja steidzīgi un „uz visiem laikiem nomierināt kalniešu tautas vai arī iznīcināt nepaklausīgos”⁶⁹. Šī direktīva vēl vairāk pastiprināja cara patvaldības neapvaldīto patvaļu pret kalniešiem. Ekspedīcijas un izlūku gājieni, ko organizēja cara virsnieki, lai „piespiestu paklausīt” vietējos iedzīvotājus, bija asiņaina izrēķināšanās un militāra laupīšana. Īpaši spilgti tā izpaudās Rietumkaukāza iekarošanas laikā. Tā, piemēram, Kaukāza vietvalža un karaspēka virspavēlnieka A. Barjatinska štāba apspriedē 1860. gada augustā, kurā tika apspriesti nākamo operāciju mērķi un to izpildīšanas metodes, viens no krievu karaspēka komandieriem N. Jevdokimovs paziņoja, ka iebaidīšana un terors esot vienīgais veids kā izturēties pret kalniešiem un ieteica veikt visu Rietumkaukāza iedzīvotāju padzišanu no viņu dzīvesvietām uz Kubānas vai Stavropoles līdzenumu, vai uz Turciju, bet viņu zemēs nometināt krievus. Šis plāns tika

65 Правда, 1989.

66 Е.Анисимов. Осколки империи. Московские новости №51, 1989.

67 Henrijs Kisindžers. Diplomātija. – R., 1994, 17., 145.lpp. (Henry Kissinger. Diplomacy. 1994)

68 PSRS vēsture. I sējums. No vissenākajiem laikiem līdz 1861. gadam. – Rīga, 1967, 642.lpp.

69 Turpat.

pieņemts un īstenots. Lai sasniegtu izvirzītos mērķus, krievu karaspēks nodedzināja kalniešu aulus, bet iedzīvotājus vai nu saņēma gūstā vai nogalināja. Atskaitē par šīs operācijas pēdējo posmu N.Jevdokimovs paziņoja, ka savu mērķi viņš esot sasniegjis: līdz 1864. gadam iezemiešu izsūtīšana no Rietumkaukāza tika pabeigta.⁷⁰ Oficiālā atskaite par šo vardarbīgo operāciju beidzās ar šādiem vārdiem: „Tagad, 1864. gadā, ir noticis fakts, kādam vēsturē gandrīz nav piemēra: kalnu iedzīvotāji pēkšņi pazūd no šīs zemes: viņu vidū notiek pārsteidzošs apvērsums: neviens no kalnu iedzīvotājiem nepaliek savā agrākajā dzīvesvietā, visi cenšas attīrīt novadu, lai atdotu to jaunajiem krievu iedzīvotājiem.”⁷¹ 1864.–1865. gadā krievu ierēdņi veica vairākus pētījumus, lai noteiktu, cik kalniešu palicis dzīvot šajā reģionā. No šiem pētījumiem un komisijas par krievu pārvietošanu uz iekarotajām zemēm atskaitēm ierēdņi secināja, ka no apmēram 500 tūkstošiem vietējo iedzīvotāju ir aizgājuši no 400 līdz 480 tūkstošiem kalniešu. Savukārt zinātnieki uzskatīja, ka no 1859.–1879. gadam Kaukāzu esot bijuši spiesti pamest divi miljoni vietējo iedzīvotāju. Tiek pieņemts, ka viena ceturtdaļa daļa no viņiem ir gājuši bojā.⁷²

Jaunu teritoriju pievienošana Krievijai vienmēr bija saistīta ar šo zemju kolonizāciju. Pēc Aizvolgas iekarošanas tur tika izveidotas milzīgas dzimtmuižas, kā arī galma un klosteru īpašumi. Tūlīt pēc Baškīrijas pievienošanas Krievijai tur sāka ieplūst iedzīvotāji no Pievolgas. Krievi galvenokārt apmetās Baškīrijas malienēs. Valdība šeit cēla arī pilsētas, kur nometināja krievu dienesta ļaudis, kam piešķīra zemi. XVI gadsimta beigās un XVII gadsimtā cits pēc cita Krievu valstī tika iekļauti Sibīrijas apgabali. Tur strauji palielinājās krievu iedzīvotāju skaits. Katru gadu pa dažādiem ceļiem Sibīrijā ieradās tūkstošiem tirdzniecībā un rūpniecībā nodarbinātu cilvēku un izklīda pa visu zemi, meklējot „labas sabuļu vietas”. Līdzās lielajiem tirgotājiem un viņu pārstāvjiem uz Sibīriju devas arī mazizglītoti ļaudis, kas darbojās savu nelielo līdzekļu robežās vai kļuva par bagātnieku kalpiem. Uz Sibīriju nosūtīja arī cilvēkus piespiedu kārtā un vervēja brīvprātīgos. Tālajos austrumos cara ierēdņi aplaupīja un apspieda atpalikušās vietējās ciltis un tautas. Ziemeļkaukāzā carisma koloniālā politika izpaudās tādējādi, ka labākās Priekškaukāza zemes sadalīja krievu muižniekiem, bet klejotājus – nogajiešus un kalmikus aizdzina uz tālajām, sausajām un sālajām Piekaspijas zemienes zemēm. Priekškalnu zonā sakarā ar kazaku militārās kolonizācijas paplašināšanos vietējo iedzīvotāju izmantojamās zemju platības aizvien samazinājās. Sevišķi strauji zemju izlaupišana norisinājās Baškīrijā, Orenburgas un Ufas guberņās. Līdz XIX gadsimta 80. gadiem baškīriem atņēma ap diviem miljoniem desetīnu zemes, kura tika nodota krievu aristokrātijas un valdības ierēdņu rokās.

XIX gadsimta 50. un 60. gados Krievijas valdošās aprindas sāka izstrādāt Vidusāzijas

70 Питер Холквист. Вычислить, изъять и истребить: Статистика и политика населения в последние годы царской империи и в Советской России. // Государство наций: Империя и национальное строительство в эпоху Ленина и Сталина: М., 2011, с.147.

71 Turpat, 149.lpp.

72 Turpat.

un Dienvidkazahijas zemju politiskās pakļaušanas plānus. Vidusāzijas iekarošana tika salauzta desmit gadu laikā. 80. gadu vidū Krievijas sastāvā tika iekļautas turkmēņu zemes. Tādējādi samērā neilgā laikā (1864.–1895. gadam) tika pabeigta milzīgu Vidusāzijas teritoriju pievienošana Krievijai. Jaunas zemes iekļāva Krievijas sastāvā galvenokārt ar iekarošanu, bet dažu apvidu iedzīvotāji atzina Krievijas varu bez bruņotas pretestības.

Cara valdība Vidusāziju uzlūkoja par savu koloniju. Cara ģenerāļi un ierēdņi noteica Vidusāzijas un Kazahijas teritorijas jauno administratīvo politisko dalījumu, kā arī jauno militāri administratīvo pārvaldi. Nodibinātā Vidusāzijas administratīvās pārvaldes sistēma bija tipiska koloniālās pārvaldes sistēma. Tūdaļ pēc iekarošanas Kazahiju un Ziemeļkīrgiziju sāka kolonizēt krievu zemnieki. Citos Vidusāzijas apgabalos kolonizācijai noderīgu brīvu zemju nebija. Tur laukos krievu kolonizatoru bija maz, toties krievu tautības iedzīvotāji ieplūda pilsētās, kurās parasti līdzās vecajai „aziātu” pilsētai izveidojās „jaunā – krievu” pilsēta. Jaunās pilsētu daļas bija krievu koloniālās administrācijas centri.⁷³ Nacionālajās malienēs Krievijas valdība vispirms iznīcināja patstāvīgās iestādes, kas tur vēl bija saglabājušās no agrākajiem laikiem, bet pēc tam, ar to vien neapmierinādāmās, sāka realizēt konsekventas rusifikācijas politiku.

Līdz ar jaunu zemju pakļaušanu un pievienošanu krasi pieauga zemnieku masveidīga bēgšana no Krievijas centrālajām un rietumu guberņām uz impērijas dienvidu un dienvidaustrumu malienēm. Zemnieki cerēja apmesties brīvājās, muižniekiem nepiederošajās zemēs. Neatļaidīgi izplatījās baumas, ka visiem pārceļotājiem esot apsoltā brīvība. Šo ziņu satraukti, tūkstošiem zemnieku pameta dzimtas vietas un patvaļīgi devās uz Kaukāzu vai pāri Volgai. Nespēdami aizkavēt zemniekus, muižnieki griezās pēc palīdzības pie cara administrācijas. Pie ceļiem tika novietoti regulārā karaspēka kordoni, izdarīja masveidīgas zemnieku tvarstīšanas un notvertos ar varu aizveda atpakaļ uz agrākajām dzīvesvietām.

1905. gada revolūcija piespieda cara valdību pāriet no pārceļošanas ierobežošanas uz pārceļošanas forsēšanu. Šādas strauji pieaugušas kustības galvenais cēlonis bija zemnieku sakāve 1905.–1907. gada revolūcijā, kad uz laiku sašķobījās zemnieku cerības dabūt muižnieku zemi. Bez tam depresiju pārdzīvojuši rūpniecība nevarēja uzsūkt visus no laukiem bēgošos izputējušos trūcīgos iedzīvotājus. No 1906.–1916. gadam uz Sibīriju, Tālajiem austrumiem, Stepju novadu un Turkmēniju aizbrauca pavisam 3139 tūkstoši zemnieku. Pārceļošana pieauga līdz 1909. gadam (679000 cilvēku), bet pēc tam tā sāka samazināties un Pirmā pasaules kara laikā tā pilnīgi saruka.⁷⁴

73 PSRS vēsture. II sējums. 1861.–1917. – Rīga, 1968, 155.–158.lpp.

74 PSRS vēsture. II sejs., 445.lpp.

Par tām metodēm, ar kādām tika pārvaldītas pakļautās teritorijas, amerikāņu pētnieks Ronalds Suni raksta:

„Tiklīdz kaut kāds reģions tika iekļauts impērijas sastāvā, tā cariskā valsts bija gatava pielietot rupju spēku, lai to nepazaudētu. Dumpji tika nežēlīgi apspiesti.”⁷⁵ Tā tas notika arī Vidusāzijā. Pēc Kaukāza iekarošanas par koloniālo metožu izstrādes arēnu kļuva tieši Vidusāzija. Cara ierēdņi uzskatīja, ka, piemēram, Semirečenskas rajonā krievu iedzīvotāju esot mazāk par 50%, ka tamdēļ krievu kolonizācija tur esot jāpastiprina par katru cenu, lai uzlabotu Vidusāzijas etnogrāfisko „fizionomiju”, lai pastiprinātu krievu etnisko pārsvaru. Krievijas valdība atbalstīja vairākus pētījumus, lai noskaidrotu, kā vislabākajā veidā uz turieni nosūtīt „krievu elementu”. 1905. gadā par krievu pārceļotāju apmešanās galveno vietu tika izraudzīta Semirečje. Kāds imperatora inspektors vietējos ierēdņus – kolonizatorus nosauca par „fanātiķiem”, kuri bieži nesatikuši ar vietējām varasiestādēm un kuriem „bija nodoms noņemt šajā novadā emigrantus”. Kādā 1910. gadā izdotajā Semirečjes rajona militāri – statistiskajā aprakstā tika ieteikts vietējo iedzīvotāju sacelšanās gadījumā no dumpinieku ģimenēm ņemt ķilniekus, nodalīt „mērenos” no „nelabojamiem”. Palikušās nemierīgo elementu „bandas” tika paredzēts vai nu iznīcināt, vai aizdzīt pāri robežai.⁷⁶ Tādi dumpji patiešām arī notika.

1916. gadā visā Turkestānā uzliesmoja stihiska sacelšanās pret cara varu, par nacionālo atbrīvošanu. Jūnijā sākumā, musulmaņu gavēņa laikā, apejot pastāvošo likumdošanu, tika izdots dekrēts par cittautiešu, kuri agrāk karadienestā netika iesaukti, vecumā no 19 līdz 43 gadiem mobilizāciju t.s. aizmugures darbiem. Tas nozīmēja, ka mobilizēto ģimenes faktiski tiek pakļautas badam. Atbildot uz šādas mobilizācijas izsludināšanu, vietējie iedzīvotāji sāka izjaukt dzelzceļa līnijas, nodedzināja dzelzceļa stacijas, nogalināja tās personas, kuras veica mobilizējamo uzskaiti. Stihiskie nemieri pārauga plašā pretkrievu dumpī. To visvairāk veicināja tie krievu zemnieki, kuri uz Vidusāziju bija pārcēlušies no impērijas Eiropas daļas rajoniem.

Kāds no koloniālajiem ierēdņiem tajās dienās rakstīja: „Tie krievu zemnieki, kuri atbrauc uz šejieni, sastāv no iekšējās Krievijas padibenēm. Viņi piekopj plēsonīgu lauku saimniecību, līdz karam stipri žūpoja. (...) Izturoties nicinoši pret kirgīzēm (tolaik par kirgīzēm dēvēja arī kazahus – J.R.), viņi ar pastāvīgu krāpšanos, kirgīzu darba eksploatāciju nevar radīt uzticības pilnu izturēšanos no musulmanu puses.”⁷⁷ Vietējie iedzīvotāji paziņoja, ka „krievu zemnieki viņus esot pasludinājuši par dumpiniekiem, lai attaisnotu savas zvērīgās slepkavības un sagrābtu viņu zemes gabalus.”

75 Рональд Григор Суни. Империя как таковая: Имперская Россия, «национальная» идентичность и теория империи. // Государство нации: Империя и национальное строительство в эпоху Ленина и Сталина, с.50.

76 Питер Холквист. Вычистить, изъять и истребить: Статистика и политика населения в последние годы царской империи и в Советской России. // Государство наций: Империя и национальное строительство в эпоху Ленина и Сталина, с.151.

77 Владимир Булдаков. Красная смута. Природа и последствия революционного насилия. – Москва, 2000, с.69.

Lai sacelšanos apspiestu, krievu karaspēka komandieri no šeit sabraukušajiem „krievu elementiem” saformēja soda vienības. Semirečjes rajona militārais gubernators ģenerālis A.Feldbaums saviem pakļautajiem izdeva pavēli – iznīcināt visus dumpiniekus līdz pēdējam vīram, nodedzināt klejotāju apmetnes un lopus aizdzīt. Arī daudzām krievu brīvprātīgo vienībām tika dota pavēle – sadzīt kirgīzus kalnos un tur viņus iznīcināt.⁷⁸ Turkestanas ģenerālgubernatora palīgs ziņoja, ka soda vienības „metodiski un sistemātiski iznīcināja sievietes un bērnus.”⁷⁹

Plašās sacelšanās notika daudzās Turkestānas vietās. Taškentā izdemolēja policijas pārvaldi. Nemieri ātri izplatījās uzbeku pilsētās un aulos. Krasnovodskas apriņķī sacēlās turkmēņi. Sacēlušies kirgīzi aplenca Preževaļskas un Tokmanas pilsētas. Spēcīgi sacelšanās uzliesmoja arī Turgajas apgabālā. Soda ekspedīcijas zvēriski izrēķinājās ar visiem sacelšanās dalībniekiem.

Kaut arī Krievijas varas iestādes vēlāk vardarbībā galvenokārt apsūdzēja soda ekspedīciju karaspēku, bija acīmredzams, ka radušos situāciju savā labā izmantoja arī pārceļotāji no Krievijas Eiropas daļas un vietējie kazaki, kuri bija iecerējuši „padzīt Ordu” un sagrābt vietējo zemi. Lai izveidotu rajonus ar viendabīgu krievu iedzīvotāju sastāvu, Turkestānas militārais gubernators bija sagatavojis plānu par vietējo iedzīvotāju padzīšanu no dažiem Semirečjes rajoniem un krievu pārvietošanu uz viņu zemi. Šīs ieceres īstenošanu pārtrauca cara režīma sabrukums 1917. gadā.

1.2. Latviešu apdzīvoto vietu kolonizācija un rusifikācija

Latviešu apdzīvotās teritorijas Krievijai tika pievienotas XVIII gadsimtā. Pēc Ziemeļu kara 1721. gadā pievienoja Vidzemi, 1772. gadā pievienoja Latgali. Pašu pēdējo no Latvijas apgabaliem pievienoja Kurzemi. Iekarotajā teritorijā Krievijas cars Pēteris I izveidoja Vidzemes guberņu, kurā ietilpa arī daļa Igaunijas teritorijas. Rīga bija Krievijas gubernatora rezidence un tur tika izvietots arī karaspēka garnizons. Arī Kurzemes un Zemgales hercogiste nonāca pilnīgā Krievijas ietekmē. Latgali sākumā pievienoja Pleskavas guberņai, 1778. gadā to iekļāva Polockas, bet 1796. gadā – Vitebskas guberņā.

Līdz XIX gadsimtam cara valdība maz iejaucās Baltijas guberņu iekšējā dzīvē, atstādama plašu autonomiju vācu muižniecībai. Stāvoklis izmainījās gadsimta otrajā

78 Питер Холквист. Вычистить, изъять и истребить: Статистика и политика населения в последние годы царской империи и в Советской России. // Государство наций: Империя и национальное строительство в эпоху Ленина и Сталина, с.152.

79 Turpat, 174.lpp.

pusē, kad par iekšpolitikas vadmotīvu kļuva Vienotās Krievijas ideja. Baltijā sākās rusifikācijas (pārkrievošanas) periods.

Notikumu gaitu diktēja impēriskās intereses. Cars Aleksandrs II 1867. gada jūnijā, uzrunājot Baltijas provinču pārvaldītājus, aicināja viņus „kļūt par krievu ģimenes neatņemamu sastāvdaļu”. Tajā laikā Pēterburgā bija nolemts izmainīt attieksmi pret Baltijas provincēm un sākt īstenot pakāpeniskas rusifikācijas politiku ar administratīvām metodēm – t.i. balstīties uz „valsts vienotības pamatprincipiem.” Ar šo mērķi tika izdarīts arī tiešs spiediens. Tā, piemēram, tiesības iegādāties muižas Lietuvā tika piešķirtas vienīgi krievu izcelsmes personām. Vienlaicīgi Krievijas valdība centās izplatīt pareizticību, vajājot tos cilvēkus, kuri no pareizticības bija pārgājuši luterānismā. Varas iestāžu spiediens arvien pieauga: 1890. gadā krievu valodu par apmācības valodu pasludināja Baltijas skolās un Tartu universitātē. Tas bija laiks, kad Krievijas valdība beidzot ieklausījās savos ekstrēmistos. Tā, piemēram, kad viens no viņiem, Jurijs Samarins sludināja: „Baltijas novadā vajag, lai visa vietējā inteligence, tā sakot, tiktu pāraudzināta attiecībā pret Krieviju (..), tam ar likumdošanas un policejiskiem pasākumiem ir par maz.” J.Samarins izsaucās: „Krieviem, kuri dzīvo Baltijas novadā un tam pierakstītajiem, nevienam nav iedomājies piešķirt tādas tiesības, kādas pēc likuma ir tiem, kuri dzīvo impērijas iekšējās guberņās. Es uzskatu, ka mums ir tiesības prasīt, lai Baltijas novada tiesu iestādes no viņiem visa veida papirus pierakstītu krievu valodā.” Polemizējot ar Baltijas vāciešiem par kolonizāciju, J.Samarins rakstīja: „Vidzeme pieder mums un mums acimredzot, bija kāds pamats, katrā gadījumā reizē ar citiem mūsu līdzpilsoņiem, kuri pieder citām ciltīm, nonākot šeit, uzskatīt, ka mēs esam mājās un neviss ciešos.”⁸⁰

Drīz vien aizsākās un tika plaši izvēsta visa Baltijas novada rusifikācijas politika.

Rezumējot šo pārkrievošanas politiku, pazīstamais latviešu politiķis, statistiķis un publicists Marģers Skujenieks 1920. gadā rakstīja:

„Iestājās tumšais, visu nomācošais pārkrievošanas laikmets. Jau 1869. gadā valdība atvēra tīri krievisko Aleksandra ģimnāziju. 1884. gadā agrākās apriņķu skolas pārvērs par krieviskām pilsētas skolām. 1887. gadā pat tautskolas tika pārkrievošanas, un drīz latviešu bērniem vajadzēja, sākot ar pirmo skolas dienu, mācīties viņiem nesaprotamajā krievu valodā. Tāpat pārkrievināja tiesas, un taisnības spriedēji varēja sarunāties ar apsūdzētiem un lieciniekiem vienīgi ar tulka palīdzību. Latgalē pat tulki nebija pielaisti, un tur sprieda tiesu, kaut gan tiesneši nezināja, ko sūdzētājs teica. Krievu iespaids stiprināšanai cēla pareizticīgās baznīcas (..) kad senators Manesins no 1883.–1885. gadam revidēja Baltijas iestādes, tad latviešu lielākā daļa no šīs revīzijas sagaidīja labvēlīgas pārģozības. Bet to vietā iestājās un turpinājās visnesaudzīgākā pārkrievošanas politika. Vietējos iedzīvotājus vēl lielākā mērā nostūma no dalības zemes pārvaldībā, un to vietā stājās visu noteicošais krievu ierēdnis, kuram bija sveša

vietējā dzīve, vietējās vajadzības un kurš lika vadīties vienīgi no Centrālās valdības visu nivelējošiem un uniformējošiem rīkojumiem (..). Un atkal latviešu tautai bija piespriests nāves spriedums – bija nolemts to pārkrievināt.”⁸¹

Savukārt diplomāts, skolotājs un žurnālists Jānis Seskis tajā laikā konstatēja:

„(..) Bet krievu valdība neapmierinājās ar latviešu tautas garīgo apspiešanu, bet darbojās daudz jūtāmākiem līdzekļiem. Krievu agrārbanķa izpirka Latvija muižas, kuras sadalīja un pārdeva zem labiem noteikumiem jeb atdeva gluži par velti krievu zemniekiem. Sevišķi daudz šādu krievu kolonistu noņemti Latgalē, kurai bija jāiztur visstiprākais pārkrievošanas spiediens. Īsi pirms kara zemkopības ministra biedrs Krivošeins bij izstrādājis plānu par 300000 krievu zemnieku noņemšanu Kurzemes kroņa muižās. Šādu projektu izpildot, Kurzeme būtu padarīta par jauktu tautību zemi un latviešu tautai draudēja pilnīga izspiešana no dzimtās zemes. Ne par latviešu bezzemniekiem un strādnieku labklājību domāja valdība, bet par krievu nacionālās varas izplatīšanu un nacionālās latviešu tautas iznīcināšanu.”⁸²

Sākumā rusifikācijas politika īpaši spilgti izpaudās Latgalē, kur pēc 1863. gada poļu sacelšanās kroņa zeme apzināti tika pārdota gandrīz vienīgi kolonistiem no Krievijas, tādēļ samērā īsā laikā krievu tautības iedzīvotāju skaits tur pieauga gandrīz septiņas reizes. XIX gadsimta vidū Vitebskas guberņas latviešu apdzīvotajos apriņķos dzīvoja aptuveni 20000 krievu, no kuriem daļa bija jau pirms ilgāka laika ieceļojušie vecctiņnieki, bet jau 1897. gada tautas skaitīšanā tika iegūti dati par 144324 ieceļotājiem. Līdzīga rakstura plāni tika gatavoti arī par Kurzemi, paredzot zemes iegādei būtiskus atvieglojumus ienācējiem no Krievijas, bet vienlaicīgi latviešu vidū izplatot agitācijas materiālus par iespējām izdevīgi iegādāties zemi Sibīrijā vai dažādās Krievijas guberņās. Turklāt abos gadījumos zemo zemes cenu nodrošināja zemnieku agrārbanķa, skaidri parādot, ka cariskā valsts realizē politiskus mērķus.⁸³

Pēc 1905.–1907. gada revolūcijas sakāves, kad daļa Latvijas iedzīvotāju tika iznīcināta vai izsūtīta, kolonizācijas politika tika vēl vairāk aktivizēta. Bijušais Krievijas premjerministrs S.Vite par tā laika Krievijas nacionālo politiku savās „Atmiņās” rakstīja: „[Nomales] sāka atriebties par visu daudzu gadu ilgā gādējo apspiešanu un pilnīgi pareizajiem pasākumiem, ar kuriem tomēr iekaroto cittautiešu nacionālās jūtas nesamierinājās. Visas mūsu daudzu desmitu gadu ilgās politikas kļūda ir tā, ka mēs vēl līdz šim laikam neesam sapratuši, ka kopš Pētera Lielā un Katrinas Lielas laika nav Krievijas, bet ir Krievijas impērija. Kad apmēram 35% iedzīvotāju ir cittautieši, bet krievi tiek dalīti lielkrievos, mazkrievos un baltkrievos, nav iespējams XIX un XX

81 Skujenieks M. Latvija: Zeme un iedzīvotāji, 370., 371.lpp.

82 Seskis J. Latvijas valsts izcelšanās un viņas izredzes, 17., 18.lpp.

83 M.Baltiņš. Migrācija un valoda – attiecību vēsture Latvijā. Dažas vēsturiskas paralēles ar XX gs. Sākumu. // Migrācijas ietekme uz valodas vidi Latvijā, 40.lpp.

gadsimtā īstenot politiku, ignorējot citu tautību, kuras ir iegājušas Krievijas impērija, nacionālās īpatnības – viņu reliģiju, viņu valodu un citas. Tādas impērijas devīze nevar būt – „pārvērtīšu visus par krieviem.” Tāds ideāls nevar izveidot visu krievu imperatora pavalstnieku kopējo ideālu, saliedēt visus iedzīvotājus, radīt vienu politisko dvēseli.”⁸⁴ Bet šie S.Vites uzskati nekļūva noteicošie.

Cara valdībai noteikt patieso krievu skaitu Baltijā bija grūti, jo 1897. gada tautas skaitīšanā jautājums par tautību netika uzdots. Jautājums bija tikai par dzimto valodu. Pastāvēja daudz jaukto laulību. Tāpat nevarēja izmantot ziņas par piederību pareizticībai, jo daudz vecticībnieku un pareizticīgo bija arī latviešu vidū. Tamdēļ, lai noskaidrotu krievu skaitu Baltijā, 1906. gada jūnijā valdība pieprasīja ziņas no Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas gubernatoriem. Uz to pamata slepenpadomnieks P.Koškins sagatavoja plašu pārskatu par krievu iedzīvotājiem Baltijas novadā, kura noslēgumā rakstīja: „(..) Krievu valstiskuma nostiprināšanai Baltijas novadā ir jānotiek, no vienas puses nostiprinot šā iedzīvotāju zemniecības slāņa labklājību, bet no otras puses – pārvietojot krievus no Impērijas iekšējām guberņām (..). Noslēgumā nevar nepiebildt, ka jautājumā par krievu elementa pastiprināšanu Baltijas novadā ir jāņem vērā ne tikai cīņa ar iedzīvotāju vāciešu daļu. Cenšanās, dažkārt pat instinktīva uz „savas tautas pašnoteikšanos” visai stipri parādās pie vietējām galvenajām tautām, t.i. – latviešiem un igauņiem. Krievu valsts vara, reizē ar krievu elementa pastiprināšanu, ir jāvirza uz to, lai latvieši un igauņi tiktu piesaistīti krievu kultūrai un krievu valstiskumam. Šajos pasākumos vajag konsekventi censties pēc vietējo īpaši ietekmīgo amatu nomainīšanas ar krieviem, kuri apzinās sava dienesta Baltijas novadā nozīmīgo valstisko uzdevumu.”⁸⁵

Pamatojoties uz slepenpadomnieka P.Koškina sagatavoto izziņu Baltijas pagaidu ģenerālgubernators A.Mellers – Zakomeļskis 1908. gada 30. oktobrī Krievijas Ministru padomes priekšsēdētājam P.Stolipinam nosūtītajā ziņojumā par stāvokli Baltijas guberņās rakstīja:

„Pievienojot ziņas par krievu iedzīvotājiem Baltijas novadā, tajos jautājumos, kuri izvirzīti 4. oktobra vēstulē Nr. 4470, ziņoju Jūsu augstlabdzimībai, ka šīs ziņas, kuras daļēji savācis slepenpadomnieks Koškins un daļēji paņemtas no manas pārvaldes lietām, ir nepilnīgs, taču daudz sīkāku (ziņu) nav ne gubernatoram, ne citām novada valdības iestādēm.

No šīm ziņām nevar neredzēt, ka krievu iedzīvotāju kulturālā attīstība ir visai vāja, kā tas redzams no lielā analfabētu skaita, kurš to pārsniedz pie visam citām novada tautām.

84 Рональд Григор Суни. Империя как таковая: Имперская Россия, «национальная» идентичность и теория империи. // Государство нации: Империя и национальное строительство в эпоху Ленина и Сталина, с.74, 75.

85 Имперская политика России в Прибалтике в начале XX века. Сборник документов и материалов. – Тарту, 2000, с.330, 332.

Krievu iedzīvotāju sabiedriskā ietekme ir jāatzīst par līdzīgu nullei. Pēdējie likumi par apziņas brīvību un par skolu atvēršanu ar apmācību vietējās valodās, protams, neveicina krievu valstiskuma un kultūras nostiprināšanu. Mācības vietējās valodās būtu pieļaujamas tikai pirmajā apmācības gadā un tikai tur, kur skolēni ir tikai vienas tautības, bet jauktajā sastāvā obligāti ir jābūt krievu valodai, izņemot tikai citu ticību ticības mācības pasniegšanu, baznīcas dziedāšanu un katras šīs tautas valodu kā pasniegšanas priekšmetu.

Šā iemesla dēļ novadā vajag pēc iespējas vairāk atvērt krievu sākumskolas, jo pat Rīgā to ir nepietiekoši un daudz krievu bērni, vietu trūkuma dēļ krievu skolās, paliek analfabēti.

Nesenā pagātnē ne mazums latviešu un igauņu no pareizticības pārgāja luterticībā, ar ko tika sarauti viņu pēdējie sakari ar krieviem. Šīs bēdīgās parādības iemesli ir krievu garīdzniecības vājais sastāvs, īpaši laukos, bezdarbība, slinkums un tās garīgās attīstības nepietiekamība, pie kam daži no viņiem, nododoties pat kaitīgai un nosodāmai dzīvei, tādā veidā atgrūž daudzus locekļus no pareizticības.

Grūti nākas cinīties ar mācītājiem, kuri ir daudz vairāk attīstīti un labāk materiāli nodrošināti, pie tam arī centības ir par maz. Piemēram, pats Rīgas arhibīskaps neapmeklē eparhiju, izņemot Mītavu, ne uz kurieni nedodas.

Kā vācieši, tā arī latvieši un igauņi pret krieviem izturas vienādi naidīgi, pie kam latvieši un igauņi ir vai nu nacionālisti vai sociālrevolucionāri.

Visš novads ar nepacietību gaida drīzāku reformu īstenošanu, īpaši zemstes un baznīcas.

Vajadzētu piešķirt krieviem [visur, kur viņi ir pietiekošā daudzumā], tiesības ievēlēt zemstu un pilsētu deputātus, neatkarīgi no vispārējām vēlēšanām ar citām tautībām. (..)

Beidzot, ir nepieciešams novadā, attiecībā pret iezemiešiem vislabāk zemi dot visiem krieviem, lai izveidotu krievu zemnieku īpašnieku slāni, cittautiešu kalpu un bezzemes strādnieku vietā. Tam nolūkam vajag nodot īpašā fondā kroņa un zemnieku bankas iegūto zemi. Uz tādām zemēm vajag organizēt pārcelšanu no iekšējām guberņām, pie kam, lai izveidotu pietiekami apgādātas pastāvīgas saimniecības, ir nepieciešams katrai ģimenei iedot ne mazāk kā 15–20 desetīnas zemes. Bet kas attiecas uz bezzemniekiem latviešiem un igauņiem, tad viņiem varētu tikt piešķirta zeme Krievijas ziemeļu guberņās, Sibīrijā un Polijas caristē.

Nav šaubu par to, ka katram krievam ir svarīgi, lai viņa tautība novadā patiešām būtu valdošā.

Ir nepieciešams, lai visi minētie pasākumi nepaliktu tikai kā priekšlikumi. Tamdēļ ir nepieciešama kā sīka šo aizsākumu izstrāde šajā ziņā ar precīzām norādēm

attiecīgajām vietējās varas iestādēm par to izpildes kārtību, tā arī ievērojamu naudas līdzekļu piešķiršana no valsts kases vietējām varas iestādēm, lai izpildītu krievu zemnieku zemes apgādes pasākumus.

Par savu pienākumu uzskatu piebilst, ka vēstulē Jūsu augstlabdzimībai ierosinātais jautājums par krievu iedzīvotāju kultūras un ekonomisko pacēlumu novadā ir pārāk plašs, tamdēļ, lai to atrisinātu pareizi, ir nepieciešama tā detalizētāka vietējā izpēte.⁸⁶

Tāda bija Baltijas novada kolonizācijas programma. Bet līdz tam daudz kas šajā ziņā jau bija izdarīts.

Pēc Baltijas novada iekļaušanas Krievijas impērijas sastāvā tās vadošie politiķi, un ekonomisti sāka pievērst uzmanību arī šā novada izdevīgajam ģeogrāfiskajam stāvoklim. Šeit Krievijas impērija vistuvāk saskārās ar industriāli attīstīto Rietumeiropu. Taču apgūt šo teritoriju ekonomiski vēl neļāva tā laika zemais ražošanas spēku attīstības līmenis. Viens no negatīviem faktoriem bija arī darbaspēka trūkums. Jau XIX gadsimta vidū Rīgā nemitīgi bija jūtams darba roku trūkums. To radīja šajā laika pastāvošā algota darbaspēka piespiedu sistēma un lauksaimniecības monopoltiesības uz darbu, kā arī darbaroku trūkums Baltijas guberņās vispār. Šāds stāvoklis izbeidzās līdz ar 1863. gada likuma izdošanu par pasēm Cariskās Krievijas iedzīvotājiem. Darbaspēks nu varēja brīvi plūst no vienas nozares uz otru, kā arī starp dažādām teritorijām.

Rūpniecībai attīstoties arvien straujākos tempos un izveidojoties transporta sakariem ar Krievijas iekšējām guberņām, Latvija piesaistīja un nodrošināja ar darbu arī zināmu daļu Krievijas Rietumu un Centrālo guberņu zemniekus, kas pameta savas sādžas un pārcēlās uz pilsētām, kur dzīves un darba apstākļi bija labāki nekā laukos.

Par ievērojamu rūpniecības centru kļuva Rīga. Pēc rūpniecībā nodarbināto skaita Rīga jau XIX gadsimta septiņdesmito gadu beigās ieņēma trešo vietu starp Krievijas rūpniecības pilsētām – tūliņ pēc Pēterburgas un Maskavas. Ražošanas spēku attīstība Latvijā prasīja arvien jaunus darbaspēka kontingentus.

Visa perioda laikā no 1863. gada līdz 1913. gadam Latvijas iedzīvotāju kopskaits bija palielinājies par 1 miljonu 287 tūkstošiem cilvēku, no kuriem dabiskais pieaugums bija devis 983 tūkstošus cilvēku, bet mehāniskais – 304 tūkstošus. Tas nozīmē, ka visā šajā periodā no iedzīvotāju kopskaita pieauguma 76% sastādīja dabiskais pieaugums un 24% mehāniskais. Vislielākais mehāniskais pieaugums bija Latvijas rūpnieciski visattīstītākajā daļā – Vidzemē un Rīgā. No 1897.–1913. gadam Vidzemē (Latvijas daļā) atbraukušo iedzīvotāju pārsvars par aizbraukušajiem sastādīja 248 tūkstošus cilvēku.⁸⁷

86 Имперская политика России в Прибалтике в начале XX века, с. 313, 314.

87 B.Mežgailis, P.Zvidriņš. Padomju Latvijas iedzīvotāji., 14., 34., 35., 36.lpp.

1913. gadā lielākā fabrika Rīgā un Latvijā bija „Provodņika” akciju sabiedrības gumijas fabrika ar apmēram 14000 strādniekiem; „Krievu – Baltijas vagonu fabrikā” Rīgā strādāja apmēram 4000 un „Feniksa” vagonu fabrikā – apmēram 3500 strādnieku. Latvijas pastāvīgajiem iedzīvotājiem lielrūpniecība tik lielos apmēros nebija nepieciešama. Šī lielrūpniecība pamatojās ne tikai uz Latvijas ilggadīgajiem pastāvīgajiem iedzīvotājiem, bet stipri vien arī uz strādniekiem, kas bija nākuši no krievu impērijas citiem apgabaliem. Pazīstamais statistiķis Alfrēds Ceichners par šo cittauteišu saplūšanu rakstīja: „1913. gadā Rīgā dzīvoja kopā 173000 krievu, poļu un leišu, bet 1930. gadā tikai 58000, par 115000 mazāk, tikai trešdaļa. Lielākā daļa šo cilvēku, kas galvenā kārtā strādāja Rīgas rūpniecībā kā strādnieki, nebija vis vietējie iedzīvotāji, bet gan pēdējos gados pirms 1914.–1918. gada no Krievijas, Polijas un Lietuvas (toreizējās Krievijas valsts sastāvdaļām) ieceļojušie cilvēki, kas bija atraduši darbu strauji augošajā Rīgas rūpniecībā. Kad Rīgas rūpniecība kara laikā un pēc kara bija gandrīz apstājusies, šie ļaudis ar savām ģimenēm atkal aizbrauca uz savu dzimteni. Latvijas pastāvīgajiem iedzīvotājiem tik plaša pirmskara (t.i. pirms 1914. g.) lielrūpniecība nebija vajadzīga un darbaspēks šai rūpniecībai bija jāmeklē ārpus Latvijas.”⁸⁸

Jau XIX gadsimta otrajā pusē arvien skaļāk sāka skanēt apspiesto un agrāk klusējošo tautu balsis. Latvieši, igauņi, gruzīni, poļi, Krimas un Kazaņas tatāri, tāpat kā daudzi citi arvien skaļāk un skaļāk paziņoja par savām tiesībām uz autonomiju. Kā likums, tolaik pat ne visi agrāk pārliecinātie nacionālisti gribēja atdalīties no Krievijas, bet visi viņi gribēja autonomiju: tiesības mācīties skolās savā valodā, kārtot oficiālos dokumentus nacionālajā valodā, piedalīties lēmumu pieņemšanā. Bet ne cara valdība, ne impērijas izglītotais slānis spītīgi negribēja redzēt šo pakāpenisko, mīksto, bet acīmredzamo impērijas sabrukumu.

1917. gada 23. februārī Petrogradā sākās plaši streiki un strādnieku demonstrācijas. Sašutušie pūļi prasīja maizi un dziedāja 1905. gada revolūcijas dziesmas. Policija nebija spējīga šīs varenās ielu demonstrācijas izklīdināt. Nākamajā dienā Petrogradā sākās sacelšanās. Valsts domes priekšsēdētājs Mihails Rodzjanko sasauca Valsts domes liberālo deputātu un pilsonisko partiju frakciju līderu apspriedi. Tā izveidoja Valsts domes Pagaidu izpildu komiteju, par kuras priekšsēdētāju izraudzīja M.Rodzjanko, un uzdeva viņam, bez jebkādas sazināšanās ar caru un galmu, sastādīt un izsludināt jaunu Krievijas valdību, kas būtu atbildīga tikai Valsts domei. Arī Petrogradas garnizona zaldāti sāka masveidīgi pāriet dumpinieku pusē. Krievija bija sākusies Februāra revolūcija.

Cars Nikolajs II, kurš tajā laikā atradās augstākā virspavēlnieka mītnē Mogiļevā, devās uz armijas galveno mitekli Pleskavā, no kurienes bija nolēmis sūtīt uzticamākās karaspēka daļas uz Petrogradu, lai apspiestu sākušos revolūciju un likvidētu jauno

88 Alfrēds Ceichners. Latvijas bolševizācija 1940.–1941. – Rīga, 1944, 324.lpp.

Pagaidu valdību. Taču cara atteikšanās no troņa tobrīd jau bija kļuvusi par visas Krievijas prasību. Lielam vairumam – tieši šī cara. Pat labējiem. Viņiem cars Nikolajs II bija kļuvis par notikušās revolūcijas galveno vaininieku, jo viņš bija parādījis savu pilnīgo nespēju kaut ko darīt impērijas glābšanā. Par pēdējo pilienu kļuva armijas komandieru telegramma. Frontu un flotu virspavēlnieki, redzot, kāda katastrofa ir pārņēmusi Krievijas armiju, pieprasīja cara atkāpšanos. Cara atkāpšanos pieprasīja arī Krievijas Valsts dome. 1917. gada 2. (15.) martā cars piekapās un līdz ar to Romanovu dinastijas 300 gadu ilgā patvaldība beidzās. Tika izveidota Pagaidu valdība. Krievija kļuva par republiku, kaut to oficiāli proklamēja tikai 1917. gada 14. septembrī.

1917. gada Februāra revolūcijā vispārsteidzošākais bija tas, ka par patvaldību un imperatoru neiestājās neviens. Viens no boļševiku redzamākajiem līderiem Ļ. Trockis par to vēlāk rakstīja:

„Armijas komandējušā sastāva vidū neatradās neviens, kurš iestātos par savu caru. Visi centās pārsēties uz revolūcijas kuģa ar stingru aprēķinu atrast tur ērtākas kajītes. Ģenerāļi un admirāļi noņēma cara zīmotnes un apsēja sarkanās lentas. Katrs glābās, kā prata.”⁸⁹ Tiesa, Krievijas pilsoņu kara laikā daudzi no viņiem atkal kļuva par „Vienotās, nedalāmās Krievijas” un tās koloniālās politikas piekritējiem un aizstāvjiem.

Par cara Krievijas koloniālo politiku H. Kisindžers raksta:

„Deviņpadsmitā gadsimta otrajā pusē, pievienojot sev jaunas teritorijas Centrālāzijā, Krievija izstrādāja iekarošanas metodes, kuras vēlāk kļuva par standartu. Upuri parasti atradās tik tālu no starptautisko attiecību centriem, ka rietumniekiem nebija nekāda priekšstats par to, kas notiek. Tāpēc palika pie saviem aizspriedumiem, ka cars patiesībā vēl tikai labu un kareivīgi ir viņa padotie. Līdz ar to attālums un neskaidrība kļuva par Krievijas diplomātijas instrumentiem. (...) Sergejs Vite, tuvs cara Nikolaja II padomdevējs, viņam apsoliya, ka „no Klusā okeāna krastiem līdz Himalaju augstumiem Krievija valdīs ne tikai pār Āziju, bet arī par Eiropu.”⁹⁰

1.3. „Mazākā ļaunuma” teorija – carisma koloniālās politikas attaisnojums

Pēc 1917. gada boļševiku apvērsuma cara ārējās un koloniālās politikas kritika uz ilgu laiku kļuva par padomju vēstures zinātnes balstu. Tā, piemēram, J. Staļins 1924. gadā norādīja: „Cariskā Krievija bija visvisādu spaidu perēklis – ir kapitālistisko, ir koloniālo, ir militāro – turklāt visniecīvāciskākajā, visbarbariskākajā formā. Kas gan nezina,

ka Krievijā kapitāla visspēcība saplūda ar carisma despotismu, krievu nacionālā agresivitāte – ar carisma bēdēšanas politiku attieksmē pret nekrievu tautām, veselu rajonu – Turcijas, Persijas, Ķīnas ekspluatācija – ar šo rajonu sagrābšanu carisma rokās, ar karu aneksijas dēļ?

Ļeņinam bija taisnība, sakot, ka carisms ir „militāri feodāls imperiālisms.” Carisms bija visnegatīvāko, kvadrātā kāpināto imperiālisma īpašību centrs.”⁹¹

Stāvoklis krasi izmainījās XX gadsimta trīsdesmito gadu vidū, kad saskaņā ar VK(b)P [Vissavienības komunistiskas (boļševiku) partijas] Centrālās komitejas Politbiroja lēmumu aizsākas agresīvā krievu kā vadošās tautas slavināšana. Tieši tad tika izgudrota un plaši propagandēta arī teorija par kolonizācijas „mazāko ļaunumu”. Saskaņā ar šo teoriju, kuru 1936. gadā pirmo reizi izvirzīja VK(b)P CK sekretārs A. Ždanovs, lai attaisnotu Gruzijas un Ukrainas iekļaušanu Krievijas impērijas sastāvā. Viņš apgalvoja, ka ģeogrāfiski dzīvotnespējīgās valstis esot devušas priekšroku „mazākajam ļaunumam”, kuru solījusi viņu integrācija Krievijas impērijā, pretēji variantam, nokļūt zem poļu vai osmaņu varas. Vēlāk šī teorija ieguva tālāku attīstību, lai attaisnotu Vidusāzijas, ka arī citu nekrievu reģionu pakļaušanu. Pret to iebilda gan vēsturniece A. Pankratova, kuras vadībā tika sagatavota un 1943. gadā nāca klajā „Kazahijas PSR vēsture no senākajiem laikiem līdz mūsu dienām”, gan daži citi pazīstami krievu vēsturnieki. Viņi noraidīja tēzi par to, ka cara kolonizatori būtu attēlojami kā „progresā un brīvības nesēji.”⁹² Tomēr virsroku guva klajā krievu šovinisma sludinātāji. Tā, piemēram, vēsturnieks J. Tarle Maskavā, Ļeņingradā un Saratovā nolasītajā lekcijā sērijā ieteica pārskatīt J. Staļina, A. Ždanova un S. Kirova 1934. gadā uzrakstītās „Piezīmes”, kurās viņi cara Krieviju bija nosaukuši par „Eiropas žandarmu”. Viņš uzskatīja, ka cara laika teritoriālā ekspansija liela mērā esot palielinājusi PSRS spēju aizstāvēt savus iedzīvotājus no vācu draudiem. J. Tarles atziņa par Krievijas pozitīvo teritoriālo paplašināšanos tika atbalstīta visaugstākajā līmenī, neraugoties uz to, ka tā bija pretrunā ar cara laika koloniālisma nosodīšanu, kuru boļševiki visu laiku bija sludinājuši.⁹³

Tā laika PSRS vēstures mācību grāmatās par tās vai citas republikas vēsturi netika pateikts gandrīz nekas, it kā tām nebūtu bijušas savas valstiskās struktūras, savas bagātās vēstures, savdabīgās nacionālās kultūras. Taču ne Armēnija, ne Gruzija, ne Lietuva, ne arī daudzas citas valstis savā vēsturiskajā attīstībā nebija nabadzīgākas kā Krievija, bet dažkārt pat pārspēja to. Var atgādināt, ka valstiskumam Armēnijā bija 25 gadsimti, ka Vidusāzijas filozofs Avicēna dzīvoja septiņus gadsimtus pirms

89 Петр Мультаттули. Николай II. Дорога на Голгофу. – М.: 2010, с.51.

90 Henrijs Kisindžers. Diplomātija, 156., 185.lpp.

91 J. Staļins. Ļeņinisma jautājumi. – Rīga, 1945, 7.lpp.

92 Д.Л.Бранденбергер. «Выдвинуть на первый план мотив русского национализма». Споры в сталинских идеологических кругах, 1941-1945 гг. // Государство нации: Империя и национальное строительство в эпоху Ленина и Сталина, с.345.

93 Д.Л.Бранденбергер. «Выдвинуть на первый план мотив русского национализма». Споры в сталинских идеологических кругах, 1941-1945 гг. // Государство нации: Империя и национальное строительство в эпоху Ленина и Сталина, с. 344, 345.

M.Lomonosova, ka Tartu universitāte ir daudz vecāka par Maskavas universitāti.

Par šo cara impērijas koloniālo politiku J.Seski rakstīja: „(..) No latviešu skolas tika izskausts viss, kas atgādināja latviešu tautas īpatnējo garu un kultūru. Skolēni neko nedabūja zināt par latviešu tautas vēsturi, viņu gara mantām, literatūru un mākslu. Skolā nekad nerunāja par latviešu tautas tiesībām un ideāliem, viņas garu un centieniem. Attātotai jaunatnei jau skolā vajadzēja pārkrietoties: domāt un runāt krieviski, sajūsmināties un censties pēc lielās verdzinātās tautas labklājības un ideāliem. Pārkrietotāji nonāvēja bērnu latvisko garu, viņu vietā iecēla krievu nacionālo garu. (..)“⁹⁴

Šī kolonizācijas un rusifikācijas politika tika turpināta arī pēc Latvijas okupācijas 1940. gadā.

2. nodaļa

Padomju impērijas koloniālā politika

2.1. Jaunās impērijas izveidošana. Centra diktāts

Divdesmitā gadsimta sākumā Krievijas impērijā dzīvoja 140 tautības, kuras cita no citas atšķīrās ar valodu, dzīvesveidu, paražām un attīstības līmeni. Krievu no visiem iedzīvotājiem bija apmēram 45%. Ja neskaita mazskaitlīgās Ziemeļu, Sibīrijas un Dagestānas ciltis, Krieviju apdzīvoja baltu, somu – ugru, slāvu, ģermāņu, tjurku, mandžūru – tungusu, ķīniešu, mongoļu, kā arī dažu citu valodu grupu iedzīvotāji.

Tie bija dažādu civilizāciju cilvēki: katoļi, pareizticīgie, protestanti, musulmaņi, budisti. Baltieši, poļi, vācieši un somi sevi uzskatīja par eiropiešiem. Krievi un ukraiņi sevi uzskatīja par „īpašo Eiropu”, Bizantijas mantiniekiem. No musulmaņiem sevi par eiropiešiem uzskatīja varbūt vienīgi Kazaņas un Krimas tatāru augšējie slāņi. Lielais vairums no viņiem tiecās uz citiem musulmaņiem, kuri dzīvoja aiz Krievijas robežām. Kazahi, kirgīzi, Sibīrijas tatāri tiecās uz Vidus un Centrālāziju, bet burjati – uz budistu Mongoliju.⁹⁵

Tiklīdz Krievijas centrālā vara kļuva vājāka, tās nomalēs aktivizējās nacionālās kustības. Somijas Seims un Polija pieprasīja neatkarību. Autonomiju centās dabūt Ukrainas Rada. Prasības pēc autonomijas izvirzīja pat Kubaņas un Donas kazaki. Sibīrija un Aizkaukāzs pieprasīja sev satversmes sapulces. Ziemeļkaukāzs, kurš bija „nomierināts” tikai pirms pusgadsimta, sāka mutuļot. Kalniešu tautas uzreiz atcerējās visus impērijas apvainojumus un pāri nodarījumiem.⁹⁶

Plaši izvērstais separātisms tolaik nevienu īpaši neuztrauca. Pagaidu valdības izsludinātajā deklarācijā tika norādīts: „Brīvās Krievijas mērķis nav kundzība par citām tautām, ne nacionālā īpašuma atņemšana tām, ne vardarbīga svešu teritoriju sagrābšana, bet stabila miera nostiprināšana uz tautu pašnoteikšanās pamata.”⁹⁷ Publika Petrogradā jūsmīgi apsveica Krievijas tautu – no poļiem un ebrejiem, līdz

95 M.Веллер, А.Буровский. Гражданская история безумной войны. – Москва, 2007, с.142.

96 Валерий Шамбарв. Белогвардейщина. – М., 2004, с.29.

97 Вестник Временного правительства., 1917, 28 марта (10 апреля).

musulmaņiem – internacionālistiem rīkotās demonstrācijas. Visur valdība pārlicība, ka šī revolūcija citu vidū viegli atrisinās arī nacionālās problēmas. To varēja izdarīt ātri un noteikti. Taču tā tas nenotika. Pagaidu valdība nacionālo jautājumu atlika līdz Satversmes sapulcei, kuras sasaukšana bija paredzēta 1917. gada decembrī. Taču 1917. gada nogalē panākumus guva boļševiku apvērsums un 1918. gada janvārī sasauktā Satversmes sapulce tika padzīta.

Boļševiku partijas nacionālās politikas pamatprincipus pasludināja Krievijas Tautas komisāru padomes 1917. gada 16. novembrī apstiprinātā „Krievijas tautu tiesību deklarācija”. Tie bija šādi:

- tautu vienlīdzība un suverenitāte;
- Krievijas tautu tiesības uz pašnoteikšanos, līdz pat tiesībām atdalīties un nodibināt patstāvīgas valstis;
- Visu un jebkādu nacionālo un nacionāli – reliģisko privilēģiju un ierobežojumu atcelšana;
- Nacionālo mazākumu un etnisko grupu brīva attīstība.⁹⁸

Sākotnēji patiešām varēja likties, ka šie pareizie un plaši pasludinātie principi tiks arī ievēroti un īstenoti. Jau 1917. gada 31. decembrī Krievijas jaunā valdība atzina Ukrainas Republikas nodibināšanu, kā arī Somijas Republikas nodibināšanu. 1918. gadā tika atzīta Igaunijas, Latvijas un Lietuvas padomju republiku nodibināšana. 1918. gada janvārī izveidoja Krievijas Padomju Federatīvo Sociālistisko Republiku. Jaunās federācijas principi bija šādi: brīvprātīga iestāšanās un nāciju līdztiesība. KPFSR sastāvdaļām – autonomajām republikām bija atstāta sava tiesību sistēma, sava Konstitūcija, savi bruņotie spēki, sava transporta sistēma, līdztiesība diplomātiskajos sakaros, kā arī tiesības uz naudas emisiju.

Taču boļševiku pasludinātā „Krievijas tautu tiesību deklarācija” patiesībā izrādījās visīstākā fikcija – „suverenitātes spēle”. Jau 1920. gadā autonomo republiku funkcijas pārņēma Viskrievijas – Centra iestādes. Visādos veidos tika ierobežotas arī savienoto republiku tiesības.

Krievijas sabrukumu boļševiki par lielu ļaunumu neuzskatīja. Viņi cerēja uz Vispasaules revolūciju. Arī pati „padomju republika” viņiem bija tikai pirmais solis Vispasaules padomju republikas nodibināšanai, savdabīgs „Vispasaules Padomju Republikas” izveidošanas poligons. Taču tolaik pavirzīties uz rietumiem boļševikiem neizdevās. Viņi bija spiesti parakstīt miera līgumus ar Somiju, Poliju, Latviju, Lietuvu un Igauniju un veidot savu impēriju uz vietas.

Pēc uzvaras Pilsoņu karā KPFSR aizņēma nākamās padomju impērijas 92%, kurā dzīvoja apmēram 70% tās iedzīvotāju. Pārējā teritorija piederēja „neatkarīgajām padomju republikām”: Ukrainai, Baltkrievijai, Azerbaidžānai, Gruzijai, Armēnijai, Tālo austrumu republikai un divām Vidusāzijas „tautas republikām” – Buhārai un Horezmai.

Tos padomju nacionālās politikas principus, kuri noveda pie PSRS nodibināšanas 1922. gadā, jau 1919. gadā noformulēja viens no KK(b)P līderiem G.Zinovjevs. Viņš atzina: „Mēs nevaram iztikt bez Azerbaidžānas naftas, bez Turkestānas kokvilnas. Mēs paņemam tos procentus, kuri mums ir nepieciešami, taču ne tā, kā tos ņēma vecie ekspluatatori, bet kā vecākie brāļi, kuri nes civilizācijas lāpu.”⁹⁹

1920. gada septembrī KPFSR un Azerbaidžāna parakstīja līgumu, kurš pēc būtības kļuva par modeli visiem turpmākajiem līgumiem starp Maskavu un citām „neatkarīgajām republikām”: tās piekrita ciešai militārai, finansiālai un ekonomiskai sadarbībai, kas *de-facto* nozīmēja par atteikšanos no suverenitātes par labu centram.¹⁰⁰

Veidojot PSRS, J.Staļins uzskatīja, ka „neatkarīgajām” padomju republikām Ukrainai, Baltkrievijai, Armēnijai, Azerbaidžānai un Gruzijai esot formāli jāiestājas KPFSR sastāvā, ka arī Krievijas varas un pārvaldes komplektācija esot jāattiecina uz šo republiku analogiskām struktūrām.¹⁰¹ Saskaņā ar J.Staļina projektu, visiem KPFSR VCIK, TKP un Darba un aizsardzības padomes lēmumiem vajadzēja būt obligātiem arī nacionālajām republikām. 1922. gada septembrī V.Ļeņinam nosūtītajā vēstulē viņš ieteica pārtraukt „padomju republiku neatkarības spēli un izdarīt galīgo izvēli: „(..) Vai nu patiesa neatkarība un tad centra neiejaukšanās (..), vai arī padomju republiku patiesa apvienošāšanās vienā saimnieciskā veselumā (..), tas ir – fiktīvas neatkarības nomaņa ar patiesu republiku iekšējo autonomiju.”

„Četros pilsoņu kara gados”, rakstīja J.Staļins, „kad mēs sakārā ar intervenci bijām spiesti nacionālajā jautājumā demonstrēt Maskavas liberālismu, mēs paspējām izaudzināt pret savu gribu komunistu vidū īstus un konsekventus sociālos neatkarībasniekus. (..) Komunistu jaunā paaudze nomalēs, kā izrādās, neatkarības spēli atsakās uztvert kā spēli, neatlaidīgi atzīstot vārdus par neatkarību par tīru monētu un tikpat neatlaidīgi prasa no mums īstenot dzīvē neatkarīgo republiku konstitūcijas burtu.”¹⁰² V.Ļeņins kategoriski noraidīja J.Staļina „autonomizācijas” projektu un izvirzīja savu ideju par t.s. Eiropas un Āzijas padomju republiku savienību. Jo vairāk „nacionālā liberālisma”, jo vairāk centrālisma – tāda bija V.Ļeņina sofistika, kurš labi saprata, ka centrālisms tiks

99 Виктор Дёниннгуаус. В тени «Большого Брата». Западные национальные меньшинства в СССР 1917-1938 гг., с.50.

100 Турпат, 47., 48.lpp.

101 Проект резолюции о взаимоотношениях РСФСР с независимыми республиками, предложенный И.В.Сталиным. // Известия ЦК КПСС. 1989. №9, с.192, 193.

102 Письмо И.В.Сталина В.И.Ленину, 22 сентября 1922 г. // Известия ЦК КПСС. 1989. №9, с.198, 199.

īstenots ne jau ar Tautas komisāru padomes, bet gan ar KK(b)P palīdzību.¹⁰³

Jaunās impērijas, kuru nodibināja 1922. gada decembrī, centra diktātu nostiprināja tolaik gatavotā PSRS Konstitūcija, kuru pieņēma 1924. gadā.

Dibinot PSRS, boļševiku partija deklarēja, ka valsts varas augstākie orgāni jāveido tā, lai tie:

- a. nodrošinātu atsevišķām republikām tiesību un pienākumu vienlīdzību kā attiecībās starp republikām, tā arī attiecībā pret Savienības centru;
- b. Savienības augstāko valsts varas orgānu sastāvā jārada īpašs nacionālo republiku un nacionālo apgabalu pārstāvniecības orgāns uz vienlīdzības pamatiem;
- c. Savienības pārvaldīšanas izpildorgāni konstruējami tādejādi, lai nodrošinātu visu republiku pārstāvju reālu līdzdalību un Savienības tautu vajadzību apmierināšanu.¹⁰⁴

Taču praksē viss notika pavisam citādi. Tā, piemēram, krievu vēsturnieks un publicists Sergejs Kara – Murza šai sakarā norāda: „(..) Valsts celtniecības praksē Jeņinskajam grupējumam izdevās panākt, bieži ar lielām grūtībām, reālās varas sakoncentrēšanos centrā ar tādu pārsvaru, ka līdz pat 70. gadiem etnisko elītu vara bija daudz vājāka nekā centram. Šeit gan neoficiālās partijas varas sistēmas formēšana, kura pakļauta centram, gan nomenklatūras sistēmas izgudrošana, kura garantēja kadru kontroli, gan prokuratūras un soda orgānu pilnīga pakļaušana centram, gan militārās varas unitārās sistēmas izveidošana, kura „sašķērēja” valsts teritoriju beznacionālos kara apgabalos, gan politika valodas un izglītības formā.”¹⁰⁵

Visu savu pastāvēšanas laiku savienotās, tāpat kā autonomās republikas, bija pakļautas centram, Vissavienības resoru klajai patvaļai. Pēc PSRS valdības lēmumiem, tāpat kā ar resoru rīkojumiem un pavēlēm tur tika būvēti Vissavienības pakļautības uzņēmumi, kuriem kā izejvielas, tā arī darbaspēku ievada no citurienes. Angļu pētnieks V.Kolarzs norādīja: „Prakse liecina, ka katra jauna fabrika, katra jauna ogļu šahta, katrs jauns naftas urbums Padomju Savienībā nekrievu teritorijās tiek izdarīts ne jau šīs teritorijas labā, bet gan priekš lielkrieviem.”¹⁰⁶ Tas bija saistīts kā ar nepārdomāto plānošanu, tā arī ar politiskiem un ideoloģiskiem apsvērumiem. Tas tika mērķtiecīgi darīts, lai rusificētu pakļautās tautas. Tas loģiski izrietēja no bēdīgi slavenās idejas par nāciju atmiršanu un nonivelēta „padomju cilvēka” formēšanu bez jebkādām nacionālajām īpatnībām.

103 Виктор Дёнингаус. В тени «Большого Брата». Западные национальные меньшинства в СССР 1917-1938 гг., с.50. Plašāk par šo jautājumu skat.: Юрий Жуков. Первое поражение Сталина. 1917-1922 годы. От Российской империи – к СССР. – Москва, 2011.

104 PSKP kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijās un lēmumos. 1.d.R. – 1954, 626., 627.lpp.

105 Сергей Кара – Мурза. Демонтаж народа. – Москва, 2007, с.418.

106 W.Kolarz. Russia and her Colonies. London, 1967, p.58.

Šo Vissavienības resoru patvaļu un visatļautību bija spiests atzīt arī PSKP CK ģenerālsēkretārs Mihails Gorbačovs. Tā, piemēram, PSKP CK Politbiroja 1988. gada 28. aprīļa sēdē viņš norādīja: „Ministrs [V.] Koļesņikovs atkal iesaka būvēt elektronikas ražošanas rūpnīcas. Pēdējās rezerves (..) mēs izsūcam no sādžām. Tu (domāts ministrs V.Koļesņikovs – J.R.) saki – lauksaimniecība no tā necietīs. Lūk, tā arī visu laiku mēs domājam – necietīs. Pēc Ļeņina mēs vienmēr ar to visu attaisnojām. Bet ko dabūjam? No Gorkijas līdz Novgorodai, pa visu Zelta loku sādžas ir iztukšotas, izmirušas. Visi ir aizgājuši, un pat ne uz Gorkiju un Novgorodu, bet gan uz Baltiju un Ļeņingradu.

(..) Resori trako, nerēķinās pat ar republiku ministru padomēm, būvē cik vien grib un ved uz turieni cilvēkus. Igaunijā igauņu daļa iedzīvotāju vidū ir samazinājusies no 80 līdz 60 procentiem. Republiku valdības bez prasīšanas Maskavai pat naglu nevar iedzīt(..) Nav pieļaujams tā rīkoties ar mūsu federācijas locekļiem.”¹⁰⁷

Republiku beztiesisko stāvokli Kazahijas komunistiskās partijas CK pirmais sekretārs Nursultans Nazarbajevs PSRS Federācijas padomes 1990. gada 12. jūnija sēdē raksturoja šādi: „Deviņdesmit miljonus kvadrātkilometru ir aizņēmuši poligoni, no turienes ir izsūtīti kolhozi un sovhozi. Kāda mums var būt suverenitāte, ja 50% rūpniecības atrodas Savienības pakļautībā? Bet cik – savienības – republikāniskajā pakļautībā? (..) Ministrijas ar zobiem turas pie sava īpašuma. Kas pie mums tas ir – Ministriju savienība vai Republiku savienība? Savienotajām republikām ir jābūt par starptautisko tiesību subjektiem.”¹⁰⁸

Tieši šī fiktīvā „Federācija” un Centra neierobežotā patvaļa kļuva par vienu no PSRS sabrukuma galvenajiem iemesliem. 1989. gada 25. decembrī sasauktajā PSKP CK plēnumā, kurā galvenokārt tika kritizēta Lietuvas komunistiskās partijas XX kongresa pieņemtā „Deklarācija par Lietuvas komunistiskās partijas patstāvību”, M.Gorbačovs bija spiests atzīt: „(..) Uz lietuviešu tautas nacionālo pašapziņu lielā mērā spiež tās savstarpējo attiecību ar savienoto valsti grūtā vēsture. Mēs nevaram, mums nav tiesību aiziet no tās neapstrīdamās patiesības atzišanas, ka desmitiem gadus ilgā staliniskā patvaļā, paša mūsu zemes sociālisma jēgas un būtības rupjā izkropļošanā, zem federācijas maskas centralizētās valsts stipra uzspiešana vissmagākajā veidā ietekmēja Padomju Savienības nāciju un tautību savstarpējās attiecības, viņu noskaņojumu. Tā rezultāta tika sakompromitēta pati federācijas ideja. Plašos iedzīvotāju slāņos, īpaši savienotajās republikās, ir iesēta neuzticības un aizspriedumu sēkla pret centrālo varu, pret „Maskavas smago roku.”¹⁰⁹

Saprotams, ka šī „Maskavas smagās rokas” atzišana nāca stipri par vēlu. Turpat 70 gadu

107 Союз можно было сохранить. Белая книга. Документы и факты о политике М.С.Горбачева по реформированию и сохранению многонационального государства, с.32.

108 Турпат, 158.lpp.

109 Союз можно было сохранить, с.111.

ilgā centra neierobežotā diktāta laikā savienotās republikas patiesībā bija pārvērstas par padomju impērijas puskolonijām. Astoņdesmito gadu beigās neviena no viņām ar tādu stāvokli vairs negribēja samierināties. 1922. gadā izveidotās impērijas sabrukums vairs nebija novēršams.

2.2. Impērijas paplašināšana. Robežu maiņa

Jaunu teritoriju pievienošana padomju impērijai galvenokārt notika Otrā pasaules kara pirmajos gados. Tā bija tieši saistīta ar 1939. gada 23. augustā noslēgto Padomju – vācu neuzbrukšanas paktu, tā steidzīgu ratifikāciju Padomju Savienībā 1939. gada 31. augustā un Otrā pasaules kara sākumu 1939. gada 1. septembrī. Saskaņā ar PSRS un Vācijas vienošanos par ietekmes sfērām un uzsākto karu PSRS teritorijā tolaik notika plašas teritoriālās izmaiņas.

Polijas iekarošanu Vācija uzsāka 1939. gada 1. septembrī un pabeidza 17. septembrī līdz linijai Otoveca, Belostoka, Bresta, Vladimira un Ļvova. Pēc tam, sešās dienās, no 1939. gada 17. līdz 22. septembrim, Padomju Savienība okupēja Austrumpoliju līdz tai pašai linijai. Vienošanās par Polijas sadalīšanu bija panākta jau agrāk. Volinijas, Drogobičas, Ļvovas, Rovnas, Staņislavas un Ternopoles apgabalu teritorija tika pievienota Ukrainai, bet Baranoviču, Belostokas, Brestas, Viļņas un Pinskas apgabalu zemes – Baltkrievijas PSR. Lēmumu par to PSRS Augstākās padomes sesiju pieņēma 1939. gada 5. decembrī.

1939. gada rudenī PSRS valdība piespieda Baltijas valstis parakstīt līgumus par padomju karabāzu ierīkošanu to teritorijā.

1940. gada jūnijā PSRS okupēja Lietuvu, Latviju un Igauniju.

Līdzīgs scenārijs tika plānots arī Somijai. 1939. gada 12. oktobrī PSRS izvirzīja Somijai prasību par savstarpējā neuzbrukšanas līguma noslēgšanu un padomju karabāzu ierīkošanu Somijā, taču Somijas valdība šādu paktu atteicās parakstīt. Atbildot uz to, PSRS 1939. gada 26. novembrī izvirzīja ultimātu par sava karaspēka ieviešanu Karēlijas zemes šaurumā, kurš piederēja Somijai. 1939. gada 28. novembrī PSRS uzsāka karadarbību pret Somiju. Jau 1939. gada 1. decembrī tika pasludināta Somijas demokrātiskā republika. Nākamajā dienā ar to tika noslēgts Padomju – Somu līgums par draudzību un sadarbību. Tā saucamais Ziemas karš beidzās 1940. gada 13. martā, kad Maskavā tika parakstīts miera līgums. Šā kara rezultātā Padomju Savienībai tika pievienots Karēlijas zemes šaurums ar Viborgu, Viborgas līcis ar salām, Ladogas ezera rietumu un ziemeļu krasta pilsētas, dažas Somu jūras līča salas, kā arī dažas citas teritorijas.

Cenšoties atgūt Besarābiju, PSRS 1940. gada 26. jūnijā izvirzīja ultimātu Rumānijai,

kurā pieprasīja sev Ziemeļbukovinu. Pēc divām dienām pa šo teritoriju jau maršēja sarkanarmiešu daļas. 1940. gada 2. jūlijā Kišiņeva un Beļska, Benderu, Kišiņevas, Kalugas, Ordžejevas un Soroku apriņķi tika iekļauti Moldovijas PSR sastāvā, bet Ziemeļbukovinas, Hotinas, Apermanas un Izmailovas apriņķi – Ukrainas PSR sastāvā.

Neilgi pirms Otrā pasaules kara, 1939. gada 17. janvārī Padomju Savienībā tika veikta tautas skaitīšana, kura uzskaitīja 170,6 miljonus cilvēku. Ar jaunu teritoriju pievienošanu 1939.–1940. gadā iedzīvotāju skaits līdz 1941. gada 22. jūnijam bija palielinājies līdz 196,7 miljoniem cilvēku (pieaudzis par 15,3%). 73% no tiem bija slāvu tautību (krievi – 51,8%, ukraiņi – 17,6% un baltkrievi – 3,6%).¹¹⁰

PSRS savu teritoriju paplašināja arī pēc Otrā pasaules kara. Pēc vienošanās ar sabiedrotajiem PSRS savu totalitāro režīmu atjaunoja Baltijā, Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā, Besarābijā un Ziemeļbukovinā, daļā no Prūsijas (Kenigsberga un tās apkārtnes rajoni kļuva par KPFSR Kaļiņingradu un Kaļiņingardas apgabalu). Pēc pamiera noslēgšanas ar Somiju PSRS savu teritoriju paplašināja uz Petsamo rajona rēķina (tagad Murmanskas apgabala, Pečengas rajons). Pēc līgumiem par robežu ar Čehoslovākiju un Poliju PSRS sastāvā tika iekļauti Aizkarpati. Austrumos PSRS sastāvā nokļuva Dienvidsahalina un Kuriļu salas. 1944. gada oktobrī KPFSR sastāvā ar autonomā apgabala tiesībām iestājās Tuva, kura 1961. gadā tika pārveidota par autonomo republiku.¹¹¹

Par padomju impērijas paplašināšanu J.Gaidars raksta: „Cara laika elite savu valsti uzskatīja par impēriju. Tā to arī nosauca. Padomju impērijas vadītāji tā neteica, bet paplašināja to tālu aiz PSRS oficiālajām robežām. Padomju vadības attieksmi pret saviem Austrumeiropas satelītiem uzskatāmi raksturo tas, ka sarunu laikā, kuras notika pēc padomju karaspēka iebrukuma Čehoslovākijā 1968. gada augustā L.Brežņevs apsūdzēja arestēto Čehoslovākijas komunistiskās partijas [CK] pirmo sekretāru A.Dubčeku par to, ka viņš neesot iesniedzis savu politisko ziņojumu projektus Maskavai. Pēc čehu varasiestāžu ziņām, apmēram 30 % Čehoslovākijas leklīetu ministrijas darbinieki strādājuši VDK labā.”¹¹²

Padomju impērijā tika veikta arī savienoto republiku robežu maiņa. Tā, piemēram, 1924. gadā Baltkrievijai no Krievijas pievienoja Vitebskas un Gomeļas guberņas, kā arī tos Smoļenskas guberņas apriņķus, kur iedzīvotāju vairākums bija baltkrievi.

Otrā pasaules kara beigās teritoriālus zaudējumus piedzīvoja arī Latvija un Igaunija. Daļa Latvijas Abrenes apriņķa un Igaunijas *Petseru* (Pečoru) apriņķis tika iekļauts KPFSR Pleskavas apgabalā.

110 Александр Вдовин. Подлинная история русских. XX век, с.163.

111 Турпат.

112 Егор Гайдар. Гибель империи. Уроки Современной России, с.5, 6.

Vēl atrodoties Maskavā, Latvijas PSR Augstākās padomes Prezidijs 1944. gada 12. augustā pieņēma lēmumu „Par Višgorodas, Kačanovas un Tolkovas pagastu pievienošanu Krievijas Padomju Federatīvajai Sociālistiskajai Republikai”, norādot, ka tas darīts, ņemot vērā šo pagastu iedzīvotāju, kuru vairākums ir krievi, lūgumus un ievērojot šo vēlēšanos.^{113*} PSRS Augstākās padomes Prezidija 1944. gada 23 augusta dekrēta „Par Pleskavas apgabala izveidošanu KPFSR sastāvā” bija norādīts:

„1. Apstiprināt Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas Augstākās padomes Prezidija iesniegumu par Pleskavas apgabala izveidošanu KPFSR sastāvā, ar centru Pleskavas pilsētā.

(..)

2. Ņemot vērā (..) Latvijas PSR pārsvarā krievu apdzīvoto Ušgorodas, Kačanovas un Tolkovas pagastu iedzīvotāju vairākkārtējos lūgumus un rīkojoties saskaņā ar viņu vēlmēm, kā arī, ievērojot (..) Latvijas PSR Augstākās padomes lūgumu par minēto pagastu iekļaušanu KPFSR sastāvā, Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Augstākās Padomes Prezidijs nolēmj:

Apstiprināt (..) Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās padomes Prezidija un Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas Augstākās padomes Prezidija iesniegumu un iekļaut Pleskavas apgabala sastāvā (..) Višgorodas, Kačanovas un Tolkovas pagastus, atdalot tos no Latvijas PSR.¹¹⁴

Izpildot šo dekrētu, Latvija no savas teritorijas pazaudēja 1202 kvadrātkilometrus.¹¹⁵ 1946. gada 29. maija iesniegumā VK(b)P CK sekretāram G.Majenkovam par norisēm Latvijas PSR Abrenes apriņķa sešos pagastos pēc to pievienošanas KPFSR Pleskavas apgabalam laikraksta „Latgolas Taisneība” redakcijas līdzstrādnieks D.Kaupužs rakstīja:

„(..) Pēc to pievienošanas Pleskavas apgabalam rajonu vadošie padomju un partijas kadri tika iesūtīti no Pleskavas apgabala vecajiem rajoniem (Dedoviči, Šaškina), bet visi vietējie vadošie darbinieki vai nu paši aizgāja strādāt uz Latvijas PSR, vai arī tika vēlāk atstumti. Šobrīd ne vien visi rajonu kadri, bet arī ciemu padomju un saimniecisko organizāciju priekšsēdētāji ir gandrīz tikai iebraucēji no citiem rajoniem. Tas ir radījis tādu situāciju, ka rajonu ciemu padomju vadītāji nepazīst šo rajonu specifiskos apstākļus un cilvēkus. Pie tam, vietējie kadri pārsvarā tika aizvietoti ar atnācējiem no tiem rajoniem, no kurienes tika nozīmēti rajonu komiteju sekretāri un izpildu

113 LVA, 290.f., 2.apr., 88.l., 1.lp.

* Dokumentos minētajiem pagastiem ir Krievijas cara patvaldnieciskā režīma laikā lietotie nosaukumi, kas neatbilst to nosaukumiem pēc Latvijas Republikas 1940. gada administratīvi teritoriālā iedalījuma. Faktiski KPFSR Pleskavas apgabalam pievienoja Kacēnu, Gauru, Augšpils, Linavas, Upmalas un Purvmalas pagastu un Abrenes pilsētu, kuru nosauca par Pitalovu.

114 Okupācijas varu politika Latvijā. 1939-1991. Dokumentu krājums. – Rīga, 1999, 242.lpp.

115 Latvijas padomju režīma varā. 1945-1986, 13.lpp.

komiteju priekšsēdētāji: (..) Vietējie iedzīvotāji kopumā tiek dēvēti par „latviešiem”, bet reizēm vienkārši par „fašistiem”.¹¹⁶

Izmainot republiku robežas, sākotnēji lēmumu par atteikšanos no savas teritorijas daļas vajadzēja pieņemt pašai savienotajai republikai. Pēc tam to apstiprināja PSRS augstākie valsts varas orgāni. Tā, piemēram, 1963. gadā Kazahijas PSR Augstākās padomes Prezidijs pieņēma lēmumu par diezgan plašu Čimkentas un Kizilordas apgabala aramzemes un ganību masīvu atdošanu Uzbekijas PSR. Šajā dekrētā tika ierakstīts, ka lēmums pieņemts „vadoties no visas valsts interesēm, lai likvidētu Bada stepes zemju nošķirtību, tās ātrāk saimnieciski apgūtu un racionālāk izmantotu kokvilnas un citus lauksaimniecības produkcijas ražošanas palielināšanai.”¹¹⁷

Vēl pirms tam, arī „vadoties no valsts ekonomiskajām interesēm”, Uzbekija „brīvprātīgi” atdeva dažus rajonus Kazahijai. 1959. gadā Bada stepes „sekmīgai apgūšanai” Uzbekija dažas zemes platības atdeva Tadžikijai.

Atceroties šo republiku robežu „šķērēšanu”, bijušais PSKP CK Politbiroja loceklis, Kazahstansas komunistiskās partijas CK pirmais sekretārs D.Kunajevs rakstīja: „Hruščova vadībā es nostrādāju gandrīz 10 gadus. (..) Viena no mūsu pirmajām sadursmēm notika tad, kad viņš ieteica man nodot vairākus kokvilnas audzēšanas rajonus Uzbekistānai. Es pret to iestājos kategoriski. (..) Neraugoties uz maniem iebildumiem, Hruščovs man uzdeva partijas kārtībā nodot Uzbekijas PSR Žetisaiskas, Kirovskas un Pahtaarajskas rajonus. Vēlāk visi tie tikai atdoti atpakaļ. (..) Nesakrīta arī mūsu viedokļi par Mangišlakas nākotni. Kādu reizi Hruščovs sacīja: „Mangišlaka – tā ir pussala ar milzīgām bagātībām. Apgūt naftu tur var tikai turkmēņi. Vajag to atdot viņiem.” Manus pretargumentus viņš palaida gar ausīm, tamdēļ es palūdzu viņu parunāt ar ģeoloģijas ministru Sidorenko. Viņš atbalstīja mani un Hruščovs bija spiests Mangišlaku atstāt Kazahstānai.”¹¹⁸

1954. gada janvārī Ukrainai tika atdota Krīma un Sevastopole. 1957. gadā tika atjaunota Čečenu – Ingušu autonomā republika, kurā tika iekļauti arī trīs krievu rajoni. Līdzīgā veidā teritorijas tika dalītas arī citos PSRS rajonos.

Šī patvalji un voluntāri veiktā teritoriju un robežu maiņa PSRS sabrukuma apstākļos radīja asus etniskos konfliktus un nereti arī asiņainas bruņotas sadursmes.

116 Okupācijas varu politika Latvijā. 1939-1991, 243.lpp.

117 Казахстанская правда, 1963, 29 янв.

118 Кунаев Д.А. Трудно уговорить в сани. // Совершенно секретно. 1991. №2, с.11.

2.3. Organizētā migrācija – „nomaļu” kolonizēšanas līdzeklis

Lai nostiprinātu savu režīmu, kopš savas pastāvēšanas pirmajām dienām padomju impērija atbalstīja un veicināja krievu tautības iedzīvotāju migrāciju uz tās nomalēm – „brālīgām republikām”. Tās iemesli bija daudzveidīgi. Viens no tiem – daudz komfortablāku eksistences apstākļu meklēšana un dzīvokļa un darba iegūšanas iespējas. Dažkārt šāda migrācija notika stihiski, bet visbiežāk masu migrācija ieguva organizētas formas. Saimniecības plānošanas prakse, pasu režīms, valsts stingra birokrātija ļāva centralizēti pārvietot lielus iedzīvotāju kontingentus. Tika plānots nacionālajās republikās izveidot lielus rūpniecības centrus, kurus apkalpotu galvenokārt krievu strādnieki un kuros būtu pārstāvētas arī vietējā proletariāta grupas un kuras kalpotu par „saistošo posmu starp krievu proletariātu un šo republiku darbaļaužu masām.” Bez tam, lai atjaunotu sagrauto rūpniecību, pēc Pilsoņu kara bija nepieciešams piesaistīt pēc iespējas vairāk kvalificētu darbinieku. Pašai rūpniecībai nepieciešamākās specialitātes tolaik galvenokārt bija apguvuši krievu strādnieki. Valsts partijas un padomju orgāni nodrošināja dažādu tautību iedzīvotāju pārvietošanu uz Vidusāziju, Aizkaukāzu un Tālajiem austrumiem, lai tur izveidotu industriālo un lauksaimniecības bāzi. Šī pārvietošana jau tad ievērojamā mērā izmainīja vairāku republiku nacionālo sastāvu, radīja apstākļus to sovetizācijai.¹¹⁹

Kopš 1920. gadu vidus valsts orgāni migrācijas straumēm centās piešķirt arvien organizētāku raksturu. Tika atzīts, ka PSRS Eiropas daļa ir agrāri pārapsūdzota un ka uz šo cilvēku rēķina ir nepieciešams palielināt darbaļaužu daudzumu saimnieciskā ziņā svarīgajos „nomaļu” rajonos. Pie tādiem tolaik tika pieskaitīta daļa Ziemeļkaukāza. Melnās jūras un Terekas apgabali tika pasludināti par Vissavienības nozīmes rajoniem, uz kuriem bija paredzēts pārvietot ievērojamu organizēto migrantu daļu. Viņu vidū bija asīrieši, armēņi, ebreji, gruzīni un citi, bet galveno organizēto migrantu daļu sastādīja krievi. 1920.–1930. gados lielas krievu pārceļotāju plūsmas no centrālās Krievijas tika nosūtītas uz Kaukāzu, kā arī uz Kazahstānu un Kirgīziju.

Sākumā Kazahstānas un Kirgīzijas centrālās varas iestādes ar milzīgo migrantu pieplūdumu negribēja samierināties un pat sankcionēja kā dekolonizācijas mēru: slāvu pārceļotāju izdzīšanu. Slāvu pārceļotāju un kazaku masveida padzīšana Kazahstānā un Kirgīzijā visplašāk notika 1921.–1922. gadā veiktās zemes reformas laikā. Vispirms vietējā vara centās padzīt tos krievu pārceļotājus, kuri šeit bija ieradušies pēc 1916. gada sacelšanās apspiešanas. Zināmā mērā šis pasākums vainagojās ar panākumiem. No 1920.–1922. gadam krievu iedzīvotāju skaits Kazahstānā samazinājās no 2,7 miljoniem cilvēku līdz 2,2 miljoniem (aptuveni par 20%).¹²⁰ Taču drīz vien Vissavienības

ekonomiskās un politiskās intereses atkal guva pārsvaru pār vietējām nacionālajām vajadzībām un visi migrācijas ierobežojumi tika atcelti, kas perspektīvā noveda pie daudzu nekrievu republiku kolonizācijas un rusifikācijas. Arī Kazahstāna 1928. gada aprīlī piekrita atvērt savu teritoriju iebrāucējiem. Tagad krievi sāka kazahiem atriebties. Daudzviet sākās kazahu piekaušana un viņu mantas atņemšana. Nekārtību laikā cieta vairāk nekā 17 tūkstoš kazahu ģimeņu un daudzās vietās sākās kazahu bēgšana uz Ķīnu.

Kazahstānā un Vidusāzijā boļševiki balstījās gandrīz vienīgi uz krievu pārceļotājiem un dzelzceļa strādniekiem. Tamdēļ plaši etniskie konflikti sākumā galvenokārt notika laukos, bet pēc tam arī pilsētās – rūpnīcās, darba biržās strādnieku kopmītnēs un citās vietās. Kāds krievu strādnieks pēc tikšanās ar vietējiem kazahiem Semipalatinskā paziņoja: „Kas tas par ieradumu – rīkot tādas tikšanās ar kirgīzīem! Ja būtu mana vara, es labprāt ar viņiem tiktos citā vietā, es paceltu revolveri un sagaidītu tā, ka pēc tam viņus aizvestu uz brāļu kapiem, bet tur es uzceltu pieminekli ar uzrakstu: „Par piemiņu no Rideras rūpnīcām.”¹²¹

Divdesmito gadu beigās aizsākās Turkestānas – Sibīrijas dzelzceļa (Turksiba) celtniecība. Sākumā PSRS Ceļu un satiksmes tautas komisariāts bija paredzējis Turksiba celtniecībai „importēt” 75% strādnieku no Krievijas Eiropas daļas. Ja arī kāds kazahs dabūja darbu Turksiba celtniecībā, viņam pastāvīgi nācās dzīvot etniskā ienaida draudos. Šovinizisms tur bija izplatīts ļoti plaši. Krievu strādnieki pret kazahiem izturējās atklāti nicīgi un naidīgi. Tā, piemēram, ņirgājoties par viņu reliģiju, krievu strādnieki tišām nosmērēja kazahu strādnieku maizi ar speķi.

1928. gada 31. decembrī Turksiba celtniecības galējā ziemeļu punktā Sergiopolē sākās grautiņš. Apmēram 400 krievu strādnieki nežēlīgi piekāva vietējos kazahus. Šādi grautiņi notika arī citās vietās. Krievu strādnieki tika izmantoti arī cīņai ar vietējiem „bandītiem”. Kāds bijušais Turksiba celtnieks vēlāk rakstīja: „Komunisti nolēma izveidot vienību cīņai ar bandītiem. No 1930. gada marta līdz maijam es biju tās politiskais vadītājs. Mēs dienu un nakti pavadījām sedlos, vajājot bēgošos basmačus*, un beidzot viņus panācām stacijā Lepsi un Matja rajonā. Kauja bija īsa un nežēlīga. Te noderēja mana prasme šaut ar ložmetēju. Banda tika iznīcināta un mēs atgriezāmies celtniecībā.”¹²²

Šajā laikā nacionālajos reģionos aizsākās arvien plašāka mēroga jauno rūpniecību celtniecība un arvien lielāka daudzuma krievu tautības iedzīvotāju organizēta pārvietošana uz turieni. Aktīva un masveidīga krievu izmitināšana nacionālajos reģionos faktiski bija tās slāvu kolonizācijas turpinājums, kura bija aizsākta agrākajos

119 Виктор Котов, Вадим Трепалов. Русский народ в XX веке: парадоксы исторической судьбы, с. 50, 51.

120 Терри Мартин. Империя «положительной деятельности». Нации и национализм в СССР, 1923-1939, с.88.

121 Терри Мартин. Империя «положительной деятельности». Нации и национализм в СССР, 1923-1939, с.98.

* Basmači – musulmaņu partizāni, kuri cīnījās par padomju iekārtas gāšanu.

122 Мэт Лейн. «Кузница» казахского пролетариата? Турксиб, нативизация и индустриализация в годы Сталинского Первого пятилетнего плана // Государство наций: Империя и национальное строительство в эпоху Ленина и Сталина, с.279.

gadsimtos. Ar krievu iedzīvotāju skaita palielināšanu nacionālajās republikās varas iestādes centās palielināt centra ietekmi uz to sabiedrisko dzīvi. Vietējām tautām šis svešautiešu saplūdums neko labu nedevis. Tieši otrādi – ar to tika sagrauta arī viņu tradicionālā saimniecības un sadzīves sistēma.

Organizētās migrācijas rezultātā krievu skaits, kuri dzīvoja ārpus KPFSR, par 13 gadiem, no 1926.–1939. gadam, gandrīz divkāršojās. Visstraujākais viņu pieaugums tika fiksēts piecās Vidusāzijas republikās, kur krievu iedzīvotāju skaits bija strauji pieaudzis vairāk nekā divas reizes (no 1721 tūkstošiem līdz 3862 tūkstošiem cilvēku) absolūtajos skaitļos un to īpatsvars pieauga no 11,2–23,2% attiecībā pret Vidusāzijas iedzīvotāju kopējo skaitu.

1. tabula

Krievu skaits, kuri 1926.–1939. gadā dzīvoja aiz KPFSR robežām

Republika	1926. gads		1939. gads		
	Kopējais iedzīvotāju skaits	Krievu īpatsvars (%)	Kopējais iedzīvotāju skaits	Krievu īpatsvars (%)	Īpatsvara pieaugums par%
Armēnijas PSR	21000	2,3	51000	4,0	73,9
Azerbaidžānas PSR	220000	9,5	528000	16,5	73,7
Baltkrievijas PSR	485000	5,9	536000	6,0	1,7
Gruzijas PSR	96000	3,6	309000	8,7	141,7
Kazahijas PSR	1280000	20,6	2447000	40,2	95,1
Kirgīzijas PSR	116000	11,7	303000	20,8	77,8
Tadžikijas PSR	6000	0,7	135000	9,1	1300,0
Turkmēnijas PSR	75000	7,7	233000	18,6	141,6
Ukrainas PSR	2707000	7,3	4886000	11,8	61,6
Uzbekijas PSR	244000	4,5	744000	11,7	160,0
Pavisam	5250000	8,0	10121000	13,51	68,8

Savu apogeju krievu migrācija uz Vidusāziju un Kazahstānu sasniedza piecdesmitajos gados.

2. tabula

Pamattautas iedzīvotāju daļa 1959. gadā, salīdzinot ar 1939. gadu

	Kazahstāna	Uzbekistāna	Tadžikistāna	Kirgīzija	Turkmēnija
1939. gads	38,2	64,4	59,6	51,7	59,2
1959. gads	30,0	62,1	53,1	40,5	60,9

Ļoti plašos apmēros organizētā migrācija tika veikta pēc Otrā pasaules kara, īpaši no laukiem. Tā, piemēram, 1949. gadā no 768,6 tūkstošiem darbaspējīgo kolhozieku, kuri pārcēlās pastāvīgā darbā uz pilsētu, organizētas vervēšanas iestādēs bija noformēti 620 tūkstoši cilvēku (~80%) un tikai 146,7 tūkstoši (~20%) no laukiem aizgāja paši.¹²³ 1930. gadu sākumā Padomju Savienībā ieviestu pasu sistēmu uz kolhoziekiem neattiecināja (tiesības uz pasi bija tikai padomju saimniecību strādniekiem), bet, ja kolhozieki pārcēlās uz tiem rajoniem, kur pasportizācija bija aptverusi visus iedzīvotājus, viņi beidzot varēja saņemt ilgi gaidīto dokumentu, ar kuru pēc tam varēja pārcelties uz pilsētu, vai kādu citu vietu.

Izdevīga pārceļotajiem bija arī „pārceļšanās nauda”, kura tika izmaksāta, lai iekārtotos jaunajā dzīvesvietā. Daudzkārt šādi „organizētie migranti” jaunajās vietās nokļuva pie „visa gatava”. Alfreds Mireks par to raksta: „Tāpat barbariski tika apgūtas un ar krieviem izmitinātas jaunās Rietumukrainas, Rietumbaltkrievijas, Baltijas pilsētas un ciemi. (Man kāds paziņa pastāstīja: „Ešloni viens pēc otra no Sibīrijas devās ceļā. Viņi pienāca Rovnā, Lidā, Ružanos, Grodņā. (..) Mēs tādā vienā braucām no Omskas. Komandatūras darbinieks mūs vadāja pa mājām un parādīja, kuru atbrīvojušos istabu varam aizņemt. Kad mēs tur iegājām – mēs bijām izbrīnīti par ieraudzīto: lielā, lieliski iekārtotā istaba izskatījās tā, it kā tās īpašnieks būtu aizgājis pastaigāties.” Taču ne jau pastaigāties. Simtiem tūkstošu vietējo iedzīvotāju kopā ar ģimenēm bija nosūtīti uz noņemamām vai nošauti.”)¹²⁴

Par organizēto vai t.s. darba migrantu tiesisko stāvokli krievu pētnieki V.Kolosovs un P.Poljans raksta: „Tiesiskā ziņā minētajām piespiedu kārtā mobilizētajām strādnieku grupām bija noteikti attiecīgi administratīvi režīmi. Organizētā veidā savervēto darba migrantu statusam bija acīmredzama tendence piestiprināt un novietot viņus valsts noteiktajā „jaunās nometināšanas vietā”. Viņu nominālo pārvietošanās brīvību ierobežoja kā pierakstīšanās režīms, tā arī ar valsti noslēgtā līguma apstākļi, kuri bija vērsti uz to, lai darbaspēku maksimāli stipri piestiprinātu uzņēmumiem.”¹²⁵

Pagājušā gadsimta piecdesmitajos gados organizētā migrācija lielā mērā bija saistīta ar neskarto zemju apgūšanu Kazahstānā, Sibīrijā, Urālos, Pievolgā un Ziemeļkaukāzā. Uz šiem rajoniem no PSRS Eiropas daļas bieži apdzīvotajām vietām tika pārvietots milzīgs cilvēku skaits. To veica kā KPFSR Ministru padomes Galvenā pārvietošanas pārvalde, tā arī VĻKJS [Vissavienības Ļeņina komunistiskās jaunatnes savienība] ar ceļazīmēm, ar sabiedriskajām ceļa zīmēm un organizēto vervēšanu. Pārceļšanās tika organizēta arī uz Kaļiņingradas, Ļeņingradas, Astrahaņas, Permas apgabaliem, kā arī uz Tālajiem austrumiem. Daudzos apgabalos lauku iedzīvotāju aizceļošana sasniedza

123 Население России в XX веке. Исторические очерки. – Москва, 2001, с.285.

124 Альфред Мирек. Красный мираж. Палачи великой России, с.213.

125 Ограничение территориальной мобильности и конструирование пространства от сталинской эпохи до наших дней. // Режимные люди в СССР. – Москва, 2009, с.27, 28.

krīzes iezīmes. Piemēram, lauku iedzīvotāju skaits 1939.–1959. gadam samazinājās: Orlas apgabalā – par 37%,

Rjazaņas un Jaroslavļas apgabalos – vairāk par 40%,

Brjanskas, Vladimiras un Ivanovas – par 30%,

Voroņežas, Gornijas, Kurskas, Penzas, Tambovas – par 26–29%.¹²⁶

Savu nacionālo teritoriju pameta galvenokārt slāvu tautības, sevišķi, kuru misionāru loma tika uzsvēta īpaši. Tā, piemēram, PSKP CK Politbiroja 1989. gada 14. jūlija apspriedē „par starpnacionālo attiecību harmonizācijas ceļiem PSRS” PSKP CK Politbiroja loceklis E.Ševardnadze norādīja: „Vajag daudz uzmanīgāk runāt par deformācijām ražošanas spēku izvietojumā. Sekas var būt ļoti nopietnas. Mēs taču balstāmies uz strādnieku šķiru, uz krievu strādnieku šķiru kā Savienības stabilizējošo spēku.”¹²⁷

Aizbūdinoties ar integrācijas procesiem, notika jaunu uzņēmumu celtniecība un krievu nometināšana savienotajās republikās. Par šīs kolonizācijas postošajām sekām bijušais Ukrainas KP CK pirmais sekretārs L.Kravčuks vēlāk rakstīja: „(..) Padomju varas gados impērijas plašumos pastāvīgi notika milzīga iedzīvotāju masu pārvietošana – vienus nosūtīja uz triecienceltnēm, citus – atsēdēšanai. Kamdēļ, es to saku? Lieta ir tāda, ka šodien katrs piektais cilvēks dzīvo ne savas tautības republikā. Katrs piektais! (..) Tikai pie mums, Ukrainā, dzīvo 11 miljoni krievu. Ievērojiet, ne viens, bet vienpadsmit. (..) Un ja jūs atcerieties tautas skaitīšanas rezultātus, tad Ukrainā krievu valodu par savu dzimto valodu nosauca 17 vai 18 miljoni cilvēku. Tātad, ne mazums ir tādu ukraiņu, kuri jau sen sevi par ukraiņiem neuzskata.”¹²⁸

Plašu popularitāti tolaik bija iemantojusi dziesma ar romantisku internacionālu – kosmopolitisku refrēnu „Mana adrese nav ne māja un ne iela, mana adrese ir Padomju Savienība”. Norvēģu pētnieks Pols Koste, atsaucoties uz 70.–80. gadu sākuma aptaujām, norāda, ka tajā laikā, kad 80% citu tautību pilsoņi savu dzimteni saistīja ar nacionālo republiku, 70% krievu paziņoja, ka viņu dzimtene ir Padomju Savienība.¹²⁹ Savukārt krievu pētnieks V.Solovejs raksta: „Principiāli jauna parādība bija padomju normētā krievu identifikācija ar visu padomju telpu, atbildības jūtas par Padomju Savienību, kuru krievi sāka uzskatīt par savu Dzimteni. Tieši krievu vidū Vissavienības identifikācija bija ievērojami lielāka par republikānisko: 1987. gada rudenī Maskavā veiktā socioloģiskā aptauja liecināja, ka lielais vairākums (gandrīz 70%) par savu Dzimteni uzskatīja visu Padomju Savienību, bet nevis KPFSR, ar kuru sevi identificēja

126 Население России в XX веке. Исторические очерки, с.288, 289.

127 Союз можно было сохранить, с.79.

128 Турпат, 503.лрр.

129 Е.Н.Данилова. Россияне и поляки в зеркале этнических и гражданских идентификации. // Восточноевропейские исследования, 2005, №1.

tikai 14% aptaujāto. Kopumā krievu vidū Vissavienības identifikācijas līmenis bija pat augstāks nekā padomju galvaspilsētā, sastādot gandrīz 80%.¹³⁰

PSKP CK Politbiroju un PSKP Centrālo komiteju galvenokārt veidoja slāvu tautu pārstāvji. Viņi uzskatīja, ka katram padomju pilsonim visā PSRS teritorijā ir jājūtas kā mājās. Cilvēkiem un cilvēku grupām, kuras dzīvoja aiz savu nacionālo teritoriju robežām, bija visas tiesības, bet nebija nekādu pienākumu pret savu „mazo dzimteni”. Šī shēma bija izdevīga vispirms lielai tautai, šajā gadījumā krieviem. Rietumeiropā tolaik pastāvēja cita kārtība: tur bija saglabājušās suverēnas valstis, no kurām katra, ja darbaspēka brīvas pārvietošanās princips sāka apdraudēt nacionālo identitāti, varēja veikt pretpasākumus. Eiropas nacionālās valsts modelis ir sen pazīstams. Tur pirmā plānā tiek izvirzīts nācijas pašnoteikšanās princips, galvenokārt tās aizsardzības funkcija. Šā iemesla dēļ tur tiek pieņemti likumi par valodu, migrāciju u.t.t.

Lai arī krievu iedzīvotāju plūsma uz valsts „nomalēm” visādos veidos tika atbalstīta un veicināta, tomēr oficiālos dokumentos pilsoņu pārvietošanās brīvība netika fiksēta. Tā, piemēram, 1977. gadā, apspriežot jaunās PSRS Konstitūcijas projektu, PSRS Augstākās padomes Prezidija priekšsēdētājs N.Podgornija par PSRS pilsoņu pārvietošanās brīvību un dzīvesvietas izvēli izteicās šādi: „Es pilnīgi piekritu tam, ka Konstitūcijas projektā visi jautājumi patiešām ir ņemti vērā un to varētu atbalstīt. Man šaubas rada 55. pants. Tajā ir teikts, ka PSRS pilsoņiem saskaņā ar likumu tiek garantēta pārvietošanās un dzīvesvietas izvēles brīvība. Ja mēs tagad atbalstīsim šo pantu un nodosim visas tautas apspriešanai, tas radīs daudz grūtību. Visiem ir zināms, ka tagad no tatāriem, kuri tika izsūtīti no Krimas, no Pievolgas vāciešiem, kuri ir pārvietoti uz citām republikām, pienāk daudz vēstuļu un lūgumu, lai viņus pārvietotu uz vecajām dzīvesvietām. Tamdēļ es iesniegtu priekšlikumu šo pantu no Konstitūcijas projekta izslēgt.” L.Brežņevs piekritoši paziņoja: „Acimredzot, šis pants ir jāizslēdz.”¹³¹ „Organizēto migrāciju” šāda panta trūkums nekādā veidā neietekmēja.

2.4. Krievu tauta – „pirmā līdzīgo vidū” un viņu „vecākais brālis”

Lai pamatotu un īstenotu impērijas koloniālo politiku, pagājušā gadsimta trīsdesmito gadu vidū tika izgudrota un plaši propagandēta tēze par krievu tautu kā „pirmo līdzīgo vidū” un kā viņu „vecāko brāli”.

Sava 1917. gadā nodibinātā režīma pirmajā posmā boļševikiem nācās sastapties

130 В.Д.Соловей. Русская история: новое прочтение. – Москва, 2005, с.161.

131 Шубин А.В. Золотая осень, или Период застоя. СССР в 1975–1985 г.г. – М., 2008, с.144.

ar varenu nekrievu tautu pašapziņas pieaugumu. Bet boļševiku vadoņi uzskatīja, ka nekrievu tautu nacionālisms esot tikai reakcija uz viņu apspiešanu cara režīma laikā. Zināmā mērā tā tas patiešām arī bija. Taču notikumu gaita parādīja, ka carisma ilgus gadus kultivētais lielkrievu šovinisms arī „proletariāta diktatūras” valstī nekur pazudis nebija. Tieši otrādi, kā boļševiku vadoņi, tā arī uz „nomalēm” aizbraukušie un nosūtītie krievi bieži vien pret vietējiem iedzīvotājiem izturējās klaji šovinistiski. Sākumā boļševiki, skaidrojot atšķirību starp „uzbrūkošo” lielkrievu šovinismu un „aizsargājošo” vietējo nacionālismu, bija spiesti atzīt, ka lielkrievu šovinisms tomēr esot bīstamāks nekā vietējais nacionālisms. Taču tā tas neturpinājās ilgi. Drīz vien nacionālo republiku darbinieku vēlēšanās ievērot un praksē izmantot pasludinātos nacionālās politikas principus, tika atzīta par visādā veidā apkarojumu „nacionālo novirzienu”. „Novirzienu” noformēšanā nacionālajā jautājumā noteicoša loma bija J.Staļinam. Tā parādījās KK(b)P X kongresam sagatavotajās tēzēs „Par partijas kārtējiem uzdevumiem nacionālajā jautājumā”. Tajās tika runāts par diviem novirzieniem „no komunisma”: no vienas puses – lielvalstisko, kolonizatorisko, lielkrievisko novirzienu un no otras puses – par buržuāziski demokrātiskā nacionālisma virzienu. Pirmajā gadījumā tas tika attiecināts uz to, ka valsts nomalēs strādājošie lielkrievu komunisti ierobežoja vai vispār nerēķinājās ar nacionālajām interesēm partijas darbā, neņēma vērā vietējo tautu kultūras un sadzīves tradīcijas, kā arī uzskatīja, ka vietējie komunisti pārspilējot nacionālās īpatnības partijas darbā. „Nacionālā novirziena” apzīmējums tolaik tika attiecināts uz daudziem Baltkrievijas, Gruzijas un Ukrainas vadītājiem, kā arī uz autonomo republiku vadītājiem, kuri neatlaidīgi pieprasīja „centram” ievērot nacionālo republiku īpatnības, kā kadru un valodas, tā arī citos jautājumos. 1933. gadā Kazahijas novada VK(b)P komitejas pirmajam sekretāram L.Mirzojevam nosūtītajā telegrammā J.Staļins rakstīja: „Kazahu boļševiku aktuālais uzdevums ir tāds, lai cīnoties pret lielkrievu šovinismu, sakoncentrētu uguni pret kazahu nacionālismu un novirzieniem pret to. Citādi nav iespējams nosargāt ģeogrāfisko internacionālismu Kazahstānā. (...) Cīņa ar vietējo nacionālismu ir jāpastiprina visādos veidos, lai radītu apstākļus ģeogrāfiskā internacionālisma ieviešanai Kazahstānas tautību darbaļaužu vidū.”¹³² Turpmāk Kremļa varasvīri nacionāla jautājuma pretrunas centās risināt galvenokārt ar vardarbīgiem līdzekļiem. 1937./1938. gada Lielā terora laikā tika represēti daudzi armēņu, baltkrievu, gruzīnu, kazahu, kirgīzu, turkmēņu, ukraiņu, kā arī citu tautību „nacionālnovirznieki”. Reizē ar viņiem tika iznīcināts liels skaits vietējo partijas un padomju darbinieku, nacionālā intelligēncē, ierindas strādnieki un zemnieki, kurus arī apsūdzēja par „nacionālnovirznieku” atbalstīšanu un piederību „kontrevolucionārajām” un „nacionālistiskajām organizācijām”.

Ja pirmajos 10 līdz 15 gados pēc Oktobra apvērsuma boļševiki lepojās ar savu internacionālismu un centās novērst nacionālās problēmas, īpaši attiecībā uz

132 О так называемом «национал – уклонизме». Известия ЦК КПСС. № 9, 1990, с.79. Skat. arī: В.Т.Чеботарева. И.В.Сталин и партийно – советские национальные кадры. // Вопросы истории. № 7, 2008, с.3-25.

nacionālajiem mazākumiem, kurus, kā tika uzskatīts, carisms apspiedis visvairāk, tad 30. gadu sākumā stāvoklis krasi izmainījās. Tieši tad izveidojās jaunā nacionāli – valstiskā doktrīna, kura balstījās uz ideju par sociālisma uzcelšanu vienā zemē un nomainīja agrāko proletāriskā internacionālisma propagandu. Tā tika balstīta uz „vecākā brāļa” teoriju, uz to, ka krievi, kuri skaita ziņā dominēja viņu aizņemtajās teritorijās, esot jāpilda „Padomju Savienības vadošā spēka” misija. Vēsturnieks V.Malahovs šai sakarā raksta: „Boļševiku oficiālā doktrīna bija proletāriskais internacionālisms. Tiesa, jau 1930. gadu vidū sarunas par „pasaulē revolūciju” kļuva tīri dekoratīvas. Internacionālistisko retoriku pilnīgi nobīdīja militāri – politiskā.

Nacionālisms – pie kam ne tikai lielvalstiskais, bet arī etniskais (kā krievu nacionālisms) sāk spēlēt arvien lielāku lomu. Apelācija pie krievu valstiskuma (Aleksandrs Ņevskis, Donas Dmitrijs, Ivans Bargais) un impērijas militārās varas (A.Suvorovs, M.Kutuzovs, A.Nahimovs, V.Ušakovs) simboliem, noslēgtība un spiegu mānija neatstāja šaubas par „pirmās strādnieku un zemnieku valsts pasaulē” orientāciju.¹³³ Par šo kraso pavērsienu uz „lielās krievu tautas” pārkuma slavināšanu amerikāņu profesors N.Neimarks raksta: „Pēc 1937. gada padomju propaganda pirmo reizi sāka runāt par „lielās krievu tautas” pārkumu par visiem pārējiem. Tagad krievi izrādījās „pirmie līdzīgo vidū”, un uz šiem „līdzīgiem” citas tautas skatījās ar dziļu cieņu un svētām „draudzības, mīlestības un pateicības jūtām”. Apmēram tajā pašā laikā daudzas sīkās etniskas grupas un apakšgrupas tika iznīcinātas kā reakcionāras un nevajadzīgas.”¹³⁴

Patiesībā krievu tautas slavināšana sākās jau krietni agrāk. Tā, piemēram, kritizējot kādu dzejnieka Demjana Bednija feļetonu, J.Staļins 1930. gada februārī rakstīja: „Visu zemju revolucionārie strādnieki applaudē padomju, strādnieku, šķirai, un vispirms **krievu** strādnieku šķirai (J.Staļina kursivs – J.R.), padomju strādnieku avangardam, kā savam atzītajam vadonim, kurš īsteno visrevolucionārāko un visaktīvāko politiku, kādu jebkad ir sapņojuši veikt citu zemju proletārieši.”¹³⁵ Jēdzienu „padomju tauta” J.Staļins bieži novienādoja ar jēdzienu „krievu tauta”. Tā, piemēram, 1933. gada 6. jūlijā savā vasarnīcā sarīkotajās pusdienās ar māksliniekiem I.Brodski, A.Gerasimovu un J.Kacmanu J.Staļins tostā par krievu tautu sacīja: „Iedziesim par padomju tautu, par pašu padomju nāciju, par cilvēkiem, kuri agrāk par citiem izdarīja revolūciju. Es nacionālajās lietās esmu speciālists. Šajās dienās es kaut ko esmu izlasījis. Es kādreiz teicu Ļeņinam: vislabākā tauta – ir krievu tauta, vispadomiskākā nācija. (...) Iedziesim par padomju nāciju, par brīnišķīgo krievu tautu.”¹³⁶

1934. gada augustā J.Staļins, A.Ždanovs un S.Kirovs nolēma atbalstīt jaunu vēstures

133 В.С.Малахов. Национализм как политическая идеология. – М. – 2005, с.212.

134 Норман М.Неймарк. Пламя ненависти: этнические чистки в Европе XX века. – Москва – С. – Петербург, 2005, с.140.

135 Терри Мартин. Империя «положительной деятельности». Нации и национализм в СССР, 1923-1939, с.174.

136 Александр Вдовин. Подлинная история русских. XX век, с.103.

mācību grāmatu uzrakstīšanu. Viņi sagatavoja savas „Piezīmes” par mācību grāmatu „PSRS vēsture” un „Jaunā vēsture” konspektiem.

Šīs „Piezīmes” nekavējoties atbalstīja VK(b)P CK Politbirojs un tās paziņoja tiem vēsturniekiem, kuri piedalījās šo mācību grāmatu sagatavošanā. Tādējādi 1930.–1934. gadā tika noteikts kurss uz PSRS pārvēršanu par padomju patriotu dzimteni. Par spēku, kurš aicināts jaunā veidā pulcināt citas tautas, tika atzīta krievu tauta. Pēc staļiniskas futuroloģijas krieviem vajadzēja kļūt par tautu „zonālas grupas” savdabīgu cementu un pārvērst to par vienu no pārejas formām uz beznacionālu cilvēci.

Par pieteikumu krievu lomas nostiprināšanai starptautiskajā kustībā var uzskatīt J.Staļina vēstuli žurnāla „Proļetarskaja revolūcija” redakcijai „Par dažiem boļševisma vēstures jautājumiem”, kura tika publicēta 1931. gada oktobra beigās. Krievu boļševiki šajā vēstulē tika parādīti kā etalons citu valstu komunistiem: tieši viņi, „pirmā plānā” izvirzīja krievu revolūcijas būtiskos jautājumus, tieši viņu internacionālisms „ir proletārisks internacionālisma paraugs visu zemju strādniekiem”. Vēstulē tika arī apgalvots, ka „krievu proletariāts ir starptautiskā proletariāta avangards”.¹³⁷

Jaunā vēstures koncepcija bija cieši saistīta ar jaunu krievu tautas vietas un lomas traktēšanu PSRS un pasaules vēsturē. „Visu Padomju Savienības nāciju darbaļaudis zina, kādu milzīgu palīdzību tām ir sniegusi lielā krievu tauta.” „Mūsu lielā tauta, kura pasaulei devusi tādus lieliskus paraugus cīņā par cilvēces atbrīvošanu (...) visu valstu darbaļaužu brālīgajā ģimenē ieņem goda pilnu vietu.” „Ar tās visbagātāko vēsturi tiks audzinātas daudzas cīnītāju par pasaules komunismu paaudzes.” Tādi un līdzīgi apgalvojumi tagad skanēja ik dienas. Tā, piemēram, laikraksts „Pravda” rakstīja: „Ar visu savu varenības spēku KPFSR veicina citu brālīgo padomju republiku straujo izaugsmi. Un ja agrāk citām tautām, kuras apdzīvoja Krieviju, ar vārdu „krievs” bieži asociējās priekšstats par carisma jūgu, tad tagad visas nācijas, kuras ir atbrīvotas no kapitālistiskas verdzības, izjūt visdziļākās mīlestības un visstiprākās draudzības jūtas pret krievu brāļiem (...) Krievu kultūra bagātina citu tautu kultūru. Krievu valoda ir kļuvusi par pasaules revolūcijas valodu. Krievu valodā rakstīja Ļeņins, krievu valodā raksta Staļins. Krievu kultūra ir kļuvusi internacionāla, jo tā ir visprogresīvākā, viscilvēciskākā, vishumānākā.”¹³⁸ Faktiski par krievu kultūras privilēģēto statusu tika paziņots laikraksta „Pravda” 1936. gada 1. februāra ievadrakstā „KPFSR”, kurā nepārprotami tika pausts viedoklis par krievu pārkumu. „Pravda” rakstīja: „Visas (PSRS) tautas – lielās sociālistiskās celtniecības dalībnieces var lepoties ar savas darbības rezultātiem. Visas viņas, no pašas mazākās, līdz pašām lielākajām, vienā mērā ir padomju patrioti. Taču pirmā starp vienlīdzīgajām ir krievu tauta, krievu strādnieki, krievu darbaļaudis, kuru loma visā Lielajā proletāriskajā revolūcijā, sākot no pirmajam

uzvarām līdz tās attīstības šodienas spožajam periodam, bija ārkārtīgi liela.”

Pēc šā raksta publicēšanas izteiciens „pirmā līdzīgo vidū” kļuva par krievu tautas šablona epitetu. Bez tam, tagad par krievu tautu un krievu kultūru pastāvīgi runāja tikai kā par „lielajām”. J.Staļins, uzstājoties sakarā ar boļševiku apvērsuma 21. gadadienu, nepārprotami rekomendēja lietot izteikumu „pirmā līdzīgo vidū”: „Vecā Krievija tagad ir pārvērsta par PSRS, kur visas tautas ir vienlīdzīgas. Valsts ir varena un stipra ar savu armiju, savu rūpniecību un kolektivizēto lauksaimniecību. Vienlīdzīgo PSRS valsts un zemes nāciju vidū krievu nācija ir paši padomistiskākā un pati revolucionārākā.”¹³⁹

1937. gada beigās propagandas ziņā tika izgudrota jauna koncepcija, kas izskaidroja krievu tautas vietu „padomju tautu saimē”. Iepriekšējiem krievu tautas tituliem – „lielā”, „pirmā līdzīgo vidū” tika pievienots jauns – „vecākais brālis”. Gada pirmspēdējā dienā laikrakstā „Ļeņingradskaja pravda” tika publicēts A.Sadovska raksts „Vecākais līdzīgo vidū”. Tajā bija teikts:

„Kad krievu tauta pacēlās visā augumā, brīvību mīloša, talantīga, vīrišķīga, taisnīga, kā jebkura tauta, kura uz saviem karogiem nes brīvību, viņu brālīgi citas PSRS tautas atzina par pirmo. Tā brāļi, vienlīdzīgi draudzīgā ģimenē, atdod pirmo vietu vecākajam.” „Krievu tautas kā vecākā brāļa” koncepcija spilgti tika izteikta B.Voļina brošūrā „Lielā krievu tauta”, kura tika izdota 1938. gada augustā. Tajā tika apgalvots: „PSRS tautas lepojas ar savu vecāko brāli, pirmo līdzīgo tautu brālīgajā saimē – krievu tautu.”¹⁴⁰

Par šo krievu tautas pasludināšanu par „pirmo līdzīgo vidū” un par „vecāko brāli” M.Salje raksta: „(...) Bet pats briesmīgākais, pēc manām domām, šajā tautas piesaistīšanā valdnieku ļaunprātībām ir tas, ka, sākot ar 1917. gadu, krievu tautai nepārtraukti tika uzspiesta doma par tās mesianistisko uzdevumu sociālisma ideju realizācijā, paradīzes (komunisma) uzcelšanā uz zemes, ne debesīs. Marksisma personā parādījās jaunais „dievs”, viņa „apustuļi”, viņa „garīdznieki”, kuri sludināja nevis kaut kādu abstraktu valsti, bet gan „reālu” komunisma valsti uz grēcīgas zemes. Par mesiju, kurai tā bija jārada, tika izraudzīta krievu tauta. Tā izvēlētās tautas, tautas mocekles sprediķa sēklas iekrita auglīgā augsnē, jo „nacionālā mesianisma idejas, Krievijas diženā aicinājuma idejas, pienākuma cilvēces un visas pasaules priekšā idejas vienmēr bija raksturīgas krievu pašapziņai.”¹⁴¹

Krievu tautas slavināšana, tās lomas izcelšana pārējo PSRS tautu vidū ipaši svarīga bija gaidāmā kara priekšvakarā. Sarunā ar A.Kolontaju 1939. gadā par armijas pārāpbruņošanu un aizmugures lomu kara laikā J.Staļins sacīja: „Viss tas gulsies uz krievu tautas pleciem. Jo krievu tauta – tā ir lielā tauta. Krievu tauta – tā ir labsirdīga tauta. Krievu tautai, citu tautu vidū, ir vislielākā pacietība. Krievu tautai ir skaidrs prāts.

137 Александр Вдовин. Подлинная история русских. XX век, с.49.

138 Правда, 1937, 16 янв.

139 Терри Мартин. Империя «положительной деятельности». Нации и национализм в СССР, 1923-1939, с.619.

140 Александр Вдовин. Подлинная история русских. XX век, с.104.

141 Марина Салье. Почему демократическое движение «стесняется» национальной идеи? // Радуга. № 5, 1990, с.31.

Tā ir it kā dzimusi, lai palīdzētu citām nācijām. Krievu tautai piemīt liela drosme. Tai ir stiprs raksturs. Tā ir sapņotāja tauta. Tai ir mērķis. Tamdēļ tai ir grūtāk nekā citām nācijām. Uz to var pašauties jebkādā nelaimē. Krievu tauta ir neizsmeļama.¹⁴²

1941. gada kara sākums ar Vāciju radīja jaunu krievu etniskās retorikas eskalāciju. Vēršanās pie „padomju patriotisma” gandrīz vienmēr aprobežojās tikai ar „krievu” tēmām. Četrus mēnešus pēc kara sākuma laikraksts „Pravda” „lielo krievu tautu” atkal nodēvēja par **primus inter pares** – „pirmo līdzīgo vidū”. 1941. gada 7. novembra runā (sakarā ar Oktobra apvērsuma 24. gadadienu) J.Staļins pēc aicinājuma „Lai šajā karā mūs iedvesmo mūsu lielo priekšgājēju vīrišķīgais tēls” nosauca garu pirmsrevolūcijas varoņu, tikai krievu, sarakstu. VK(b)P CK galvenais ideologs A.Ščerbakovs 1941. gada 27. novembra „Pravdas” numurā rakstā „Boļševiki – krievu tautas labāko patriotisko tradīciju turpinātāji” norādīja: „Krievu tauta – pirmā līdzīgajā PSRS tautu saimē – iznes galveno cīņas smagumu ar vācu okupantiem.” Arī citi padomju ideologi aicināja akcentēt Krievijas pirmsrevolūcijas militāro pārkāpumu, kas nozīmēja krievu pārkāpumu. Par citām tautībām nevarēja būt ne runas. Vēsturnieks A.Jakovļevs 1944. gadā, apspriežot vēstures programmu skolām, izteicās šādi: „Man šķiet nepieciešams pirmā plānā izvirzīt krievu nacionālisma motīvu. Mēs ļoti cienām tās tautības, kuras ir iegājušas mūsu Savienībā, izturamies pret viņām ar mīlestību. Un, man šķiet, ka jebkura mācību grāmata par Krieviju ir jāveido uz šādas vadlīnijas – kas no šī redzes viedokļa ir būtisks krievu tautas panākumu izpratnei par tās pārdzīvotajām ciešanām un tās kopējā ceļa raksturojumam. (...) Savienot ar to tās interesi par 100 tautībām, kuras ir iegājušas mūsu valstī, man šķiet ir nepareizi. (...) Ir zināma kopējā ideja: mēs, krievi, gribam krievu tautas vēsturi, krievu iestāžu vēsturi krievu apstākļos. Un priedēties par to, ka savā laika kirgīzi izkāva krievus, ka Šamils spēja pretoties Nikolajam, man šķiet mācību grāmatā būtu nevietā.”¹⁴³ Līdzīgi izteicās arī vēsturnieki P.Smironovs, J.Tarle un citi.

Dažkārt nekrievu pagātnes varoņus atļāva slavināt tikai vietējā līmenī, attiecīgā nacionālā veidojuma robežās. Aicinājumi krievvalodīgajām izdevniecībām aprakstīt arī nekrievu varoņus lielāko tiesu tika ignorēti. Tā, piemēram, bez ievēribas tika atstāti baltkrievu komunistu pārmēti, kuri 1944. gadā nosodīja vēsturnieku V.Pičetu par to, ka viņš savā darbā „Baltkrievu tautas varonīgā pagātne” bija samazinājis vai vispār nebija piešķīris nozīmi ievērojamiem baltkrievu varoņiem.¹⁴⁴ Šajā laikā oficiālā ideoloģija atgriezās pie tās bezkompromisu versijas, kura bija noformējusies pēc 1937. gada: par krievu tautas etnisko pārkāpumu padomju sabiedrībā. Tūdaļ pēc kara beigām tā atkal saņēma J.Staļina atbalstu. Par apstiprinājumu tam var kalpot bēdīgi pazīstamais J.Staļina tosts pieņemšanā par godu Sarkanās armijas pavēlniecībai 1945. gada maijā. Šajā tostā J.Staļins sacīja:

142 Александр Вдовин. Подлинная история русских. XX век, с.107.

143 Д.Л.Бранденбергер. «Выдвинуть на первый план мотив русского национализма». Споры в сталинских идеологических кругах, 1941-1945 гг. // Государство нации: Империя и национальное строительство в эпоху Ленина и Сталина, с. 343.

144 Turpat, 357.lpp.

„Es gribu pacelt šo tostu par mūsu padomju tautas, vispirms par krievu tautas, veselību. Es vispirms par krievu tautas veselību dzeru tamdēļ, ka tā ir visizcilākā nācija, no visām nācijām, kuras ieiet Padomju Savienības sastāvā.

Es paceļu šo tostu par krievu tautas veselību tamdēļ, ka tā šajā karā ir nopelnījusi atziņu kā Padomju Savienības vadošais spēks visu mūsu zemes tautu vidū.

Es paceļu šo tostu par krievu tautu ne tikai tamdēļ, ka tā ir vadošā tauta, bet arī tamdēļ, ka tai piemīt skaidrs prāts, stiprs raksturs un pacietība.”¹⁴⁵

Daži šajā J.Staļina runā saskatīja klaju krievu nacionālisma izpausmi, jo viņš citu tautu vidū bija izcēlis tikai vienu „izcilo nāciju”. Propagandisti to centās noliegt. Tika dots šāds norādījums: „Partijas organizācijām ir plaši jāpropagandē lielās krievu tautas brīnišķīgas tradīcijas, ka visizcilākās nācijas no visām, kuras ieiet PSRS sastāvā. Partijas organizācijām ir jāizskaidro, kā staļiniskais krievu tautas novērtējums kā izcilas nācijas un kā Padomju Savienības vadošais spēks visu citu mūsu zemes vidū, ir tā vēsturiskā ceļa, kuru nogājusi krievu tauta, vispārīgums.” Vajadzēja arī izskaidrot, ka „Krievijas tautu vēsture ir naida pārvarēšana un to pakāpeniska saliedēšana ap krievu tautu”, bet krievu tautas atbrīvošanas misija, tās vadošā loma ir tikai tāda, lai palīdzētu visām citām mūsu zemes tautām nostāties līdzās savam vecākajam brālim – krievu tautai.”¹⁴⁶

„Vecākā brāļa” tēls kļuva par pēckara propagandas neatņemamu atribūtu, kura tika veikta arī ar kino, populāras preses un literatūras palīdzību. Ja 1930. gados padomju vēsturnieki sāka atteikties no carisma politikas Kaukāzā un Vidusāzijā nešaubīgas nosodīšanas, tad pēc Otrā pasaules kara, „augstā staļinisma” periodā viņi sāka nekautrējoties slavināt krievu tautu, kura atpalikušajām Krievijas tautām atnesusi „kultūru un civilizāciju”. Izmaiņas notika arī PSRS starptautiskajās attiecībās, kur galvenā vieta tika ierādīta kara gados atjaunotā neopanslāvisma elementam. PSRS Austrumeiropas sabiedrotajiem tika rekomendēts atbalstīt slāvu pašapziņas attīstību un izmantot to savā iekšējā un ārējā politikā. Taču, tāpat kā XIX gadsimta panslāvisma ideoloģijā, Krievija atkal bija „vecākais brālis”, galvenais slāvu tautu saimē. Pārējiem: čehiem, slovākiem, bulgāriem, serbiem un citiem vajadzēja atbalstīt Krievijas politiku un veicināt tās mērķu sasniegšanu.

Šajā kontekstā jaunajam padomju cilvēkam vajadzēja izskatīties kā krievam (baltkrievam, ukrainim), runāt krieviski un ja arī patiesībā nebūt krievam (slāvam), tad nešaubīgi atzīt krievu tautas pārkāpumu tās teritorijas vēsturiskajā attīstībā, kur viņš dzimis un pašreizējā politikā.¹⁴⁷

„Jaunā cilvēka audzināšanas” eksperiments pirmo reizi Krievijas vēsturē tika izvirzīts pēc

145 Сталин И.В. Выступление И.В.Сталина на приеме в Кремле в честь командующих войсками Красной армии, 24 мая 1945 года // О Великой Отечественной войне Советского Союза. – М. – 1947, с.197.

146 Александр Вдовин. Подлинная история русских. XX век, с.202.

147 Норман М.Неймарк. Пламя ненависти: этнические чистки в Европе XX века, с.145.

1917. gada oktobra apvērsuma. Robeža, no kuras sākās šī jaunā cilvēka audzināšana, tika iezīmēta 1923. gadā, kad V.Ļeņins pasludināja savu „kultūras revolūcijas” koncepciju. Tajā bija ielikts pamats PSRS garīgās dzīves ilglaicīgas pārveidošanas programmai, kurai vajadzēja novest pie „vispusīgi attīstīta, īsta komunistu” formēšanas. Jaunajiem padomju kadriem vajadzēja būt brīviem kā no „buržuāziskās šķiru pozīcijas”, tā arī no „nepareizās” ideoloģiskās pārliecības. Šīs politikas realitāte nelika ilgi uz sevi gaidīt. Jau desmitgades beigās krievu tauta bija gatava pieņemt kā XX gadsimtam pārsteidzošo „personības kultu”, tā arī klusējot paciest plašas represijas un arī dievināt savus slepkavas.

Jau 1931. gadā PSRS Centrālās izpildu komitejas priekšsēdētājs M. Kaļiņins runāja par to, ka pie mums, Padomju Savienībā „pēc būtības tiek veidots pat ne krievu cilvēks, bet tiek veidots jauna tipa cilvēks – Padomju Savienības pilsonis” ar tikai viņam raksturīgu patriotismu.¹⁴⁸

Pagājušā gadsimta vidū PSRS vadītāji uzskatīja, ka šis uzdevums esot atrisināts. Tā, piemēram, PSKP CK tēzēs, kuras tika pieņemtas 1967. gada jūlijā sakarā ar boļševiku apvērsuma 50. gadadienu, tika norādīts: „Ekonomiskie un politiskie pārveidojumi radījuši dziļas pārmaiņas sabiedrības apziņā, nostiprinājusies padomju sabiedrības idejiskā vienība. (...) Padomju zemē izaugušas tādu cilvēku paaudzes, kas audzināti bezgalīgā uzticībā komunistiskajiem ideāliem un ir pārliecināti par mūsu dižo ideālu pareizību. Norūdiņies padomju cilvēka – cīnītāja, revolucionāra un apzinīga darba darītāja raksturs.”¹⁴⁹ Vēsturnieks G. Smirnovs savā 1971. gadā izdotajā grāmatā „Padomju cilvēks” visus PSRS iedzīvotājus bija sadalījis piecās paaudzēs. Par trešo no tām viņš raksta: „Pie trešās paaudzes var pieskaitīt tos cilvēkus, kuru apzinīga dzīve sākusies padomju varas laikā (kas dzimuši apmēram no 1910.–1926. gadam). Viņus vieno notikumi, saistīti vispirms ar Lielo tēvijas karu un izpostītās saimniecības atjaunošanu pēc kara. Pie šās paaudzes pieder tie, kurus sauc par Oktobra laikabiedriem, kuri izauguši un audzināti jaunās varas laikā. Šī paaudze stājusies dzīvē izglītotā, idejiski pārliecināta, morāli izturēta un kopā ar tēviem izrādījusi tik daudz nepieredzētas varonības, tik daudz gara diženuma, ka pasaule noliec galvu sociālisma zemes priekšā. Šai paaudzē pirmo reizi tik plaši izpaužas tās padomju cilvēkiem kopējās iezīmes, kas tik spilgti un pārliecinoši apliecina, ka radies jauns – sociālistiska personības tips.”¹⁵⁰

1971. gada pavasarī PSKP XXIV kongresā tika pasludināta jauna patiesība: „Sociālistiskās celtniecības gados mūsu zemē ir radusies jauna cilvēku kopība – padomju tauta.” Varēja domāt, ka izteiktā doma, tāpat kā simtiem citu līdzīgu, paliks tikai uz papīra un ātri vien tiks aizmirsta. Taču šoreiz notika citādi. Pie šīs domas pieķērās un tā kļuva par padomju humanitāro zinātņu dogmu. Padomju tautas mundieris tika uzvilts visām impērijas

tautām. Nacionālās iezīmes tika atzītas tikai par tik, cik liels bija tās vai citas tautas ieguldījums „jaunā cilvēka” formēšanā.

Var droši apgalvot, ka daudzu gadu gaitā apzināti un mērķtiecīgi tika formēts tāds cilvēks, kurš bija nevis mērķis, bet līdzeklis, lēts darbaspēks, tikai cilvēciskais faktors. Visas sabiedriskās dzīves neprātīgas ideoloģizācijas apstākļos cilvēka tikumiskā audzināšana pārvērtās par vardarbīgu morālo vērtību uzspiešanu pēc komandas no augšas. Tikumiskums tika nomainīts ar instrukciju bezierunu izpildi, bet garīgums – ar politisko izglītību. Tā tika formēts īpašs cilvēka sociāli – politiskais tips – **Homo soveticus**.

Viena no **Homo soveticus** personības svarīgākajām īpatnībām bija nacionalitātes pazaudēšana. Šo zaudējumu daļēji noteica daudzu gadus uzspiestā staļiniskā nacionālo attiecību prakse, kura pazīstama kā „nāciju saplūšanas caur uzplaukumu” doktrīna. Tieši cilvēku nacionālo īpatnību noliegšanas apstākļos tika formēta jauna nācija – **Homo soveticus** nācija. Ja klasiskais staļinisms jautājumu par „saplūšanu” īstenoja radikāli un brutāli – nepaklausīgās tautas izsūtot, deportējot vai fiziski iznīcinot, tad vēlāk šī politika tika vērsta uz nacionālās pašapziņas un nacionālās kultūras apspiešanu.

Latvijā šī tendence izpaudās latviešu tautas vēstures noliegšanā, nacionāla karoga, himnas, heraldikas aizliegšanā, latviešu kultūras norobežošanā no Latvijas Republikas kultūras un latviešu emigrācijas kultūras. Ar divvalodības lozungu tika veicināta vardarbīgas krievu valodas uzspiešana.

Tieši uz šādu **Homo soveticus** tika balstīta arī visa padomju impērijas kolonizācijas politika.

Taču šī īpašā cilvēka – **Homo soveticus** formēšana patiesībā drīz vien piedzīvoja neveiksmi: krievu vēsturnieks V. Buldakovs par to raksta: „XX gadsimta beigu sistēmiskās krīzes etniska stadija aizsākās Hruščova laika, kad naivo *Homo soveticus* it kā tišām aizveda līdz komunistiskās paradīzes durvīm, lai viņam populāri paskaidrotu, ka ieeja tajā ir iespējama tikai ar nomenklatūras caurlaidēm. No šī momenta „sarkanās impērijas” krīze kļuva gandrīz neatgriezeniska.”¹⁵¹

Padomju Savienības pastāvēšanas laikā augstākās vadības vidū vienmēr pārsvarā bija krievi. Laikā no 1917.–1989. gadam KK(b)P – VK(b)P – PSKP Politbiroja, Orgbiroja un Sekretariāta sastāvā atradās 132 krievi, 17 ebreji, 6 baltkrievi, 7 latvieši, 5 gruzīni, pa diviem armēņi, ukraiņi, uzbeki, azerbaidžāņi, vācieši, poļi, pa vienam kazaham, tatāram, somam. Pēdējos gados Padomju armijas augstāko komandieru vidū vispār nebija latviešu, lietuviešu, igauņu, ne arī gruzīnu, Azerbaidžāņu un Vidusāzijas tautu pārstāvju.

Krievu dominēšana izplatījās tālāk pa varas vertikāli uz leju. Tā tas bija iedibināts kopš padomju impērijas pirmajiem gadiem, kad revolucionārie pārkārtojumi prasīja Centrālās

148 Александр Вдовин. Подлинная история русских. XX век, с.71.

149 Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 50 gadi. PSKP CK tēzes. – Rīga, 1967, 17.lpp.

150 G.Smirnovs. Padomju cilvēks. – Rīga, 1973, 261., 262.lpp.

151 Владимир Булдаков. Красная смута. Природа и последствия революционного насилия, с.695.

komitejas direktīvu nešaubīgu izpildi, kuras, pie tam, tika izplatītas krievu valoda. Arī turpmākās kampaņas (piemēram, kolektīvizācija) veicās sekmīgāk, ja pie varas bija slāvu tautu pārstāvji.

Laika gaitā Padomju Savienībā bija izveidojušies vairāki stingri kadru politikas principi, kuri krieviem savienotajās republikās rezervēja augstākos amatus. Pirmkārt, krievs bija savienotās republikas komunistiskās partijas CK otrais sekretārs, pie kam, kā likums, atsūtīts no Maskavas. Viņš bija lokālais „vietvaldis”, īstais politikas noteicējs, tajā skaitā – atbildēja par kadriem un kontrolēja nomenklatūru. Dažkārt, kaut arī reti, krievi kļuva arī par savienoto republiku komunistisko partiju CK pirmajiem sekretāriem (N.Hruščovs Ukrainā, F.Gološčokins Kazahstanā, L.Brežņevs Moldāvijā un Kazahstanā).

Pirmo sekretāru dublēšana ar krievu pārinieku gāja tālāk pa partijas un padomju aparāta hierarhiskajām kāpnēm līdz pat partijas rajonu komitejām un izpildkomitejām. Visās vietās viņu funkcijās ietilpa savu tiešo priekšnieku uzraudzība un kontrole. Pārējie partijas sekretāri bija vietējo tautu pārstāvji, taču pie katra no viņiem atradās analogs „uzraugs”. Arī republikās dislocēto Bruņoto spēku pavēlnieks parasti bija krievs. Līdzīgā stāvoklī atradās arī specdienesti.

Kopumā slāvu pārstāvju klātbūtne savienoto republiku centrālajos orgānos saglabājās līdz 1980. gadu vidum. Taču šo Maskavas pārstāvju statuss palika nemainīgs, bet vietējās nacionālās valdības patstāvība un ietekme arvien pieauga. Ar M.Gorbačova „pārbūves” sākumu Maskavas „vietvalžu” institūts sāka pārvērsties par anahronismu, par administrācijas elementu un vietējās elites bija gatavas tikt no viņiem vaļā.¹⁵²

M.Salje par šiem Maskavas „vietvalžiem” raksta: „Šo prokuratoru vara līdz pašam pēdējam laikam praktiski bija neierobežota un, atšķirībā no Poncija Pilāta, viņiem neienāca prātā „nomazgāt rokas” par to tautu, pār kurām viņi faktiski valdīja, „nevainīgo asiņu izliešanu”. Nez vai viņus kāda baznīca kanonizēs.”¹⁵³

To lielā mērā varētu attiecināt arī uz visiem tiem „pirmajiem līdzīgo vidū” – viņu „vecākajiem brāļiem”, kuri, savu dzimto pusi pametuši, brīvprātīgi vai „partijas sūtīti”, ar šovinismu piesūcināti, ieradās impērijas „nomalēs”, lai tās iedzīvotājus piespiestu atteikties no savas vēstures, kultūras, ieražām, no savas nacionālās pašapziņas un liktu viņiem sajusmināties tikai par vienas „lielās” krievu tautas diženumu, tās pagātņi un „šodienas panākumiem”.

152 Виктор Котов, Вадим Трепалов. Русский народ в XX веке: парадоксы исторической судьбы. // Отечественная история, №3, 2007, с.54.

153 Марина Салье. Почему демократическое движение «стесняется» национальной идеи? // Радуга. № 5, 1990, с.31.

3. nodaļa

Latvijas kolonizācija 1940.–1941. gadā

3.1. Latvijas okupācija

1920. gada 11. augustā Latvija un Krievija parakstīja miera līgumu, kura II pants noteica:

„Izejot no Krievijas Sociālistiskās Padomju Republikas pasludinātām visu tautu tiesībām uz brīvu pašnoteikšanos, neizņemot pat pilnīgu atdalīšanos, kuras sastāvā viņas ietilpst, un, ievērojot Latvijas tautas noteikti izsacīto gribu uz patstāvīgu valsts dzīvi, Krievija bez ierunām atzīst Latvijas valsts neatkarību, patstāvību un suverenitāti un labprātīgi un uz mūžīgiem laikiem atsakās no visām suverenām tiesībām, kuras piederēja Krievijai attiecībā uz Latvijas tautu un zemi kā uz bijušās valsts – tiesiskās iekārtas, tā arī uz starptautisko līgumu pamata, kuri šē parādītā nozīmē zaudē savu spēku uz nākošiem laikiem. No agrākās piederības pie Krievijas Latvijas tautai un zemei neizceļas nekādas saistības attiecībā uz Krieviju.”¹⁵⁴

Taču nepagāja ne daži gadu desmiti un atkal Latvijai draudēja lielā austrumu kaimiņa uzbrukums un neatkarības zaudēšana.

1939. gada 23. augustā PSRS un Vācijas ārlietu iestāžu vadītāji Maskavā parakstīja neuzbrukšanas līgumu, ko bieži sauc arī par Molotova – Ribentropa paktu. Dokumentam pievienotajā slepenajā protokolā tika noteikta teritoriju jeb t.s. interešu sfēru sadale Austrumeiropā. Atbilstoši šai sadalei Latvija nokļuva PSRS „interesu sfērā”. Drīz pēc tam J.Staļins sāka risināt arī „Baltijas problēmu”, t.i., gatavoties neatkarīgo Baltijas valstu inkorporēšanai. Tiesību profesors Dītrihs Andrejs Lēbers šai sakarā norāda: „Šis tā sauktais Molotova – Ribentropa pakts deva Padomju Savienībai brīvas rokas pēc saviem ieskatiem rīkoties ar Latviju. (..) Drīz pēc Molotova – Ribentropa pakta parakstīšanas Padomju Savienība piespieda Latviju savā teritorijā ierīkot padomju militārās bāzes. Latvija attiecīgo līgumu (tā saukto Palīdzības paktu) parakstīja 1939. gada 5. oktobrī Maskavā.¹⁵⁵ Savukārt, H.Kisindžers norāda: „Staļins nekavējās savākt savu slepenajā protokolā paredzēto daļu. Karš ar Poliju vēl bija pilnā

154 Dokumenti stāsta. Latvijas buržuāzijas nāksiena pie varas. – Rīga, 1988, 260.lpp. Par šā līguma noslēgšanu plašāk skat.: Aivars Stranga. Latvijas – Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11.augustā. Latvijas – padomju Krievijas attiecības 1919.–1925.gadā. – Rīga, 2000.

155 D.A.Lēbers. Latvijas valsts bojāeja 1940.gadā // Latvijas valsts atjaunošana. 1986.–1993. – Rīga, 1998, 9.lpp.

spēkā, kad Padomju Savienība piedāvāja militāru savienību trim mazajām Baltijas valstīm komplektā ar tiesībām ierīkot militārās bāzes to teritorijā. Palikušām bez Rietumu atbalsta, šīm republikām nekas cits neatlika kā spert šo pirmo soli uz savas neatkarības zaudēšanu.¹⁵⁶

Par reālu alternatīvu šiem līgumiem varēja kļūt Baltijas valstu tūlītēja militāra okupācija. Tādēļ šo līgumu parakstīšanu Baltijas valstu valdības uzskatīja par tobrīd mazāko ļaunumu. 1939. gada 5. oktobrī parakstītā „Savstarpējās palīdzības pakta starp Latviju un Padomju Sociālistisko Republiku Savienību” III pants noteica:

„Latvijas Republika nolūkā nodrošināt Padomju Savienības drošību un savas pašas neatkarības nostiprināšanai piešķir Padomju Savienībai tiesību turēt Liepājas un Ventspils pilsētā kara flotes bāzes un dažus aerodromus aviācijai uz nomas pamata par salīgstamu cenu. Noteiktās vietas bāzēm un aerodromiem ierādāmas un to robežas nosakāmas uz savstarpējās vienošanās pamata.

Irbes jūras šauruma apsardzības nolūkā Padomju Savienībai piešķirta tiesība uz tiem pašiem noteikumiem ierīkot krasta artilērijas bāzi jūrmalā starp Ventspili un Pitragu.

Flotes bāzu, aerodromu un krasta artilērijas bāzes aizsardzības nolūkā Padomju Savienībai ir tiesība turēt šīm bāzēm un aerodromiem ierādītos iecirkņos uz sava rēķina stingri ierobežotu padomju bruņoto sauszemes un gaisa spēku daudzumu, kura maksimālais skaitliskais sastāvs nosakāms ar atsevišķu vienošanos.¹⁵⁷

Saskaņā ar šo pantu Latvijā bija paredzēts ievest padomju karaspēka kontingentu 25 tūkstošu cilvēku sastāvā. Jau 1939. gada 23. oktobrī minū kuģu „Smetlīvij” un „Stremiteļnij” pavadībā Liepājā ieradās kreiseris „Kirovs”. 29. oktobrī Zilupes stacijā pienāca pirmais padomju karaspēka ešelons. Saskaņā ar vienošanos Latvijā ieradās 2. atsevišķā strēlnieku korpusa un 18. aviācijas brigādes karaspēka daļas, kuru skaits sasniedza 21559 cilvēkus.¹⁵⁸

Sākumā PSRS vadītāji noliedza jebkādas runas par Baltijas valstu okupāciju un sovetizāciju. Tā, piemēram, 1939. gada 25. oktobra sarunā ar Komunistiskās internacionāles Izpildu komitejas sekretāru G.Dimitrovu J.Staļins izteicās šādi: „Mēs domājam, ka pakts par savstarpējo palīdzību (Igaunija, Latvija un Lietuva) mēs esam atraduši to formu, kura ļaus mums Padomju Savienības ietekmes orbitā iekļaut vairākas valstis. Taču tam nolūkam mums vajag izturēt – stingri ievērot viņu iekšējo režīmu un patstāvību. Mēs necentīsimies panākt viņu sovetizāciju. Pienāks laiks, kad viņi to

156 Henrijs Kisindžers. Diplomātija, 357.lpp.

157 Valdības vēstnesis. – 1939. – 10.okt.

158 Н.И.Мельтюхов. наращивание советского военного присутствия в Прибалтике в 1939-1941 годах. Отечественная история. 1999, №4, с.53.

izdarīs paši.¹⁵⁹ Savukārt PSRS Tautas komisāru padomes priekšsēdētājs V.Molotovs 1939. gada 31. oktobrī, uzstājoties PSRS Augstākās padomes sesijā, paziņoja, ka „minēto savstarpējās palīdzības līgumu īpašais raksturs nebūt nenozīmē kaut kādu Padomju Savienības iejaukšanos Igaunijas, Latvijas un Lietuvas lietās, kā to mēģina parādīt dažī aizrobežas preses orgāni. Tieši otrādi, visi šie savstarpējās palīdzības pakti stingri nosaka to valstu suverenitāti, kuras tos ir parakstījušas un neiejaukšanos citas valsts lietās. Mēs paziņojam, ka plāpāšana par Baltijas valstu „sovetizāciju” ir izdevīga tikai mūsu kopīgajiem ienaidniekiem un visādiem pretpadomju provokatoriem.”¹⁶⁰

Sākumā varēja likties, ka padomju augstāko vadītāju vārdi ir patiesi un ka PSRS apmierināsies ar iegūtajām kara bāzēm un savu militāro garnizonu izvietojumu Baltijas valstu teritorijā. Taču viss notika pavisam citādi. Sakarā ar Vācijas uzsākto daudz Eiropas valstu iekarošanu PSRS vadītāji bija nolēmuši Baltijas valstis okupēt un sovetizēt. Par šīs okupācijas iegānu tika izmantoti pašu padomju varas iestāžu safabricētie izdomājumi par 1939. gada rudenī noslēgto savstarpējās palīdzības paktu „pārķūpumiem”. Tā, piemēram, Padomju Savienības telegrāfa aģentūras atbildīgais vadītājs J.Havinsons nosūtīja V.Molotovam vēstuli, kurā ieteica „pievērst visnopietnāko uzmanību tā saucamās Baltijas Antantes darbībai”, kura esot orientēta uz Angliju un Franciju. Vēstules autors, balstoties uz baumām, apsūdzēja Igauniju, Latviju un Lietuvu par trīspusīgas militārās savienības izveidošanu, par cenšanos panākt saimniecisko un valstisko apvienošanos. Viņš rakstīja: „Priekš kādiem citiem mērķiem, ja ne ar pretpadomju kņadas mērķiem, tagad pastāv Baltijas Antante? (...) Nevar būt nekādu šaubu par to, ka Baltijas Antante ir angļu – franču ietekmes Baltijā legāla forma, ka patlaban Baltijas Antante ir aizņemta ar aizkulišu pretpadomju kņadu. Nav izslēgts, ka, ņemot vērā notikušās izmaiņas starptautiskajā situācijā, Baltijas Antante var censties (varbūt jau tagad cenšas) „pārorientēties” uz Vāciju.” Konstatējais, ka esot speciāls žurnāls „Revue Baltique” un Baltijas preses nelojālo attieksmi pret PSRS, J.Havinsons izvirzīja jautājumu „vai nav pienācis laiks no mūsu puses pieņemt reālus mērus, lai likvidētu Baltijas Antanti!”¹⁶¹ Šos, J.Havinsona minētos „faktus” V.Molotovs izmantoja 1940. gada 14. jūnijā PSRS pilnvarotajiem pārstāvjiem Lietuvā, Latvijā, Igaunijā un Somijā nosūtītajā cirkulārā par radušos situāciju, kura rakstīja: „Pēc tam, kad Igaunija, Latvija un Lietuva parakstīja savstarpējās palīdzības pakts ar PSRS, Baltijas Antante, kuras locekļi, Latvijas un Igaunija jau agrāk bija saistīti ar militāru savienību pret PSRS, ne tikai netika likvidēta, bet pastiprināja savu naidīgo darbību pret PSRS, iesaistot militārajā savienībā arī Lietuvu. (...)”

Vispār, sākot ar 1939. gada decembri Antante izvērta ļoti stipru, nekad agrāk nebijušu aktivitāti, pie kam visos iespējamajos virzienos – militārajā, politiskajā, ekonomiskajā,

159 Наринский М.М. Кремль и Коминтерн. 1939-1941 г.г. // Свободная мысль. 1995. №2, с.16-17.

160 Полпреды сообщают ... Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией. Август 1939 г. – август 1940. – Москва, 1990, с.158.

161 Turpat, 338., 339.lpp.

kultūras, presē, tūrisma u.c. Visiem šiem pasākumiem, kā lielajiem, tā arī atšķirīgajiem, patiesībā bija un ir pretpadomju raksturs.

Baltijas Antantē pēdējos mēnešos slepeni no PSRS pastiprinājās saskaņoti militāra rakstura pasākumi. (..) Igaunija iecēla militāro atašeju Lietuvā, bet Lietuva – Igaunijā. 1939. gada novembrī – decembrī notika Lietuvas un Latvijas štābu priekšnieku savstarpējie braucieni. No 1940. gada februāra Tallinā sāka iznākt Baltijas Antantes preses izdevums „*Revue Baltique*” angļu, franču un vācu valodās.¹⁶²

Tāpat kā daudzi citi, arī jautājums par Baltijas valstu okupāciju, ir ticis izlemts J.Staļina apspriedēs ar saviem vistuvākajiem domubiedriem. To apliecina arī ieraksti PSRS iekšlietu tautas komisāra Lavrentija Berijas dienasgrāmatā. Tā, piemēram, 1940. gada 15. martā viņš tajā ierakstīja: „Koba (tā J.Staļinu sauca tikai paši vistuvākie domubiedri – J.R.) saka, vajag politiskās zondāžas operācijā iesaistīt izlūkus. Saka, tagad no jauna sākas imperiālistisko konfliktu laikmets un vajag visas pretrunas izmantot mūsu labā. Lūk, viņi jau karo viens ar otru, pagaidām vāji, taču lai tas ievilkas. Bet mēs nostiprināsimies. Bet pēc tam paskatīsimies. Saka, ka ar somiem neizdevās tamdēļ, ka somi ilgi dzīvoja zviedru varā un iemācījās nacionālo vienotību. Tamdēļ arī revolūcijā Somiju neizdevās sovietizēt un arī tagad. Ļeņins piekrita Somijas neatkarības atzīšanai, bet Baltijā neatkarību vācieši nodrošināja ar durkļiem. Tagad viņi (domātas Baltijas valstu valdības – J.R.) tur ir marionetes. Viņi mums smaida, zobus sakoduši. Viņiem tuvāki ir vācieši un angļi. Vai amerikāņi. Pēc tam saka: „Mums vajag padomāt par Latviju, Igauniju un Lietuvu. Ar viņiem ir vienkāršāk. Tur jau ir mūsu karaspēks. Pagaidām aiztikt nevajag, bet vajag turēt roku uz pulsa.” Saka: „Lavrentij, tas ir pa tavu līniju. Mums ir jāzina, ko viņi domā un uz kurieni skatās. Vajag nepalaist garām momentu, kad mums jārikojas noteikti.” Nopūtās un saka: „Lūk, Iljičs (V.Ļeņins – J.R.) bija meistars. Precīzi izvēlējās momentu un tad deva triecienu. Bet mums tā ir zinātne.”

Es atgādināju, ko viņi viens ar otru sačukstas. Lietuvieši brauca uz Berlīni. Viņu militārās personas apspriežas. Viņš saka: „Es atceros. Tamdēļ arī saku tev, sekojiet uzmanīgi. Lai mums būtu precīza aina.”

Sēžu, domāju. Vajag orientēt Vsevolodu (PSRS IeTK Valsts drošības galvenās pārvaldes priekšnieku V.Merkulovu – J.R.), Pāvelu (acīmredzot, PSRS IeTK Valsts drošības galvenās pārvaldes priekšnieka vietnieku P.Sudoplatovu – J.R.) un Fitinu (PSRS IeTK Valsts drošības galvenās pārvaldes 5.(izlūkošanas) daļas priekšnieku P.Fitinu – J.R.).¹⁶³

1940. gada 31. maijā L.Berija sava dienasgrāmatā atstāja šādu ierakstu: „Biju pie Kobas. (..) Ziņoju par Lietuvu, jautā: „Bet vai biedrs Molotovs ir lietas kursā?” Saku, ka sen jau ir lietas kursā. Vjačeslavs to apstiprināja. [A.] Ždanovs teica, ka situāciju Baltijā vajag

atrisināt, kamēr vācieši ir aizņemti rietumos. Saka, ka arī igauņi esot atdzīvojušies, uz kaut ko cerot.

Teica (J.Staļins – J.R.), ka piekriet Ždanovam. Visas ziņas ir par to, ka visi viņi domā, ka vācieši tagad Eiropā būs spēks un uz viņiem cer. Rīko konsultācijas. Koba teica, ka šo jautājumu apspriedīsim.”¹⁶⁴

L.Berijas 1940. gada 15. jūnija ieraksts dienasgrāmatā apliecina, ka galīgo lēmumu par Baltijas valstu okupāciju J.Staļins ir pieņēmis tieši šajā dienā:

„Koba pieņēma galīgo lēmumu par Lietuvu un par Baltiju. Teica, gribi vai negribi, bet vajag sovietizēt. Teica, neviens nedomāja, ka vācieši ir tik stipri. Poliju sakāva, tagad Franciju sakāva, angļus sakāva un stāvoklis izmainījās. Kad mēs viņiem bijām vajadzīgi, vācieši limitrofu* jautājumā piekāpās, bet tagad var viņus sakūdit un mēs Baltiju varam pazaudēt. Bet tagad mums ir līgumi, tur ir karaspēks, iedzīvotāju atbalstu mēs dabūsim labu, tā nav Somija. Vjačeslavs (V.Molotovs – J.R.) paveica lielu sagatavošanu, lietuvieši zaudēja dūšu un pārējie arī. Tā kā visam ir jānotiek labi. Tas mums stipri palīdzēs.

Man atkal daudz darba, īpaši Latvijā un Igaunijā ir apmetušies daudz baltgvardu un arī vietējo neliešu pietiek. Atstāt nevar, arī nāksies pārvietot. Taču to vajag darīt akurāti, ne uzreiz. Tur tādas stipras pagrīdes, kā UNO [Ukraiņu nacionālistu organizācija] nav. UNO arī pie poljiem darbojās, tur pieredze ir liela. Bet tur (domāta Baltija – J.R.) nacionālisti sēd valdībā, viņi pagrīdei nav sagatavoti. Tā kā, vispirms izpētīsim, pēc tam izlemsim.”¹⁶⁵

1940. gada 16. jūnijā PSRS valdība iesniedza Latvijas valdībai notu, kurā bija norādīts:

„(..) PSRS valdība uzskata par nepieciešamu un neatliekamu sekojošo:

1. nekavējoties sastādīt Latvijā tādu valdību, kas būtu spējīga un gatava nodrošināt Padomju – Latvijas savstarpējās palīdzības pakta godīgu izvešanu dzīvē;
2. bez kavēšanās nodrošināt padomju karaspēka daļu brīvu ielaišanu Latvijas teritorijā, lai tās novietotu Latvijas svarīgākajos centros tādā skaitā, kas būtu pietiekošs, lai nodrošinātu PSRS un Latvijas savstarpējās palīdzības pakta realizēšanas iespēju un novērstu varbūtējus provokatoriskus aktus pret padomju garnizoniem Latvijā.

Padomju valdība uzskata šo prasību izpildīšanu par tādu elementāru noteikumu, bez kura nav iespējams panākt Padomju – Latvijas savstarpējās palīdzības pakta godīgu un lojālu izpildīšanu.”¹⁶⁶

¹⁶⁴ Turpat, 165., 176.lpp.

* Limitrofi (no latīņu valodas *limitrofus* – „pierošana”) – t.s. sanitārā kordona, t.i. – Lietuvas, Latvijas, Igaunijas, Polijas un Somijas kopējais apzīmējums.

¹⁶⁵ Lavrentij Berija. Личный дневник 1937-1941. «Сталин слезам не верит», с.177, 178.

¹⁶⁶ Valdības Vēstnesis. – 1940, 17.jūn.

¹⁶² Лаврентий Берия. Личный дневник 1937-1941. «Сталин слезам не верит». – Москва, 2011, с.180.

¹⁶³ Лаврентий Берия. Личный дневник 1937-1941. «Сталин слезам не верит», с.165, 166.

Šajā publicētajā paziņojumā nav iekļauta šāda notas pēdējā rindkopa:

„Padomju valdība gaidīs Latvijas valdības atbildi līdz 16. jūnija plkst.11 naktī (pēc Maskavas laika). Latvijas valdības atbildes nepiesūtīšana līdz šim termiņam tiks uzskatīta par atteikumu izpildīt Padomju Savienības augšminētās prasības.”¹⁶⁷

Jurists un politologs Egils Levits par Latvijas okupēšanu raksta: „Ņemot vērā Padomju Savienības militāro pārspēku, Latvijas valdība nolēma pieņemt ultimātu, kura izpildei bija tikai astoņas stundas. Vēl pirms formālā ultimāta laika iztecēšanas padomju armijas daļas sāka ienākt Latvijā. 1940. gada 17. jūnijā Latvija tika pilnīgi okupēta. (..) kopš šī brīža nekāda Latvijas valdības autonomas gribas izpausmes faktiski vairs nebija iespējama. Līdz ar to Latvija 1940. gada 17. jūnijā uz piecdesmit gadiem zaudēja savu valstisko rīcības spēju. Visas tālākās valsts varas izpausmes Latvijā izrietēja no padomju valsts varas.”¹⁶⁸

Padomju militāra iebrukuma Baltijā sagatavošana tika uzsākta 1940. gada jūnija sākumā. Saskaņā ar PSRS aizsardzības tautas komisāra S.Timošenko 1940. gada 3. jūnija pavēli Nr. 0028 Baltijas valstu teritorijā izvietotais padomju karaspēks tika izslēgts no Ļeņingradas kara apgabala, Kaļiņinas kara apgabala un Baltkrievijas sevišķā kara apgabala sastāva un pārgāja tiešā PSRS aizsardzības tautas komisāra pakļautībā. Tajā pašā dienā tika izdots PSRS Augstākās padomes dekrēts, saskaņā ar kuru līdz 1941. gada 1. janvārim tika aizturēta trešā dienesta gada sarkanarmiešu demobilizācija. 1940. gada 4.–7. jūnijā Ļeņingradas, Kaļiņinas un Baltkrievijas kara apgabalā tika izsludināta kaujas trauksme un to karaspēka daļas tika sakoncentrētas pie Baltijas valstu robežām. Vienlaicīgi kaujas trauksme tika izsludināta Baltijas valstīs izvietotajās PSRS karabāzēs. Pie Lietuvas robežas padomju karaspēka sakoncentrēšana tika pabeigta 15. jūnijā, bet pie Latvijas un Igaunijas robežām – 16. jūnijā.

Pavisam padomju karaspēka grupējumā pie Baltijas valstu robežām (ieskaitot PSRS karabāzēs esošo karaspēku) bija:

- 435 tūkstoši cilvēki,
- līdz 8000 lielgabalu un mīnmetēji,
- vairāk nekā 3000 tanki,
- 2601 lidmašīna, tai skaitā:
  - 3 tālās darbības bumbvedēji,
  - 5 smagie bumbvedēji,
  - 3 vieglie bumbvedēji,

167 D.A.Lēbers. Latvijas valsts bojāeja 1940.gadā // Latvijas valsts atjaunošana. 1986-1993, 10.lpp.

168 E.Levits. Latvija padomju varā // Latvijas valsts atjaunošana. 1986-1993, 43.lpp. Plašāk par Latvijas okupāciju skat.: Ilga Gore, Aivars Stranga. Latvija: neatkarības mīkstrēslis. Okupācija. 1939. gada septembris – 1940. gada jūnijs. – Rīga, 1992.

- vairāk nekā 500 vidējie bumbvedēji,
- 2 triecienaviācijas,
- 16 iznīcinātāju aviācijas pulki¹⁶⁹.

Padomju vadība neizslēdza pilna mēroga karadarbības izvēršanu, kamdēļ tika pavēlēts izvērst plašu hospitāļu, aizmugures daļu un iestāžu tīklu, kuras bija nepieciešamas, lai nodrošinātu karaspēka kaujas darbību. 1940. gada 14. jūnijā tika izveidota Baltijas jūras un gaisa blokāde. Iekšlietu tautas komisariāta orgāni saņēma pavēli sagatavot nometnes 50–70 tūkstoš karagūstekņu izvietojumam. PSRS leTK robežapsardzes karaspēkam tika pavēlēts sagatavot trieciena un iznīcinātāju grupas, lai tās sagatavotu apstākļus Sarkanās armijas karaspēka daļām robežas pāriešanai, bet kaujas darbības sākumā iznīcinātu pretinieka robežapsardzības štābus un apakšvienības, sakaru līdzekļus, aizsprostojumus, mīnu laukus u.t.t

Lai nodrošinātu politisko darbu okupācijas operācijas laikā, Sarkanās armijas Politiskā pārvalde izdeva speciālu direktīvu, kurā tika nopamatota šās militārās operācijas nepieciešamība. Tika norādīts, ka Baltijas valstis neesot izpildījušas līguma saistības, ka pret padomju karabāzēm esot sarīkotas provokācijas, ka Baltijā tiek gatavots placdarms karam pret PSRS un ka Sarkanā armija palīdzēsot darba tautai atbrīvoties no kapitālistu un muižnieku ekspluatatoru bandām.”¹⁷⁰

Uzbrukuma gatavošana notika gan pa sauszemi, gan arī pa jūru.

1940. gada 9. jūnija PSRS aizsardzības komisārs S.Timošenko direktīvā Nr. 02622 Apvienotās Baltijas flotes pavēlniekam viceadmirālim V.Tribucam, Jūras kara flotes tautas komisāram admirālim N.Kuzņecovam un Ļeņingradas kara apgabala pavēlniekam K.Mereckovam rakstīja:

„Pavēlu:

1. No š.g 10. jūnija plkst. 5.00 (Sarkankarogotajai Baltijas flotei) pāriet ĻKA (Ļeņingradas kara apgabala) pavēlnieka operatīvajā pakļautībā un 12. jūnijā būt gataviem veikt kaujas uzdevumus pēc pēdējās norādes:
  - a. nodrošināt JKB (Jūras kara bāzu), kā arī Tallinas, Paldisku un Liepājas ostā esošo JKB kuģu gatavību;
  - b. pēc ĻKA pavēlnieka norādes ieņemt Igaunijas un Latvijas bāzēs esošos kara flotes kuģus;
  - c. ieņemt tirdzniecības floti un peldošo transportu;

169 E.Levits. Latvija padomju varā // Latvijas valsts atjaunošana. 1986-1993, 43.lpp. Plašāk par Latvijas okupāciju skat.: Ilga Gore, Aivars Stranga. Latvija: neatkarības mīkstrēslis. Okupācija. 1939. gada septembris – 1940. gada jūnijs. – Rīga, 1992.

170 М.И.Мельников. Нарацивание советского военного присутствия в Прибалтике в 1939-1941 годах, с.59, 60, 61. Par Latvijas okupācijas militāro operāciju skat. arī: Aivars Pētersons. 1940. gada jūnijā bija dots uzdevums: ieņemt Baltiju! // Neatkarīgā Čiņa, 1991, 1.jūn.

- d. sagatavot un organizēt desantu Paldiskos un Tallinā, ieņemt Tallinas ostu un (krasta) baterijas;
- e. slēgt Rīgas jūras līci;
- f. organizēt pastāvīgu un drošu sardzes dienestu Somu līcī no Somijas puses, Baltijas jūrā no Zviedrijas puses un dienvidiem;
- g. ciešā sadarbībā ar sauszemes karaspēka vienībām palīdzēt ĻKA daļu uzbrukumā Rukvelei;
- h. izmantojot aviācijas iznīcinātājus, nepieļaut Igaunijas un Latvijas aviācijas pārlidošanu uz Somiju un Zviedriju.

2. Precīzu kara darbības sākšanas laiku norādīs ĻKA pavēlnieks.
3. Attīstot šo direktīvu, izstrādāt SBF kaujas darbības plānu un likt priekšā to apstiprināšanai š.g 11. jūnijā.¹⁷¹

1940. gada 17. jūnijā, kad padomju karaspēka daļas jau bija uzsākušas Baltijas valstu okupāciju, PSRS aizsardzības tautas komisārs S.Timošenko nosūtīja J.Staļinam un V.Molotovam pilnīgi slepenu dienesta ziņojumu, kurā rakstīja: „Lai nodrošinātu Baltijas KDT (kara darbības teātra – militārs apzīmējums – J.R.) visdrīzāko sagatavošanu, es uzskatu par nepieciešamu ieņemt republiku teritorijā nekavējoties uzsākt šādu pasākumu īstenošanu:

1. Robežu ar Austrumprūsiju un Baltijas piekrasti nekavējoties ieņemt mūsu robežapsardzības karaspēkam, lai novērstu spiegošanas un diversiju darbības no rietumu kaimiņa puses.
2. Katrā no ieņemtajām republikām ievest (pirmā kārtā) vienu leTK karaspēka pulku, lai nodrošinātu iekšējo kārtību.
3. Pēc iespējas ātrāk atrisināt jautājumu par ieņemto republiku „valdībām”.
4. Uzsākt ieņemto republiku armiju atbruņošanu un izformēšanu. Atbruņot iedzīvotājus, policiju un esošās militarizētās organizācijas.
5. Objektu apsardzi, sardzes un garnizona dienestu uzdot mūsu karaspēkam.
6. Noteiktā veidā uzsākt ieņemto republiku sovetizāciju.
7. Ieņemto republiku teritorijā izveidot Baltijas kara apgabalu ar štābu Rīgā.

Par apgabala karaspēka pavēlnieku iecelt Vidusāzijas kara apgabala pavēlnieku ģenerālpulkvedi Apanasenko.

Apgabala štābu saformēt no 8. armijas štāba.

171 Heinrihs Strods. Sarkanarmijas haotiska atkāpšanās no Latvijas (1941. gada 22.jūnijs – 5.jūlijs). // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata. 2001. Nācija gūstā. – Rīga, 2002, 44.lpp.

8. Apgabala teritorijā uzsākt darbus, lai to sagatavotu kā karadarbības teātri (nocietinājumu celtniecība, dzelzceļa pārveidošana, ceļu un autoceļu būvniecība, noliktavas izveidošana u.c.).

Kara darbības teātra sagatavošanas plānu es iesniegšu papildus.¹⁷²

Šie iesniegtie priekšlikumi tika arī īstenoti. Izņēmums bija vienīgi tas, ka par Baltijas sevišķā kara apgabala, kurš tika saformēts vēl līdz Baltijas valstu „uzņemšanai” PSRS sastāvā, karaspēka pavēlnieku tika iecelts ģenerālpulkvedis A.Loktionovs.

1940. gada 17. jūnijā agri no rīta Sarkanās armijas daļas no austrumiem un dienvidiem (no Lietuvas puses) pārgāja Latvijas robežu, bet ap plkst. 13-iem no Pārdaugavas puses tās ienāca Rīgā. Latvijas militārā okupācija bija kļuvusi par notikušu faktu.

Kaut gan 1940. gada 21. jūnijā darbu sāka okupantu akceptētā t.s. Tautas valdība ar pazīstamo veterinārārstu un universitātes profesoru Augustu Kirhenšteinu priekšgalā, reālie stāvokļa noteicēji bija PSRS valdības pilnvarotais pārstāvis A.Višinskis, PSRS sūtniecība (pilnvarotā pārstāvniecība) un Sarkanā armija. Latvijas komunistiskā partija tika legalizēta un kļuva par vienīgo politisko partiju, jo citu partiju atjaunošana vai dibināšana netika pieļauta. Visi jaunās valdības cilvēki paklausīgi izpildīja Maskavas valdības pavēles, paklausīgi nolasīja Maskavā (vai Maskavas pārstāvju) sastādītos dokumentus un parakstīja Maskavā izstrādātos jaunus likumus un valdības rīkojumus. Viss Latvijā tika darīts tikai pēc Maskavas pavēles.

Lai leģimitētu okupācijas varu, LKP CK sekretariāts savā jau 1940. gada 2. jūnija lēmumā atzina, ka Latvijā jāriko Saeimas vēlēšanas. Pamatojoties uz šo lēmumu, 1940. gada 4. jūlijā valdība pieņēma lēmumu Saeimas vēlēšanās sarīkot 1940. gada 14.–15. jūlijā. Tās tika organizētas ārkārtīgā steigā (10 dienu laikā!), pieļaujot tajās piedalīties tikai vienam – „Darba tautas bloka” sarakstam, kurā ietilpa okupācijas varai paklausīgi un uzticami cilvēki. Sabiedrisko darbinieku grupas iesniegto alternatīvo sarakstu ar formālu iegāni noraidīja, bet saraksta iesniedzēji un vairums tajā minēto kandidātu drīz tika represēti.

Jaunievēlētā t.s. Tautas saeima 1940. gada 21. jūlijā pasludināja „padomju varu” Latvijā un pieņēma lēmumu par iestāšanos PSRS, tādējādi visrupjākā veidā pārkāpjot Latvijas Republikas Satversmi, kas paredzēja valsts suverenitātes, iekārtas un teritorijas izmaiņu jautājumus izlemt tikai ar tautas nobalsošanu (referendumu).¹⁷³

1940. gada augustā PSRS Augstākās padomes VII sesija pieņēma lēmumu par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas iekļaušanu PSRS sastāvā ar savienotās republikas

172 М.И.Мельтюхов. Нарачивание советского военного присутствия в Прибалтике в 1939-1941 годах, с.65.

173 Okupācijas varu politika Latvijā. 1939-1991, 62., 63.lpp.

tiesībām. V.Molotovs, kurš, bija viens no „Baltijas jautājuma” atrisināšanas galvenajiem dalībniekiem, uzstājoties šajā Augstākās padomes sesijā, neslēpa savu apmierinājumu: „Baltijas valstu iekļaušanās PSRS sastāvā nozīmē, ka Padomju Savienība ir palielinājusies par 2 miljoniem 800 tūkstošiem Lietuvas iedzīvotāju, par 1 miljonu 950 tūkstošiem Latvijas iedzīvotāju un 1 miljonu 120 tūkstošiem Igaunijas iedzīvotāju. Reizē ar Ziemeļbukovinas, Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas iedzīvotājiem, kuri tika iekļauti PSRS sastāvā, PSRS iedzīvotāju skaits palielinājies par 23 miljoniem cilvēku.” „Ir jāatzīmē”, turpināja V.Molotovs, „ka 9/20 visu šo iedzīvotāju agrāk iegāja PSRS sastāvā, taču tos Rietumu lielvalstis ar spēku atrāva no PSRS tās militārā vājuma momentā. Tagad šie iedzīvotāji ir apvienojušies ar Padomju Savienību.”

Premjers neaizmirs pateikt arī par militāri – stratēģisko faktoru, kurš īpaši aktuāls bija Eiropā izvērstā kara apstākļos: „Pirmšķirīga nozīme priekš valsts ir tam faktam, ka tagad Padomju Savienības robežas tiks pārvestas uz Baltijas jūras piekrasti. Līdz ar to mūsu valsts iegūst neaizsalstošas ostas Baltijas jūrā, kādas tik ļoti vajadzīgas Padomju Savienībai. Ārējās politikas panākumi ir jo ievērojamāki tamdēļ, ka mēs to visu esam panākuši miera ceļā.”¹⁷⁴

Tātad, ne jau kaut kādas t.s. Baltijas Antantes „pretpadomju aktivitātes”, kuru esamību tā arī nevienam nav izdevies pierādīt un neesošie savstarpējās palīdzības pakta „pārkāpumi”, bet gan impērijas militāri – stratēģiskās intereses bija noteicošais faktors Baltijas valstu okupācijai.

Alfreds Ceichners par Latvijas okupāciju raksta: „Svarīgs apstāklis ir tas, ka Latvijā liela daļa – 25% iedzīvotāju bija nelatvieši. 1935. gadā Latvijā dzīvoja 1473000 latviešu un 478000 mazākuma tautību piederīgo”¹ ... No pavisam 1951000 iedzīvotājiem latvieši bija 75,5%.

3. tabula

Cittautiešu skaits Latvijā 1935. gadā

lielkrievi	žīdi	vācieši	poļi	baltkrievi	leiši	igauņi	pārējie	pavisam
206000	93000	62000	49000	27000	23000	7000	10100	478000
10,6%	4,8%	3,2%	2,5%	1,4%	1,2%	0,4%	0,5%	24,5%

„Liela daļa krievu izjuta latviešu valsts sagraušanu un Sarkanās armijas ienākšanu Latvijā nevis kā boļševiku uzvaru, bet kā lielās krievu valsts un krievu tautas triumfu. Acimredzot bija atkal atgriezušies vecie laiki, kā pirms 20 gadiem, kad valdošā tautība Latvijā nebija vis latvieši, bet krievi. Šāda pēkšņa pārmaiņa glaimoja daudz Latvijas

krievu nacionālajam lepnumam.”¹⁷⁵ Latvijas militārā okupācija 1940. gadā nodrošināja visus tos sovjetizācijas un kolonizācijas pasākumus, kuri tika veikti turpmākajos okupācijas mēnešos un gados.

3.2. Ne līdztiesīga republika, bet metropoles kolonija

Par Latvijas sovjetizēšanas aizsākumiem Egils Levits raksta: „Latvijas iekļaušanai Padomju Savienībā sekoja ātra visu dzīves sfēru pielīdzināšana padomju modelim (sovjetizācija). Formāli tiesisku pamatu politiskās sistēmas sovjetizācijai radīja 1940. gada augustā pieņemtā jaunā Latvijas PSR konstitūcija. Tā gandrīz burtiski saskanēja ar citu padomju republiku konstitūcijām; necīgām novirzēm nebija nekādas praktiskas nozīmes.

1940. gada 6. oktobrī ar PSRS Augstākās padomes lēmumu tika noteikts, ka Baltijas republikās (ar atpakaļejošu spēku) stājās spēkā padomju Krievijas svarīgākie likumi: 1922. gada Kriminālkodekss, 1923. gada Kriminālprocesa kodekss, 1922. gada Civilkodekss, 1923. gada Civilprocesa kodekss, 1922. gada Darba likumu kodekss, kā arī Ģimenes likumu kodekss.

Jau pirmajos mēnešos pēc Latvijas iekļaušanas Padomju Savienībā viss no neatkarīgās Latvijas pārņemtais valsts aparāts tika pārveidots pēc padomju parauga. „Tautas parlaments” tika pārveidots par Augstāko padomi, „tautas valdība” kļuva par Tautas komisāru padomi, no jauna tika organizēti Tautas komisariāti (ministrijas). Līdzšinējās pašvaldības likvidēja, bet to vietā tika izveidotas pagaidu izpildu komitejas (to locekļi netika vēlēti, bet gan iecelti). Līdzšinējie Latvijas neatkarīgās valsts ierēdņi tika nomainīti ar tādiem, kuri bija uzticīgi padomju varai. Latvijas armija tika ietilpināta padomju bruņotajos spēkos kā „teritoriālais strēlnieku pulks”. (..) 1940. gada 6. oktobrī ar VK(b)P CK Politbiroja lēmumu līdz tam formāli patstāvīgā Latvijas komunistiskā partija kā vietējā organizācija tika iekļauta Padomju Savienības kopējā komunistiskajā partijā.”¹⁷⁶

Visa sabiedriskā dzīve, arī prese, kultūras un izglītības sistēma tika konsekventi vienveidota pēc padomju parauga. Citas politiskās partijas, izņemot komunistisko partiju tika aizliegtas. Gandrīz visas dažādās biedrības un apvienības tika vai nu oficiāli aizliegtas, vai tām faktiski vajadzēja izbeigt darbību. Prese tika unificēta un pakļauta stingrai cenzūrai.

175 Alfreds Ceichners. Latvijas boļševizācija. 1940-1941, 143., 144.lpp.

176 E.Levits. Latvija padomju varā. // Latvijas valsts atjaunošana. 1986 – 1993, 46., 47.lpp.

Visus okupācijas gadus nemitīgi tika apgalvots, ka LPSR esot „suverēna padomju valsts”, kura „tikai daļu savas kompetences esot nodevusi PSRS pārziņā”. Patiesībā šai „līdztiesīgajai republikai” pirmā kārtā vajadzēja pakļauties augstākajām Vissavienības iestādēm un nevis īstenot tādu ekonomisko, sociālo un kultūras politiku, kura aizstāvētu latviešu tautas intereses un to saglabātu kā nāciju.

Saskaņā ar 1936. gadā pieņemto PSRS Konstitūciju Savienības nedalītā pārziņā atradās ārējo attiecību (diplomātisko un saimniecisko) un valsts aizsardzības jautājumi.

Saskaņā ar Konstitūcijas 14. § PSRS kompetencē ietilpa:

1. pārstāvēt PSRS starptautiskos sakaros, slēgt un ratificēt līgumus ar ārvalstīm;
2. kara un miera jautājumi;
3. PSRS aizsardzības organizēšana un visu PSRS bruņoto spēku vadība;
4. ārējā tirdzniecība, kas balstījās uz valsts monopolu;
5. valsts drošības aizsardzība.

Savienības pārziņā atradās sociālistiskās saimniecības jautājumi, kas izrietēja no fakta, ka Padomju Savienībā visi ražošanas līdzekļi atradās sociālistiskā īpašumā un pastāvēja sociālistiska plānveidīga saimniecības sistēma. Tāpēc PSRS kompetencē bija:

1. PSRS tautas saimniecisko plānu noteikšana;
2. PSRS valsts budžeta apstiprināšana, kā arī nodokļu un ienākumu noteikšana, kas iegūstami savienības, republikānisko un vietējo budžetu realizēšanai;
3. banku, rūpniecības un lauksaimniecības iestāžu un uzņēmumu,
4. kā arī Vissavienības mēroga tirdzniecības uzņēmumu pārvaldīšana;
5. naudas un kredīta sistēmas vadība;
6. valsts apdrošināšanas organizēšana;
7. aizdevumu piešķiršana un noslēgšana;
8. zemes, zemes bagātību, mežu un ūdeņu lietošanas pamatnoteikumu izdošana;
9. tautsaimnieciskās uzskaites sistēmas organizēšana.

Nedalītu vadību PSRS realizēja šādās tautsaimniecības nozarēs: satiksmes ceļu, sakaru, ūdens transporta, smagās un aizsardzības, mašīnbūves un sagādes. Šo nozaru vadība atradās Vissavienības tautas komisariātu rokās, kas to realizēja vai nu tieši, vai ar viņu iecelto institūciju palīdzību. Pie nozarēm, kurās kompetences sadalījās Savienības un savienoto republiku starpā, piederēja: pārtikas, vieglā un mežu rūpniecība, zemkopība, graudu un lopkopības sovhozi, finanses un tirdzniecība. Vadot šīs nozares

ar attiecīgu savienoto republiku tautas komisariātu palīdzību, Savienība piešķīra savienotām republikām zināmu patstāvību. Šie tautas komisariāti, kas bija pakārtoti savienoto republiku augstākajām padomēm, strādāja pēc PSRS attiecīgo tautas komisariātu direktīvām un uzdevumiem, savukārt, šie Savienības tautas komisariāti savā darbā balstījās uz attiecīgiem savienoto republiku tautas komisariātiem. Tikai izņēmuma veidā Savienības tautas komisariāti varēja īstenot tiešu viņu nozares uzņēmumu vadību.

Izglītības un veselības aizsardzības jautājumos Savienībai palika tiesības noteikt „pamatprincipus”, bet veselības aizsardzības jautājumos ar savienoto republiku veselības aizsardzības tautas komisariātu palīdzību Savienība realizēja veselības aizsardzības lietu tiešu vadību. Darba jautājumos Savienība paturēja sev tiesības noteikt „likumdošanas pamatus”. Savienības pārziņā palika arī likumdošana tiesu iekārtas un tiesu procesa jautājumos, kriminālais un civilkodekss.

Veidojot LPSR valsts pārvaldes aparātu, saskaņā ar PSRS Konstitūcijas nosacījumiem, vairākas tās svarīgākās sastāvdaļas pārgāja nedalītā Savienības kompetencē. Tā, piemēram, 1940. gada 14. augustā Latvijas Ministru kabinets pieņēma sekojošu lēmumu: „Ar Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Augstākās padomes septītās sesijas lēmumu 1940. gada 5. augustā par Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas uzņemšanu Padomju Sociālistisko Republiku Savienības sastāvā Latvijas Republikas ārējās pārstāvniecības funkcijas izpilda Padomju Sociālistisko Republiku Savienība.

Šīnī sakarībā Ministru kabinets nolēmj, ka

1. izbeidzama ārzemnieku iebraukšana Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas teritorijā bez Padomju Sociālistisko Republiku Savienības vīzas.

Izņēmumi pieļaujami vienīgi ārzemniekiem, kuriem ir Padomju Sociālistisko Republiku Savienības tranzītvīzas, vai arī tranzītvīzas, ko pirms š.g. 7. augusta izdevuši bijušās Latvijas Republikas diplomātiskie pārstāvji.”¹⁷⁷ 1940. gada augustā Latvijas PSR Ministru kabinets uzdeva finansu ministram: „Likvidēt Finanšu ministrijas Ārējās tirdzniecības departamentu, nododot šī departamenta darbību un arhīvus PSR Savienības tirdzniecības tautas komisariāta pilnvarotam pie Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas valdības.

2. Nodot pakļautībā PSR Savienības Ārējās tirdzniecības tautas komisariāta Galvenai muitas pārvaldei Finanšu ministrijas Muitas departamentu, muitnīcas un visus pārējos muitas uzraudzības orgānus ar visiem viņu īpašumiem (noliktavām, iekraušanas – izkraušanas un transporta līdzekļiem, dienesta ēkām u.t.t).¹⁷⁸

¹⁷⁷ LVA, 270.f., 1.apr., 2.l., 154.lp.

¹⁷⁸ Valdības Vēstnesis – 1940, 6.aug.

1940. gada 27. augustā LPSR TKP nolēma: „Uzdot b.A.Jablonskim likvidēt Ārlietu ministriju, paturot tekošo lietu kārtošana nepieciešamo kanceleju, kas darbotos ārpus tagadējās Ārlietu ministrijas nama. (...)”¹⁷⁹ Ar Ministru kabineta 1940. gada 19. augusta lēmumu tika izbeigta LPSR laikrakstu korespondentu darbība ārzemēs un ārzemju korespondentu darbība Latvijas PSR. Lēmumā tika norādīts: „LPSR ārzemju informācijai izmantot vienīgi TASS (Padomju Savienības telegrāfa aģentūru – J.R.)”¹⁸⁰ PSRS TKP 1940. gada 28. novembra lēmumā „Par Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR ienākušās ārzemju literatūras kontroles sakārtošanu” bija noteikts:

1. „Attiecināt uz Lietuvas, Latvijas un Igaunijas savienotajām republikām PSRS pastāvošo ārzemju literatūras kontroli.
2. Uzdot PSRS Sakaru tautas komisariātam visu Lietuvas, Latvijas un Igaunijas savienotajās republikās ienākošo ārzemju literatūru nosūtīt uz Maskavu cenzūras pārbaudei.
3. Uzdot PSRS TKP Kara noslēpumu aizsardzības pilnvarotajam presē B.Savčikovam nodrošināt visas Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR ienākušās literatūras pārbaudi.
4. Noteikt, ka visas ārzemju literatūras izrakstīšana Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR notiek Vissavienības apvienībā „Starptautiskā grāmata.”¹⁸¹

Dokumenti liecina, ka okupētās Latvijas starptautiskā izolācija ir bijis viens no svarīgākajiem PSRS valdības tā laika uzdevumiem. Tā, piemēram, 1941. gada 12. aprīļa pilnīgi slepenajā ziņojumā V.Lācim „Par Latvijas PSR raidošo radiostaciju radiopārraižu pagarināšanu”. LPSR valsts drošības tautas komisārs, valsts drošības kapteinis S.Šustins rakstīja:

„Sakarā ar to, ka Radiofons, sastādot radiopārraides, vadās no darba beigām pulksten 24.00, vietējie klausītāji, kuru rīcībā ir mazjaudīgi uztvērēji, ir spiesti dažkārt noskaņoties uz ārzemju radiostaciju pārraidēm, kuras, kā Jums tas ir zināms, ne vienmēr sniedz attiecībā pret PSRS lojālas programmas.

Ņemot vērā nepieciešamību novērst klausītājus no „aizraujošu” pārraižu meklēšanas ēterā pēc pulksten 24.00, es ieteiktu pagarināt Rīgas, Kuldīgas un Madonas radiostācijas darbu līdz pulksten 2–3 naktī, it īpaši nepieciešams tas ir pirmssvētku un svētku dienās.

Programmu šajās papildstundās varētu sastādīt pēc tāda aprēķina, lai tajā iekļautu

179 LVA, 270.f., 1.apr., 4.l., 3.lp.

180 LVA, 270.f., 1.apr., 2.l., 159.lp.

181 LVA, 270.f., 1.s.apr., 2.l., 54.lp.

tautas dziesmas, padomju komponistu mūziku, padomju rakstnieku un dzejnieku literārās pārraides un vieglo deju mūziku.”

Uz šā ziņojuma V.Lācis uzrakstīja rezolūciju: „Principā piekritu b.Šustina priekšlikumam. Saskaņot ar radiokomitejas priekšsēdētāju b.Lemani par šīs lietas realizāciju.”¹⁸²

Par Latvijas armijas pārveidošanu LPSR TKP 1940. gada 27. augustā pieņēma šādu lēmumu:

„Ievērojot to, ka saskaņā ar Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Konstitūcijas (Pamatlikuma) 14., 132. un 133. pantu PSRS aizsardzības organizācija un visa PSRS bruņoto spēku vadība piekrit Padomju Sociālistisko Republiku Savienībai viņas augstāko varas orgānu un valsts pārvaldes personā un pēc PSRS Konstitūcijas un Latvijas PSR Konstitūcijas vispārējā kara klausība ir likums un tēvijas aizsardzība ir katra PSRS pilsoņa svēts pienākums,

Latvijas PSR tautas komisāru padome nolemj:

1. Pārveidot Latvijas Tautas armiju par Sarkanās armijas strēlnieku teritoriālo korpusu, nododot viņu Baltijas atsevišķā (sevišķā – J.R.) kara apgabala sastāvā.
2. Nodot Latvijas Tautas armijas jūras flotes spēkus, to skaitā krasta artilēriju un hidroaviāciju, Strādnieku zemnieku jūras flotes sastāvā.
3. Reorganizēt Latvijas Tautas armijas pastāvošās kara mācību iestādes par normālu Sarkanās armijas kājnieku skolu.
4. Lai izvestu karaklausībai padoto apzināšanu un atrisinātu jautājumu par Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas pilsoņu obligāta karadienesta izpildīšanu, pārveidot vietējās kara pārvaldes orgānus par kara komisariātiem, pakļaujot tos Baltijas atsevišķajam kara apgabalam.
5. Piepaturēt Strēlnieku korpusā līdzšinējo Latvijas armijas tērpu, noņemot uzplečus un ievēdot Sarkanās armijas komandējošā sastāva atšķirības zīmes.
6. Likst visa korpusa, kara skolas un jūras spēku personālajam sastāvam divu mēnešu laikā nodot kara zvērestu saskaņā ar Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Augstākās padomes 1939. gada 3. janvāra rīkojumu.
7. Visu Latvijas PSR bijušās kara ministrijas, Latvijas Tautas armijas un tās apkalpojošo iestāžu apbruņojumu un mantu, ēkas, būves u.t.t., kā arī lietas un arhīvus nodot Baltijas atsevišķajam kara apgabalam.

Visu jūras spēku, krasta aizsardzības un hidroaviācijas bruņojumu, mantu, ēkas un

182 LVA, 270.f., 1.s.apr., 59.l., 141.lp.

būves nodot Sarkanā karoga Baltijas flotei.¹⁸³

Īstenojot šo lēmumu, 1940. gada rudenī Latvijas Tautas armiju pārorganizēja par 24. teritoriālo korpusu. Tā komandējošo sastāvu sakomplektēja no Latvijas Tautas armijas virsniekiem, bet politiskos darbiniekus – no Sarkanās armijas politdarbinieku vidus. Visās karaspēka daļās tika noorganizēti krievu valodas kursi. Jau 1940. gada 10. oktobrī 24. teritoriālajā strēlnieku korpusā ieradās 36 bataljonu, divizionu, bateriju komandieru vietnieki un vairāki desmiti jaunu „pareizāku” politvadītāju, kas nomainīja gandrīz visus Tautas armijas politvadītājus. Atbraukušie jaunie komandieri un politvadītāji, kopskaitā 300 cilvēku, korpusā bija apvienoti 28 komunistu pirmorganizācijās.¹⁸⁴

Jau 1940. gada 14. augustā PSRS TKP pieņēma lēmumu arī par Latvijas dzelzceļa, kā PSRS dzelzceļu tīkla sastāvdaļas organizāciju Latvijas PSR teritorijā. Tam sekoja attiecīga PSRS Satiksmes ceļu tautas komisariāta pavēle un pēc tam ar 1. septembri Latvijas dzelzceļi ar visu inventāru tika nodoti PSRS Satiksmes ceļu tautas komisariātam. PSRS Sakaru tautas komisariāta pilnvarotais pie LPSR TKP, kurš 1940. gada augustā bija ieradies Latvijā, savukārt pārņēma savā pārvaldīšanā pasta, telegrāfa, telefona un radiofona lietu vadību.

Ūdenstransporta jautājumi Latvijā nonāca divu PSRS tautas komisariātu pārziņā. No agrākā Jūras departamenta kodola izveidoja PSRS Jūras flotes tautas komisariāta Valsts jūras kuģniecību Latvijā, kurai bija pakļautas Rīgas, Liepājas un Ventspils ostu valdes, kuģu remontrūpnīcas un Kr.Valdemāra jūras skola. PSRS Upju flotes tautas komisariāts savukārt nodibināja Daugavas upju kuģniecības pārvaldi un noorganizēja upju kuģniecības stacijas. Tas viss tika darīts pēc PSRS valdības lēmumiem un rīkojumiem. Tā, piemēram, pamatojoties uz PSRS TKP 1940. gada 14. augusta lēmumu, LPSR TKP pieņēma lēmumu par Liepājas fabrikas „Tosmare” nodošanu Kara jūras flotes tautas komisariāta pārziņā¹⁸⁵, bet, pamatojoties uz PSRS TKP 1940. gada 13. augusta lēmumu, PSRS Kara jūras flotes tautas komisariātam tika nodota Bolderājas kuģu būvētava – a/s „Vairogs”.¹⁸⁶

Tiešā PSRS pārvaldīšanā pārgāja vairāki svarīgi Latvijas rūpniecības uzņēmumi. PSRS Elektriskās rūpniecības tautas komisariāts pārņēma Valsts elektrotehnisko fabriku (VEF). PSRS Vidējās mašīnrūpniecības tautas komisariāta pārziņā nonāca Rīgas vagonu fabrika un „Sarkanais metalurģis”. PSRS Tekstilrūpniecības tautas komisariāta Vissavienības apvienība „Zagotļen” ieguva trijas LPSR rūpnīcas, un viens rūpniecības uzņēmums nonāca PSRS Naftas rūpniecības tautas komisariāta pārziņā.

183 LVA, 270.f., 1.apr., 4.l., 2., 2.a.lp.

184 Savčenko V. 24.strēlnieku korpusa liktenis // Padomju Latvijas Komunisti, 1989. Nr.2, 67.lpp.

185 LVA, 270.f., 1.s.apr., 4.l., 4.lp.

186 LVA, 270.f., 1.s.apr., 4.l., 8.lp.

1940. gada 10. oktobrī Latvijā oficiāli sāka darboties PSRS Valsts bankas Latvijas republikāniskais kantoris, kam bija pakļauts PSRS Valsts bankas Rīgas pilsētas kantoris un 24 nodaļas provincē. Agrākās Latvijas Zemes bankas vietā izveidoja PSRS Lauksaimniecības bankas Latvijas republikānisko kantori ar attiecīgām nodaļām. Tika nodibināts arī PSRS Rūpniecības bankas Latvijas republikāniskais kantoris.

Vēlāk Latvijas PSR izveidojās vēl vesela virkne PSRS centrālajām iestādēm tieši pakļautu iestāžu un uzņēmumu. Tā, piemēram, PSRS Tirdzniecības tautas komisariāts šeit noorganizēja Vissavienības mēroga uzņēmumus „Spectorg”, „Juvelirtorg”, „Vojentorg”, „Vojenflottorg” un citus. PSRS Viegglās rūpniecības tautas komisariāts nodibināja savas izejvielu uzpirkšanas un ražojumu pārdošanas organizācijas „Sojuzuti!” un „Sojuzlegsbit”. PSRS Sagādes tautas komisariāts nodibināja Latvijas republikāniskos kantorus Vissavienības apvienībām „Zagotživsirjo” un „Centrozagotzerno”. PSRS Ogļu rūpniecības tautas komisariāta Akmeņogļu piegādes galvenā pārvalde atvēra savu Rīgas kantori. PSRS Sovhozu tautas komisariātam pakļautais Sovhozu trests tāpat nodibināja savu filiāli. Latvijas republikāniskos kantorus atvēra arī PSRS Melnās metalurģijas tautas komisariāta pārdošanas iestāde „Glavtorgčermet” un PSRS Krāsainās metalurģijas tautas komisariāta – „Glavtorgcvetmet”. PSRS Mežu rūpniecības tautas komisariāts nodibināja Vissavienības „Eksportļes” LPSR kantori.

PSRS centrālajām iestādēm vēl tieši bija pakļautas šādas iestādes: PSRS Hidrometeoroloģiskā dienesta LPSR pārvalde; PSRS Mēru un mērīšanas lietu komitejas pilnvarotā pārvalde pie LPSR TKP, kas 1940. gada novembrī pārņēma agrāko Latvijas Mēru pārvaldi; Provu inspekcija pie PSRS Finanšu tautas komisariāta Dārgmetālu pārvaldes. LPSR atradās PSRS Valsts plāna komisijas pilnvarotais Latvijā. Latvijas statistikas pārvalde tika pakļauta PSRS Valsts plāna komisijas Centrālajai statistikas pārvaldei. 1941. gada martā tika nodibināta PSRS darba rezervju galvenās pārvaldes Latvijas republikāniskā pārvalde.

Vēl pirms LPSR konstitūcijas pieņemšanas, 1940. gada 16. augustā pie Finanšu ministrijas tika nodibināta Valsts apdrošināšanas pārvalde, apvienojot tajā Valsts apdrošināšanas uzņēmumu, Savstarpējās apdrošināšanas centrālo savienību, apdrošināšanas sabiedrību „Drošība”, kā arī pievienojot visas savstarpējās apdrošināšanas biedrības. Vēlāk šī pārvalde pārgāja PSRS Finanšu tautas komisariāta pārziņā. Tāpat šī komisariāta pārziņā atradās Valsts darbaļaužu krājkasu un valsts kredīta Latvijas republikāniskā pārvalde.

Vēl LPSR pastāvēja tieši PSRS iestādēm pakļautas apjoma ziņā nelielas, taču savā ziņā diezgan nozīmīgas iestādes. LPSR Galvenā literatūras pārvalde, Valsts filmu uzņēmums pie PSRS kinomotogrāfijas lietu komitejas, „Glavkinoprokat” Latvijas republikāniskais kantoris, Baltijas Civilās gaisa flotes pārvalde un LPSR Osoviahima Centrālā pārvalde.

1940. gada 26. novembrī Latvijas teritorijā stājās spēkā KPFSR likumdošanas akti,

tostarp arī Kriminālkodekss.¹⁸⁷ PSRS kompetencē palika tiesu iekārtas un procesa likumdošana. Visa prokuratūra Latvijas PSR bija tiešā PSRS pakļautībā.

Visā šajā PSRS valsts aparātā, kas darbojās LPSR teritorijā, kas nebija pakļauts Latvijas PSR pašas radītiem augstākiem valsts varas un izpildu orgāniem, 1941. gadā skaitījās nodarbināti (atskaitot militāros resorus un Latvijas dzelzceļu) vairāk nekā 32 tūkstoši strādnieku un kalpotāju.

Šie daudzie fakti apliecina, ka Latvija pēc tās iekļaušanas PSRS sastāvā nav bijusi nekāda suverēna, līdztiesīga republika, bet gan tikai metropoles kolonija.

3.3. Pirmā ešelona kolonisti

Pēc Latvijas okupēšanas par PSRS vadības vienu no vissvarīgākajiem uzdevumiem kļuva tādu institūtu un struktūru izveidošana, kuri varētu nodrošināt šī reģiona kolonizāciju un sovetizāciju. To varēja izdarīt tikai tajā gadījumā, ja sekmīgi tiktu atrisināts „kadru jautājums”. Taču ar vietējiem kadriem to izdarīt nebija iespējams. Jau 1940. gada 23. jūnijā jaunais „tautas valdības” iekšlietu ministrs V.Lācis norādīja: „Svarīgākais uzdevums, kāds jāveic iekšlietu ministrijai, ir pilnīgi un noteikti iztīrīt valsts aparātu no reakcionāriem elementiem.”¹⁸⁸ Savukārt LK(b)P IX kongresā 1940. gada 17. decembrī viņš, tad jau LPSR Tautas komisāru padomes priekšsēdētājs, paziņoja: „Kad darbaļaudis ar varonīgās Strādnieku – zemnieku Sarkanās armijas palīdzību pārņēma varu, mums bija jādomā par jaunās varas nostiprināšanu. Viens no jaunās demokrātiskās tautas valdības pirmajiem solījumiem tautai bija, ka viņa ķersies pie valsts aparāta tīrīšanas no reakcionāriem elementiem. (...)”¹⁸⁹

„Iztīrīto reakcionāro elementu” vietā vajadzēja atrast jaunus, „uzticamus”, taču vietējo iedzīvotāju vidū tādu bija maz. Tamdēļ jau 1940. gada 22. jūnijā PSRS TKP priekšsēdētāja vietnieks A.Višinskis, kuram bija izsniegta PSRS Augstākās padomes Prezidija pilnvara „vest sarunas ar Latvijas Republikas prezidentu par jautājumiem, kas saistīti ar PSRS valdības ultimātu”, kā arī padomju sūtniecība Rīgā pieprasīja no Maskavas 10–15 personas, kas varētu sniegt palīdzību jaunajiem ministriem. Tani pašā dienā A.Višinskis un padomju sūtnis Latvijā V.Derevjanskis ziņoja Maskavai, ka viņi nodarbojas ar kadru atlasī Latvijas valsts iestādēm un redakcijām. 1940. gada vasarā no PSRS uz Latviju tika nosūtīta 31 „atbildīgā” persona.¹⁹⁰ PSRS satiksmes tautas komisārs L.Kaganovičs LK(b)P CK sekretāram J.Kalnberziņam rakstīja:

187 LPSR Augstākās padomes Prezidija Ziņotājs. – 1940, 26.nov.

188 Valdības Vēstnesis. – 1940, 25.jūn.

189 LVA, PA-101.f., 1.apr., 2.l., 6.lp.

190 D.A.Lēbers. Latvijas valsts bojāeja 1940.gadā. // Latvijas valsts atjaunošana. 1986-1993, 22.lpp.

„Satiksmes tautas komisariāts lūdz pieņemt uz PSRS valdības lēmuma pamata iecelto Latvijas dzelzceļa priekšnieku b.(biedru – J.R.) Vorobjovu, dot viņam Jūsu norādījumus, kā organizēt Latvijas dzelzceļu un palīdzēt viņam vadošo kadru atlasē.”¹⁹¹ 1940. gada 20. jūlijā VK(b)P CK Politbirojs ieteica PSRS Valsts bankai par savu pilnvaroto pie Latvijas Centrālās bankas iecelt Geraščenko. Pilnvarotā uzdevums bija „sekot”, lai pareizi tiktu īstenots lēmums par banku nacionalizāciju un noteiktos noteikumus par naudas operācijām atbilstoši PSRS valdības norādījumiem.”¹⁹² 1940. gada 25. decembra telegrammā V.Lācim un J.Kalnberziņam V.Molotovs norādīja: „Jūsu republikai iecelts PSRS Valsts plāna komisijas pilnvarotais Bikovs. Palīdziet viņam izraudzīties pārbaudītus kadrus, piešķirt dienesta telpas un dzīvokli.”¹⁹³ 1941. gada 27. janvārī LPSR TKP Pastāvīgās pārstāvniecības darbinieks A.Burnšteins no Maskavas ziņoja V.Lācim un J.Kalnberziņam:

„(...) b.Korhins no VK(b)P CK ziņo, ka uz Latvijas PSR komandētie biedri ir jānorīko šādā darbā (Tautas komisāru padomē – J.R.):

1. Mobilizācijas nodaļas vadītājs – b.Šarapovs.
2. Agrārās nodaļas vadītājs – b.Muravjovs.
3. Organizatoriskā un instruktoru darba nodaļas vadītājs – b.Ķīsis.
4. Lietu pārvaldes priekšnieka vietnieks – b.Usačovs.
5. TKP priekšsēdētāja vietnieka palīgs – b.Kločkovs.”¹⁹⁴

1941. gada 28. aprīļa ziņojumā VK(b)P CK sekretāram G.Majenkovam J.Kalnberziņš pieprasīja „speciālistus un atbildīgos darbiniekus dažādās nozarēs – 153 cilvēkus”¹⁹⁵ bet telegrammā VK(b)P CK kadru pārvaldei viņš lūdza „atsūtīt mūsu rīcībā divpadsmit biedrus, kurus izvēlējusies Ļeņingradas partijas organizācija.”¹⁹⁶ Darbā uz LK(b)P Centrālo komiteju par sekretāra palīgu tika nosūtīts K.Mahaņko, par nodaļu vadītājiem – D.Matlahovs un P.Ļitvinovs, par sektoru vadītājiem – Zvjagins, L.Solovjovs, I.Kondratjevs, par instruktoriem – M.Uljanovs, M.Jeļizarovs, M.Rjabovs, A.Soboļevs. Arī daudzus citus atbildīgos amatus LK(b)P Centrālajā komitejā ieņēma no Maskavas atsūtītie „uzticamie kadri.”¹⁹⁷ Arī tautas komisariātos, dažādās iestādēs un organizācijās galvenokārt sāka strādāt „atsūtītie biedri.”

191 LVA, PA-101.f., 1.apr., 37.l., 9.lp.

192 Hilda Sabbo. Vōimatu vaikida (He возможно молчать), 1.daļa. – Tallin, 1996, 656.lpp.

193 LVA, PA-101.f., 2.apr., 91.l., 5.lp.

194 LVA, PA-101.f., 2.apr., 52.l., 5.lp.

195 LVA, PA-101.f., 2.apr., 92.l., 33., 34.lp.

196 LVA, PA-101.f., 1.apr., 43.l., 44.lp.

197 LVA, PA-101.f., 2.apr., 115.l., 25.lp.

1940. gada 22. augustā VK(b)P CK Politbirojs par LPSR Augstākās padomes Prezidija priekšsēdētāju apstiprināja Augustu Kirhenšteinu, par TKP priekšsēdētāju – Vili Lāci, par viņa pirmo vietnieku – Frici Deglavu, par vietējās rūpniecības tautas komisāru – Kārli Karlsonu, par vieglās rūpniecības tautas komisāru – Kārli Šicu, par mežrūpniecības tautas komisāru – Jāni Gustsonu, par finansu tautas komisāru – Arnoldu Tabaku, par zemkopības tautas komisāru – Jāni Vanagu, par tirdzniecības tautas komisāru – Jāni Pupuru, par tieslietu tautas komisāru – Andreju Jablonski, par izglītības tautas komisāru – Jūliju Lāci, par komunālās saimniecības tautas komisāru – Jāni Jagaru, par sociālās nodrošināšanas tautas komisāru – Kārli Nuržu un par valsts kontroles tautas komisāru – Bronislavu Trubiņu.¹⁹⁸ 1940. gada 18. septembrī. VK(b)P CK Politbirojs apstiprināja arī Latvijas, Lietuvas un Igaunijas komunistisko partiju centrālo komiteju birojus. Katrs birojs sastāvēja no septiņiem cilvēkiem. Par LK(b)P CK pirmo sekretāru apstiprināja J.Kalnberziņu. Krievu vēsturniece Jeļena Zubkova šajā sakarā norāda: „Pirmajiem Baltijas komunistisko partiju CK birojiem bija viena raksturīga iezīme: tie sastāvēja vienīgi no titulnāciju pārstāvjiem, izņemot A.Jablonski Latvijas birojā un D.Šupikovu – Lietuvas.”¹⁹⁹ Vēlāk šī situācija stipri izmainījās.

1941. gada sākumā Latvijas komunistiskajā partijā skaitījās 2798 biedri, Lietuvas – 2486 un Igaunijas – 2036. J.Zubkova par šiem skaitļiem raksta: „Šie skaitļi lielā mērā tika sasniegti uz „armijas faktora” rēķina, t. i. uz to komunistu skaita rēķina, kuri atradās Sarkanās armijas apakšvienībās un leTK.”²⁰⁰

Runājot par tā laika „kadru politiku”, jāņem vērā tas, ka noteicošā loma tajā nebija ne LK(b)P Centrālajai komitejai, ne arī LPSR Tautas komisāru padomei, bet gan VK(b)P CK un PSRS TKP pilnvarotajam Latvijā V.Derevjanskim. 1940. gada decembrī notikušajā LK(b)P IX kongresā, izklāstot savu biogrāfiju, viņš cita starpā norādīja: „(..) 1937. gadā PSRS valdība mani iecēla par PSRS pilnvaroto Somijā. Pēc t.s. Somijas konflikta beigām mani atkal nozīmēja uz Somiju, taču Somijas valdība nevēlējās manu personu pieņemt. Pēc tam mani nosūtīja par pārstāvi uz Latviju, kur es strādāju līdz pēdējiem notikumiem. 1940. gada augustā mani apstiprināja par VK(b)P CK un TKP pilnvaroto Latvijas republikā. (..)”²⁰¹

Savas darbības laikā, līdz Vācijas uzbrukumam PSRS 1941. gada 22. jūnijā, viņš VK(b)P Centrālajai komitejai un PSRS Tautas komisāru padomei nosūtīja vairākus plašus ziņojumus par visdažādākiem jautājumiem. Vienā no tiem, kurš 1941. gada martā tika nosūtīts VK(b)P CK sekretāram A.Andrejevam un PSRS TKP priekšsēdētāja vietniekam A.Mikojanam, V.Derevjanskis cita starpā rakstīja:

198 Hilda Sabbo. Vōimatu vaikida (Не возможно молчать), 1.daļa, 663.lpp.

199 Елена Зубкова. Прибалтика и Кремль. 1940-1953, с.107.

200 Turpat.

201 LVA, PA-101.f., 1.apr., 1.I., 342.lpp.

„(..) Lai nodrošinātu marksisma – ļeņinisma klasiķu darbu izdošanu latviešu valodā, lai izredīgētu jau latviešu valodā pārtulkotos vairāk nekā 20 ļeņina un Staļina darbus, ir nepieciešams mobilizēt pastāvīgam, kaut vai pagaidu darbam Rīgā 10 augsti kvalificētus politiskos redaktorus, kuri pārvalda latviešu valodu. Lai nokārtotu marksisma – ļeņinisma propagandu un plaši izvērstu politisko masu darbu, mēs lūdzam:

- a. mobilizēt pastāvīgam darbam Latvijā, lai organizētu LK(b)P CK lektoru grupu, 10–15 lektorus par marksisma – ļeņinisma pamatiem;
- b. 15 preses darbiniekus, no tiem 10 aprīņķu laikrakstu redaktorus;
- c. 25 politiskās izglītības darbiniekus: bibliotēku vadītājus, klubu darbiniekus, fizikultūras darbiniekus, politiskā izglītības darba organizatorus laukos.

(..) Sakarā ar to, ka LK(b)P aparāts un lielais vairums partijas aprīņķu un pilsētu komiteju nav nokomplektētas ar vadošajiem darbiniekiem, lūdzam nosūtīt pastāvīgā darbā 25 partijas darbiniekus darbam CK, partijas aprīņķu komiteju un pilsētu komiteju aparātā.”²⁰²

Jau 1940. gada jūnijā VK(b)P CK darbam Latvijā nosūtīja daudzus latviešu tautības komunistus, kuri bija pārdzīvojuši 1937.–1938. gada Lielo teroru. Tomēr, runājot par okupētās Latvijas nostiprināšanu ar nacionālajiem kadriem, jāatceras, ka jau 1936. gada 21. jūnijā Kominternes Izpildu komitejas sekretariāts pieņēma lēmumu par Latvijas komunistiskās partijas atlaišanu, faktiski – par tās likvidāciju.²⁰³ Dokumentos par LKP likvidāciju tika norādīts, ka daudzi latviešu komunisti esot atmaskoti kā „tautas ienaidnieki”. Daudzi no viņiem tika nošauti vai uz ilgiem gadiem ieslodzīti cietumos vai soda nometnēs. Jāatceras arī tas, ka PSRS leklšlietu tautas komisariāta sarīkotajā „Latviešu operācijā”, kura ilga no 1937. gada novembra līdz 1938. gada novembrim, tika arestēti apmēram 25 tūkstoši latviešu. No tiem 16573 (74%) tika piespriests nāvessods.²⁰⁴ Viņu vidū bija gan komunistiskās partijas funkcionāri, gan militārie un saimnieciskie darbinieki, tāpat arī zinātnieki, rakstnieki un mākslinieki. Tolaik Padomju Savienībā dzīvojošie latvieši tika uzskatīti par PSRS potenciālo pretinieku „piekto kolonnu” un tieši latvietība kļuva par viņu represēšanas pamatu. No dzīviem palikušajiem t.s. „mazajiem latviešiem” šajā laikā Latvijā individuāli atgriezies izdevās tikai retajam. PSRS vadītāji un represīvo dienestu darbinieki pat nedomāja jaunajās „brālīgajās republikās”, kuras vēl vajadzēja attīrīt no visa veida „ienaidniekiem”, „vecā režīma piekritējiem” un citiem „sociāli svešiem elementiem”, ielaist tos, kuri bija pārdzīvojuši visas Lielā terora šausmas un cita veida pārestības un

202 LVA, PA-101.f., 1.apr., 52.I., 115., 117.lp.

203 LVA, PA-101.f., 26.apr., 52.a.I., 493.lp.

204 Jānis Riekstiņš. PSRS leklšlietu tautas komisariāta „Latviešu operācija” (1937-1938) – Rīga, 2012, 107.lpp.; Skat. arī – J.Riekstiņš. Represijas pret latviešiem PSRS. 1937-1938. Dokumenti. – Rīga, 2009.

kuri, protams, nekādas simpātijas pret PSRS totalitāro režīmu nejuta. Tamdēļ 1940. gada 14. augustā pieņemtā VK(b)P CK un PSRS TKP lēmuma „Par Lietuvas PSR, Latvijas PSR un Igaunijas PSR valstisko un saimniecisko celtniecību” IX punktā „Par robežapsardzi uz Lietuvas, Latvijas un Igaunijas robežām ar KPFSR un BPSR” tika noteikts „Atstāt uz laiku robežu apsardzi esošajā veidā”, bet šā lēmuma X punkts „Par lietuviešu, latviešu un igauņu, kuri dzīvo PSRS teritorijā – ārpus Lietuvas, Latvijas un Igaunijas atgriešanas Lietuvā, Latvijā un Igaunijā” skanēja šādi: „Uzskatīt par lietderīgu veikt to plānveidīgi.”²⁰⁵

Tas faktiski nozīmēja, ka nekāda vienkārša, stihiska, individuāla pārbraukšana uz senču dzimteni netiks pieļauta, ka visu noteiks PSRS centrālās iestādes – VK(b)P CK un PSRS leTK. Tā tas patiešām arī notika. Tā, piemēram, atbildot uz Ignata Vasaraudža, kurš dzīvoja Daugavpils apriņķa Līvānu pagasta Mazajos Aizpuriešos, lūgumu par atgriešanās atļaujas izsniegšanu viņa mātei Sofijai Romanovai, kura dzīvoja Tomskas apgabala Talovas rajonā, LK(b)P CK paziņoja: „Atbildot uz Jūsu š.g. (1940. g. – J.R.) 29. septembra vēstuli, Centrālā komiteja paziņo, ka ar lūgumu atļaut iebraukt Latvijā Jūsu mātei pašai ir jāgriežas attiecīgās PSRS iestādēs.”²⁰⁶ Šādā veidā arī daudzu citu latviešu lūgumi par atgriešanos dzimtenē faktiski tika noraidīti. Uz Latviju varēja braukt tikai „uzticamie”, pārbaudītie, speciāli atlasītie latvieši.

Par to, kāda iebraukšanas kārtība Latvijā šajā laikā ir bijusi noteikta citu PSRS republiku iedzīvotājiem, var spriest no šādiem LPSR Milicijas pārvaldes 1940. gada 30. decembrī visiem Latvijas PSR apriņķu un pilsētu milicijas nodaļu priekšniekiem nosūtītajiem slepenajiem norādījumiem:

„Ir novēroti gadījumi, kad atsevišķi Latvijas PSR S.–Z. [strādnieku – zemnieku] milicijas orgāni, pierakstot pilsoņus, kas ierodas no PSRS Latvijas PSR uz pastāvīgu dzīvi vai darbā uz zināmu laiku, nepieprasa caurlaidi iebraukšanai Latvijas PSR, kas izdota no S.–Z. milicijas orgāniem pēc pilsoņa iepriekšējās dzīvesvietas.

Šāda rīcība turpmāk nav pielaidama, kamdēļ uzdodu:

Pierakstot pilsoņus, kas iebrauc Latvijas PSR no PSRS, kā arī no Lietuvas un Igaunijas PSR, noteikti jāpieprasa reizē ar pasi arī caurlaide iebraukšanai Latvijas PSR. Šai caurlaidei ir jābūt reģistrētai vietējā S.–Z. milicijas pārvaldē, bet ārpus Rīgas S.–Z. milicijas pilsētas daļā vai apriņķa daļā vai nodaļā. Bez min.[ētās] reģistrācijas pierakstīšanos neizvest.

Ja iebraucējs – pilsonis paliek Latvijas PSR uz pastāvīgu dzīvi, tad pēc pierakstīšanās atprasāma no viņa caurlaide, un ja viņš uzturas Rīgā, tad tā jāiesūta Latvijas PSR S.–Z. milicijas pārvaldei, bet ārpus Rīgas dzīvojošo pilsoņu caurlaides jāatstāj S.–Z. milicijas pilsētas daļā vai nodaļā.

205 Hilda Sabbo. Vōimatu vaikida (He возможно молчать), 1.daļa, 659.lpp.

206 LVA, PA-101.f., 2.apr., 117.l., 6.lp.

S.–Z. milicijas pilsētu daļu un apriņķu daļu vai nodaļu priekšniekiem jāved šo caurlaižu attiecīgs reģistrs un jāiekārto caurlaižu glabāšana, bet par katru pilsoni, kas paliek Latvijas PSR uz pastāvīgu dzīvi, jāziņo tam orgānam, kas izdevis caurlaidi. Ziņojumā, atzīmējot caurlaides Nr. un izdošanas dienu, jāuzrāda, ka attiecīgais pilsonis ieradies un palicis uz pastāvīgu dzīvi.”²⁰⁷

Savukārt Abrenes apriņķa milicijas daļas priekšnieks A.Tūcs savā 1941. gada rīkojumā par pierakstīšanās kārtības ievērošanu rakstīja:

„Uzdodu pagastu valdēm nevienu pilsoni, iebraukušu no PSRS, kā arī no Lietuvas un Igaunijas PSR, nepierakstīt uz dzīvi, iekams tas savu caurlaidi nav reģistrējis man pakļautās daļas kancelejā. Bez minētās reģ.[istrācijas] pierakstīšanu neizvest. Pie reģistrēšanas caurlaide salīdzināma ar ierakstiem pasē. Pilsoņiem paskaidrot, ka par caurlaides savlaicīgu neregistrēšanu attiecīgā SZMP [Strādnieku – zemnieku milicijas [pārvaldes] daļā draud sods.

Līdz šim reģistrēto pilsoņu, kuri palikuši uz pastāvīgu dzīvi, minētās caurlaides uzglabāt savā kancelejā, ziņojot caurlaides izdevēja iestādei saskaņā ar rīkojumu.”²⁰⁸

Pastāvot robežas apsardzībai un stingri noteiktajai caurlaižu sistēmai, t.s. stihiska migrācija uz Latviju tolaik bija stipri ierobežota. Galveno kolonistu slāni veidoja PSRS centrālo iestāžu uz Latviju komandētie „atbildīgie darbinieki” un viņu daudzskaitlīgie ģimenes locekļi. Arvien plašāk izvērot vietējo iestāžu attīrīšanu no „neuzticamiem elementiem”, vajadzība pēc „istiem padomju kadriem” arvien pieauga. Tā, piemēram, 1941. gada 15. janvārī LK(b)P CK birojs, noklausījušies LK(b)P CK kadru daļas vadītājas O.Augustes ziņojumu „Par Latvijas PSR Valsts kontroles tautas komisariāta pārbaudi, secināja, ka tas stipri piesārņots ar svešiem elementiem (meņševikiem, aizsargiem, Kolčaka virsniekiem, deņikiniešiem, kulakiem u.t.t, kopā 120 cilvēku). Turklāt kolēģijas sastāva vēl ir 7 meņševiki, 4 aizsargi, 1 Kolčaka virsnieks, 1 privātipašnieks, 1 no muižniekiem.

Lai iztīrītu Tautas komisariāta aparātu no svešiem elementiem un to pārkārtotu atbilstoši PSRS TKP nolikumam par valsts kontroli:

1. Atlaist pašreizējās kolēģijas sastāvu, atbrīvojot no darba Valsts kontroles tautas komisariātā kā nepiemērotus darbam Valsts kontroles orgānos.
2. Uzdot LPSR TKP priekšsēdētājam b.Lācim kopā ar b.Čulīti (A.Čulītis – LPSR valsts kontroles tautas komisārs – J.R.) un LK(b)P CK kadru daļu ne vēlāk par 1. februāri izraudzīties un ieteikt LK(b)P CK apstiprināšanai jauno Valsts kontroles tautas komisariāta kolēģijas sastāvu.

207 LVA, 995.f., 1.apr., 21.l., 14.lp.

208 LVA, 995.f., 1.apr., 21.l., 14.lp.

3. Ieteikt b. Čūlitim pilnīgi iztīrīt Tautas komisariāta aparātu no svešiem elementiem, liekot to vietā pārbaudītus darbiniekus, kā arī līdz 1. februārim ieteikt LK(b)P CK apstiprināšanai Tautas komisariāta galveno un vecāko kontrolieru kandidatūras.²⁰⁹

1941. gada 8. aprīlī LK(b)P CK sekretārs transporta lietās P.Plēsums iesniegumā VK(b)P CK kadru pārvaldei rakstīja: „Lai nostiprinātu Latvijas Valsts jūras kuģniecības kadrus, Latvijas K(b)P CK lūdz nosūtīt pastāvīgā darbā Jūras flotes tautas komisariāta sistēmā šādus biedrus:

1. Galveno grāmatvedi.
2. Ostas priekšnieku.
3. Jūras kuģniecības kara lietu nodaļas priekšnieku.
4. Rīgas, Liepājas un Ventspils ostu plānu daļu priekšniekus.
5. Šo ostu darba un algu nodaļu priekšniekus.
6. Jūras kuģniecības ekonomistus – finansistus.
7. Trīs inženierus mehанизatorus kuģniecībai un ostām.
8. Trīs normētājus iekraušanas un izkraušanas darbiem.
9. Rīgas kuģu remonta rūpnīcas direktoru.
10. Rūpniecības plānu un ražošanas nodaļas priekšnieku.
11. Divus kalkulētājus – normētājus rūpnīcai.
12. Kuģniecības sagādes un apgādes priekšnieku.²¹⁰

Līdzīgā veidā tika kārtota arī daudzu citu „atbildīgo darbinieku” nosūtīšana uz Latviju. Pirms došanās savā – Latvijas sovietizācijas misijā viņus rūpīgi pārbaudīja ne tikai VK(b)P CK kadru iestādes, bet arī represīvās iestādes. Nereti šādu personu, it īpaši latviešu tautības personu, pārbaudi veica arī Latvijas represīvās iestādes jau pēc viņu nosūtīšanas uz Latviju. D.Lēbers raksta: „Visrupjākā un necilvēciskākā veidā Padomju Savienība ir iejaukusies valsts drošības jomā. Drīz pēc karaspēka ienākšanas padomju iestādes izveidoja spēcīgu drošības aparātu, kurā noteicēji bija no PSRS iebrāukušie darbinieki. Viņi pārņēma Latvijas politiskās pārvaldes iestādes un uzsāka iedzīvotāju novērošanu, apcietināšanu un deportāciju.”²¹¹

209 LVA, PA-101.f., 1.apr., 12.l., 61., 62.lp.

210 LVA, PA-101.f., 1.apr., 43.l., 38.lp.

211 D.A.Lēbers. Latvijas valsts bojāeja 1940.gadā // Latvijas valsts atjaunošana. 1986-1993, 23.lpp.

Latvijā represīvās iestādes tika izveidotas pēc PSRS parauga. Ar PSRS iekšlietu tautas komisāra L.Bērijas 1940. gada 30. augusta pavēli Nr. 001072 tika nodibināts LPSR iekšlietu tautas komisariāts un par LPSR iekšlietu tautas komisāru iecelts Alfons Noviks. Jau 1940. gada septembrī izveidoja Padomju Savienībai atbilstošu LPSR valsts drošības iestāžu sistēmu un iecēla šo represīvo iestāžu amatpersonas. Tajās struktūrās, kuras vadīja vietējie darbinieki, par vietniekiem, apakšnodaļu priekšniekiem un to vietniekiem, vecākajiem speciālistiem un speciālistiem tika norīkoti no Maskavas atsūtītie darbinieki, kuriem agrāk nekādu saīsu ar Latviju nav bijis. Tā, piemēram, ar A.Novika 1940. gada 7. septembra pavēli par leTK kadru daļas priekšnieka vietnieku tika iecelts valsts drošības vecākais leitnants S.Šipačovs, par vecāko inspektoru valsts drošības leitnants D.Gavrilovs, par inspektoru M.Pankratjevs. leTK Valsts drošības pārvaldes otrajā daļā par 1. nodaļas operatīvo pilnvaroto iecēla valsts drošības seržantu N.Mutinu, par 4. nodaļas vecāko operatīvo pilnvaroto G.Borisovu. Atbraucēji no Maskavas ieņēma arī daudzus citus leTK atbildīgos amatus.²¹² 1940. gada septembrī un oktobrī tika nomainīts arī cietumu personāls, bet novembrī un decembrī – uzsākta milicijas iestāžu darbinieku masveida nomainīšana.

1940. gada rudenī Rīgā, Brīvības ielā 37/39 (tagad – Brīvības iela 61 – J.R.) tika uzbūvēts leTK apakšzemes cietums. Par pirmo šī cietuma priekšnieku kļuva leTK cietumu nodaļas operatīvais pilnvarotais valsts drošības seržants V.Levins. Ar A.Novika 1940. gada 26. novembra pavēli par šī cietuma priekšnieka dežūrējošo palīgu tika iecelts S.Jevstratovs, par uzraugiem J.Aleksejevs, G.Karpačovs, V.Horoševskis, N.Rogačovs, M.Čerepanovs, A.Redihins, I.Toropigins, N.Lukoņins, A.Popovs, A.Kočetkovs, S.Savčenko, Z.Kočergins, N.Zainetdinovs, V.Radionovs, par lietvedības vadītāju D.Anufrijevs un par apkalpotāju A.Kirilova.²¹³ Līdzīgā veidā ar atbraucējiem tika nokompletēti arī citi cietumi un leTK struktūras. Tā, piemēram, 1941. gada pavasarī par LPSR leTK sekretariāta priekšnieku strādāja J.Bakaļejiņš, par mobilizācijas inspekcijas priekšnieku A.Ivanovs, par labošanas darbu koloniju daļas priekšnieku A.Sadovskis. No 1941. gada 8. marta par LPSR iekšlietu tautas komisāra vietnieku tika iecelts valsts drošības kapteinis Nikolajs Tuļķe.²¹⁴

Laika posmā no 1941. gada 4. marta līdz jūnija sākumam PSRS leTK rīcībā nosūtīja 30 darbiniekus, tajā skaitā V.Tkačenko no Kurskas apgabala, A.Sokolovu no Tulas apgabala, P.Momajevu no Maskavas, M.Gņilinu no Jaroslavas, V.Samodranovu no Orlas apgabala.²¹⁵ Viņu vidū latvietis bija tikai viens (V.Daube).

Ar PSRS Augstākās padomes Prezidija 1941. gada 3. februāra dekrētu PSRS iekšlietu tautas komisariāts tika sadalīts divās iestādēs – iekšlietu tautas komisariātā un Valsts

212 Latvijas Republikas iekšlietu ministrijas arhīvs, 12.f., 1.apr., 1.l., 16.lp.

213 Latvijas Republikas iekšlietu ministrijas arhīvs, 12.f., 1.apr., 1.l., 8., 8.a.lp.

214 Latvijas Republikas iekšlietu ministrijas arhīvs, 12.f., 1.apr., 1.l., 15.lp.

215 Latvijas Republikas iekšlietu ministrijas arhīvs, 12.f., 1.apr., 2.l., 3., 4.lp.

drošības tautas komisariātā. Latvijā par iekšlietu tautas komisāru atstāja A. Noviku, bet par valsts drošības tautas komisāru iecēla Semjonu Šustinu, kurš uz Latviju bija nosūtīts jau 1940. gada jūnijā. 1940. gada decembrī notikušajā LK(b)P IX kongresā viņš tika izvirzīts par LK(b)P CK locekļa kandidātu, taču vēlēšanās no 152 vēlēšanu dalībniekiem pret viņu nobalsoja 75.²¹⁶ Arī S. Šustina vadītais komisariāts galvenokārt tika nokomplektēts ar atbraucējiem.

Par represīvo iestāžu darbinieku, tāpat kā par milzīga daudzuma militārpersonu nosūtīšanu nevienam Latvijā nekādas teikšanas nebija. Toties LK(b)P Centrālajai komitejai daudz nācās nodarboties, lai noformētu atļaujas iebraukšanai Latvijā uz Latviju nosūtīto „atbildīgo darbinieku” daudzajiem ģimenes locekļiem. Tā, piemēram, 1941. gada 11. februārī LK(b)P CK lūdza VK(b)P CK sekretāram G. Maļenkovam atļaut iebraukt Latvijā šādu uz Latviju komandētu darbinieku ģimenes locekļiem:

1. Biedra Uljanova sievai Valentīnai Uļajnovai, dēliem Aleksandram, Borisam, meitām Ninai un Valentīnai.
2. Biedra Akišina sievai Valentīnai Bogdanovai un dēlam Jurijam.
3. Biedra Levina sievai Aleksandrai un dēlam Viktoram.
4. Biedra Tomsona sievai Marijai, meitai Zinaidai un mātei Annai Osiko.²¹⁷

1941. gada 12. februārī tika pieprasīta Krilova, Onopko un Baranova ģimenes locekļu iebraukšanas atļauja, bet 13. februārī – Čuvikina, Furaševa, Raņejeva un citu ģimenes locekļu iebraukšanas atļaujas.²¹⁸ Līdzīgi lūgumi tika nosūtīti arī vēlāk.

Iebraukšanas atļauju kārtošana notika šādā veidā. Vispirms „atbildīgais darbinieks” iesniedza iesniegumu LK(b)P Centrālajai komitejai. Savukārt tā sagatavoja attiecīgu sarakstu un nosūtīja to VK(b)P CK sekretāram G. Maļenkovam. Tā, piemēram, 1941. gada 16. un 17. aprīlī šādus iesniegumus uzrakstīja VK(b)P CK un PSRS TKP pilnvarotā Latvijā V. Derevjanska aparāta darbinieki S. Antonovs, N. Butilkins, B. Bikovs un A. Semjonovs.²¹⁹ Taču šajā laikā atļauju izsniegšanas kārtība iebraukšanai okupētajās Baltijas valstīs tika izmainīta.

1941. gada 17. aprīļa pilnīgi slepenā vēstulē J. Kalnbērziņam VK(b)P CK Kadru pārvaldes daļas vadītājs M. Silins rakstīja:

„Paziņojam Jums izrakstu no VK(b)P CK komisijas iebraukšanai uz ārzemēm 1941. gada 16. aprīļa lēmuma par atļauju izsniegšanas kārtību iebraukšanai uz Lietuvas,

216 LVA, PA-101.f., 1.a.pr., 1.l., 376.lp.

217 LVA, PA-101.f., 1.a.pr., 42.l., 4., 4.a.lp.

218 LVA, PA-101.f., 1.a.pr., 42.l., 5., 6., 7.lp.

219 LVA, PA-101.f., 2.a.pr., 119.l., 1., 4., 6., 27.lp.

Latvijas un Igaunijas savienotajām padomju republikām tautas komisariātu un resoru pastāvīgā darbā komandēto ģimenes locekļiem un pēc PSRS pilsoņu iesniegumiem.

1. Atļaut PSRS leTK Strādnieku – zemnieku milicijas Galvenajai pārvaldei pieņemt un izskatīt PSRS pilsoņu privātos iesniegumus par atļauju viņiem iebraukt Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR.
2. Uzdot PSRS leTK S.–Z. milicijas Galvenajai pārvaldei caurlaižu noformēšanu un izsniegšanu:
  - a. ar VK(b)P CK un VK(b)P CK komisijas iebraukšanai uz ārzemēm lēmumiem tautas komisariātu un resoru uz Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR komandēto darbinieku ģimenēm, kā arī komandējošā sastāva un sarkanarmiešu ģimenēm, kuri pēc demobilizācijas no Baltijas sevišķā kara apgabala Sarkanās armijas karaspēka daļām ir palikuši pastāvīgā darbā šajās republikās;
  - b. PSRS pilsoņiem pēc viņu privātajiem iesniegumiem tajos gadījumos, ja patiešām ir nepieciešama viņu aizbraukšana pie tuviem radniekiem pēc steidzamiem izsaukumiem (nāve, slimība), uz pastāvīgu dzīvi (pensionāri, invalīdi, gados veci cilvēki), kā arī uz kārtējā atvaļinājuma laiku (lietuvieši, latvieši, igauņi).
3. Nodot VK(b)P CK Kadru pārvaldē saņemtos PSRS pilsoņu iesniegumus par atļauju iebraukšanai uz Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR PSRS leTK S.–Z. milicijas Galvenās pārvaldes izskatīšanai.²²⁰

To, ka šāda atļauju izsniegšanas sistēma ir drīz vien sākusi darboties, apliecina LK(b)P CK 1941. gada 16. maija lūgums Latvijas PSR S.–Z. milicijas pārvaldei izsniegt iebraukšanas atļaujas Latvijā VK(b)P CK un PSRS TKP pilnvarotā Latvijā aparāta darbinieku J. Romanova, A. Afoņina, B. Bikova, N. Butulkina, S. Antonova un LK(b)P CK lektores Mironovas – Špakovskas ģimenes locekļiem.²²¹ Kā liecina dokumenti, ar atļauju izsniegšanu tautas komisariātu, resoru un citu PSRS iestāžu uz Latviju komandētajām personām šajā laikā nodarbojās arī VK(b)P CK komisija iebraukšanai uz ārzemēm. Tā arvien izskatīja un atbalstīja LK(b)P CK iesniegtos sarakstus par „uzticamu kadru” nosūtīšanu uz Latviju. Taču jānorāda arī uz to, ka šie „vajadzīgo kadru” saraksti bieži vien tika sastādīti uz dažādu vietējo iestāžu vadītāju iesniegumu pamata. Tā, piemēram, laikraksta „Proļetarskaja Pravda” redaktors G. Rapoportss lūdza LK(b)P CK kadru pārvaldi nokārtot jautājumu par „biedra Fedorčuka, kurš atrodas UK(b)P Čerņigovas apgabala komitejas rīcībā” nosūtīšanu laikraksta redakcijas

220 LVA, PA-101.f., 1.a.pr., 42.l., 101.lp.

221 LVA, PA-101.f., 2.a.pr., 119.l., 33.lp.

ricībā.²²² Savukārt LPSR Mākslas lietu pārvaldes priekšnieks H.Likums 1941. gada 2. jūnijā iesniegumā LK(b)P CK birojam lūdza kārtot VK(b)P Centrālajā komitejā jautājumu par Ļeņingradas konservatorijas profesora Renzina komandēšanu uz Latviju par Konservatorijas direktora vietnieku. Tālāk H.Likums rakstīja: „Ņemot vērā LPSR teātru ārkārtīgi lielo ierobežotību ar augsti kvalificētu režisoru kadriem un aso nepieciešamību nostiprināt teātru māksliniecisko vadību: LPSR Operas un baleta, Dailes teātra un Jaunatnes teātra, lūdzu lūgt VK(b)P CK par komandēšanu darbā:

- par LPSR Operas un baleta teātra galveno režisoru – UPSR nopelniem bagātu mākslinieku b. Stefanoviču,
- par Dailes teātra māksliniecisko vadītāju – nopelniem bagātu mākslas darbinieku b. Glazunovu,
- par Jaunatnes teātra māksliniecisko vadītāju b. Leimani.

Biedri Glazunovs (Osvalds Glāznieks – J.R.) un Leimanis ir latvieši, Renzins un Stefanovičs – krievi.”²²³

Par Latvijas kolonizāciju 1940.–1941. gadā vēsturniece Ļ.Zīle raksta: „Arhīvā rodami gari saraksti ar uzvārdiem; šos sarakstus J.Kalnberziņš nosūtījis uz Maskavu ar pieprasījumu izvietot sarakstos uzskaitītos darbā dažādās nozarēs (...). Arhīvā ir pat „slepena” mape ar iesniegumiem „uz pašu vēlēšanos iebraukt Latvijā”. Tās dokumentāli pierāda, ka uz okupēto Latviju patiešām brauca no visām Padomju Savienības malām; tā galvenām kārtām sākās izteikta pastiprināta krievu iepludināšana Latvijā. Tādejādi latvieši Latvijā zaudēja savu patstāvību, valsts brīvību un savas kultūras patiesas attīstības iespējas.”²²⁴

1940. gada 7. septembrī PSRS Augstākās padomes Prezidijs izdeva dekrētu „Par PSRS pavalstniecības iegūšanas kārtību Lietuvas, Latvijas un Igaunijas Padomju Sociālistisko Republiku pilsoņiem”, kura pirmais pants noteica: „Saskaņā ar 1938. gada 19. augusta Padomju Sociālistisko Republiku Savienības pavalstniecības likuma 1. pantu – noteikt, ka Lietuvas, Latvijas un Igaunijas Padomju Sociālistisko Republiku pilsoņi, sākot ar šo republiku uzņemšanas dienu PSRS sastāvā, ir PSRS pilsoņi.”²²⁵

Taču par „īstiem PSRS pilsoņiem” viņi netika uzskatīti. Tā, piemēram, lai viņi varētu iebraukt „plašajā dzimtenē”, viņiem bija nepieciešamas īpašas caurlaides. Kā jau norādīts, uz robežas ar to apsardzības sistēma bija saglabāta. Šā iemesla dēļ LPSR S.–Z. milicijas pārvaldes priekšnieks J.Piesis 1940. gada 28. novembra norādījumā visiem tautas komisariātiem rakstīja:

222 LVA, PA-101.f., 2.apr., 95.l., 54.lp.

223 LVA, PA-101.f., 2.apr., 95.l., 64.lp.

224 Ļubova Zīle. Rusifikācija Latvijā 1940.–1941.gadā. // Latvijas Vēsture. 1992 Nr.3(6), 44.lpp.

225 Okupācijas varu politika Latvijā. 1939-1991, 95.lpp.

„Pēdējā laika komisariāti ļoti bieži komandē savus darbiniekus uz Padomju Sociālistiskām Republikām. Lai minētie darbinieki nokļūtu šajās republikās, viņiem nepieciešama sevišķa caurlaide. Šai sakarā Strādnieku – zemnieku milicijas pārvalde paziņo zināšanai saistošos noteikumus, kas jāievēro, izprasot caurlaides braukšanai uz Padomju Sociālistiskām Republikām.

1. 5 dienas pirms paredzamā komandējuma jāiesniedz S.–Z. milicijas pārvaldes Pasu – reģistrācijas daļā komisāra vai arī viņa pilnvarotas amatpersonas parakstīts raksts, kurā izteikts lūgums izdot attiecīgam darbiniekam caurlaidi braucienam uz noteiktu PS [Padomju Savienības – J.R.) republiku. Tāpat rakstā jābūt minētam termiņam, uz kādu laiku darbinieks tiek komandēts, un kādu amatu viņš ieņem.
2. Rakstam jāpievieno komandējumā darbinieka pase un 1 ģimietne.
3. Ja komandē vairākus darbiniekus reizē vienā noteiktā vietā, tad jāizprasa kolektīva atļauja, ievērojot 1. punktā minētos noteikumus, izņemot to, ka ģimietnes nav pievienojamas.

S.–Z. milicijas pārvalde aizrāda, ka neievērojot šos noteikumus, tai nebūs iespējams savlaicīgi nokārtot caurlaižu izdošanu komisariāta darbiniekiem braucieniem uz PS republikām.”²²⁶

Savukārt LPSR iekšlietu tautas komisārs valsts drošības vecākais majors A.Noviks 1941. gada 18. janvāra ziņojumā LPSR TKP priekšsēdētājam V.Lācim, LPSR Augstākās padomes Prezidija priekšsēdētājam A.Kirhenšteinam, LK(b)P CK sekretāram J.Kalnberziņam un visiem Latvijas republikas tautas komisāriem rakstīja:

„Latvijas PSR iekšlietu tautas komisariāts ar šo dara Jums zināmu, ka par visām personām, kuras izbrauc aiz Republikas robežas, kā vieninieki, tā arī grupās – ekskursijās, zinātnisko komandējumos, uz sporta sacensībām u.t.t. – par šīm personām ir nepieciešams iesniegt sarakstus Latvijas PSR IeTK Pasu daļā ar pilniem ievirzes datiem ne vēlāk kā 10 dienas līdz komandējumam.

Šie noteikumi neattiecas uz valdības locekļiem, Centrālās komitejas locekļiem, Republikas tautas komisāriem, par kuriem sarakstus iesniegt nav nepieciešams un viņi caur aizsprostojuma zonu izbrauc ar savām apliecībām.”²²⁷

Latvijas PSR TKP lietu pārvaldnieks A.Saks 1941. gada 5. maijā paziņoja LPSR Valsts drošības tautas komisariāta sekretariātam, „ka instrukcija par komandējumiem uz citām PSRS republikām un Maskavu uz Latviju PSR VDTK darbiniekiem neattiecas.”²²⁸

226 LVA, 327.f., 1.apr., 2.l., 7.lp.

227 LVA, 270.f., 1.s.apr., 59.l., 139.lp.

228 LVA, 270.f., 1.s.apr., 59.l., 139.lp.

Tomēr, kā šķiet, šī stingri noteikta izbraukšanas sistēma īsti labi nedarbojās. Tā, piemēram, 1941. gada 10. jūnijā LPSR TKP kadru daļas vadītāja O. Auguste LPSR valsts drošības tautas komisāram S. Šustīnam rakstīja: „Ir novērots, ka šā gada pēdējos mēnešos no vietējās rūpniecības tautas komisāra Karlsona puses uz TKP priekšsēdētāja b. Lāča vārda lielā skaitā ienāk lūgumi par komisariāta darbinieku komandējuma atļaujām uz pārējām padomju republikām. Uzkrītoša ir tāda parādība, ka lielākajā vairākumā ir cenšanās braukt uz pierobežai tuvām un stratēģiski svarīgām pilsētām – Ļeņingradu, Minsku, Paldiskiem.

Ņemot vērā, ka Vietējās rūpniecības tautas komisariāts ir stipri piesārņots ar padomju varai svešiem cilvēkiem, ir bažas, ka, neraugoties uz atteikumu dažiem cilvēkiem, tomēr atsevišķi cilvēki komandējuma braucienus var izmantot spiegošanas nolūkos un sakaru uzņemšanai ar kontrrevolucionārām organizācijām. Šā iemesla dēļ tiek ieteikts izmeklēt minēto jautājumu un par pieņemtajiem mēriem paziņot TKP priekšsēdētājam b. Lācim.²²⁹

Šajā laikā jau noritēja pirmās lielās deportācijas akcijas sagatavošanā un daudzi „neuzticamie elementi” nokļuva izsūtāmo sarakstos. A. Ceichners par šo noziegumu raksta:

„1941. gada 14. jūnijā lielinieki Latvijā apcietināja un izsūtīja **14693** personas, to starpā **8436** vīriešus un **6257** sievietes, tai skaitā:

- zemkopības darbinieki – **3838** personas (**3662** lauksaimnieki kopā ar sievietēm un pieaugušajiem ģimenes locekļiem, **27** agronomi un **149** pārējie). Daudzas lauku mājas palikušas tukšas, jo aizvestas veselas ģimenes.
- Rūpniecībā un amatniecībā nodarbojušies **1037** izsūtītie (**196** uzņēmumu īpašnieki, **780** strādnieki un citi algoti darbinieki, **61** inženieris),
- Tirdzniecībā – **549** (no tiem **271** uzņēmumu īpašnieks).
- Citās profesijās: **150** dzelzceļnieki, **20** jūrniece, **11** šoferi, **353** bijušie policijas darbinieki, **538** bijušie virsnieki, **91** kareivis un instruktors, **650** valsts ierēdņi, **544** pašvaldības darbinieki, **46** bijušie tiesneši, **350** skolotāji, **23** garīdznieki, **56** advokāti, **70** ārsti (to starpā arī zobārsti un veterinārārsti), **8** vecmātes, **44** aptiekāri un farmaceiti, arī daudzi profesori, rakstnieki, žurnālisti u.c. Lielinieku valdībai nevēlami, kaitīgi cilvēki atrasti visās nodarbošanās nozarēs un visās sociālās grupās –
- „nestrādājošo” skaits ir **5439** (**112** namīpašnieki, **84** pensionāri, **125** studenti, **1977** skolnieki, **1188** bērni līdz 6 gadu vecumam un **1953** namamātes).
- Nav zināma **482** izsūtīto nodarbošanās.²³⁰

229 LVA, 270.f., 1.s.sapr., 59.l., 201.lp.

230 Alfreds Ceichners. Latvijas boļševizācija. 1940-1941, 456.lpp.

Pēc Latvijas Valsts arhīvā precizētiem datiem 1941. gada 14. jūnijā deportēto personu sarakstā ir **15443** cilvēki.²³¹ „Tautas ienaidnieku” un citu „šķiriski svešu elementu” meklēšana un apcietināšana aizsākās jau okupācijas pirmajos mēnešos: 1940. gada jūnijā arestēja **20**, jūlijā – **141**, bet augustā – **300** personu.²³² Jāpiebilst, ka arī pēc 1941. gada 15. jūnija, it sevišķi pēc 22. jūnija – Vācijas un PSRS kara sākuma – vēl arestēti **71** cilvēki.²³³

Maskavas atsūtītie „uzticamie kadri” un viņu ģimenes locekļi no Latvijas tika evakuēti pirmajās dienās pēc Vācijas uzbrukuma Padomju Savienībai. Daudzi no viņiem Latvijā atgriezās 1944.–1945. gadā, pēc tās atkārtotās okupācijas.

231 Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs. Otrais papildinātais izdevums. – Rīga, 2007, 806.lpp.

232 No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā. 1940-1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs. – Rīga, 1999. – XV – XVI lpp.

233 Sprīdzāns B. Tā sākās Latvijas iedzīvotāju masveida represijas. // Represēto saraksts. 1941.–1996. – Nr.1, 2.lpp.

4. nodaļa

Latvijas kolonizācija. 1944-1990

4.1. Stihiskā migrācija

„PSRS vadība mērķtiecīgi iepludināja Latvijā simtiem tūkstošu migrantu un ar to palīdzību centās iznīcināt Latvijas tautas identitāti. Šīs politikas rezultātā latviešu kā pamatnācijas īpatsvars samazinājās no 77 procentiem līdz 52 procentiem.”

Latvijas Republikas Saeimas 1996. gada 22. augusta
„Deklarācija par Latvijas okupāciju”.
Latvijas Vēstnesis. – 1996. 27.08.

Migrācija ir tikpat sena kā pasaule. Amerikas Savienotās Valstis sastāv gandrīz tikai no migrantiem, bet Norvēģijā viņu ir neliels skaits. Tātad ir jāskatās, kas konkrētajā gadījumā stāv aiz šīs parādības.

Imigrācija (lat. *immigratio* – ieceļošana) ir pilsoņu ieceļošana citā valstī uz pastāvīgu dzīvi dažādu (ekonomisko, militāro, politisko, reliģisko) apstākļu dēļ. Latvijā šis process bija saistīts ar veselu rindu dažādu problēmu – kā ekonomisko un sociālo, tā arī starpnacionālo.

Pirmā lielākā stihisko migrantu plūsma uz Latviju ir saistīta ar Otrā pasaules kara beigu posmu. Kā zināms, Latvijas robežu Sarkanā armija pārgāja 1944. gada jūlijā un Rīga tika ieņemta 1944. gada 13. oktobrī. Turpretim Kurzeme palika neieņemta līdz pat kara beigām un nonāca krievu rokās Vācijas vispārējās kapitulācijas rezultātā. Šīs stratēģiskās situācijas dēļ Latvijā saplūda lielas krievu karaspēka masas, kas piederēja vai nu tieši armijai, vai arī bija dažādas armijas palīgvienības. Kad karš 1945. gada 8. maijā beidzās, padomju iestāžu rīcībā pēc demobilizācijas pēkšņi uz vietas atradās milzums daudz brīvu cilvēku. Liela daļa no viņiem, meklējot labāku dzīvi, bija nolēmuši palikt Latvijā uz visiem laikiem. Arturs Landsmanis par šo viņu izvēli raksta: „(..) nav iemesla secināt, ka visi vai liela daļa no tiem, ko kara notikumi noveda Baltijas jūras krastos, palika tur piespiesti, pret savu gribu. Var saprast, ka daudziem tā bija labākā izeja. Daudzas ģimenes saites, kas vilktu atpakaļ uz dzimto novadu, kara gados bija pārtrūkušas. Salīdzinot ar daudziem leikskrievijas rajoniem, Baltija tomēr bija karā mazāk cietusi. Dzīves standarts te arī pirms kara bija bijis augstāks nekā Krievijā, un tā pēdas bija redzamas arī cauri kara postījumiem. Vairāki simttūkstoši baltiešu bija pametuši savas dzīvesvietas un kā bēgļi devušies uz rietumiem. Viņu

dzīvokļi labi noderēja krievu nometināšanai. Tāpat brīvas bija telpas, kas piederēja Hitlera okupācijas varas iznīcinātajiem žīdu iedzīvotājiem. Bez tam, krievu slepenā policija gan lielākās akcijās, gan tekošās tīrīšanās apcietināja un izsūtīja lielu skaitu vietējo iedzīvotāju, tā atbrīvodama telpu ienācējiem. Vajadzības gadījumā vietējiem iedzīvotājiem varēja pavēlēt saspieties, jo Baltijā cilvēki nedzīvoja tik saspiesti, kā tas bija parasts Krievijā.”²³⁴

Dzīvē senatnē pēc ienaidnieka postoša uzbrukuma vai stihiskām nelaimēm cilvēki parasti atgriezās savās dzimtajās vietās un centās tās atkal atjaunot. Pat tad, ja viņu pašu nebija palicis daudz. Viņi sajuta savas saites ar lielo dzimteni – valsti un ar mazo – savu dzimto pusi. Bet to, ko nepanāca neviens ienaidnieks, panāca J. Staļina īstenotā padomju valsts nacionālā politika. Formējot mehānismu no „skrūvētēm”, viņš panāca gandrīz pilnīgu atsvešināšanos. Zemnieki pie tam izrādījās arī atrauti no savas zemes, īpašuma, kas viņus agrāk saistīja ar savu novadu un valsti. Ne tikai darbs, bet arī mājoklis cilvēkam vairs nepiederēja. Būdam savas mājas saimnieks, viņš vienalga bez dažādu priekšnieku piekrišanas nevarēja ar to brīvi rīkoties. Pakāpeniski saites ar dzimto pusi tika pazaudētas. Vēlāk Krievijā daudzas sādžas un veseli rajoni tika pasludināti par „neperspektīviem”. Tam sekoja neskaitāmi aicinājumi doties uz triecienceltņiem, jaunapgūtajām zemēm, citiem reģioniem un republikām.

Krievu, baltkrievu un citu tautību migranti uz Latviju brauca galvenokārt tāpēc, lai šeit uzlabotu savus sadzīves apstākļus (saņemtu dzīvokli), kā arī tāpēc, ka Latvija salīdzinājumā ar citiem PSRS reģioniem bija labāk apgādāta ar plaša patēriņa precēm. „Mans jaunākais brālis”, rakstīja baltkrievs A. Osipovs, „atkal atradās tur, kur beidza karu. Iekārtojās darbā Liepājas tirdzniecības ostā, bet kad es demobilizējos, deva man ziņu. (..) Liepājā vienmēr varēja dabūt maizi un ne visai dārgi. Tirgū grēdām pārdeva kūpinātas mencas. Mēs apzinājāmies, ka tur dzimtenē, dzīvo nabadzīgi, bet šeit ir samērā laba dzīve. Tobrīd pilsētā ieplūda aizvien vairāk un vairāk mūsu tautas brāļi. Viņi izsauca pie sevis radus. (..) Un kaut gan pirmajā acu uzmetienā nebija jūtamas naida izpausmes vietējo un iebraucēju starpā, katra sirdī kaut kas uzkrājās.”²³⁵

Iemeslu tam bija daudz. Visbiežāk – migrantu kļajā necienā pret to zemi, kur viņi bija ieradušies, pret tās iedzīvotājiem, viņu kultūru, valodu un ieražām. Tā, piemēram, krievu zinātnieks A. Repins, kurš 1988. gadā no Maskavas atkal bija aizbraucis uz Igauniju, rakstīja: „Jau no paša sākuma, pirmo braucienu laikā uz Igauniju, man dūrās acīs pilnīgi nedabiska un pietiekami dīvaina situācija kā lingvistiskā, ta arī tīri cilvēciskā plānā. Republika sadalīta divās daļās, un vienā zemē pilnīgi dažādi iedzīvotāji – igauņi un neigauņi, kuru vidū normālu kontaktu nav. Kā lingvistu mani pārsteidza tas, ka neigauņi nepārvalda vietējo valodu un par to nemaz neuztraucas un pat it kā ar šo

234 Arturs Landsmanis. Pastāvēt vai iznīkt. Baltijas tautu dekonstrukcija Padomju Savienībā., 13.lpp.

235 Aina Buriņa. Kad karš bija beidzies, un sākās „jaunā kārtība”. // Latvijas Vēstnesis – 2000, 20.janv.

nezināšanu lepojas.²³⁶ Tāds pats stāvoklis, protams, bija arī Latvijā. Tās iedzīvotāji arī sociāli kļuva arvien nevienlīdzīgi, un nereti ne vairs atbraucējiem – migrantiem vajadzēja adaptēties vietējos vērtību kritērijos, bet tieši otrādi, vietējiem – pamattautas iedzīvotājiem – latviešiem nācās piemēroties oficiālās varas balstītajām iebraucēju manierēm, viņu vērtību skalai. Aivars Ruņģis par šo apzināti radīto situāciju pagājušā gadsimtā astoņdesmitajos gados rakstīja: „Latvieši Latvijā šodien arī atrodas it kā „citu tautu” vidū. (...) Viņi, zemes pamatiedzīvotāji, sastopas ar svešu tautību, galvenokārt krievu ienācējiem tādās proporcijās, ka draud kļūt par mazākuma tautību paši savā zemē. Tas var izrādīties par tā dēvētās padomju iekārtas pašu galveno „sasniegumu” Latvijā visai drīzā laikā. Svešautieši neatrodas latviešu zemē tāpēc, ka latvieši būtu vēlējušies, lai plānais maizes rīciens (vārdu visplašākā nozīmē) kļūtu vēl plānāks un rindās stāvēšana pēc dzīvei visnepieciešamākā kļūtu par hronisku negrozāmu dzīves sastāvdaļu. Svešautieši Latvijā neatrodas legāli, likumīgi. Tie atrodas pret Latvijas un latviešu tautas interesēm un vēlmēm.”²³⁷ Ingeborga Levita 1975. gada 19. oktobrī Saharova starptautiskajā izmeklēšanas komisijā cita starpā liecināja: „(...) Padomju destrūkcijas politikā pret Baltijas tautām svarīgākais elements patreiz ir krievu ieceļotāju noņemšana. Ieceļotāju skaits no Padomju Savienības Latvijā ir caurmērā ap 15000–18000 gadā un Igaunijā 7000–10000 gadā. Lielajām rietumu nācijām šie skaitļi var likties nelieli, bet mazajām Baltijas tautām tie ir ļoti jūtami. To svaru pastiprināja šādi apstākļi:

- a. ieceļošana notikusi nepārtraukti visus 30 gadus kopš kara beigām;
- b. paralēli tai latviešu un igauņu skaits samazināts ar deportācijām un darbaspēka vervēšanu Āzijas teritoriju kolonizēšanai;
- c. dzimstība latviešiem un igauņiem ir zemā līmenī padomju kaitīgās demogrāfiskās politikas rezultātā.”²³⁸

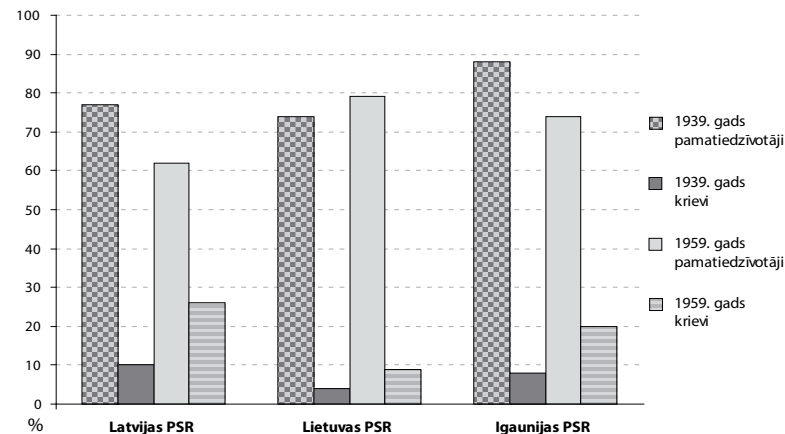
236 A.Репин. Уважать народ и его землю! – Вечерний Таллин. – 1988, 5 сент.

237 Aivars Ruņģis „... iet latvieši caur gadu simtiem”. Vērojumi, pārdomas, secinājumi par latvieti, latviskumu un latvisko izglītību Ņujorka (New York). 1982, 190.lpp.

238 G.Kurlovičs, A.Tomašūns. Latvijas vēsture. Okupācijas gadi. Eksperimentāls mācību līdzeklis. – Rīga, 1998, 277.lpp.

1. zīmējums

Pamattautības un krievu īpatsvara izmaiņas 1939. g.–1959. g.

Dokumenti neapstrīdami apliecina, ka viens no galvenajiem iemesliem, kas latviešu tautu noveda tik bēdīgā stāvoklī, ir bijusi tieši neierobežotā cittautiešu migrācija, kā arī PSKP „ļeņinskās nacionālās politikas” īstenošana kopumā. Vēstures doktore Ilga Apine raksta: „Cauri Latvijai izsijājās apmēram 4 miljoni cilvēku, tiešais pieaugums sastādīja apmēram 900 tūkstošus. Migrācija var būt ekonomiski pamatota, ar turpmāko adaptāciju. Bet šī migrācija bija masveidīgs, agresīvs uzbrukums ar sekojošu republikas kolonizāciju un militarizāciju. Satriecošas demogrāfiskās izmaiņas – latviešu īpatsvara samazināšanās no 4/5 līdz iedzīvotāju pusei – notika vienas paaudzes laikā.”²³⁹

Iedzīvotāju nacionālais sastāvs visvairāk izmainījās Latvijas lielākajās pilsētās. Rīga kļuva par vienīgo galvaspilsētu Eiropā, kurā pamatnācijas īpatsvars mazāks par 40% no kopējā iedzīvotāju skaita. Latviešu īpatsvars tur samazinājās no 63% 1935. gadā līdz 36,5% 1989. gadā.²⁴⁰ Rīgas iedzīvotāju pasportizācijas gaitā no 1944. gada 10. decembra līdz 1945. gada 20. martam noskaidrojās, ka līdz 1941. gadam Rīgā pastāvīgi dzīvojuši 150609 cilvēki, vācu okupācijas gados ieradušies – 2500, pēc 1944. gada 13. oktobra (t.i. dienas, kad Rīgā atkal ienāca Sarkanā armija) – 1708 cilvēki.

239 Ilga Apine. Национальное самосознание и межнациональные отношения. // Даугава. №1, 1994, с.125.

240 Etnosituācija Latvijā. Fakti un komentāri. – Rīga, 1994, 5.lpp.; Mežs I. Latvieši Latvijā. – Rīga, 1994, 16.lpp.

4. tabula

Iedzīvotāju skaita un struktūras izmaiņas Rīgā

Tautības	1944. g. ²⁴¹	1959. g. ²⁴²	1970. g. ²⁴³	1970. g./1944. g. (pieaugums reizes)
latvieši	112111	270055	299072	2,66
krievi	29134	238572	312857	10,75
ebreji	387	30287	30581	79,02
baltkrievi	1009	19377	30114	29,85
ukraiņi	180	16984	25283	140,46
poļi	10090	16676	17324	1,72
lietuvieši	1043	5767	6696	6,42
īgaunī	750	1412	1500	2,00
tatāri	29	1031	8404	x
armēņi	13	758		x
vācieši	5	534		x
čigāni	28	358		x
citi	98	2861		48,58
pavisam	154877	604682	731821	4,73
latviešu īpatsvars%	72,4	44,7	40,9	x

Tā kā ieceļotāji apmetās galvenokārt pilsētās, kur tika radītas darba vietas, tad īpaši strauji krievu skaits pieauga lielākajās Latvijas pilsētās, visvairāk, protams, Rīgā. Liepājā un Jelgavā krievu īpatsvars 1943. gadā bija pavisam neliels – 3%, taču 1959. gadā tas sasniedza attiecīgi 34 un 30 procentus. Savukārt latviešu īpatsvars šajās pilsētās tik pat strauji kritās – no 85% un 89% līdz 52% un 60%, samazinoties pat latviešu absolūtajam skaitam. Tik pat krass latviešu īpatsvara kritums bija vērojams Ventpilī, kur attīstoties ostai, tas samazinājās no 96% līdz 60 procentiem. Daugavpilī, kur latviešu bija tikai 35%, to īpatsvars samazinājās pat līdz 13 procentiem. Līdzīgi procesi noritēja arī citās lielākajās pilsētās, īpaši Gulbenē, Alūksnē, Valkā, Cēsis, Jēkabpilī, kā arī laukos Rīgas un Jelgavas apkārtnē.²⁴⁴

241 LVA, 270.f., 1.s.apr., 124.l., 143.–145.lp.

242 LVA, 277.f., 17.apr., 23.l., 1.lp.

243 LVA, 277.f., 35.apr., 98.l., 115.lp.

244 Pārsla Eglīte, Ilmārs Mežs. Latvijas kolonizācija un etniskā sastāva izmaiņu cēloņi 1944-1990.gadā. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 7.sējums. Okupācijas režīmi Latvijā 1940-1956.gadā., 430.–432.lpp.

Lielu migrantu masu saplūšana Latvijā aizsākās jau Otrā pasaules kara beigās, pēc dzelzceļa satiksmes atjaunošanas. Tā, piemēram, 1947. gadā Latvijā ieradās 98664 pieaugušie un 20127 bērni, bet aizbrauca 49439 pieaugušie un 8582 bērni.²⁴⁵ Migrantu skaits palielinājās ar katru gadu. 1949. gadā Latvijas pilsētās ieradās 35918 migrantu, t.sk. no Ļeņingradas – 2800, no Maskavas – 1800, Kaļiņingradas apgabala – 1500, Veļikije Luku apgabala – 1200, Pleskavas apgabala – 900, Kaļiņinas apgabala – 800, bet pavisam no Krievijas – 23900. Tajā pašā laikā no Ukrainas iebrauca – 3300, Baltkrievijas – 2200, Lietuvas – 1900 un no Igaunijas – 600 cilvēku. Savkārt laukos ieradās 5240 iebraucēju.²⁴⁶ Absolūtajos skaitļos un procentos vislielāko migrantu pieaugumu deva Krievija.

5. tabula

Iebraucēju skaits Latvijā 1951. gadā

No kurienes ieradās	Cilvēku skaits	% no visu iebraucēju skaita
KPFSR, t.sk. no:	25468	60,29
Ļeņingradas	2836	6,71
Maskavas	1989	4,71
Kaļiņingradas apg.	2122	5,02
Veļikije Luku apg.	1698	4,20
Pleskavas apg.	1241	2,94
Kaļiņinas apg.	904	2,14
Smolenskas apg.	892	2,11
Ukrainas PSR	3432	8,12
Baltkrievijas PSR	2942	6,96
Lietuvas PSR	1896	4,49
Igaunijas PSR	1093	2,59
Uzbekijas PSR	417	0,99
Gruzijas PSR	316	0,75
No ārzemēm	461	1,09 ²⁴⁷
Pavisam iebrauca	36025	100,00

1952. gadā no citiem PSRS reģioniem Latvijā ieradās 59514 cilvēki. Protams, katru gadu notika arī iedzīvotāju pārvietošanās pretējā virzienā. Tā, piemēram, 1952. gadā no Latvijas pilsētām izbrauca 39742 cilvēku, bet no laukiem – 15110 cilvēku. Kopā 1952. gadā Latvijas iedzīvotāju mehāniskais pieaugums bija plus 5890 cilvēku (1951. gadā – plus 5444).

245 LVA, 277.f., 14.apr., 12.l., 18.lp.

246 LVA, 277.f., 14.apr., 28.l., 91.–93.lp.

247 LVA, 277.f., 14.apr., 47.l., 95., 96.lp.

Republikāniskās pakļautības pilsētās iebrucēju pieaugums 1952. gadā²⁴⁸

Rīga	Liepāja	Daugavpils	Jelgava	Venstspils	Citas pilsētas	Pavisam
12066	1905	914	668	1693	2371	19617

Arī nākamajos gados migrantu skaits saglabājās ļoti liels. Tā, piemēram, 1953. gadā Latvijā ieradās 55978 migrantu, bet 1954. gadā – 54246.²⁴⁹ 1956. gadā Latvijas pilsētās ieradās 51963 migranti, bet laukos – 32746.²⁵⁰ Šajā laikā sāka atgriezties arī 1941. un 1949. gadā deportētie Latvijas iedzīvotāji.

Pēckara gados visā PSRS plaši tika izvēsta repatriācijas kampaņa, t.i. Otrā pasaules kara laikā uz Vācijas aizvesto pilsoņu atgriešanās. Šajā laikā Latvijā ieradās ne tikai latvieši, bet arī daudz tādu repatriantu, kuri šeit agrāk nekad nebija dzīvojuši. Tā, piemēram, 1955. gadā pilsonis Moskaļenko ieradās no Urugvajas, kur viņš bija nodzīvojis vairāk nekā 20 gadu. Arī Ovčiņikovs, Mrubins, Bušuļevs, Jakovļevs un daudzi citi iebruca Latvijā, lai gan agrāk viņi šeit nebija dzīvojuši. Daudzi repatrianti sākumā atgriezās savās dzīvesvietās dažādos PSRS apgabalos un pilsētās, bet pēc kāda laika ieradās Rīgā un kā repatrianti no ārzemēm pieprasīja piešķirt dzīvokli ārpus kārtas. Daudz migrantu Latvijā ieradās no Ķīnas, kur tajā laikā likvidēja PSRS karabāzes.²⁵¹

Migrācijas patiesos apmērus un draudus latviešu tautai atklāj tautas skaitīšanas.

Pirmo reizi pēckara gados Latvijas teritorijā tautas skaitīšana tika sarīkota 1959. gada janvārī. Saskaņā ar iegūtajiem datiem 1959. gada 15. janvārī Latvijā dzīvoja 2094 tūkstoš cilvēku, tajā skaitā militārpersonas, kuras tika uzrādītas viņu iesaukšanas vietās. Salīdzinot ar 1939. gadu Latvijas iedzīvotāju skaits bija palielinājies par 209 tūkstošiem cilvēku. Ja pilsētu iedzīvotāju skaits 1939. gadā bija 663 tūkstoš cilvēku, tad 1959. gadā tas bija palielinājies līdz 1173 tūkstošiem cilvēku, t.i. par 77%.²⁵² Tātad, migranti visvairāk ir saplūduši Latvijas pilsētās.

248 LVA, 270.f., 2.apr., 3534.l., 1.–6.lp.

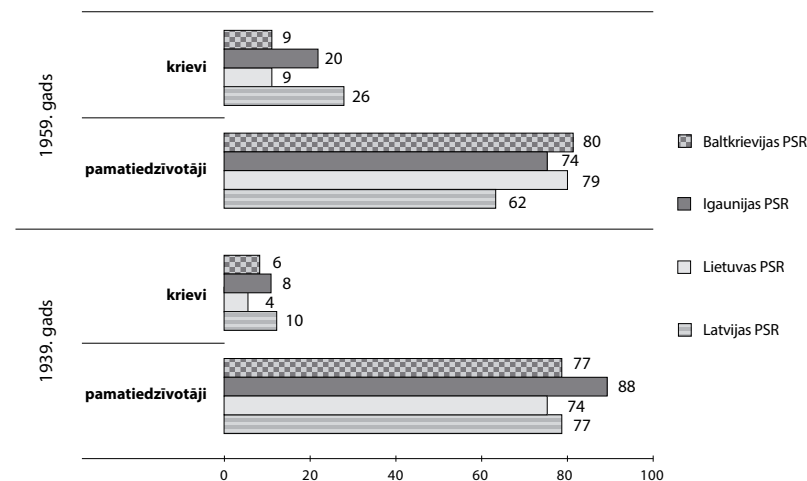
249 LVA, 277.f., 14.apr., 73.l., 85.lp.

250 LVA, 277.f., 14.apr., 91.l., 72.–74.lp.

251 LVA, 270.f., 1.s.apr., 1101.l., 91.–94.lp.

252 LVA, 277.f., 17.apr., 20.l., 99., 100.lp.

Pamattautības un krievu tautības iedzīvotāju izmaiņas Latvijā, salīdzinot ar citām republikām (procentos)

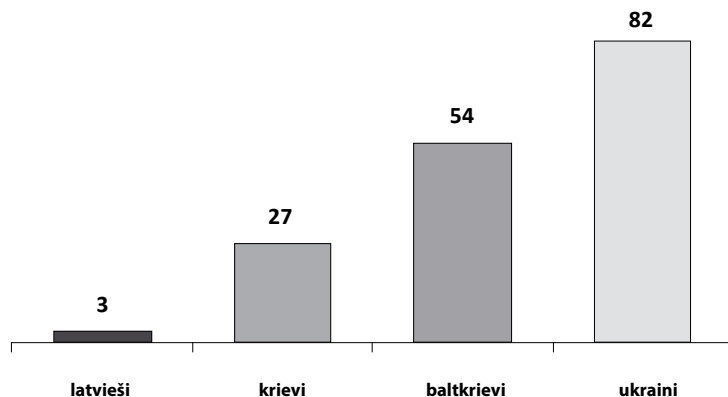

Tolaik visaugstākais pamatiedzīvotāju skaits PSRS bija Armēnijā – 88%, bet viszemākais – Kazahijā – 30%. Nākamajos gados migrantu pieplūdums ne tikai nesamazinājās, bet, tieši otrādi, ar katru gadu kļuva arvien lielāks. Tā, piemēram, jau 1960. gadā Latvijā ieradās 49287 krievi, 9579 baltkrievi, 5145 ukraiņi, kā arī daudzi citu tautību migranti.²⁵³

No 1959. līdz 1970. gadam tikai 11 gadu laikā saskaņā ar Vissavienības tautas skaitīšanām Latvijas PSR latviešu skaits palielinājās par 43924 cilvēkiem, krievu – par 148151, baltkrievu – par 33311, ukraiņu – par 24021. Kā redzams 2. zīmējumā, tad latviešu īpatsvara pieaugums šajos vienpadsmit gados bija vismazākais – tikai 3%.

253 LVA, 277.f., 17.apr., 110.l., 109.lp.

Iedzīvotāju īpatsvara pieaugums Latvijā 1959.–1970. g. pēc nacionalitātes (%)

1970. gadā Latvijā dzīvoja 1341805 latviešu (57% no visiem iedzīvotājiem), bet visā PSRS – 1429844 latviešu, jo 88039 (6%) latvieši dzīvoja citās savienotajās republikās.²⁵⁴ Iedzīvotāju plūsmas uz Latviju galvenie rajoni palika tie paši, kas iepriekšējos gados. Visbiežāk uz Latviju pārcēlās KPFSR Brjanskas, Kaļiņingradas un Pleskavas apgabala iedzīvotāji. No Baltkrievijas visbiežāk Latvijā iebrauca Vitebskas apgabala iedzīvotāji. 1975. gadā Latvijas iedzīvotāju skaits uz migrantu rēķina palielinājās par 14,4 tūkstošiem cilvēku²⁵⁵, 1977. gadā – par 14,1 tūkstoti.²⁵⁶ Tāpat kā iepriekšējos gados uz migrācijas rēķina vairāk nekā pusi iedzīvotāju skaita pieauguma deva KPFSR, gandrīz vienu ceturto daļu Baltkrievijas PSR, vienu piekto daļu Ukrainas PSR.

Lai arī visiem bija skaidrs, ka neierobežotā migrācija reāli apdraud latviešu nācijas pastāvēšanu, tomēr iebraucēju plūsma uz Latviju tolaik nekādā mērā netika kavēta. Tāpat kā iepriekšējos gados iebraucēju vidū vislielāko skaitu sastādīja slāvu tautības iedzīvotāji, kuru skaits Latvijā nemitīgi palielinājās. Tā, piemēram, 1979. gadā Latvijā dzīvoja 821464 krievi, 111505 baltkrievi un 66703 ukraiņi.²⁵⁷

Pamatojoties uz Latvijas PSR Ministru padomes 1985. gada 30. decembra lēmumu

254 LVA, 277.f., 35.apr., 98.l., 7.lp.

255 LVA, 277.f., 35.apr., 158.l., 13.lp.

256 LVA, 277.f., 35.apr., 187.l., 13.lp.

257 LVA, 277.f., 35.apr., 215.l., 84.lp.

Nr. 626 un 1988. gada 16. aprīļa lēmumu Nr. 122, Latvijas valsts statistikas iestādes 1989. gada janvārī atkal veica Vissavienības tautas skaitīšanu. Precizētais Latvijas klātesošo iedzīvotāju skaits skaitīšanas momentā, t.i. 1989. gada 12.janvārī, bija 2 miljoni 680 tūkstoši, tai skaitā pastāvīgie iedzīvotāji – 2 miljoni 667 tūkstoši. Salīdzinājumā ar 1979. gadu klātesošo iedzīvotāju skaits bija palielinājies par 159,5 tūkstošiem jeb par 6%.

Pēc šīs skaitīšanas datiem visā Padomju Savienībā dzīvoja 1 miljons 459 tūkstoši latviešu. 10 gados latviešu skaits bija palielinājies par 20 tūkstošiem, jeb par 1,4%. Latvijas teritorijā dzīvoja 1 miljons 388 tūkstoši latviešu, jeb 95% no visa PSRS dzīvojošo latviešu kopskaita. Latviešu īpatsvars republikas iedzīvotāju vidū bija samazinājies no 53,7% 1979.gadā līdz 52,0 % 1989.gadā. Tas bija noticis iedzīvotāju starprepublikāniskās migrācijas dēļ, kā arī tāpēc, ka nelabvēlīgas vecuma struktūras un ar to saistītā augstāka mirstības līmeņa dēļ latviešiem bija relatīvi zemāks iedzīvotāju dabiskais pieaugums nekā citām republikā dzīvojošām tautībām.

7. tabula

Latvijas galveno tautību skaita un īpatsvara izmaiņas

	Tūkstoš cilvēku		1989. g.% pret 1979. g.	Iedzīvotāju kopskaits%	
	1979.	1989.		1979.	1989.
Visi iedzīvotāji, tai skaitā:	2503	2607	106,5	100	100
latvieši	1344	1388	103,2	53,7	52,0
krievi	821	906	110,2	32,8	34,0
baltkrievi	112	120	107,4	4,5	4,5
ukraiņi	67	82	138,1	2,7	3,5
poļi	63	60	96,14	2,5	2,3
lietuvieši	38	35	91,6	1,5	1,3
ebreji	28	23	80,9	4,4	0,9
čigāni	6,1	7,0	114,8	0,2	0,3
tatāri	3,8	4,8	128,3	0,2	0,2
vācieši	3,3	3,8	114,7	0,1	0,1
īgauņi	3,7	3,3	99,0	0,1	0,1
citas tautības	13	24	184,8	0,6	0,8

Pilsētu iedzīvotāju vidū latviešu īpatsvars 1989. gada sākumā bija 44%, bet lauku iedzīvotāju vidū – 71,5%. Rīgā dzīvoja 332 tūkstoši latviešu, to īpatsvars bija samazinājies jau līdz 36,5% no iedzīvotāju kopskaita (1979. gadā – 38,3%).²⁵⁸

258 LVA, 277.f., 17.apr., 445.l., 1., 2., 3., 7., 8., 10.lp.

Viens no svarīgākajiem 1989. gada tautas skaitīšanas programmas punktiem, kuri radīja vislielāko interesi valsts iestādēm, zinātniekiem un sabiedrībai, bija jautājums par Latvijas iedzīvotāju nacionālo sastāvu. Tolaik Latvijā dzīvoja vairāk nekā 130 tautību, nacionalitāšu un etnisko grupu pārstāvji.

Latvijas pastāvīgo iedzīvotāju skaits laika posmā starp divām pēdējām skaitīšanām bija palielinājies par 6,5% un sastādīja 2666,6 tūkstoš cilvēku.

Laika posmā no 1959. līdz 1989. gadam Latvijas iedzīvotāju skaita migrācijas pieaugums uz citu PSRS reģionu rēķina pārsniedza 300 tūkstoš cilvēku. Tā rezultātā krievu tautības personu skaits pieauga 1,6 reizes, baltkrievu – 1,9 reizes, ukraiņu – pat 3,1 reizes, bet pamattautības – latviešu – tikai 1,07 (par 7%). Latvijas iedzīvotāju vidū straujiem tempiem pieauga azerbaidžāņu, kazahu, moldāvu, turkmēņu un uzbeku skaits.

Latvijā pastāvēja ievērojamas atšķirības atsevišķu tautību iedzīvotāju teritoriālajā sadalījumā. Tā, piemēram, latviešu īpatsvars pa republikas rajoniem svārstījās no 90% Talsu rajonā līdz 36% Daugavpils rajonā. Ja kopumā republikas ziemeļu daļā latviešu īpatsvars pārsniedza 80%, tad austrumu un centrālajā daļā tas bija zemāks par 50%.

Tās personas, kuras Latvijā ieradās no citiem PSRS reģioniem, galvenokārt apmetās pilsētās. Šā iemesla dēļ republikas pilsētu iedzīvotāji lielākā veidā bija etniski dažādāki: ja lauku iedzīvotāju vidū latviešu bija 72%, tad pilsētu iedzīvotāju vidū – 44%, bet krievu attiecīgi 18 un 41%. Republikas pilsētu vidū vismazāk latviešu bija Daugavpilī – 13% no kopējā skaita, bet visvairāk Jelgavā – 49,7%.

Latvijas iedzīvotāju daudznacionālais sastāvs veicināja arī starpnacionālo ģimeņu veidošanos. Latvija piederēja tām PSRS republikām, kur starpnacionālo ģimeņu skaits bija vislielākais. Pie tam pilsētu iedzīvotājiem šis rādītājs bija augstāks un sastādīja 27%, bet lauku apvidos – 18%, kas izskaidrojams ar lauku iedzīvotāju sastāva lielāko viendabīgumu. Divām vislielākajām tautībām – latviešiem un krieviem bija raksturīgas viendabīgas laulības – attiecīgi 80% un 62%.²⁵⁹

Krievijas vēsturniece Jeļena Zubkova par stihisko migrāciju raksta: „Migranti no citiem PSRS reģioniem Baltijā nokļuva pa dažādiem kanāliem:

- kontrolējamiem (piemēram, organizētas vervēšanas kārtībā) un
- stihiskiem (pirmā kārtā ar nolūku nopirkt produktus un rūpniecības preces).

Attiecību starp šīm migrantu plūsmām noteikt ir diezgan grūti, jo stihiskā migrācija praktiski netika uzskaitīta. (...) stihiskā migrācija pēc saviem mērogiem vairākas reizes

pārspēja organizēto migrāciju.²⁶⁰ Šim apgalvojumam var piekrist tikai daļēji. Protams, tie migranti, kuri Latvijā bija ieradušies „ar nolūku nopirkt produktus un rūpniecības preces” nekādās iestādēs pierēģistrēti netika. Taču tos, kuri šeit bija ieradušies ar nodomu palikt šeit uz pastāvīgu dzīvi, uzskaitīja gan milicijas pasu daļas, gan arī statistikas iestādes.*

Par šīs neierobežotās migrācijas radītajām sekām Pārsla Eglīte un Ilmārs Mežs raksta:

„Kopumā visus padomju varas gadus Latvijas iedzīvotāju etniskais sastāvs tika krasi izmainīts, maksimāli palielinot krievu, kā arī vairumā pārkrievo to citu tautību iedzīvotāju skaitu, latviešu īpatsvaram nokrītot līdz katastrofāli zemam – 52% līmenim. Sekas tam būs manāmas vēl vairākās paaudzēs. Padomju vara savu pārkrievošanas politiku visvairāk izvērsa pilsētās. Astoņās lielākajās republikas pilsētās, īpaši galvaspilsētā, un arī daudzās mazākās pilsētās latviešu īpatsvars jūtami samazinājās. Izveidojās nozīmīgas krievu kopienas. Arī laukos latviešu īpatsvars samazinājās, īpaši Latvijas vidienē un Latgalē, izveidojot jaunus, plašus apvidus ar izteikti jauktu etnisko sastāvu. Līdz ar to latviešu valoda zaudēja savu dominējošo nozīmi un sāka ieņemt aizvien mārģinālāku lomu sabiedrībā, kas nenovēršami būtu novedis pie pastiprinātas latviešu asimilācijas jau tuvāko paaudžu laikā.”²⁶¹

Absolūtajam migrantu daudzumam, kuri bija pārcēlušies uz dzīvi Latvijā, šī zeme daudzējādā ziņā palika „*terra inkognita*”, jo nav iespējams saprast citu tautu, ja nezina tās valodu, ja nepazīst tās kultūru, vēsturi, nacionālo raksturu, tradīcijas un paražas. Liela daļa no viņiem tā arī negribēja un nespēja integrēties viņiem neierastajā dzīvesveidā.

260 Елена Зубкова. Прибалтика и Кремль. 1940-1953, с.156.

* Par migrācijas gaitu un migrantu skaitu skat: Jānis Riekstiņš. Migranti Latvijā. 1944-1989. Dokumenti. – Rīga. 2004.

261 Pārsla Eglīte, Ilmārs Mežs. Latvijas kolonizācija un etniskā sastāva izmaiņu cēloņi 1944-1990. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 7.sējums. Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956.gadā, 438.lpp.

4.2. Organizētā migrācija

„Varmācīga demogrāfiskā politika PSRS laikā bija: mazināt latviešu skaitu Latvijā, tostarp ar deportācijām, palielināt krievu īpatsvaru šajā zemē ar tā saucamo „ražošanas spēku” sadali PSRS teritorijā. Šeit attīstīja tādu rūpniecību, kas jau noteica krievu klātbūtni šajās ražotnēs.”

Jurijs Afanasjevs, krievu vēsturnieks, akadēmiķis.
Lauku avīze, 2001. gada 22. novembris

Vissavienības pakļautības lielo rūpniecības uzņēmumu paplašināšana un celtniecība labi apdzīvotajā un nosacīti labi iekārtotajā Latvijā kļuva par galveno iemeslu neierobežotajiem migrācijas procesiem un Latvijas kolonizācijai. To nenodrošinātība ar darba resursiem ļāva centrālajām ministrijām un resoriem ievest Latvijā darbaspēku no citiem PSRS reģioniem. Un šeit runa ir ne tik daudz par nepārdomātu ekonomisko plānošanu, kura vienmēr tika pakļauta politiskiem un ideoloģiskiem apsvērumiem. Dokumenti neapstrīdami apliecina, ka tā ir bijusi PSRS politiskās vadības mērķtiecīga darbība par PSRS tautu pārvietošanu, par „nomaļu” apzinātu kolonizēšanu. Jebkurā gadījumā tas izrietēja no bēdīgi pazīstamās idejas par nāciju atmiršanu un nonivilēta „padomju cilvēka” formēšanu bez jebkādam nacionālajām iezīmēm.

Vineta Poriņa par šo kolonizācijas procesu raksta:

„Pēc Otrā pasaules kara valstī apzināti tika iepludināti dažādu etnosu pārstāvji: ne tikai krievu etnosa cilvēki, bet arī Latvijas iepriekšējai etniskajai situācijai starpkaru periodā neraksturīgi etnosi no Eirāzijas. Padomju periodā tika radīts iespaids, ka Latvijā uz dzīvi labprāt pārceļas visu padomju republiku cilvēki, lai gan plānotās deetniskošanas kodols bija tieši krievu tautības cilvēki.”²⁶²

Savukārt Māris Baltiņš norāda:

„Konceptuāli iespējams nošķirt brīvprātīgo migrāciju, kas galvenokārt notiek labāku dzīves apstākļu meklējumos, bet dažos gadījumos var notikt arī kā vairīšanās no reliģiskiem un politiskiem spaidiem, no piespiedu migrācijas, kuru izraisa mērķtiecīgi īstenota politika, kas dažādā veidā sekmē dažu ļaužu grupu iecelšanu noteiktā apvidū, bet citu – izceļošanu. Šie procesi var norisināties stihiski vai arī tikt plānoti un vadīti (tad iespējams runāt gan par darbaspēka resursu plānošanu un izvietošanu, gan par kolonizāciju un etniskā sastāva apzinātu un gribētu mainīšanu).”²⁶³

Migrācijas organizēto raksturu atzīst arī krievu pētnieki. Tā, piemēram, krievu

vēsturnieki V.Kotovs un V.Trepavlovs secina: „Vairāk organizētās un mazāk stihiskās iedzīvotāju pārvietošanas rezultātā nacionālajās republikās saplūda milzīgi liels krievu iecelotāju skaits. Viņi tradicionāli tika uzskatīti par valstiskuma garantiem.”²⁶⁴

Organizētā migrācija visciešākā veidā bija saistīta ar Latvijas industrializāciju. Irēne Šneidere šai sakarā raksta:

„Industrializācija pati par sevi ir normālas ekonomikas attīstības parādība, taču Latvijas PSR tika realizēta forsēta „sociālistiskā industrializācija”. Tas nozīmēja, pirmkārt, ka Latvijā, tāpat kā Padomju Savienībā kopumā, tika stimulēta smagās rūpniecības – mašīnbūve, metālapstrāde – attīstība, kā arī radioelektroniskā un ķīmiskā rūpniecība, kas bija nepieciešamas militārās tehnikas ražošanā. (..) Otrkārt, rūpniecība Padomju Savienībā attīstījās ekstensīvi un neracionāli. Rūpniecībai nepārtraukti bija nepieciešams papildu darbaspēks, kas organizēti tika ievests no citiem PSRS reģioniem, kā arī ieplūda Latvijā stihiski.”²⁶⁵

Olga Krēgere par šīs forsētās „sociālistiskās industrializācijas” postošo politiku raksta:

„Viens no galvenajiem elementiem – ekonomiski nepamatota smagās industrijas forsēta izvēšana, kas tika veikta voluntāri, subjektīvām metodēm, ignorējot dabas un cilvēku resursus. To diktēja un realizēja sabiedrības „vadošais” un „virzošais” spēks – kompartija, dogmatiski turoties pie absurdas teorijas par sociālistiskās industrializācijas nepieciešamību sociālisma uzcelšanai. Otrs elements šai sakarībā ir okupētājvalsts ciltautiešu darbaspēka iepludināšana. Padomju okupācijas centram bija svarīgi Latvijā izvietot iedzīvotājus, uz kuriem varēja balstīties un paļauties. Tas tika panākts ar smagās industrijas pārmērīgu izbūvi. Latvija šādā veidā kļuva par nāciju saplūšanas jeb visparastākās rusifikācijas politikas poligonu. Argumentu, kas liecinātu par pretējo, līdz šim vēsturnieku rīcībā nav. Beidzot, treškārt, visas ekonomiskās varas atrašanās ārpus Latvijas. Pastāvēja industrijas centralizētā vadības sistēma un ekonomiskās varas koncentrēšanās Maskavas rokās. Līdz ar to Latvijas saimniecība atradās padomju valsts totalitārā režīma politiskās attīstības un svārstību ietekmē.”²⁶⁶ I.Šneidere secina: „Tādā veidā valsts tautas saimniecības pārvaldes birokrātiskais centrālisms, kurš reglamentēja visu uzņēmumu darbību, sociāli – ekonomisko procesu pārvaldes pavēļu metodes, kuras bija izveidojušās Staļina personības kulta apstākļos, noveda pie tā, ka praktiski visu Padomju Latvijas rūpniecības nozaru vadošie uzņēmumi (..) pārgāja Savienības tautas komisariātu (ministriju) un resoru pārziņā. (..) Latvijas KP CK un republikas valdības viedoklis jautājumos par pārvaldes shēmām tika pilnīgi ignorēts.”²⁶⁷

262 Vineta Poriņa. Valsts valoda daudz nacionālajā sabiedrībā: individuālais un sociālais lingvisms Latvijā. – Rīga, 2009, 67.lpp.

263 M.Baltiņš. Migrācija un valoda – attiecību vēsture Latvijā. Dažas vēsturiskas paralēles ar XX gadsimta sākumu. // Migrācijas ietekme uz valodas vidi Latvijā. – Rīga, 2009, 35.lpp.

264 В.И.Котов, В.В.Трепавлов. Русский народ в XX веке: парадоксы исторической судьбы. // Отечественная история, 2007. №3. с.54.

265 Irēne Šneidere. Ievads // Latvija padomju režīma varā. 1945-1986. Dokumentu krājums. – 17.lpp.

266 O.Krēgere. Industrializācijas destruktīvā politika Latvijā. // Komunistskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā. Konferenču materiāli. – Rīga, 1992. 135.lpp.

267 И.П.Шнейдер. Социалистическая индустриализация в Латвии. Ход, итоги, проблемы, с.78.

Jau 1940. gadā LK(b)P CK un LPSR TKP izvirzīja uzdevumu pārvērst Latviju no agrāras valsts par „augsti attīstītu industriāli – agrāru republiku”. Pēc Otrā pasaules kara saskaņā ar vietējo iestāžu izvirzītajiem uzdevumiem, kā arī ar Vissavienības interesēm Latvijā bija jārada jaunas ražošanas nozares, jāuzceļ jaunas rūpnīcas. Šo uzdevumu veikšanu it kā varēja nodrošināt diezgan liels kvalificētu strādnieku skaits, viņu ražošanas pieredze, kā arī visumā saglabājies dzīvokļu fonds. Tomēr jau tajā laikā bija skaidrs, ka tikai ar vietējiem strādniekiem nekādas „sociālistiskās industrializācijas” uzdevumus atrisināt neizdosies. Tā, piemēram, PSRS TKP Valsts plāna komisijas pilnvarotā Latvijā vietnieks Nečotnijs paskaidrojumā par Latvijas PSR darbaspēka bilanci 1945. gadam norādīja:

„(..) darbaspēka trūkums, kas jāsedz uz citu republiku rēķina, sastāda 35404 cilvēkus, no tiem – pilsētās 15804 un laukos – 19600.”²⁶⁸ LPSR tautas komisariāti norādīja, ka 1945. gadā Latvijā nepieciešamais papildu darbaspēks būšot 194418 cilvēku.²⁶⁹ Plānoja, ka trūkstošo darbaspēku papildinās 121956 pilsētu iedzīvotāji, bet no laukiem rūpnieciskajā ražošanā iesaistīsies 37058 cilvēki. Pārējie, kā jau norādīts, bija jāsavervē citos PSRS reģionos. Savervējamo skaits arvien palielinājās, jo daudzi Latvijas vietējie iedzīvotāji tika mobilizēti Sarkanajā armijā vai par „pretvalstisku darbību” apcietināti un izsūtīti no Latvijas. Tātad Latvijas rūpniecības attīstība jau tolaik lielā mērā tika plānota un īstenota uz savervēto migrantu rēķina un šāda – Latvijas pamatiedzīvotājiem tik postošā politika tika turpināta visu padomju okupācijas laiku. Bet kamēr Latvijas rūpniecībai nepieciešamais migrantu skaits vēl nebija savervēts, iztrūkstošo darbaspēku lielā mērā kompensēja, nodarbinot vācu karagūstekņus. Ar PSRS Valsts aizsardzības komitejas 1945. gada 4. jūnija lēmumu Nr. 8921-s Latvijas rūpniecības uzņēmumiem un celtniecības darbiem tika piešķirts 20700 vācu karagūstekņu. 1946. gadā Latvijā pavisam strādāja 51900 vācu karagūstekņu, kuri Latvijā atradās līdz 1948. gadam, kad pakāpeniski tika atlaisti uz mājām vai nosūtīti uz citiem PSRS reģioniem.²⁷⁰

Tomēr arī šajā laikā migrantu iesaistīšana darbā Latvijas rūpniecības, transporta un celtniecības uzņēmumos arvien palielinājās. Tā, piemēram, PSRS valdība uzdeva PSRS Aizsardzības tautas komisariātam no Latvijas teritorijā izvietotajām karaspēka daļām nosūtīt uz Rīgas superfosfāta rūpnīcu 500 cilvēku, kuri nebija derīgi ierindas dienestam, bet izmantojami fiziskā darbā.²⁷¹ 1945. gada rudenī PSRS Jūras kara flotes objektu celtniecības vietās ievada 3000 savervētos brīva līguma strādniekus: Liepājā un Rīgā katrā pa 1500 cilvēku.²⁷² 1946. gada pirmajā ceturksnī uz Jūras flotes tautas

268 LVA, 283.f., 1.apr., 113.l., 186.lp.

269 LVA, 283.f., 2.apr., 113.l., 185.lp.

270 LVA, 270.f., 1.s.apr., 205.l., 86.lp.; Riekstiņš J. Vācu karagūstekņi Latvijā // Latvijas Arhīvi. 1995, Nr.2, 62.–72.lp.

271 LVA, 270.f., 2.apr., 4159.l., 7.lp.

272 LVA, 270.f., 1.s.apr., 139.l., 38.lp.

komisariāta uzņēmumiem Rīgā bija paredzēts nosūtīt 500 demobilizēto karavīru, uz Ceļu satiksmes tautas komisariāta uzņēmumiem – 800 demobilizēto. 1946. gada otrajā ceturksnī uz PSRS Bruņoto spēku dažādiem uzņēmumiem Latvijā bija paredzēts nosūtīt 650, uz Rīgas kuģu remonta rūpnīcu – 100, bet pavisam uz dažādiem Rīgas uzņēmumiem – 1080 demobilizēto.²⁷³ 1946. gada februārī PSRS valdība atļāva PSRS Jūras kara flotes tautas komisariātam savervēt darbam Latvijā 15000 strādnieku no PSRS repatriētajiem pilsoņiem.²⁷⁴

Dokumenti apliecina, ka liels skaits strādnieku, inženieru un tehniķu Latvijā ir ieradušies pēc Vissavienības ministriju un resoru tiešā norādījuma. Taču arī LKP Centrālā komiteja un LPSR valdība šajā laikā ne vienreiz vien lūdza PSRS valdību nosūtīt darbā uz Latviju savervētos strādniekus un dažādu tautas saimniecības speciālistus. Tā, piemēram, 1945. gada augustā LPSR valdība lūdza PSRS TKP Augstskolu lietu komiteju nosūtīt darbā uz rūpnīcu „Sarkanais metalurģis” 21 jauno speciālistu, kā arī 15 inženierus un 25 tehniķus darbam Latvijas tekstilrūpniecībā. 1946. gadā LPSR valdība izteica lūgumu PSRS Ķīmiskās rūpniecības ministrijai, lai tā nosūta pastāvīgā darbā uz Latviju speciālistus Rīgas superfosfātu rūpnīcas sērskābes un superfosfāta cehiem. Pēc tāda paša lūguma PSRS TKP nosūtīja 800 celtniecības speciālistus enerģētikas objektu atjaunošanai Rīgā, kā arī 20 inženieru tehnologu, mehāniķu, enerģētiķu un kalnrūpniecības speciālistu Brocēnu cementa un šifera rūpnīcas atjaunošanai un ekspluatācijai. Darbam vieglās rūpniecības nozarēs LPSR valdība lūdza nosūtīt 1000 kvalificētu strādnieku, 25 inženierus un 40 tehniķus, kā arī 20 inženieru un 30 tehniķu darbam būvmateriālu rūpniecībā. Līdz 1950. gadam Latvijā no citiem PSRS reģioniem ieradās apmēram 10000 inženieru, tehniķu un citu speciālistu.²⁷⁵

Šie lūgumi lielā mērā bija saistīti ar to, ka rūpniecības, celtniecības un transporta uzņēmumiem PSRS centrālo iestāžu noteiktie režošanas plāni bija ļoti lieli, to izpilde bija obligāta, bet speciālistu un strādnieku skaits nebija pietiekams.

Strādnieku migrantu skaita palielināšanos Latvijā veicināja arī ļoti lielā kadru mainība rūpniecības uzņēmumos. Tā, piemēram, 1945. gada sākumā no rūpnīcas VEF aizgāja 1720 strādnieku, otrajā pusgadā – 1072, bet decembrī vien – 146 cilvēki. Uz katriem 100 aizgājušiem strādniekiem darbā tika pieņemti 106.²⁷⁶ Tādējādi 1945. gadā no jauna pieņemtie strādnieki tikko aizvietoja aizgājušos. Liela daļa Latvijas rūpniecības uzņēmumu ražošanas plāna izpildi veica galvenokārt uz strādājošo skaita palielināšanas rēķina. Tā, piemēram, 1946. gadā tikai 5 rūpnīcās vien līdz 1950. gadam plānoja palielināt strādnieku skaitu par 315% (+ 4364) sekojoši:

273 LVA, 270.f., 1.s.apr., 139.l., 38., 39.lp.

274 LVA, 270.f., 1.s.apr., 212.l., 7.lp.

275 Zīle Ļ. Strādnieku šķiras izaugsme padomju Latvijā. – Rīga, 1967, 50.lpp.

276 LVA, 283.f., 2.apr., 74.l., 63.lp.

- Rīgas kuģu remonta rūpnīcā strādnieku skaitu no 386 līdz 1500 strādniekiem;
- PSRS Civilās gaisa flotes Galvenās pārvaldes rūpnīcā Nr. 85 no 300 līdz 1500;
- Rīgas kuģu būves rūpnīcā no 262 līdz 1200;
- Piena kombinātā – no 488 līdz 1000;
- 29. remontrūpnīcā – no 600 līdz 1200 strādājošiem.²⁷⁷

Līdzīgu strādnieku skaita palielinājumu plānoja arī daudzi citi rūpniecības uzņēmumi. Saprotams, ka tik iespaidīgu strādājošo skaita pieaugumu varēja realizēt tikai ar iebraucējiem, kā tas patiesībā arī notika.

Par to, kā tolaik tika veidots rūpniecības uzņēmumu strādājošo kontingents, var liecināt rūpnīcas VEF direktora G.Gailes 1946. gada 5. augusta iesniegums V.Lācim un J.Kalnberziņam, kurā viņš rakstīja: „Piecgades plānā rūpnīcai „VEF” ir paredzēta strādnieku skaita palielināšana līdz 10 tūkstoš cilvēkiem, pie kam palielinājuma galvenie avoti būs šādi:

- jauno strādnieku izlaidums no fabriku – rūpnīcu apmācības skolām un arodskolām;
- strādnieku vervēšana no repatriantu skaita;
- strādnieku vervēšana no laukiem;
- strādnieku vervēšana no speckontingenta skaita (karagūstekņiem – bijušajiem leģionāriem);
- ministrijas komandētie darbinieki no Maskavas, galvenokārt inženiertehniskie darbinieki.²⁷⁸

Daudzi citos PSRS reģionos savervētie strādnieki Latvijā gan ieradās, taču strādāt rūpniecības uzņēmumos nemaz nevēlējās. Tā, piemēram, Liepājas rūpnīcā „Sarkanais metalurģis” no 1948. gadā savervētajiem 150 cilvēkiem 1949. gada aprīlī nestrādāja 29. Rūpnīcā „Liepājas koks” no 38 savervētajiem nestrādāja 11 cilvēku.²⁷⁹

Pirmajos pēckara gados saskaņā ar 4. piecgades plānu tehniskā rekonstrukcija galvenokārt notika smagās rūpniecības nozarē. Rekonstruēja un paplašināja Rīgas vagonu rūpnīcu, Liepājas rūpnīcu „Sarkanais metalurģis”, Daugavpils lokomotīvu remonta rūpnīcu, Rīgas superfosfāta rūpnīcu, kā arī rūpnīcas VEF un „Radiotehnika” u.c. Tika sākta arī vieglās rūpniecības rekonstrukcija. Atjaunoja un rekonstruēja

277 LVA, 270.f., 1.s.apr., 206.l., 11.–15.lp.

278 LVA, 270.f., 2.apr., 207.l., 109.lp.

279 LVA, 270.f., 1.s.apr., 439.l., 98., 101., 112.lp.

tekstilfabrikas „Boļševička”, „Zasulauka manufaktūra”, „Rīgas manufaktūra”, Jelgavas līnu vērtuvi u.c. Piecos gados atjaunoja, rekonstruēja un uzcēla 63 lielus uzņēmumus. Jauno rūpnīcu vidū bija Rīgas autoelektroaparātu rūpnīca, Rīgas eksperimentālā hidrometeoroloģisko aparātu rūpnīca, penicilīna rūpnīca, kā arī Rīgas elektromašīnbūves rūpnīca, kas sāka veidoties bijušās rūpnīcas „Provodņik” telpās. 5. piecgades laikā (1951.–1955. g.) no jauna uzcēla Rīgas dīzeļu rūpnīcu, Rīgas elektropuldžu rūpnīcu, Bolderājas silikātķieģeļu rūpnīcu, Jelgavas mašīnbūves rūpnīcu, Daugavpils elektroinstrumentu rūpnīcu, Daugavpils pievadķēžu rūpnīcu, kūdras fabriku „Seda” un citus uzņēmumus. Kopumā 5. piecgadē no jauna uzbūvēja, atjaunoja, kā arī rekonstruēja 73 fabrikas un rūpnīcas, to vidū 30 lieluzņēmumus.

Arī nākamie gadi iezīmējās ar izteikti ekstensīvu rūpniecības attīstību un Latvijai nepiemērotas lauksaimniecības lielražošanas veidošanu. Cēla un paplašināja lielus rūpniecības uzņēmumus, kur tika nodarbināti galvenokārt citos PSRS reģionos savervētie. Lielākie šādi uzņēmumi bija Ogres trikotāžas kombināts, Liepājas galantērijas kombināts „Lauma”, Valmieras stikla šķiedras rūpnīca, Jelgavas RAF, Olaines ķīmiskās rūpnīcas, Daugavpils ķīmiskās stikla šķiedras rūpnīca un Pievadķēžu rūpnīca, Rēzeknes slaukšanas iekārtu un elektrisko būvinstrumentu rūpnīcas un Līvānu stikla fabrika. Sešdesmitajos gados uzcēlta Pļaviņu HES ar ievesto darbaspēku jaunuzceltajā Stučkas (tagad Aizkraukles) pilsētā samazināja latviešu īpatsvaru vairāk par pusi, bet Rīgas HES būtiski samazināja latviešu īpatsvaru Salaspilī.

Daudzus vecos rūpniecības uzņēmumus vairākkārt paplašināja, īpaši Rīgā, kā arī Liepājas „Sarkano metalurģu”, tādējādi radot nepieciešamību pēc papildu darbaspēka. No lielākajiem rūpniecības centriem attālāk arī tika izveidoti atsevišķi uzņēmumi, kuros nodarbināja republikā iebraukušo darba spēku. Īpaši šādi tika attīstīti būvmateriālu un kūdras ieguves uzņēmumi. Vidzemes pilsētciemati Seda un Zilaiskalns izveidojās tikai tāpēc, ka tur darbojās kūdras ieguves rūpnīca, latviešu īpatsvars tur bija pavisam niecīgs (attieciģi 11 un 28%).

Līdzīgi arī būvmateriālu rūpniecības uzņēmumi ievērojami samazināja latviešu īpatsvaru Balvu rajona Kupravā (līdz 25%), Cēsu rajona Lodē (līdz 45%) un Ventspils rajona Ugālē (no 98% līdz 67%). Rīgas rajona Vangažos uzbūvēja Dzelzbetona konstrukciju rūpnīcu un iebraukušo strādnieku skaita dēļ Vangažos latviešu skaits samazinājās līdz 28%. Arī Saldus rajona Brocēnos paplašinātais Cementa un šifera kombināts bija cēlonis latviešu īpatsvara sarukumam līdz 61%. Jelgavas rajona Kalnciemā, kur atradās būvmateriālu kombināts latviešu īpatsvars bija 39%, bet būvkeramikas rūpnīca „Spartaks” būtiski mainīja Cenu pagasta iedzīvotāju etnisko sastāvu, tāpat jāmin arī Rīgas rajona Sauriešu būvmateriālu kombināts un Saulaine. Keramzīta rūpnīca Daugavpils rajona Nicgalē arī pieprasīja vairākus simtus strādnieku, tā samazinot latviešu īpatsvaru līdz divām trešdaļām.²⁸⁰

280 Pārsla Eglīte, Ilmārs Mežs. Latvijas kolonizācija un etniskā sastāva izmaiņu cēloņi 1944.–1990.gadā. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 7.sējums, 431., 432.lpp.

Par šo plaši izvērsto Latvijas kolonizāciju un tās postošajām sekām O.Krēgere raksta:

„Latviešu tautai svešie tautsaimniecības vadītāji nerēķinājās ar saimnieciskiem un iedzīvotāju labklājības celšanas apsvērumiem. Plānojot industrializāciju, viņi paredzēja arī pastiprinātu migrāciju kā direktīvo tautsaimniecības plānu izpildes nepieciešamu priekšnoteikumu. 1966.–1970. gadā no rūpniecībai nepieciešamā strādnieku daudzuma 43,2% un 1971.–1980. gadā – 39,8% plānoja saņemt migrācijas ceļā. Tādas politikas rezultāta 1950-1987. gadā cittautiešu daļa rūpniecības strādnieku vidū palielinājās no 41,1 līdz 63,7%, bet Savienības pakļautības uzņēmumos – līdz 70,3%. 1987. gadā Rīgas pilsētas uzņēmumos tikai 30,6% bija latvieši.

Uzņēmumos iegūto datu analīze nepārprotami pierādīja, ka krievu tautības strādnieki veidoja rūpniecībā strādājošo vislielāko daļu, daudzos gadījumos vairāk nekā pusi no visa kontingenta. Tā, uzņēmumā VEF (1989. g.) strādāja 38,0% krievu un 32,3% latviešu, RVR (1984. g.) attiecīgi 51,4 un 32,5%, „Sarkanajā kvadrātā” (1989. g.) – 52,7% un 21,8%, Rēzeknes piena konservu kombinātā – 54,5 un 35,6%, kombinātā „Lauma” (1987. g.) – 49,8 un 24,5%.”²⁸¹

Pirmajos pēckara gados ar strādnieku mobilizāciju darbam rūpniecībā nodarbojās LPSR Darbaspēka uzskaites un sadalīšanas birojs. Darbaspēks galvenokārt tika mobilizēts no Latvijas pilsētu un lauku iedzīvotāju vidus, taču šāds darbaspēka papildināšanas paņēmieni drīz vien tika atcelti, un tā vietā praktizēja organizētu strādnieku vervēšanu. Šim nolūkam tika izveidota LPSR MP Organizētās strādnieku pieņemšanas un pārceļšanas galvenā pārvalde, kura veica strādnieku vervēšanu un līgumu noslēgšanu ar viņiem. Kā liecina dokumenti, vēlākajos gados ar darbaspēka vervēšanu ir nodarbojušies PSRS Darba rezervju ministrija. Tā, piemēram, ar šīs ministrijas 1952. gada 30. jūnija pavēli Darba rezervju ministrijas Kalugas un Polockas strādnieku vervēšanas kantoriem tika uzdots savervēt strādniekus Rīgas TEC celtniecībai.²⁸² Ar strādnieku organizētu vervēšanu nodarbojās arī dažādas ministrijas, uzņēmumi un organizācijas.²⁸³ Liels skaits strādnieku, inženieru un citu speciālistu uz Latviju tika nosūtīts pēc Vissavienības ministriju un resoru tiešiem norādījumiem. Tā arvien vairāk izpaudās PSRS impēriskās tieksmes un centieni pārvērst Latviju par lielās impērijas koloniju.

A.Landsmanis par šo Latvijas kolonizācijas procesu raksta:

„Pirmais priekšnoteikums, lai ieceļošana varētu notikt, ir tas, ka ieceļotājs atrod darbu. Padomju valdības politika visu laiku bijusi ne tikai sagādāt darbu vietējiem iedzīvotājiem – tādā gadījumā tā būtu tikai izpildījusi pienākumu, ko sagaida no

281 O.Krēgere. Industrializācijas destruktīvā politika Latvijā. // Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā, 140.lpp.

282 LVA, 270.f., 2.apr., 1067.l., 82.lp.

283 Skat.: Jānis Riekstiņš. PSRS migrantu sūknis uz Latviju (arhīva dokumentu publikācija). // Latvijas Vēstnesis – 1999, 19.janv.; Jānis Riekstiņš. Iepilnnotie migranti (arhīva dokumentu publikācija). // Latvijas Vēstnesis – 1999, 15.apr.

ikvienas modernas valdības – bet gan radīt jaunas darba vietas, kas tālu pārsniedz to skaitu, ko vietējie iedzīvotāji spēj aizpildīt. Šai nolūkā tiek dibinātas daudzas lielas rūpnīcas, no kurām ikvienu nodarbina vairāk tūkstošus vai pat desmit tūkstošus darba roku. Šādas jaunceltas rūpnīcas tiek novietotas agrākos ciemos un mazpilsētās, kas līdz ar to izaug par īstām pilsētām. Protams, viss darba spēks tādā gadījumā jāgādā no ārienes. Ar to tiek radīti priekšnoteikumi krievu ieceļošanai. Tā kā visa rūpniecība pieder valstij un par jaunceltnēm un kapitāliem ieguldījumiem lemj partija un valdība, tad arī viss ieceļošanas process jāuzlūko par valdības apzinātu politiku.”²⁸⁴

Kalifornijas štata Irvainas universitātes profesors Reins Tagepere PSRS industrializāciju Baltijas republikās raksturo šādi:

„Tā bija nozare, kurā līdzekļus ieguldīja krievi, tajā strādāja krievi, to vadīja krievi pēc pašu nospraustajiem mērķiem, izejmateriāli galvenokārt tika ievesti no Krievijas un lielākā daļa produkcijas tika eksportēta atpakaļ uz to. Visa tā izrāde saucas „Baltijas” industriālā attīstība tādēļ, ka padomju vara nolēma šo farsu iestudēt Baltijas valstu teritorijā.”²⁸⁵

Nobāžīties par Latvijas straujo kolonizācijas gaitu, laikraksta „Padomju Jaunatne” līdzstrādnieks K.Reimanis 1957. gada 16. martā nosūtīja plašu vēstuli laikraksta „Pravda” redakcijai, kurā cita starpā rakstīja:

„(..) Neizpratni izraisa arī dažas Latvijas industrializācijas iezīmes. Pie mums veido veselu virkni lielu uzņēmumu, kuru vajadzībām burtiski viss tiek ievests no Krievijas: iekārtas, inženieri, strādnieki, izejvielas. Arī produkciju ved uz turieni – atpakaļ. Rodas jautājums – kāda jēga radīt nacionālā republikā tādas rūpnīcas, izņemot vienu: palielināt krievu iedzīvotāju skaitu, panākt, lai viņi izveidotu vairākumu, un tad kādā jaukā dienā, balstoties uz šo vairākumu, pasludināt nacionālo savienoto republiku par likvidētu un lūgt KPFSR Augstāko padomi uzņemt Krievijas sastāvā jaunu autonomo republiku. (..) Karēļu – somu republikas piemērā daudzi latvieši redz pašu likteņa bēdīgo perspektīvu.”²⁸⁶ Kā zināms, Karēlijas APSR tika izveidota 1923. gadā, 1940. gada martā to pārveidoja par Karēļu – Somu PSR, bet 1956. gada jūnijā – atkal par autonomo republiku KPFSR sastāvā.

Lai arī migrantu plūsma ar katru gadu palielinājās, tomēr darbaspēka deficīts daudzās nozarēs bija ļoti ass. Viena no tām bija celtniecība, kas aizkavēja svarīgu tautsaimniecības objektu nodošanu ekspluatācijā. Tā, piemēram, 1984. gadā celtniecības montāžas darbos pietrūka apmēram 3 tūkstošu cilvēku jeb 5% no plāna un sakarā ar to nevarēja tikt izpildīti celtniecības un montāžas plāni apmēram par

284 Arturs Landsmanis. Pastāvēt vai iznīkt. Baltijas tautu destruktīva Padomju Savienībā, 19.lpp.

285 Romualdas J.Misiunas and Rein Tagepera. 1983. The Baltic States: Years of Dependence 1940-1983. Berkeley and Los Angeles; University of California Press, p. 107.

286 LVA, PA-101.f., 20.apr., 96.l., 34.lp.

35 miljoniem rubļu, no tiem vairāk nekā 18 miljoniem rubļu Latvijas Celtniecības ministrijas organizācijās. 1985. gadā bija plānots turpināt Rīgas vilnas ražošanas apvienības „Rīgas tekstils”, Liepājās lauksaimniecības mašīnu rūpnīcas, drenu cauruļu rūpnīcas „Lode”, vairāku ķieģeļu un citu celtniecības materiālu ražošanas uzņēmumu, metālliešanas mehāniskās rūpnīcas Jēkabpili, radio telefonu raidītāju stacijas Rīgā, rūpnieciskā mezgla „Zilaiskalns”, robotu rūpnīcas, kā arī citu lielu objektu celtniecība. Šajā sakarā LPSR MP priekšsēdētājs J. Rubenis vēstulē PSRS Valsts plāna komitejas priekšsēdētājam N. Baibakovam rakstīja:

„(..) ļoti lūdzu Jūsu norādījumu par visu 1985. gadā nosacīti notiesāto un nosacīti atbrīvoto personu, skaitā 2400 cilvēku, nosūtīšanu darbā tikai republikā, neizvedot viņus ārpus Latvijas PSR.”²⁸⁷

80. gados latviešu sabiedrībā arvien vairāk nostiprinājās pamatotas bažas, ka latvieši padomju režīma apstākļos drīz vien var kļūt par etnisko mazākumu savā dzimtenē, jo Vissavienības resoru plānos jau virknējās jauni grandiozi tautsaimniecības projekti Latvijai. Tā tika uzsākta atomelektrostacijas projektēšana, bija iecerēta Skaistkalnes ģipsšakmens karjera paplašināšana, noraidītā Daugavpils HES projekta vietā Maskavas institūts „Hydroprojekt” virzīja Jēkabpils HES projektu u.t.t. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta Darba resursu nodaļas vadītāja Pārsla Eglīte, 1988. gada jūnijā uzstājoties Latvijas PSR Rakstnieku savienības paplašinātajā plēnumā ar citu Latvijas PSR radošo savienību piedalīšanos, atzina, ka šīs bažas ir pamatotas: „Ir gaidāms, ka gadsimtu mijā latviešu būs mazāk par pusi no Latvijas iedzīvotājiem.”²⁸⁸ Tolaik cilvēki ar neuzticību uzlūkoja jebkuru lielāka mēroga ekonomisko projektu, vai tā bija hidroelektrostacijas celtniecība Daugavpils tuvumā vai arī Rīgas metro projekts. 1988. gada kampaņā pret metro būvi „pats būtiskākais bija jautājums par darba spēku, jo pastāvēja bažas, ka no Baltkrievijas un citām padomju republikām savestie strādnieki (..) pēc darba pabeigšanas nebrauks vis atpakaļ mājās, bet gan paliks Latvijā, tā papildinot migrantu armiju vēl par dažiem tūkstošiem.”²⁸⁹ Profesors Tālavas Jundzis, raksturojot „sociālistiskās industrializācijas” postošo ietekmi, secina: „Latvijā – vairāk nekā jebkurā citā Baltijas valstī – atradās lieli industriāli uzņēmumi, kas ražoja Padomju Savienībai svarīgu produkciju, tostarp lielos apjomos arī militārajām vajadzībām nepieciešamo. Šie uzņēmumi izejvielas pārsvarā saņēma no citām PSRS republikām un gandrīz visu produkciju nosūtīja atpakaļ uz Padomju Savienību. Pēc tamā laikā iedibinātās kārtības šie uzņēmumi, kurus sauca par vissavienības uzņēmumiem, tieši pakļāvās attiecīgajām PSRS ministrijām, un to direktorus arī iecēla Maskava. Turklāt šajos uzņēmumos kopā bija nodarbināts vairāk

287 LVA, 693f, 1.s.apr., 956.l., 3., 4.lp.

288 Valdis Blūzma. Atmosferas laiks un nevardarbīgā pretošanās (1986.–1990.g.4.maijs). // Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš 1945-1991., 236.lpp.

289 Lapsa L., Metzūāls S., Jančevska K. Mūsu vēsture, 1985-2006. – Rīga, 2008, 68.lpp.

nekā 100000 strādājošo, kuru lielākā daļa bija iebraucēji no Padomju Savienības un kuru uzticība Latvijas neatkarības idejai bija apšaubāma.”²⁹⁰

Iedzīvotāju mehāniskā pieauguma koeficients Latvijā bija visaugstākais salīdzinājumā ar visām citām savienotajām republikām. Sevišķi liels tas bija Rīgā, kur dzīvoja vairāk nekā viena trešā daļa Latvijas iedzīvotāju. Augstais iedzīvotāju skaita mehāniskā pieauguma līmenis radīja sociālās infrastruktūras pārslodzi, sarežģīja jautājumu atrisināšanu iedzīvotāju nodrošināšanā ar dzīvokļiem un pārtiku, izglītību, veselības aizsardzības un kultūras iestādēm, kavēja republikas iedzīvotāju medicīniskās, komunālās un sadzīves, tirdzniecības un transporta apkalpošanas nokārtošanu. Vissavienības resoriskie monopoli rūpējās tikai par savu šauru mērķu realizēšanu, pilnīgi ignorējot Latvijas intereses. Rezultātā Latvijas PSR ekonomika kopumā atradās dziļas krīzes stāvoklī, katastrofiska bija ekoloģiskā situācija un neapturami kritās Latvijā dzīvojošo tautu labklājības līmenis, bet demogrāfiskā situācija pirmo reizi tūkstošgadīgajā republikas pamatnācijas pastāvēšanas laikā radīja reālus draudus tās turpmākajai eksistencei.

Lai racionāli izmantotu esošos darbaspēka resursus, pārtrauktu iedzīvotāju skaita nepamatotu pieaugumu un regulētu migrācijas procesus republikā, par ko bija izteikušies vairums Latvijas iedzīvotāju, kā arī Latvijas tautu foruma delegāti, Latvijas PSR Ministru padome un Latvijas Republikāniskā arodbiedrību padome 1989. gada 14. februārī pieņēma lēmumu Nr. 46 „Par pasākumiem iedzīvotāju skaita nepamatota mehāniskā pieauguma pārtraukšanai un migrācijas procesu regulēšanai Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā.”

Ar šā lēmuma 2. punktu tika noteikts:

„Lai pārtrauktu iedzīvotāju skaita nepamatotu mehānisko pieaugumu Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā, ieviest republikas ministrijām, valsts komitejām, resoriem, apvienībām, uzņēmumiem, iestādēm un organizācijām (arī kooperatīvajām un sabiedriskajām organizācijām) neatkarīgi no to resorpakļautības obligātu diferencētu iemaksu no 15 tūkst. līdz 25 tūkst. rubļu apmērā rajonu vai pilsētu (republikas pakļautības pilsētu) Tautas deputātu padomju izpildkomiteju ārpusbudžeta kontā par katru no jauna pieņemto darbinieku, kas ierodas no vietām ārpus republikas un par katru viņa ģimenes locekli, bet Rīgā, Jūrmalā un Rīgas rajonā – arī par darbiniekiem, kas iestājas darbā no citiem republikas rajoniem un pilsētām, kā arī par viņu ģimenes locekļiem.”²⁹¹

Ar šā lēmuma pieņemšanu organizētā migrācija no citām PSRS republikām uz Latviju faktiski tika pārtraukta. Taču vairākos rūpniecības uzņēmumos (dīzeļbūves rūpnīcā,

290 Tālavas Jundzis. Nevardarbīgās pretošanās loma faktiskās neatkarības atgūšanā (1990.g.4.maijs – 1991.g.21.augusts). // Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš 1945-1991., 436.lpp.

291 LVA, 270.f., 7.apr., 1614.l., 79.–92.lp.

kuģubūves rūpnīcā, Daugavpils ķīmiskās šķiedras rūpnīcā, vairākos vieglās rūpniecības uzņēmumos u.c.) tika izmantota pagaidu darbinieku pieņemšanas prakse, kā arī citi paņēmieni, lai pieņemtu darbā iebraucējus no citiem PSRS reģioniem.

8. tabula

Iedzīvotāju starprepublikāniskā migrācija 1989. gada deviņos mēnešos

	Iebrauca no republikām	Izbrauca uz republikām	Migrācijas pieaugums (samazinājums)
Pavisam t.sk.	13702	18454	-4752
KPFSR	8423	9221	-798
Ukrainas PSR	1845	3956	-2111
Baltkrievijas PSR	1066	2292	-1226
Uzbekijas PSR	203	198	5
Kazahijas PSR	380	387	-7
Gruzijas PSR	106	95	11
Azerbaidžānas PSR	162	273	-111
Lietuvas PSR	777	1003	-226
Moldāvijas PSR	149	295	-146
Kirgizijas PSR	76	81	-5
Tadžikijas PSR	57	55	2
Armēnijas PSR	70	94	-24
Turkmēnijas PSR	57	55	2
Igaunijas PSR	322	453	-131 ²⁹²

Raksturojot tās problēmas, kādas Latvijai radīja „organizētā migrācija”, faktiski – tās kolonizācija, krievu pētnieks I.Kudrjavcevs 1983. gadā rakstīja:

„Atverot arvien jaunus uzņēmumus, ministrijas dod priekšroku ievest darbaspēku republikā no ārpusēs. Un, lūk, tagad Latvijā apmēram 50% iedzīvotāji – nav latvieši. Viņu (iebraucēju – J.R.) attiecīgā daļa rūpniecības uzņēmumos – līdz 90% (...). Maskavas ministrijas, protams, it nemaz neuztrauc tas, ar ko dūmo viņu rūpnīcas un ko tās izlaiž tālajā Baltijas jūrā. (...) Vienas problēmas rada citas. Jaunu ieradušo cilvēku plūsma pazemina republikas sociālās nodrošināšanas līmeni. (...) Tālāk, rodas nacionālā – ekonomiskā – kultūras disbalanse starp pārsvarā rūpniecības uzņēmumu krievalodīgo personālu un lauksaimniecībā un sadzīves pakalpojumu sfērā strādājošiem latviešiem. Sadalītais darbs vēl vairāk pretnostāda nācijas.

Paši atbraucēji – bieži vien ir gadījuma cilvēki. Jebkurā gadījumā viņi neveido

saliedētas kopienas. (...) Līdz šim krievs, nokļūvis Baltijā, ar visiem spēkiem centās neievērot atšķirības starp sevi un vietējiem iedzīvotājiem.

Krievu cilvēks uzvedās kā „gādīgs ciemiņš”, kurš pilnīgi godīgi un labvēlīgi (bez jebkādam intrigām) saka saimniekam: „Jūties kā mājās!” (...) Tamdēļ, kad latvieši krieviem atbild ar agresiju, viņos tas rada pilnīgu neizpratni. Un atbildes reakciju. (...) Ja krievi saprot šādas reakcijas, tad latviešiem to saprast ir grūtāk. (...) Viņi vienkārši redz, ka viss iet uz to, ka viņu nācija tiks izskalota un pārstās pastāvēt. Viņi nevar saprast, kā un kamdēļ tas notiek un, neredzot briesmu avotu, bet sajūtot šīs briesmas, viņi attiecībā pret krieviem kļūst agresīvi, jo visas viņu nelaimes sākās ar viņu (krievu – J.R.) parādīšanos.

Patiešām, latvieši ilgu laiku atradās zem vāciešu kundzības, kuri pret „pamatnācijām” izturējās mazāk draudzīgi, nekā krievi. Un tomēr tajā laikā nācija prata sevi saglabāt. Tagad lieta iet uz to, ka nācija izzudīs dažos desmit gados.”²⁹³

Šai bēdīgajai prognozei piepildīties neļāva tikai PSRS sabrukums un Latvijas neatkarības atgūšana.

4.3. Atvaļināto militārpersonu apzināta iepludināšana Latvijā

Viens no vislielākajiem, aktīvākajiem un kareivīgākajiem kolonistu slāņiem Latvijā bija no PSRS Bruņotajiem spēkiem demobilizētie virsnieki un viņu daudzskaitlīgie ģimenes locekļi. Viņu plūsma uz Latviju plaši aizsākās jau 1945. gada vasarā, kad tika izsludināta pirmā lielākā Sarkanās armijas karaspēka demobilizācija, un tā turpinājās visus okupācijas gadus. Līdz 1945. gada 25. augustam pavisam Latvijā bija ieradies 3081 demobilizētais – Rīgas apriņķī – 116, Daugavpilī – 149, Jelgavā – 110, Liepājā – 75, bet Rīgā – 1730.²⁹⁴

Jau tolaik bija skaidri samana demobilizēto virsnieku cenšanās par katru cenu nokļūt uz dzīvi tieši Rīgā. 1945. gada 12. oktobra apspriedē, kas bija sasaukta sakarā ar PSRS Augstākās padomes Prezidija dekrētu „Par Sarkanās armijas personālā sastāva 2. kārtas demobilizāciju” un demobilizēto aprūpes jautājumiem, LPSR TKP priekšsēdētāja vietnieks K.Celovs jautāja: „Kādu 2. kārtas demobilizēto daudzumu ir paredzēts apkalpot?”

Rīgas pilsētas kara komisārs Vorobjovs atbildēja:

293 Кудрявцев И. Латыши, русские, народный фронт и правовое государство. // Община. №25 (1989), с.14-16.

294 LVA, 270.f., 1.s.apr., 113.l., 35.lp.

„Kad demobilizējās pirmā kārta, likās, ka mums būs cilvēku 500, bet ieradās 2700 cilvēku. Tagad vietējais korpuss (domāts 130. latviešu strēlnieku korpuss – J.R.) mums dos aptuveni 900 cilvēku, pie kam tas nav īsti precīzi. Domājām, ka vairākums būs vietējie iedzīvotāji. Tagad ierodas ne tikai latvieši, bet arī no Kaļiņinas, Novgorodas. Latvijā atrodas divi bataljoni, kuri izgājuši no divīzijas sastāva. Tie ir derīgi ārrindas dienestam. Tādā veidā šis skaitlis ir jātrīskāršo – būs aptuveni 10000 cilvēki.”²⁹⁵

Līdz 1945. gada 12. novembrim Rīgā ieradās jau 5575 demobilizētie, no kuriem agrāk Latvijā nebija dzīvojuši 3525.²⁹⁶ Daugavpilī šajā pašā laikā bija ieradušies 836 demobilizētie.²⁹⁷ Demobilizēto skaits Latvijā arvien palielinājās. Līdz 1945. gada 15. decembrim Rīgā bija ieradies 8031 demobilizētais, Liepājā – 447, Daugavpilī – 697, Jelgavā – 424, Ventspilī – 126, Abrenes apriņķī – 719, Aizputes – 73, Bauskas – 497, Valkas – 613, Valmieras – 801, Ventspils – 41, Daugavpils – 1587, Jēkabpils – 678, Jelgavas – 1136, Ilūkstes – 493, Kuldīgas – 229, Liepājas – 371, Ludzas – 1119, Madonas – 576, Rēzeknes – 1272, Talsu – 120, Tukuma – 133, Rīgas – 884 un Cēsu – 490, bet pavisam 21558. līdz 1946. gada beigām Latvijā ieradās 44040 demobilizēto, no kuriem iepriekš Latvijā nebija dzīvojuši 19463 cilvēki.²⁹⁸ Līdzīgs stāvoklis saglabājās arī nākamajos gados. Līdz 1947. gada 1. aprīlim Latvijā ieradās 58640 demobilizēto, t.sk. 8346 virsnieki un 50294 kareivji un seržanti, no kuriem agrāk Latvijā nebija dzīvojuši 27624, t.sk. – 7427 virsnieki un 20197 kareivji un seržanti.²⁹⁹

Daudzi demobilizētie virsnieki pēc ierašanās Latvijā nodarbojās ar visu ko, tikai ne ar darbu kādā iestādē vai uzņēmumā. Tā, piemēram, Rīgā nestrādāja rezerves kapteinis J.Uļs, rezerves leitnants K.Santiks, rezerves vecākais leitnants L.Mikuļenko, rezerves justīcijas kapteinis A.Tinduks, rezerves vecākais leitnants G.Pivovarovs, kā arī daudzi citi. Rezerves kapteinis V.Gricenko, pēc profesijas zootehniķis, kategoriski attiecās braukt darbā uz laukiem. Tāpat rīkojās rezerves medicīniskā dienesta kapteinis P.Rožkovs, kā arī rezerves jaunākais leitnants S.Macjuta un daudzi citi. Daudzi no viņiem strādāt nevēlējās vispār. Viņi dzīvoja no virsnieka pensijas, tuvinieku līdzekļiem vai arī no gadījuma darba ienākumiem.³⁰⁰

No 1945. gada līdz pat Latvijas valstiskās suverinātes atgūšanai demobilizētos virsniekus aprūpēja Baltijas kara apgabala pavēlniecība, LPSR Kara komisariāts un pilsētu un apriņķu (rajonu) kara komisariāti. Tieši tur viņi pēc ierašanās Latvijā stājās uzskaitē un sāka kārtot dokumentus par dzīvokļa un citu privilēģiju saņemšanu.

295 LVA, 270.f., 1.s.apr., 6187.l., 31.lp.

296 LVA, 270.f., 1.s.apr., 113.l., 43.lp.

297 LVA, 270.f., 1.s.apr., 113.l., 44.lp.

298 LVA, 270.f., 1.s.apr., 234.l., 224.lp.

299 LVA, 270.f., 1.s.apr., 304.l., 98.lp.

300 LVA, 270.f., 1.s.apr., 295.l., 11.lp.

Līdz 1948. gada 1. janvārim Valmieras apriņķī bija ieradušies 297 demobilizētie militāristi, kuri agrāk nebija dzīvojuši Latvijā, Kuldīgas apriņķī – 307, Valkas apriņķī – 287, Tukuma apriņķī – 205, Rēzeknes apriņķī – 380, Liepājas apriņķī – 2191, Rīgā – 19455, Ventspils apriņķī – 671.³⁰¹ Tāpat kā iepriekšējos gados, īpaši liels demobilizēto skaits bija Rīgā. Tā, piemēram, līdz 1948. gada 1. jūlijam Rīgā bija ieradušies 6646 demobilizētie virsnieki un 13315 kareivji un seržanti, kuri agrāk Latvijā nebija dzīvojuši.³⁰²

Nākamais lielākais demobilizēto militāristu vilnis uz Latviju sāka plūst 50. gadu sākumā, kad PSRS valdība sāka pakāpeniski samazināt savu milzīgo armiju. 1953. gada septembrī PSRS Ministru padome pieņēma vairākus lēmumus, ar kuriem demobilizētajiem virsniekiem tika pavērtas vēl lielākas iespējas brīvi izvēlēties savu turpmāko dzīvesvietu. Daudzi no viņiem šo iespēju arī izmantoja. Tā, piemēram, LPSR kara komisārs ģenerālmajors V.Dambergis 1954. gada 27. februārī ziņoja LKP CK sekretāram V.Krūmiņam, ka pēc 1953. gada 14. aprīļa Latvijas kara komisariātos esot ņemti uzskaitē 1347 atvaļinātie virsnieki. No tiem darbā bija iekārtoti 1026, bet no darbā neiekārtotajiem 248 bija tiesības uz pensiju un darbā iekārtoties viņi nevēlējās.³⁰³ Līdz 1955. gada 1. janvārim Rīgā darbā iekārtošanas uzskaitē bija uzņemti 1926 demobilizētie virsnieki, kuri šeit bija ieradušies pēdējos mēnešos.³⁰⁴ 1955. gadā no 1. septembra līdz 20. decembrim Latvijā ieradās 850 demobilizēto virsnieku, no tiem Rīgā – 650, jeb 76,40%, bet no 1953. gada 1. aprīļa līdz 1955. gada 31. decembrim Latvijā ieradās 4528 demobilizētie virsnieki, no kuriem 1724 saņēma pensiju.³⁰⁵

Demobilizētie virsnieki Latvijā ieradās no visdažādākiem PSRS reģioniem, kā arī no ārzemēm. Tā, piemēram, 1956. gada sākumā 97 virsnieki ieradās no dažādiem KPFSR apgabaliem, 22 – no Ukrainas, 11 – no Lietuvas, 9 – no Baltkrievijas, 9 – no Igaunijas, 6 – no Azerbaidžānas un 19 – no ārzemēm.³⁰⁶ No 1953. gada līdz 1956. gada 1. jūlijam Rīgā uzskaitē jau bija uzņemti 3848, bet līdz 1. augustam – 3972 atvaļinātie virsnieki.³⁰⁷ Līdz 1956. gada 1. oktobrim Latvijā jau bija ieradušies 5540 demobilizētie virsnieki, no kuriem 4863 apmetās Rīgā. 1956. gada sākumā Rīgā mēnesī vidēji ieradās 60 virsnieki, bet laika posmā no maija līdz oktobrim iebrāucēju skaits sasniedza 90 cilvēku mēnesī. No 1956. gada 1. septembra līdz 20. decembrim Rīgā ieradās 650 demobilizētie virsnieki jeb 76,40% no visa Latvijā iebrāukušo skaita.³⁰⁸

301 LVA, 270.f., 1.s.apr., 377.l., 4., 7., 9., 12., 19., 25., 39.lp.

302 LVA, 270.f., 1.s.apr., 377.l., 109.lp.

303 LVA, PA-101.f., 17.apr., 100.l., 13.lp.

304 LVA, 270.f., 1.s.apr., 1000.l., 1.lp.

305 LVA, 270.f., 1.s.apr., 1121.l., 2.lp.

306 LVA, PA-101.f., 19.apr., 76.l., 38., 39.lp.

307 LVA, PA-101.f., 19.apr., 76.l., 83., 94.lp.

308 LVA, PA-101.f., 19.apr., 76.l., 116., 127.lp.

Jāpiebilst, ka Maskavā, Ņeņingradā un Minskā varēja apmesties tikai tie demobilizētie virsnieki, kuri tur jau bija dzīvojuši pirms dienesta PSRS Bruņotajos spēkos. Neraugoties uz Latvijas iestāžu lūgumiem, PSRS valdība uz Rīgu šos noteikumus neattiecināja, jo bija ieinteresēta, lai Latvijā sarastos arvien lielāks kolonistu skaits, īpaši jau padomju režīmam visuzticamākie, kādi, bez šaubām, bija atvaļinātie militāristi.

1958. gada 21. aprīlī Baltijas kara flotes pavēlnieka pagaidu vietas izpildītājs viceadmirālis V.Kotovs ziņoja LPSR Ministru padomes priekšsēdētājam V.Lācim, ka no 1958. gada otrajā ceturksnī no kara flotes daļām Rīgā, Liepājā un Ventspilī demobilizēšoties apmēram 197 virsnieki, no kuriem 108 esot nolēmuši palikt uz dzīvi Latvijā.³⁰⁹ Pavisam no 1953. gada līdz 1959. gada martam Rīgā jau bija ieradušies 5587 demobilizētie virsnieki, kā arī viņu daudzie ģimenes locekļi.³¹⁰

Pēc tam, kad 1960. gada 15. janvārī PSRS Augstākās padomes Prezidijs pieņēma likumu „Par jaunu, ievērojamu PSRS Bruņoto spēku samazināšanu”, demobilizēto kolonistu plūsma uz Latviju kļuva vēl lielāka un faktiski neapturāma. To apstiprina Latvijas PSR kara komisāra gvardes ģenerālmajora I.Čašas 1961. gada 31. martā LKP CK sekretāram M.Gribkovam, LPSR MP priekšsēdētāja vietniekam V.Krūmiņam un Baltijas kara apgabala kadru daļas priekšniekam pulkvedim V.Žigadlo atskaite par PSRS Augstākās padomes Prezidija 1960. gada 15. janvāra likuma izpildes gaitu. Šajā ļoti plašajā dokumentā tika sniegtas šādas ziņas par atvaļināto militāristu saplūšanu Latvijā:

„(..) b) Atvaļināto virsnieku ierašanās, uzņemšana uzskaitē un izvietošana republikas teritorijā: pēc 1960. g.15. janvāra uzskaitē stājušies 2874 cilvēki, no tiem:

- 1960. gada 1. ceturksnī–113 cilvēki;
- 1960. gada 2. ceturksnī–214 cilvēki;
- 1960. gada 3. ceturksnī–1196 cilvēki;
- 1960. gada 4. ceturksnī–722 cilvēki;
- 1961. gada 1. ceturksnī–629 cilvēki.

309 LVA, 270.f., 1.s.apr., 1220.l., 16.lp.

310 LVA, 270.f., 1.s.apr., 1267.l., 8.lp.

* BKA – Baltijas kara apgabals
SBF – Sarkankarogotā Baltijas flote

Dati par atvaļināto karavīru ierašanos republikas pilsētās

Pilsētas un rajonu nosaukums	Pavisam ieradušies	No BKA un SBF*	No tiem	
			t.sk. no vietējiem garnizoniem	t.sk. no citiem kara apgabaliem
Ventspils	20	20	15	4
Daugavpils	116	89	55	27
Jelgava	66	57	14	9
Liepāja	170	161	143	9
Rēzekne	18	11	1	7
Jūrmala	45	36	34	9
Kopā republikas pakļautības pilsētas	439	374	262	65
Citos republikas rajonos	68	39	14	29
Rīga	2367	1792	1470	575
Kopā:	2874	2205	1746	669

Tādējādi atvaļināto karavīru pamatmasa par savu pastāvīgo dzīvesvietu ir izvēlējusies Rīgu – 2367 cilvēki, tas ir apmēram 83%. Bez tam, no 507 cilvēkiem, kas ieradās citos rajonos, 439 par pastāvīgo dzīvesvietu izvēlējās republikas pakļautības pilsētas un tikai 68 – lauku rajonus, bet parasti viņi dzīvo rajonu centros.

Jāatzīmē, ka Rīgā ieradušies 394 rezerves virsnieki no citām pilsētām, kuriem bijušajā dienesta vietā bijusi apdzīvojamā platība – to viņi nodevuši, mainot dzīvesvietu (..). Rīgā ierodas atvaļinātie virsnieki, kas nodod savu apdzīvojamo platību bijušajā dienesta vietā, ne tikai no nomaļām vietām, bet arī no lielām Padomju Savienības pilsētām, piemēram:

- apakšpulkvedis O.Gruckis ar sievu un bērniem ieradies no Klaipēdas;
- apakšpulkvedis S.Prohorovs Rīgā ieradās viens, bez ģimenes no Jeiskas Rostovas apgabalā, kur viņam bija labiekārtots trīsistabu dzīvoklis. (..);
- vecākais leitnants A.Medvedkins ar sievu un diviem bērniem ieradies no Taškentas;
- kapteinis V.Belaševs ar sievu un diviem bērniem ieradies no Čerņahovskas Kaļiņingradas apgabalā. Viņam bija tiesības pierakstīties uz atvieglotiem noteikumiem Tbilisi, kur dzīvo viņa vecāki;
- vecākais leitnants N.Maļutins ar sievu un diviem bērniem ieradies no Krivojrogas Dņepropetrovskas apgabalā. Sievas radnieki dzīvo Latvijas PSR, Krāslavā;

- pulkvedis L.Harčenko ieradies no Taškentas, kur viņam bija labiekārtots dzīvoklis. Ģimene pašlaik dzīvo Čerkasu apgabalā.

Atvaļinātajiem karavīriem, kuri ieradušies Rīgā un kuriem pilsētā nav radnieku vai savas apdzīvojamās platības, ir ļoti grūti atrast apdzīvojamo platību, kas atbilstu pastāvošajām sanitārajām normām. Tomēr viņi atsakās no pilsētas komisijas priekšlikumiem izbraukt uz republikas rajoniem, kur ir dzīvokļi un iespējams iekārtoties darbā, un visiem līdzekļiem cenšas pierakstīties un saņemt apdzīvojamo platību Rīgā. Gadās, ka notiek arī blēdības, piemēram:

- 3. ranga kapteinis G.Hairuļins ieradās no Ventpils un pierakstījās privātā mājā Alises ielā 5, dz.26. Iesniedza karaspēka daļā Nr. 27120 izdotu izziņu par apdzīvojamo platības nodošanu rajona DzED (dzīvokļu ekspluatācijas daļā – J.R.). Pēc tam tika konstatēts, ka Ventpilī viņam pieder personīgā māja, kurā dzīvo viņa 20 gadus vecais dēls. (..)
- leitnants L.Želtoks kopā ar sievu ieradās no Šauļiem, ir pierakstīts un uzņemts rindā uz apdzīvojamo platību. 1961. gada sākumā Maskavas rajona kara komisariāts viņam ierādīja mazgabariņa dzīvokli, no kura leitnants Želtoks atteicās. 1961. gada 22. martā uz pieņemšanu pie pilsētas izpildu komitejas priekšsēdētāja vietnieka ieradās virsnieka Želtoka māte un iesniedza iesniegumu, kurā lūdza iespaidot dēlu, jo dēls no mātes slēpjas. Māte ir II grupas invalīde, viņai ir sava māja Mogiļevā. Dēls mātei materiālajā ziņā nepalīdz un braukt uz mājām nevēlās. Māte lūdza dēlu palīdzēt pabeigt mājas celtniecību. (..)
- majors I.Staņeckis ieradies no Baranovičiem Baltkrievijas PSR. Latvijas PSR Kara komisariātā un pilsētas izpildu komitejā ienākušas dienesta biedru vēstules, ka pilsonim I.Staņeckim Frunzē ir personīgā māja un dzīvoklis Staņislavas pilsētā. (..)“³¹¹

Militāro okupantu plūsma uz Latviju turpinājās arī nākamajos gados. Visi Latvijas iestāžu un sabiedrisko organizāciju lūgumi PSRS politiskajām un militārajām struktūrām ierobežot demobilizēto militāristu plūsmu uz Latviju tika noraidīti. Tā, piemēram, LPSR kara komisāra pienākumu izpildītājs pulkvedis V.Jakovļevs kādā LPSR Ministru padomei nosūtītajā ziņojumā rakstīja:

„Lai ierobežotu rezervē atvaļināto militārpersonu ierašanos uz dzīvi Rīgā un Latvijas PSR, būtu lietderīgi nosūtīt lūgumu PSRS Ministru padomei, lai tā pieņemtu attiecīgu lēmumu.“³¹²

Kādā citā dokumentā LPSR kara komisārs ģenerālmajors J.Dūda norādīja, ka šādu

311 LVA, PA-101.f., 24.apr., 96.l., 53.–66.lp.; Jānis Riekstiņš. Dienests. Demobilizācija. Palikšana. (dokumentu publikācija) – Latvijas Vēstnesis, 1995, 27.okt.

312 LVA, 270.f., 7.apr., 1631.l., 453.lp.

jautājumu izlemšana esot PSKP CK Politbiroja un PSRS Aizsardzības ministrijas kompetence. Sprotams, ka šis augstās PSRS impērijas struktūras rūpējās nevis par to, lai atvaļināto militāristu skaitu „nomalēs” samazinātu, bet, tieši otrādi, par to lai viņu skaits tur kļūtu arvien lielāks.

Visos pēckara gados, galvenokārt Rīgā, bija apmetušies vairāk nekā 55000 atvaļināto virsnieku, vai kopā ar ģimenes locekļiem apmēram 180000 cilvēku, kuriem nekādu sociālo un ekonomisko sakaru ar Latviju nebija.³¹³

20. gadsimta 80. gadu beigās – 90. gadu sākumā, laikā kad latviešu tauta uzsāka cīņu par savas valsts suverenitātes atjaunošanu, tieši šī kolonizatoru grupa bija visnīkākā Latvijas neatkarības pretinieki. Apvienojušies dažādās kara veterānu padomēs un organizējās, t.sk. Interfrontē (Darbaļaužu internacionālā fronte), viņi rīkoja trokšņainus mitiņus un ielu gājienus, pieņēma pret Latvijas neatkarību vērstās rezolūcijas, rakstīja sūdzības PSRS valdībai un PSKP vadītājiem, pieprasīja savaldīt „nacionālistus”, bet viņu nepelnīto privilēģiju atņemšanas gadījumā draudēja lietot pat bruņotu spēku. Tā, piemēram, 1988. gada 4. novembra atklātajā vēstulē „Latvijas komunistiskās partijas Centrālās komitejas locekļiem un kandidātiem, LPSR Augstākās padomes deputātiem, Padomju Latvijas pilsoņiem”, kuru bija pieņēmusi Baltijas kara apgabala rezerves karavīru un Bruņoto spēku veterānu padomes sapulce, bija norādīts:

„(..) Latvijas komunistiskās partijas Centrālā komiteja, Latvijas PSR Augstākās padome, visi Padomju Latvijas pilsoņi var stingri paļauties uz Bruņoto spēku veterāniem un Baltijas kara apgabala rezerves virsniekiem visās sabiedrības demokratizācijas un atjaunošanas lietās, visu republikas tautu saliedēšanā uz lielā ļeņina ideju pamata.“³¹⁴

Līdzīga satura rezolūcijas pieņēma arī daudzas citas atvaļināto militāristu organizācijas. Visas viņas savā pretlatviskā darbībā balstījās kā uz Baltijas kara apgabala pavēlniecību, tā arī uz neskaitāmajām Latvijā izvietotajām PSRS Bruņoto spēku karaspēka daļām. Profesors T.Jundzis par tām raksta:

„PSRS karaspēka vienības un to komandieri, virsnieki un karaskolu kursanti nebija neitrāli. Viņi sistemātiski iejaucās Latvijas politiskajā dzīvē un iesaistījās pret Latvijas neatkarību vērstos pasākumos. Viens no tādiem notika 1990. gada 14. un 15. maijā Rīgā, pie Latvijas Republikas Augstākās padomes ēkas. Tajā lielā skaitā piedalījās PSRS Bruņoto spēku virsnieki, karaskolu audzēkņi, no padomju armijas demobilizētās personas. Akcijas laikā agresīvi noskaņotais pūlis, protestējot pret Latvijas neatkarības pasludināšanu, centās ielauzties Augstākās padomes ēkā laikā, kad tur notika kārtējā plenārsēde.

1990. gada rudenī un ziemā militārpersonu aktivitātes Latvijā pastiprinājās, kļuva

313 LVA, 270.f., 9.apr., 262.l., 81.lp.

314 LVA, 290.f., 8.apr., 137.l., 52., 53., 54.lp.

nekaunīgākas un ciniskākas. Jau tā sakāpinātājā politiskajā atmosfērā arvien biežāk galvaspilsētas centrālajās ielās pārvietojās bruņu transportieru kolonnas un armijas tehnika, nereti nācās vērot zemu lidojošus kara helikopterus un dzirdēt to radīto dārdoņu.

Bruņotie spēki neaprobežojās tikai ar spēka demonstrēšanu, bet dažkārt to izmantoja tieši, lai iejauktos valsts varas, pārvaldes vai tiesu institūciju darbībā. Tā, piemēram, Jūras kara flotes kājnieki ar ieročiem rokās 1990. gada rudenī neļāva izpildīt tiesas spriedumu par komunistiskās partijas Jūrmalas nodaļas pārvietošanu uz citām telpām. Savukārt Liepājā kara jūrnieki vairākus mēnešus apsargāja Ļeņina pieminekli pilsētas centrā, izmantojot pat bruņutransportierus, lai nepieļautu izpildīt pilsētas pašvaldības lēmumu par tā nojaukšanu.³¹⁵

Jānorāda, ka militāro kolonistu skaits Latvijā jūtami palielinājās arī pēc tam, kad 1994. gada 30. aprīlī tika noslēgti līgumi attiecībā uz PSRS Bruņoto spēku izvešanu no Latvijas teritorijas. Jurists Edmunds Stankevičs par Latvijas iedzīvotāju reakciju uz šo līgumu noslēgšanu raksta:

„(..) Latvijas iedzīvotāju vairākumā līgums izsauca negatīvas emocijas. (..) Galvenais nacionāli noskaņotu partiju un pilsoņu neapmierinātības iemesls bija tieši vienošanās atstāt un neizraidīt no Latvijas Krievijas armijas militārpersonas, kas atvaļinājušās pirms 1992. gada 28. janvāra – dienas, kad Krievija bija pārņēmusi PSRS tiesiskās mantiniecs saistības. Tas pats nosacījums attiecās arī uz šo atvaļināto militāristu ģimenes locekļiem. Šie cilvēki ieguva tiesības pastāvīgi dzīvot Latvijā arī pēc armijas izvešanas.”³¹⁶

E.Stankevičs tālāk raksta:

„(..) Interesantu viedokli par šo līgumu un tā protokolu izteicis profesors, *dr.Jur. J.Bojārs*: „Senās Romas impērijas valstu kolonizācija tika īstenota, demobilizējot tur leģionārus un piešķirot viņiem zemi. Piekritu, ka ar vārdu „okupants” nevajadzētu mētāties. Tomēr nevaru piekrist prezidenta [V.] Zatlera vārdiem „Latvijas Avīzē”, ka „Latvijā okupācija ir beigusies līdz ar padomju karaspēka pēdējā pārstāvja aiziešanu”. Pirmkārt, Latviju atstāja nevis „padomju”, jo PSRS tolaik vairs nepastāvēja, bet gan Krievijas karaspēks, taču ne viss, jo daļā no tā tika demobilizēta Latvijā. Atbilstoši tā laika LR premjera [V.] Birkava parakstītajai 1994. gada 30. aprīļa „Vienošanās starp Latviju un Krieviju par Latvijā rezidējošā demobilizētā Krievijas Federācijas militārā personāla un tā ģimenes locekļu sociālo aizsardzību” un protokolam par Krievijas Federācijas militāro pensionāru un to ģimenes locekļu sociālās aizsardzības jautājumiem Latvijā tikai oficiāli vien palika 22320 pensionāru (t.i. tikai par dažiem tūkstošiem mazāk par to, kad PSRS Latvijā ievada savu 30 tūkstošu karaspēku atbilstoši 1939. gada

5. oktobrī Ulmaņa ar PSRS parakstītā „Savstarpējās palīdzības pakta” III pantam). (..) Ja pieņemam, ka šiem 22320 bez sievas nebija vairāk par vienu bērnu un pie viņiem nebija atbraukuši ne vectētiņi, ne vecmāmiņas, un, ja šajās ģimenēs vairāk neviens bērns arī nepiedzima, tad šodien tie ir jau vismaz 66960 pieaugušu cilvēku un atkarībā no naturalizācijas attiecīgs skaits balsu vēlēšanās, neskaitot pārējos imigrantus.”³¹⁷

4.4. Pasu režīms Latvijas kolonizācijas apstākļos

Tā pasu sistēma, kura pastāvēja Krievijas impērijā, tika likvidēta 1917. gadā pēc cara patvaldības gāšanas. Jaunās padomju impērijas pilsoņu personību sākumā apliecināja dažādu iestāžu izdotie dokumenti. PSRS valdība plaša apmēra pasportizāciju uzsāka trīsdesmitajos gados. 1932. gada 27. decembrī PSRS Centrālā izpildu komiteja un PSRS Tautas komisāru padome pieņēma lēmumu „Par vienotas pasu sistēmas noteikšanu PSR Savienībā un par obligātu pasu pierakstīšanu”. 1933. gada 14. janvārī PSRS TKP apstiprināja instrukciju par pasu izsniegšanu. Pasei vajadzēja nomainīt visas citas, līdz šim izdotās personas apliecības. Saskaņā ar pieņemtajiem lēmumiem pases tolaik tika izsniegtas tikai pilsētu iedzīvotājiem. Plaši uzsāktā pasu režīma mērķis bija „attīrīt Maskavu, Ļeņingradu un citas lielās PSRS pilsētas no ienācēju elementiem, kuri nebija saistīti ar ražošanu vai administratīvo darbu, kā arī attīrīt pilsētas no noziedzīgajiem kulaku un antisociālistiskajiem elementiem, kuri slēpjas pilsētās.”³¹⁸ Jaunajai pasu sistēmai vajadzēja arī aizkavēt zemnieku saplūšanu pilsētās, kuri pēc piespiedu, vardarbīgās kolektīvizācijas lielā skaitā bija palikuši kā bez darba, tā arī bez iztikas līdzekļiem. Pasu sistēma bija cieši saistīta ar pierakstīšanu, t.i. ar piestiprināšanu noteiktai dzīvesvietai. Pilsētas, kurās nebija atļauta brīva pierakstīšanās, tika nosauktas par „slēgtajām” vai pilsētām ar „speciālu režīmu”. Tās būtiski atšķīrās no t.s. „atklātajām” dzīvesvietām, kur pasu režīma kontrole bija daudz elastīgāka. 1930. gadu sākumā ieviestā pasu sistēma (līdz pat 1977. gadam) netika attiecināta uz visdaudzskaitlīgāko PSRS iedzīvotāju slāni – „kolhozu zemniecības šķiru”. Ar PSRS CIK un PSRS TKP izdotajiem lēmumiem tika noteikti arī pasu ierobežojumi. Sākumā tie tika attiecināti uz personām, kuras nebija saistītas ar ražošanu un nenodarbojās ar sabiedriski derīgu darbu, bēguļošajiem kulakiem, krimināliem un citiem „naidīgiem elementiem”, bet vēlāk arī uz ieslodzījuma un nometinājuma vietās sodu izcietušajiem.³¹⁹ Izniedzot vai apmainot pasi, tajā tika veikti ieraksti par pases ierobežojumiem un tādām personām tika liegtas iespējas atgriezties agrākajās dzīvesvietās, kā arī iekārtoties uz dzīvi lielajos rūpniecības centros, jo tur ar pases ierobežojumiem darbā nepieņēma. 1940. gada

315 T.Jundzis. Konfrontācija ar Latvijas neatkarības pretiniekiem. // Latvijas valsts atjaunošana. 1986-1993, 278., 279.lpp.

316 E.Stankevičs. Okupācija – tiesiskais un starptautiskais skatījums. // Latvija padomju militāristu varā. 1939-1999, 274.lpp.

317 E.Stankevičs. Okupācija – tiesiskais un starptautiskais skatījums. // Latvija padomju militāristu varā, 275.lpp.

318 Источник. 1997.№5, с.104.

319 Skat: Н.Муан. Внутрисоюзные границы гражданственности: территориальное выражение дискриминации в Советском Союзе через паспортную систему. // Режимные люди в СССР. – Москва, 2009, с.257-274.

10. septembrī PSRS TKP apstiprinātā Pasu nolikuma 38. panta „d” apakšpunkts aizliedza Maskavā un savienoto republiku galvaspilsētās dzīvot personām, kuras vairāk nekā trīs mēnešu nebija nodarbojušās ar sabiedriski derīgu darbu.

PSRS TKP 1940. gada 10. septembra lēmumā bija noteikti tie ierobežojumi, kuri aizkavēja iedzīvotāju brīvu pieplūdumu pilsētās. Tie bija šādi:

- pases uzrādīšana, ja tā bija izdota likumīgā veidā;
- pierakstīšanās, ja atbraucējam pilsētā bija noteiktā dzīvokļa sanitārā norma;
- ja bija izrakstīšanās no iepriekšējās dzīvesvietas.³²⁰

Par „Nolikuma par pasēm”, kurš bija atkārtoti apstiprināts ar PSRS Ministru padomes 1953. gada 21. oktobra lēmumu, pārkāpšanu bija noteikta šāda atbildība:

„(..) 33. Pases viltošana, dzīvošana ar svešu pasi, tāpat kā viltotas vai svešas pases izmantošana rada kriminālatbildību pēc KPFSR Kriminālkodeksa 72. panta un attiecīgiem citu savienoto republiku kriminālkodeksu pantiem (brīvības atņemšana uz laiku līdz trijiem gadiem vai labošanas darbi uz laiku līdz vienam gadam, vai sods līdz 100 rubļiem).

34. Iestāžu, uzņēmumu un organizāciju amatpersonas par pilsoņu pieņemšanu darbā bez pasēm un ar nepierakstītām pasēm tiek sodītas administratīvā kārtībā ar sodu līdz 100 rubļiem.

35. Namu pārvaldnieki, komandanti, māju īpašnieki un citas par pierakstīšanu atbildīgas personas par atļaušanu dzīvot bez pierakstīšanās, bez pasēm vai ar pagarinātām pasēm, kā arī dzīvokļu īrnieki par šo pārkāpumu pieļaušanu administratīvā kārtībā tiek pakļauti sodam līdz 100 rubļiem, bet Maskavas pilsētā – līdz 200 rubļiem. (..)

Piezīme: iestāžu, organizāciju un uzņēmumu amatpersonas nenes šā Nolikuma 34. un 36. pantā (šajā, 36. pantā bija paredzēta atbildība par atkārtotu pieņemšanu darbā bez pasēm vai pagarinātām pasēm – J.R.) paredzēto atbildību par pieņemšanu darbā bez pasēm (ar citiem dokumentiem) tajos gadījumos, ja darbā pieņemajiem nav jābūt pasēm.”³²¹

Saskaņā ar šā Nolikuma 1. punktu bez pasēm dzīvoja militārpersonas, lauku iedzīvotāji, izņemot dzīvojošos Latvijas, Lietuvas un Igaunijas PSR, Maskavas apgabalā, Ļeņingradas apgabala desmit rajonos, visas aizliegtās robežapsardzības zonas robežās un robežapsardzības joslā, kuri bija iesaistīti pagaidu sējas, ražas novākšanas un citos darbos, kokmateriālu sagatavošanā, kūdras izstrādē šā apgabala, novada,

republikas, kurai nebija apgabala dalījuma, robežās ar ciema padomju izziņām, kuras bija izdotas pastāvīgajās dzīvesvietās.

Pases izsniedza milicijas orgāni pilsoņu dzīvesvietās. Tolaik tika izsniegtas beztermiņa, desmit vai piecu gadu pases. Tām personām, kuras no laukiem bija izbraukušas uz sezonas darbiem, pagaidu darbiem rūpniecībā pēc līgumiem vai tika iesaistītas citos pagaidu darbos ārpus šā apgabala, novada, republikas, kurai nebija apgabalu dalījuma, tika izsniegtas īslaicīgās pases uz līguma darbības laiku, kuras varēja tikt apmainītas pret īslaicīgām pasēm tikai tajā gadījumā, ja tās līgumu noslēdza no jauna. Bija noteikta pastāvīgā un pagaidu pierakstīšana. Pastāvīgā pierakstīšana bija atļauta tām personām, kurām bija beztermiņa, desmitgadu vai piecu gadu pases. Par pierakstīšanu un izrakstīšanu atbildēja: namu pārvaldnieki, namu un kopmītņu komandanti, viesnīcu, sanatoriju, atpūtas namu, slimnīcu administrācija, personas, kuras tam speciāli bija pilnvarojušas ciemu (ciematu) padomes, māju īpašnieki, kā arī citas personas, kuru pārziņā atradās dzīvojamās mājas un telpas. Kontrole par to, kā „Nolikumu par pasēm” izpilda amatpersonas un pilsoņi, bija uzdots milicijas orgāniem.³²²

Neraugoties uz stingrajiem noteikumiem, pasu režīma pārkāpēju bija ļoti daudz. Tikai 1948.–1952. gadā PSRS pilsētās tika atklāti 5 miljoni 591 tūkstoši pasu režīma pārkāpēju, no kuriem 127 tūkstoši tika saukti pie kriminālatbildības, bet 4 miljoni 365 tūkstoši sodīti administratīvā kārtībā, piedzenot no viņiem 217786 tūkstošus rubļu lielu soda naudu.³²³

Lai režīma pilsētas un citas „aizliegtās zonas” attīrītu no pasu režīma pārkāpējiem un citiem „sociāli svešiem elementiem”, bieži tika veiktas iedzīvotāju dokumentu pārbaudes, jeb t.s., iedzīvotāju dokumentācija. Rīgā tā tika sarīkota 1944.–1945. gadā.

Pēc LPSR Milicijas pārvaldes ieteikuma LPSR TKP un LK(b)P CK 1944. gada kopīgajā sēdē pieņēma lēmumu par Rīgas pilsētas iedzīvotāju dokumentāciju, kura bija jāpabeidz līdz 1945. gada martam. Pasu izsniegšanas darbs tika uzsākts 1944. gada 10. decembrī – vienlaicīgi Rīgas pilsētas 12 milicijas nodaļās un pabeigts 1945. gada 20. martā. Pavisam Rīgas pilsētā saskaņā ar plānu vajadzēja dokumentēt 161856 cilvēkus. Laika posmā no 1944. gada 10. decembra līdz 1945. gada 20. martam tika izsniegtas:

- pasu grāmatiņas – 141772,
- pagaidu apliecības – 4854,
- speciālās apliecības – 8251.

320 Лаврентий Берия. 1953. Стенограмма июльского пленума ЦК КПСС и другие документы. – Москва. 1999, с.43, 44.

321 LVA, 270.f., 1.s.apr., 1254.l., 218., 219., 220.lp.

322 LVA, 270.f., 1.s.apr., 1254.l., 211., 212., 213., 214.lp.

323 Лаврентий Берия. 1953. Стенограмма июльского пленума ЦК КПСС и другие документы, с.44.

Tādējādi pavisam bija dokumentēti 154877 cilvēki, t.i. – par 6979 cilvēkiem mazāk, nekā bija paredzēts plānā. Tas bija saistīts ar daļas iedzīvotāju iesaukšanu Sarkanajā armijā un mobilizēšanu kurināmā sagādes darbos ārpus Rīgas. Vienlaicīgi ar pasu dokumentu izsniegšanu notika arī pierakstīšana. Pie kam, no paša dokumentācijas sākuma līdz tās pabeigšanai starp izsniegto pasu skaitu un to pierakstīšanu izveidojās zināma plaisa un tieši: no Rīgas pilsētas iedzīvotājiem izsniegtā kopējā pasu dokumentu skaita – 154877 līdz 1945. gada 1. aprīlim tika pierakstīti 141517 dokumenti, t.i. – par 13360 dokumentiem mazāk nekā bija izdots. Tāds stāvoklis izveidojās tādēļ, ka pasu dokumenti tika pierakstīti nevis tajā momentā, kad tos izsniedza iedzīvotājiem, bet vēlāk.

Viens no šīs dokumentācijas kampaņas mērķiem bija „krimināli – noziedzīgo un naidīgo elementu” atklāšana. Tika atklātas šādas personas ar „kompromitējošiem datiem”:

- a. policisti, leģionāri, aizsargi un citi „vācu fašistiskās pavēlniecības līdzdalībnieki” – 133 cilvēki;
- b. vācu tautības personas – 1968 cilvēki;
- c. to ģimeņu, kuras brīvprātīgi aizgājušas kopā ar vāciešiem, locekļi – 820 cilvēki;
- d. Strādnieku – zemnieku Sarkanās armijas dezertieri – 7 cilvēki;
- e. Tās personas, uz kurām tika attiecināti „Nolikuma par pasēm” 38. un 39. panta ierobežojumi – 3 cilvēki;
- f. Personas bez pavalstniecības – 279 cilvēki.

Bez tam, iedzīvotāju sākotnējās uzskaites laikā, kura notika 1944. gada oktobrī un novembrī, tika atrasti aizsargi, leģionāri, policisti u.c. – kopā 5562 cilvēki.

No pasportizācijas laikā atrastajiem „noziedzīgajiem elementiem” arestēti tika deviņi cilvēki, par 81 cilvēku tika noformētas lietas un nodotas Valsts drošības tautas komisariātam un Iekšlietu tautas komisariātam. No Rīgas tika izsūtīti 406 cilvēki, bet par 1562 cilvēkiem tika noformētas izsūtīšanas lietas.^{324*}

Lai pārbaudītu pasu režīma uzturēšanu Rīgā, 1944. gada marta otrajā pusē LPSR IeTK Milicijas pārvaldes Pasu daļa kopā ar pilsētas garnizona karaspēka daļām noorganizēja un izdarīja astoņas masveida pārbaudes, kuras aptvēra visus tos namu īpašumus, kuri atradās Rīgas pilsētas 1., 2., 3., 4., 5., 6., 9. un 12. milicijas nodaļas teritorijā. Veikto pasākumu rezultātā tika pārbaudītas viesnīcas, iebraucamās sētas, iestādes un namu

324 * Pēc PSRS valsts drošības tautas komisāra V.Merkulova mutiska norādījuma 1945. gada 5.–6.februārī no Rīgas un Jūrmalas kā „sociāli bīstamus elementus” izsūtīja 286 vāciešu ģimenes (511 cilvēku) un 85 bezpavalstnieku ģimenes (145 cilvēkus) – „Aizvestie. 1949. gada 25.marts” – Rīga, 2007, 741., 742.lpp.

īpašumi, kopā 6860 ēkas. Pārbaude aptvēra 62615 cilvēkus un tajā atrada:

- a. dzīvojošus bez pasēm 839 cilvēkus;
- b. dzīvojošus bez pierakstīšanās 2852 cilvēkus;
- c. dzīvojošus ar labotām pasēm 2 cilvēkus;
- d. dezertierus 12 cilvēkus;
- e. kara uzskaites noteikumu pārkāpējus 47 cilvēkus.

Kopā: 3752 cilvēku.

No atrastajiem pasu režīma pārkāpējiem trīs cilvēki tika arestēti, 1147 – saukti pie administratīvās atbildības, 21 – nosūtīts kara komandanta rīcībā, četri izraidīti no Rīgas.

Pēc pasportizācijas kampaņas pabeigšanas LPSR Iekšlietu tautas komisāra vietnieks pulkvedis A.Košeļevs norādīja, ka LPSR IeTK Milicijas pārvaldes turpmākie pasākumi būšot vērsti uz:

- Pasu režīma pastiprināšanu Rīgas pilsētā.
- To personu neielaišanu Rīgas pilsētā, uz kuriem attiecas pasu ierobežojumi.³²⁵

Saskaņā ar „Nolikumu par pasēm” no jauna ieradušos pilsoņu pierakstīšana 1. kategorijas režīma pilsētās, par kādu tika pasludināta arī Rīga, bija atļauta tikai tajā gadījumā, ja iedzīvotāji ieradās organizētā kārtībā pēc organizāciju, augstāko un vidējo mācību iestāžu izsaukuma, ja viņi bija savervēti pēc PSRS Darba rezervju ministrijas norīkojumiem jeb ar savienoto republiku ministru padomju atļaujām.³²⁶ Tomēr šie noteikumi netika ievēroti. Tamdēļ jau 1944. gada 21. decembrī Rīgas pilsētas izpildu komiteja izdeva rīkojumu to uzņēmumu un iestāžu, kuri atradās Rīgas pilsētas izpildu komitejas sistēmā, pārvalžu un nodaļu vadītājiem, kā arī visām personām, kuras bija atbildīgas par darbaspēka pieņemšanu un atbrīvošanu, ar 1945. gada 1. janvāri pārtraukt to strādnieku un kalpotāju pieņemšanu darbā, kuriem nav pases.³²⁷ Arī šis rīkojums netika izpildīts.

Daudzkārt uzņēmumu vadība nepieciešamo darbaspēku savervēja stacijās, tirgos un citās vietās un pieprasīja viņu pierakstīšanu. Neraugoties uz vairākkārtējiem brīdinājumiem, daudzu uzņēmumu un organizāciju vadītāji turpināja pieņemt darbā personas, kurām nebija ne pasu, ne vispār jebkādu personas dokumentu. Šā iemesla dēļ Rīgas pilsētas izpildu komitejas priekšsēdētājs A.Deglavs 1945. gada 31. oktobrī

325 LVA, 270.f., 1.s.apr., 124.l., 142.–150.lp.

326 LVA, 270.f., 1.s.apr., 349.l., 24.lp.

327 LVA, 1400.f., 1.a.apr., 10.l., 132.lp.

no jauna uzdeva uzņēmumu un iestāžu vadītājiem nekavējoties veikt pasākumus, lai, pieņemot cilvēkus darbā, tiktu izpildītas visas „Nolikuma par pasēm” prasības un līdz 1945. gada 10. novembrim pārbaudīt pasu dokumentu esamību un pierakstīšanu Rīgas pilsētā.³²⁸ Arī tas stāvokli neizmainīja.

Sakarā ar to, ka iebraucēju – kolonistu skaits Rīgā un tai tuvējos rajonos nemīdīgi palielinājās, LK(b)P CK un LPSR TKP 1946. gada 3. janvārī bija spiesta pieņemt lēmumu, kurš aizliedza pieņemt darbā tās personas, kuras nebija pierakstītas Rīgā vai tai tuvējos rajonos.³²⁹ Par kolonistu saplūšanas veidiem Latvijā LPSR iekšlietu ministra vietnieks 3. ranga milicijas komisārs A.Košeļevs 1946. gada 26. septembra slepenajā ziņojumā J.Kalnberziņam rakstīja:

„Sakarā ar rūpniecības uzņēmumu celtniecību un esošo uzņēmumu paplašināšanu Rīgā organizētas vervēšanas kārtībā tiek ievests liels darbaspēka daudzums no citām Padomju Savienības vietām.

Reizē ar to rūpniecības uzņēmumu un celtniecības organizāciju vadītāji, neraugoties uz pastāvošajiem likumiem un Latvijas K(b)P CK lēmumu par darbaspēka organizēto vervēšanu, plaši praktizē strādnieku pieņemšanu no to personu vidus, kuras Rīgā ierodas pašplūsmas veidā, kā arī ievēd Rīgā ar līgumiem savervētos, bez nepieciešamo dokumentu noformēšanas. Tā, piemēram, Baltijas kara apgabala Jūras kara celtniecības pārvaldes celtniecības organizācijas (Rīgas ostas celtniecība, Jūras kara celtniecība Nr. 5, Militārais montāžas kantoris Nr. 6, Militārās elektromontāžas kantoris Nr. 2, Militārā celtniecības pārvalde Nr. 21 u.c.) strādniekus saņem no sava kontraģenta – Rostovas apgabala kantora „Sojuzorgnabor”, kuru vidū Rīgas pilsētas Milicijas pārvaldes pasu daļa ir atklājuši personas, uz kurām attiecas pasu ierobežojumi un kurām vispār nav tiesības dzīvot Rīgā, kā arī personas, kuras tiek turētas aizdomās par dezertēšanu no citiem uzņēmumiem, t.i. kurām pasēs ir zīmogi, kas liecina par darbu dažādos uzņēmumos un kuras nav izrakstītas no iepriekšējām dzīvesvietām. Bez tam liels daudzums līgumu, kuri ir noslēgti ar katru savervēto atsevišķi, kā to prasa likums, ne kolhozu valdēs, ne vietējo izpildu komiteju padomēs nav apliecināti.

Daži vadītāji, nerēķinoties ar pasu režīmu un neraugoties uz izsmeļošiem rakstiskiem izskaidrojumiem par darbaspēka vervēšanu un pieņemšanu, kurus Milicijas pārvalde ir nosūtījusi visām Latvijas PSR ministrijām, pieņem darbā personas, kuras Rīgā ir ieradušās nelikumīgi un nav pierakstītas milicijas orgānos.

222. stacionārās tanku remontbāzes priekšnieks apakšpulkvedis Smoļars 1946. gada augustā kā brīva līguma strādniekus pieņēma darbā vairāk nekā 50 cilvēkus no to pilsoņu vidus, kuri Rīgā bija ieradušies nelikumīgi. Darbā pieņemtos apakšpulkvedis

328 LVA, 1400.f., 1.a.apr., 10.l., 132.lp.

329 LVA, 270.f., 3.apr., 8035.l., 117.lp.

Smoļars izvietoja kopmītnēs Hamburgas iela Nr. 11 un Ščecinas ielā Nr. 3, kur viņi dzīvo bez pierakstīšanās. Minēto kopmītnu telpās nav elementāro iekārtu, nav pat gultu un nāru. Strādnieki kopā ar maziem bērniem guļ uz netīras grīdas.

Rīgas Artilērijas arsenāla kadru daļas priekšnieks kapteinis Garcevs no tiem pilsoņiem, kuri pašplūsmes veidā bija ieradušies Rīgā no dažādam Padomju Savienības vietām, pieņēma darbā 30 cilvēkus, kurus bez pierakstīšanas izvietoja Artilērijas arsenāla kopmītnēs.

Zinātniski pētnieciskā institūta, lauka pasta Nr. 53122, vadība pieņēma darbā 14 cilvēkus, kuri nav pierakstīti milicijas orgānos. Rūpnīcas „Spars” kadru daļa pieņēma darbā 10 cilvēkus bez pierakstīšanās. Sērskābes fabrikas „Komēta” kadru daļas priekšnieks, bez vadības atļaujas vervēt darbaspēku ārpus LPSR robežām, atveda no Polockas apgabala 15 cilvēkus. Tiltu celtniecības tresta Nr. 5 kadru daļa bez pierakstīšanas milicijas orgānos pieņēma darba 6 cilvēkus, no kuriem Lavrovam, Vasenko un citiem nav izziņu par atbrīvošanu no agrākajām darbavietām. „Organizētās transporta strādnieku vervēšanas savienības” kantorim, kurš atrodas Rīgā, Merķeļa ielā (kantora priekšnieks Petrenko) saskaņā ar PSRS Ministru padomes 1946. gada 6. jūnija lēmumu Nr. 1980-650s, ir jāveic organizēta darbaspēka vervēšana dzelzceļa transportam Baltijā, Ļeņingradas un Veļikije Luku apgabālā. Taču lielā vairākumā vervēšana tiek veikta tieši Rīgā, no to personu vidus, kuras šeit ir ieradušās gadījuma dēļ un piedāvājušas kantorim savus pakalpojumus.

Daži rūpniecības uzņēmumu vadītāji, cenšoties apiet pasu likumu, safabricē un izsniedz pilsoņiem, kuri Rīgā ir ieradušies pašplūsmes veidā, dokumentus, kuri apliecina, ka šos pilsoņus uzņēmumi it kā esot izsaukuši no citām Padomju Savienības pilsētām kā nepieciešamos speciālistus. Tā, piemēram, remontu mehāniskās rūpnīcas „Latvenergo” komandants Fadejevs ar rūpnīcas direktora Deiča ziņu 1946. gada 4. septembrī izsniedza pilsonim Tarasovam vairākus dokumentus, no kuriem ir redzams, ka Tarasovs ir ieradies pēc rūpnīcas izsaukuma, lai strādātu par elektroceha meistar. Noformējot Tarasovam pierakstīšanos, milicijas orgāni noskaidroja: minētais Tarasovs pēc soda izciešanas par pretpadomju darbību iestājās strādāt Koitašas celtniecības trestā Samarkandā. Saņēmis kārtējo atvaļinājumu Tarasovs atbrauca uz Rīgu, kur piedāvāja savus pakalpojumus minētās rūpnīcas vadītājiem, kuri, kā norādīts augstāk, ne tikai izsniedza Tarasovam fiktīvu izsaukumu, bet arī safabricēja viņam izrakstu no neesošas darba grāmatiņas par to, ka Tarasovs no darba Koitašas celtniecības trestā ir atbrīvots pēc paša vēlēšanās. Tādējādi, tikai pateicoties nejaušībai, pretpadomju elements un ražošanas dezertieris nevarēja nokļūt viena no svarīgākā Rīgas pilsētas uzņēmuma ceha meistara lomā.

Analoģisks stāvoklis ar darbaspēka pieņemšanu ir arī Liepājā un Ventspilī, kur dažādas iestādes, īpaši tās, kuras veic jūras ostu celtniecību, katru dienu iesniedz vietējiem milicijas orgāniem prasības pierakstīt savervētot strādniekus, pārkāpjot likumu par pasēm.

Minētā darbaspēka vervēšanas un pieņemšanas sistēma ir pretrunā ar pastāvošajiem noteikumiem par pierakstīšanu 1. kategorijas pilsētās, kādas ir Rīga, Liepāja un Ventspils, tamdēļ starp milicijas orgāniem un rūpniecības uzņēmumu vadītājiem notiek nevajadzīga sarakste jautājumā par darbaspēka pierakstīšanu, bet tajā pašā laikā pilsētas tiek piesārņotas ar pasu likuma pārkāpējiem, kuru vidū slēpjas ražošanas dezertieri un citi noziedznieki.

Rīgas, Ventspils un Liepājas milicijas orgāni no š.g. jūlija līdz septembrim par pieņemšanu darbā bez pasēm un pierakstīšanās sauca pie administratīvās atbildības vairāk nekā 100 cilvēkus no to personu vidus, kuras ir atbildīgas par strādnieku un kalpotāju pieņemšanu, to vidū:

Latvijas dzelzceļa pārvaldes specdaļas priekšnieku Tkačenko, fabrikas „Zasulauka manufaktūra” direktoru Davenu, fabrikas „Kaija” kadru daļas inspektoru Treju, Jūras kara mehānizācijas [pārvaldes] kadru daļas inspektoru Sergejevu, Radiotranslācijas tikla direktoru Korkrunu, Aviācijas rūpniecības ministrijas sanatorijas direktoru Zvjaginčevu, Keramikas rūpnīcas kadru daļas priekšnieku Andrejevu, fabrikas „Latvijas konservi” kadru daļas priekšnieku Sekisovu. (..)

Kriminālsoda piemērošanu atkārtotiem pasu režīma pārkāpējiem no to personu vidus, kuras ir atbildīgas par strādnieku un kalpotāju pieņemšanu darbā, apgrūrina tas apstākļi, ka, no vienas puses, kadru daļu priekšnieku vidū ir liela mainība, un, no otras puses, tas, ka atklājot uzņēmumos personas, kuras ir ieradušās bez pasēm, bez izziņām par atbrīvošanu no iepriekšējām darbavietām, neizrakstītās vai kurām ir pasu ierobežojumi, kadru daļu darbinieki atsaucas uz saviem darbaspēka piegādāšanas kontraģentiem – Rostovas apgabala kantori „Sojuzorgnabor”, Baltijas kantori „Sojuztransorgnabor” un citām organizācijām, kuras patiešām nosūta uz Rīgu strādniekus bez nepieciešamajiem dokumentiem. Lai ievestu nepieciešamo kārtību darbaspēka vervēšanā un pasu režīma nostiprināšanā, es uzskatu par nepieciešamu: pieprasīt no rūpniecības uzņēmumu, celtniecības un citu organizāciju vadītājiem, tai skaitā no Baltijas kantora „Sojuzorgnabor” vadības, darbaspēka vervēšanu veikt tikai tad, ja ir PSRS Darba rezervju ministrijas norikojumi vai LPSR Ministru padomes rīkojumi un tikai tajās vietās, kādas ir minētas norikojumos un Valdības rīkojumos. Uzdod rūpniecības uzņēmumu, celtniecības un citu iestāžu vadītājiem noinstruēt tās personas, kuras atbild par darbaspēka vervēšanu par to, ka visiem savervētajiem ir jābūt derīgiem pasu dokumentiem ar atzīmēm par izrakstīšanos no iepriekšējām dzīvesvietām, bet strādājošiem ir jābūt atzīmēm par atbrīvošanu no agrākās darbavietas. Savervēto saraksti, kā arī individuālie līgumi, kuri ir noslēgti ar katru strādnieku atsevišķi, ir jāreģistrē darbaļaužu deputātu padomju izpildu komitejas vervēšanas vietās.”³³⁰

J.Kalnberziņš šo ziņojumu nosūtīja LPSR MP priekšsēdētāja vietniekam I.Trinkleram,

savā rezolūcijā norādot: „Lūdzu šo jautājumu iesniegt Ministru padomei un izlemt, ko tālāk darīt ar strādnieku vervēšanu.”³³¹

1946. gada 9. oktobrī LPSR Ministru padome uzdeva LPSR iekšlietu ministra vietniekam A.Košeļevam pārtraukt to personu pierakstīšanu Rīgā, kuras nosūtītas darbā uz uzņēmumiem un celtniecībā, ja tās netiks nodrošinātās ar Valsts sanitārās inspekcijas pieņemtām dzīvojamām normām, bet tās personas, kurām nav dokumentu par tiesībām dzīvot Rīgā, izraidīt.”³³²

Iedzīvotāju mehāniskās kustības reģistrācija pirmajos pēckara gados bija uzdots PSRS Valsts plāna komisijas Centrālās statistikas pārvaldes apriņķu (rajonu) un pilsētu inspektoriem, bet iebraucēju pierakstīšana un izrakstīšana – LPSR IeTK – IeM Milicijas pārvaldei. Milicijas daļu adresu birojiem katra mēneša sākumā vajadzēja iesniegt Statistikas pārvaldes inspektoriem iebraukušo un izbraukušo iedzīvotāju pierakstīšanas un izbraukšanas noplēšamos talonus.

Varēja likties, ka šāda stingra kontroles sistēma var aizkavēt kolonistu saplūšanu Latvijā. Patiesībā tā tas nenotika. Neraugoties uz LPSR valdības un citu iestāžu pieņemtajiem lēmumiem, kolonistu skaits ne tikai nesamazinājās, bet, tieši otrādi, ar katru gadu palielinājās.

Daudzi iebraucēji izvairījās reģistrēties milicijas iestādēs un ilgu laiku dzīvoja bez pierakstīšanās. Dažreiz tomēr šādas personas izdevās atrast, bet tas parasti notika tikai t.s. režīma pilsētās, kurās milicijas iestādes pierakstīšanos tolaik kontrolēja diezgan stingri. Par stāvokli Liepājā iekšlietu ministra vietnieks A.Košeļevs 1947. gada 11. februārī ziņojumā LPSR MP priekšsēdētājam V.Lācim rakstīja:

„(..) Liepājas pilsētas milicijas daļā, attīrot pilsētu no krimināli noziedzīgiem elementiem un personām, kuras nenodarbojas ar sabiedriski derīgu darbu, ir paveikts ievērojams darbs.

Veicot šos pasākumus, pilsētas milicijas daļa konstatēja, ka lielais vairākums uzņēmumu, iestāžu un organizāciju vadītāju pareizi saprot savus uzdevumus pasu režīma ievērošanā, godprātīgi izpilda viņiem izvirzītās prasības par pasu režīma uzturēšanu un ar to sniedz palīdzību cīņā ar pasu režīma pārkāpējiem.

Tā, piemēram, 1947. gada 4. janvārī pilsētas milicijas daļa (..) Kara pilsētiņas teritorijā, ēkās, kuras pieder jūras kara garnizona daļām, atrada 71 cilvēku un ēkās, kuras pieder sauszemes karaspēka daļām, - 63 cilvēkus, kuri dzīvoja bez pierakstīšanās, no kuriem lielākā daļa pieņemti darbā un apgādāti ar dzīvojamo platību līdz pierakstīšanās noformēšanai milicijas orgānos.

331 LVA, 270.f., 1.s.apr., 203.l., 168.lp.

332 LVA, 270.f., 2.apr., 219.l., 72.lp.

Šī pati pārbaude atrada 21 cilvēku (Kara pilsētiņas abos garnizonos), no kuriem milicijas orgāni paņēma parakstu par aizbraukšanu no pilsētas 24 stundu laikā, jo viņi bija ieradušies nelikumīgi, dzīvojamās platības un darbavietas viņiem nav.”

Par to, kādos veidos un ar kādiem līdzekļiem šie kolonisti centās iekļūt Latvijā, A.Košeļevs rakstīja:

„To, bez pierakstīšanās atrasto, vidū bija:

- a. Vera Murzina pieņemta darbā hospitāļa Nr. 5 kancelejā 1946. gada 6. decembrī, no kuras milicijas daļa jau 1946. gada 28. novembrī paņēma parakstu par aizbraukšanu no pilsētas 24 stundu laikā. Pārbaudot Murzinas dokumentus, tika atrastas Jūras kara hospitāļa tīras veidlapas, divas tīras hospitāļa Nr. 5 atvaļinājuma zīmes ar zīmogu un ģērboņa zīmogu, 22 tīras veidlapas ar stūra zīmogu un dažādu jūras kara organizāciju zīmogiem, kuras sagatavotas dokumentu viltošanai. Murzina ir aizturēta un saukta pie kriminālatbildības;
- b. Marja Vladimirova, pieņemta darbā Jūras kara hospitālī Nr. 5. M.Vladimirova agrāk dzīvoja Liepājā ar Ivanovas uzvārdu, pieņemta darba Jūras kara hospitālī Nr. 5 bez pierakstīšanās un bez dokumentiem. 1946. gada 21. oktobrī pilsētas milicijas daļa sakarā ar to, ka Ivanovai nebija ne pases, ne citu dokumentu, paņēma no viņas parakstu par izbraukšanu no pilsētas 24 stundu laikā. Otrs paraksts no viņas paņemts 1946. gada 2. novembrī. Pēc tam Ivanova aizbrauca uz savu agrāko dzīvesvietu, kur nozaga pagaidu apliecību uz Marjas Vladimirovas vārda, un atgriezās Liepājā, hospitālī Nr. 5, kur līdz aizturēšanai turpināja strādāt bez pierakstīšanās;
- c. 1946. gada 28. decembrī pilsētas milicijas daļa atteica pierakstīšanos Marjai Tihonovai un Marjai Gusakovai, jo viņas pilsētā ieradās bez atbilstošiem dokumentiem un nekur nestrādāja. Vēlāk izrādījās, ka Tihonova un Gusakova ir karaspēka daļas – pasta kastīte Nr. 10461 – kapteiņa Jevgeņija Kirejeva un tās pašas karaspēka daļas medicīnas dienesta kapteiņa Grušutkina paziņas, kuri Tihonovu un Gusakovu slēpa no milicijas orgāniem līdz 1947. gada 10. janvārim. 1947. gada 10. janvārī kapteiņi Kirejevs un Grušutkins piedzērušies ieradās pilsētas milicijas daļā un, piedraudot ar ieročiem, pieprasīja Tihonovu un Gusakovu pierakstīt, pie kam viņi izturējās ļoti netaktiski, apmeklētāju klātbūtnē apvainoja milicijas darbiniekus ar necenzētiem vārdiem. Sakarā ar kapteiņa Kirejeva un Grušutkina sacelto skandālu milicijas daļā apmeklētāju pieņemšana tika izjaukta.(..)

Pie tam ziņoju, ka norādītās nepieļaujamās parādības – pieņemšana darbā bez pierakstīšanās un bez dokumentiem un dzīvošana garnizona mājās – notiek apstākļos, kad pilsētas milicijas daļa karaspēka daļu komandierus ir vairākkārt brīdinājusi.”³³³

Tā kā pasu režīma pārkāpumi Liepājas garnizonā turpinājās, LPSR MP priekšsēdētāja vietnieks M.Plūdonis 1947. gada 19. oktobrī lūdza Liepājas jūras kara bāzes priekšniekam „uzlikt par pienākumu kara pilsētiņas karaspēka daļu komandieriem aizliegt dzīvot kara pilsētiņas teritorijā civilajām personām bez attiecīgas milicijas orgānu atļaujas un visas civilpersonas, kuras milicija nav pierakstījusi, nekavējoties izraidīt no kara pilsētiņas mājām.”³³⁴

Lieki piebilst, ka ar šādiem vietējās varas „lūgumiem” PSRS militāristi rēķinājās ļoti maz vai nerēķinājās vispār. Pie tam pasu režīma nodrošināšanā arī LPSR valdība un citas atbildīgās amatpersonas rīkojas visai nekonsekventi, daudzkārt – pat stipri pretimnākoši. Tā, piemēram, 1948. gada 15. novembrī Baltijas kara apgabala Bruņutanku un mehanizētā karaspēka pārvalde iesniegumā LPSR MP priekšsēdētājam V.Lācim lūdza atļaut pierakstīt Rīgā rūpnīcas Nr. 49 un darbnīcas Nr. 77 izsauktos strādniekus un speciālistus, kā arī dot norādījumu Rīgas pilsētas milicijas priekšniekam izsniegt pierakstīšanās atļaujas šo uzņēmumu strādniekiem. Uz šā iesnieguma V.Lācis uzrakstīja šādu rezolūciju: „Pierakstīšanos atļauju, ja individuāli tiks pārbaudīta katra pierakstāmā personība”³³⁵ 1949. gada 29. septembrī karaspēka daļas 64328 priekšnieks administratīvā dienesta apakšpulkvedis N.Jeņisovs iesniegumā LPSR MP kara grupai rakstīja:

„(..) sakarā ar darba slepenības apstākļiem darbaspēka vervēšana Rīgas pilsētā un Latvijā ir ļoti apgrūtināta un patlaban ražošana izjūt nopietnas grūtības, kuras ir radījis darbaspēka trūkums. Tajā pašā laikā mums ir iespēja jau tagad iesaistīt darbā strādniekus no Krievijas Padomju Sociālistiskās Republikas (..), ja viņiem tiks atļauta pierakstīšanās Rīgas pilsētā. Es lūdzu Jūsu rīkojumu par 50 cilvēku pierakstīšanu 64328. karaspēka daļā. Visas minētās personas tiks nodrošinātas ar dzīvojamo platību un pārbaudītas Valsts drošības ministrijā. Uz mūsu vairākkārtējiem lūgumiem Rīgas pilsētas, Milicijas pārvaldes priekšniekam, pierakstīšanas jautājumā mēs saņēmām atteikumu.”

Uz šā iesnieguma tika uzrakstīta šāda rezolūcija: „6.10.1949. gadā paziņots pa telefonu, lai griežas Rīgas pilsētas izpildu komitejā”³³⁶

1948. gadā Rīgas pilsētas milicijas pārvalde vairākkārt atteica Galvenās Jūras celtniecības pārvaldes 2. celtniecības trestam pierakstīt migrantus, jo tresta vadība darbaspēku vervēja no tiem migrantiem, kas Rīgā ieradās neorganizēti. Tad tresta vadība lūdza LPSR MP priekšsēdētāja vietniekam N.Ponomorjovam iebrucējus Rīgā tomēr pierakstīt. Atļauja tika saņemta un šajā reizē tresta kopmitnēs pierakstīja 38 iebrucējus.³³⁷ 1949. gada aprīlī Rīgas ostas priekšnieks Jūras flotes 3. ranga

334 LVA, 270.f., 1.s.apr., 270.l., 104., 106.lp.

335 LVA, 270.f., 1.s.apr., 373.l., 260.lp.

336 LVA, 270.f., 1.s.apr., 457.l., 203.lp.

337 LVA, 270.f., 1.s.apr., 349.l., 24., 24.a.lp.

ģenerāldirektors Sivcovs LPSR Ministru padomei pieprasīja pierakstīt Rīgā citos PSRS reģionos savervētos 50 apsardzes strēlniekus³³⁸, arsenāls Nr. 7 pieprasīja pierakstīt 150–200 migrantus.³³⁹ Visbiežāk šādi lūgumi tika apmierināti.

Tādejādi pilnīgi apzināti un mērķtiecīgi tika panākts tāds stāvoklis, ka lielākajā daļā rūpniecības uzņēmumu gan to vadošo sastāvu, gan arī kadru strādnieku kolektīvu veidoja nevis Latvijas pamatiedzīvotāji, bet gan savervētie iebraucēji – kolonisti.

Saskaņā ar Rīgas pilsētas izpildu komitejas 1949. gada 31. augustā pieņemtajiem „Pilsoņu pierakstīšanās noteikumiem Rīgas pilsētā” pastāvīgā pierakstīšanās tika atļauta „sakarā ar pārcelšanu, vervēšanu vai pēc uzņēmuma vai iestādes personīga uzaicinājuma, ja atbraucējam bija dzīvojamā platība pēc noteiktās sanitārās normas.”³⁴⁰

Šajā laikā pasu režīma pārkapšanu u.t.t. – Latvijas kolonizāciju atbalstīja ne tikai daudzas amatpersonas, bet arī LK(b)P funkcionāri. Tā, piemēram, 1950. gadā bez pierakstīšanās dzīvoja Baldones kūrorta direktors A.Lobanovs, vecākā grāmatvede N.Lobanova, galvenais ārsts G.Gazulovs, grāmatvedis V.Kudrjavcevs, ārste S.Marecka, zobārste J.Moisejeva, ārste V.Malomed, ārste – laborante A.Gazulova un kūrorta zāles vadītāja R.Segedija. Baldones rajona milicijas darbinieki viņiem par to sastādīja administratīvos protokolus un uzlika naudas sodu. LK(b)P Baldones rajona komitejas otrais sekretārs Laizāns 1950. gada 18. martā izsauca pie sevis milicijas priekšnieku Miķelsonu un lika sodu kūrorta darbiniekiem noņemt. Kad Miķelsons atteicās to darīt, tad 1950. gadā viņu pie sevis izsauca LK(b)P Baldones rajona komitejas pirmais sekretārs P.Dergačs un atkārtoti pavēlēja sodu noņemt, pretējā gadījumā piedraudot Miķelsonu no darba padzīt.³⁴¹

Daudzos gadījumos Vissavienības pakļautības iestādes par tur strādājošo un no jauna pieņemto darbinieku skaitu Latvijas iestādes pat neinformēja. Tā, piemēram, LPSR iekšlietu ministra vietnieks apakšpulkvedis Vasiljevs 1949. gada 13. maija ziņojumā LPSR Valsts plāna komisijas priekšsēdētāja vietniekam Sitčihinam norādīja:

„Paziņoju, ka saskaņā ar PSRS iekšlietu ministrijas Kadru pārvaldes norādījumu ziņas par speciālistu skaitu iekšlietu ministrijas sistēmā tiek iesniegtas centralizētā kārtībā tikai VK(b)P Centrālās komitejas Administratīvajā daļā. Iekšlietu ministrijai piecu gadu laikā nepieciešamais inženiertehnisko kadru plāns arī tiek iesniegt centralizētā kārtībā. Šā iemesla dēļ LPSR iekšlietu ministrija Jūsu pieprasītās ziņas izsniegt nevar.”³⁴²

Pirmajos pēckara gados aizsāktā, vērienīgā un mērķtiecīgā Latvijas kolonizācija

338 LVA, 270.f., 1.s.apr., 457.l., 54.lp.

339 LVA, 270.f., 1.s.apr., 457.l., 214.lp.

340 LVA, 270.f., 2.apr., 51.l., 387.lp.

341 LVA, PA-101.f., 13.apr., 79.l., 68., 69.lp.

342 LVA, 693.f., 1.s.apr., 66.l., 67.lp.

turpinājās arī vēlējamos gados. Pirmais un pēc būtības vienīgais mēģinājums to pārtraukt ir saistīts ar latviešu nacionālkomunistu darbību piecdesmito gadu vidū.

Laikā, kuru dēvē par „Hruščova atkusni”, Latvijā izveidojās spēcīga nacionālkomunistiskā opozīcija, kuru vadīja Eduards Berklavs – Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks (1956.–1958. gadā – LKP Rīgas pilsētas komitejas pirmais sekretārs). Viņu aktīvi atbalstīja Kārlis Ozoliņš – Augstākās padomes Prezidija priekšsēdētājs, Indriķis Pinksis – Arodbiedrību padomes priekšsēdētājs, Vilis Krūmiņš – LKP CK otrais sekretārs, Nikolajs Bisenieks – LKP CK sekretārs, Pāvels Pizāns – partijas laikraksta „Cīņa” galvenais redaktors, Aleksandrs Ņikonovs – lauksaimniecības ministrs, Voldemārs Kalpiņš – kultūras ministrs, Edgars Mūkins – Valsts plāna komitejas priekšsēdētāja vietnieks, Pauls Dzērve – Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta direktors, Vladislavs Ruskulis – Latvijas komjaunatnes Centrālās komitejas pirmais sekretārs un citi atbildīgi darbinieki. Starp nacionālkomunistu atbalstītājiem bija arī vietējie komunistu partijas, padomju un saimnieciskie darbinieki, republikas radošā inteliģence. Šo pretošanos Maskavas politikai un diktātam atbalstīja vietējie latviešu ierindas komunisti un latviešu tauta. Latviešu nacionālkomunistu grupas darbība pirmām kārtām bija vērsta uz to, lai pārtrauktu Latvijas kolonizāciju, lai Latvija vēl vairāk nepārvērstos par lielās impērijas nomaļu provinci.

E.Berklavs panāca, ka jau 1957. gada 17. maijā Rīgas pilsētas izpildu komiteja pieņēma īpašo lēmumu „Par pasu režīma nostiprināšanu Rīgā”³⁴³, uz kura pamata ievērojami ierobežoja cittautiešu pieplūdumu Latvijas galvaspilsētā. Ja pirms šā lēmuma pieņemšanas Rīgā mēnesī caurmērā pierakstīja pāri par 15 tūkstošiem iedzīvotāju, pēc lēmuma pieņemšanas drīz vien tika panākts šī rādītāja desmitkārtīgs samazinājums 1957. gada 12. jūlijā LKP Rīgas komitejas birojs uzdeva Rīgas pilsētas Milicijas pārvaldei „stingri kontrolēt un nepieļaut pilsoņu dzīvošanu Rīgā bez pierakstīšanās, nepieļaut iebraucēju nelikumīgu pierakstīšanu, kā arī nepieļaut to personu pieņemšanu darbā, kurām nav Rīgas pieraksta.”³⁴⁴ Izmantojot savu ietekmi augstākajās varas struktūrās, nacionālkomunisti panāca, ka arī LPSR Ministru padome 1958. gada 30. jūlijā pieņēma lēmumu „Par to pilsoņu pierakstīšanas ierobežošanu, kuri Rīgā ierodas no citām vietām”, kurā bija norādīts:

„(..) 1. Uz laiku aizliegt to personu pastāvīgo pierakstīšanu Rīgā, kuras ierodas no citām vietām. (..)

1. Aizliegt Latvijas PSR Tautas saimniecības padomei, Latvijas PSR ministrijām un resoriem un uzņēmumu un organizāciju vadītājiem pieņemt no jauna darbā personas, kuras nav pierakstītas Rīgas pilsētā. Izņēmuma kārtā ar Rīgas pilsētas rajonu darbaļaužu deputātu padomju izpildu komiteju piekriešanu pieļaut

343 LVA, 270.f., 1.s.apr., 1200.l., 239.–240.lp.

344 LVA, PA-101.f., 15.apr., 14.l., 25.–27.lp.

to personu pieņemšanu darbā, kuras pierakstītas Rīgas, Baldones, Tukuma, Jelgavas, Ogres un Siguldas rajonos, pastāvīgi dzīvo minētajos rajonos un ja tām tur ir dzīvojamā platība, bez tiesībām pierakstīties Rīgas pilsētā.

2. Noteikt, ka Latvijas PSR Tautas saimniecības padome, ministrijas un resori izņēmuma veidā var uzaicināt darbā tiem pakļautajos uzņēmumos un iestādēs tikai ļoti deficīto profesiju kvalificētus speciālistus, ar nosacījumu, ka tos apgādās ar dzīvojamo platību un ar Rīgas pilsētas darbaļaužu deputātu izpildu komitejas piekrišanu.
3. Uzdot Rīgas pilsētas darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejai un Latvijas PSR Iekšlietu ministrijai:
  - a. noteikt sistemātisku kontroli par šā lēmuma izpildi;
  - b. nodrošināt visu to personu atrašanu un izraidīšanu no Rīgas pilsētas, kuras ilgāk nekā trīs mēnešus nenodarbojas ar sabiedriski derīgu darbu. (...)”³⁴⁵

Tomēr arī šo, tāpat kā visus citus agrāk pieņemtos lēmumus par pasu režīma ievērošanu un kolonistu pieplūduma samazināšanu, daudzas amatpersonas izpildīja nelabprāt, nekoncekventi, vai pat atklāti ignorēja. Šā iemesla dēļ 1958. gada 20. augustā Rīgas pilsētas izpildu komiteja pieņēma lēmumu „Par pasākumiem, lai Rīgas pilsētā nostiprinātu pasu režīmu un pilsoņu pierakstīšanās kārtību”. Tika norādīts, ka rūpniecības, celtniecības un transporta uzņēmumu un iestāžu vadītāji noformējot darbā pilsoņus bez Rīgas pieraksta un pēc tam pieprasot viņus pierakstīt pilsētā. Rīgas pilsētas izpildu komiteja noteica vēl daudz stingrāku pilsoņu pierakstīšanās kārtību un apstiprināja „Pasu režīma nostiprināšanas pasākumus Rīgas pilsētā”³⁴⁶ Taču arī pēc tam daudzi Rīgas uzņēmumi, kā piemēram, rūpnīca „Varonis”, „VEF”, „Sarkanais metalurģis”, „Juglas manufaktūra” u.c. turpināja pieņemt darba migrantus bez pieraksta un citiem nepieciešamajiem dokumentiem.

Pret latviešu nacionālkomunistu centieniem pārtraukt Latvijas kolonizāciju asi nostājās PSKP CK un LKP CK funkcionāri, ka arī daudzi citi PSRS koloniālās, impēriskās politikas atbalstītāji.

Lai „atmaskotu” un „sagrautu” latviešu nacionālkomunistus, padzītu viņus no visiem vadošajiem posteņiem un nodrošinātu arī turpmāku kolonistu brīvu un netraucētu iebraukšanu Latvijā, 1959. gada jūlija sākumā pēc PSKP CK norādījuma tika sasaukts LKP CK ārkārtas plēnumus. Uzstājoties tajā ar nacionālkomunistus „atmaskojošu” runu, LKP CK pirmais sekretārs J.Kalnberziņš, cita starpā, norādīja:

„(...) Nopietnas kļūdas tika pieļautas, ierobežojot pierakstīšanos Rīgā. Latvijas PSR

Ministru padome un Rīgas pilsētas izpildu komiteja ar CK ziņu, atsaucoties uz nepieciešamību stingri ievērot pasu režīmu Rīgā, visādi kavēja pierakstīties cilvēkus, jo sevišķi nelatviešus. (...) Visādi šķēršļi tika radīti karavīru ģimeņu locekļiem, kā arī uz Rīgu darbā nosūtīto speciālistu pierakstīšanā. Šķiet, pierakstīšana būtu tīri tehnisks jautājums, taču nepareizas īstenošanas rezultātā tā mums izvērtusies par tīri politisku jautājumu un ieguvusi nacionālistisku nokrāsu.

Pašlaik, pēc nepilnīgiem datiem, Rīgā bez pierakstīšanās dzīvo vairāk nekā 20000 cilvēku. Milicijas darbinieki uzliek sodus un pastāvīgi izsaka brīdinājumus, ka nepierakstītām personām Rīga jāatstāj. (...)”³⁴⁷

J.Kalnberziņa prokrieviskos, šovinistiskos uzskatus šajā LKP funkcionāru sīetā atbalstīja arī daudzi citi augsta ranga amatvīri. Tā, piemēram, LPSR Valsts plāna komisijas priekšsēdētājs A.Čulītis sacīja:

„(...) Paskatieties, kas iznāk. Rīgā nevienu neielaiž. Pavasarī rajonu izpildu komiteju priekšsēdētāju apspriedē b.Berklavs paziņoja, ka jāslēdz vārti atbraucējiem republikas pakļautības pilsētās. Tātad, uz Rīgu – galvaspilsētu nedrīkst. Uz svarīgākajām republikas pilsētām – nedrīkst, bet nesen CK birojs pieņēma lēmumu (...), kurā rajonu komitejām uzlikts par pienākumu kopā ar milicijas orgāniem pārbaudīt, vai rajonos nav personu, kas dzīvo un pierakstītas, pārkāpjot pasu režīma prasības, un veikt pasākumus, lai tās atgrieztos agrākajā dzīvesvietā. (...) Iznāk kaut kas līdzīgs ģenerālpārbaudei, vai iedzīvotāji, kurus nepieskaita vietējiem, republikā dzīvo likumīgi. Iznāk, atlicis vairs tikai viens solis: pasludināt iebraukšanu ar vizām un slēgt robežu. Manuprāt, tas ir stipri pārsāļts un tas jāizlabo.”³⁴⁸

Pat uzskatos visai mērenajam LPSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietniekam M.Plūdonim pret migrantu sabraukšanu Latvijā, t.i. pret Latvijas kolonizāciju, nekādu iebildumu nebija. Viņš šajā sīetā sacīja:

„(...) Berklavs saka: oficiālie statistikas dati liecinot, ka uz mehāniskā pieauguma pamata iedzīvotāju skaits republikā pēdējos gados palielinājies par 450000. Viņu klausīdamies, sākumā nesaprotu, kā viņš uzskata, vai tas ir labi vai slikti. Manuprāt, tas ir labi. Taču pēc tam es sapratu, ka viņš uzskata, ka tas ir slikti. Bet kāpēc gan Latvijā nevar būt 3 miljoni cilvēki, ja tas palīdz attīstīt rūpniecību, tautas saimniecību.”³⁴⁹

Komunistu partijas funkcionāru galvenais apsūdzētais E.Berklavs šajā savdabīgajā tiesas procesā teica:

„(...) Mani apsūdz, ka es ar nolūku diskriminēt, nostādīt neizdevīgāka stāvokli iedzīvotāju nelatviešu daļu, esot izdomājies un prasījis ierobežot pilsoņu pierakstīšanu Rīgā.

345 LVA, 270.f., 1.s.apr., 1200.l., 220., 221.lp.

346 LVA, 1400.f., 4.apr., 795.l., 234.–237.lp.

347 LVA, PA-101.f., 22.apr., 15.l., 11., 12.lp.

348 LVA, PA-101.f., 22.apr., 15.l., 78., 79.lp.

349 LVA, PA-101.f., 22.apr., 15.l., 6.–8.lp.

Pirmkārt, ne jau es to esmu izdomājis. Šādi ierobežojumi ir noteikti Maskavā, Ļeņingradā, Kijevā un vairākās citās pilsētās daudz agrāk, nekā tas tika izdarīts Rīgā, bet tagad šādi ierobežojumi ir ievesti visās vai gandrīz visās mūsu lielajās pilsētās. Ja nedrīkst ierobežot pierakstīšanos, tad acimredzot šāda ierobežošana ir jāizliedz visiem. Otrkārt, mēs saņēmām rakstisku lēmumu no PSRS Ministru padomes, kurš mums deva tiesības noteikt šo ierobežošānu. Un, treškārt, paraudzīsimies, vai tiešām tā ir, ka mēs pēdējos gados neesot pierakstījuši nevienu, kas ieradies no citurienes, un kas ir tie, kurus mēs esam pierakstījuši. Aplūkosim oficiālos faktus, kas attiecas uz pēdējos gados pierakstītajiem. Visos pēckara gados Rīgā ieradušies gandrīz 700000 cilvēku, un pilsētas iedzīvotāju skaita pieaugums mehāniskās pārvietošanās rezultātā šajos gados sasniedz 310600 cilvēku. 1958. gadā vien mēs esam pierakstījuši Rīgā 28000 cilvēku, no kuriem 10500 ir latvieši un 17500 pārējie. Šā gada 5 mēnešos Rīgā pierakstīti gandrīz 8500 cilvēku, kuru vidū latviešu ir nepilni 3000. Pagājušā gada 5 mēnešos Rīgā komunālajos un privātā īpašumā esošajos dzīvokļos vien tika pierakstīti 514 karavīri, bet 1959. gada 5 mēnešos pierakstīti par 140 vairāk. (...).

Lūdzu padomāt par to, kāds šodien būtu stāvoklis mūsu Rīgas komunālo un sadzīves pakalpojumu dienestā, ja mēs būtu pierakstījuši Rīgā visus 200000 pilsoņus, kuri 1958. un 1959. gadā lūdza pierakstu milicijas orgānos. (...).³⁵⁰

Sakarā ar „pieļautajām kļūdām” Berklavs tika atcelts no Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieka amata un drīz pēc tam izsūtīts trimdā uz Vladimīru. Pakāpeniski no vadošajiem amatiem tika atbrīvoti arī visi citi nacionāļkomunisti, kuri bija iestājušies pret Latvijas kolonizāciju. Tika atcelti arī visi agrāk pieņemtie lēmumi par kolonistu pierakstīšanas ierobežojumiem. LPSR Ministru padomes 1959. gada 15. jūlija lēmumā „Par pieļauto kļūdu izlabošanu pilsoņu pierakstīšanas lietā Rīgas pilsētā” tika norādīts:

„Latvijas PSR Ministru padome ar 1958. gada 30. jūlija lēmumu Nr. 376-41s, pārkāpjot „Nolikumu par pasēm”, kurš apstiprināts ar PSRS Ministru padomes 1953. gada 21. oktobra lēmumu Nr. 2006-11424s, nepareizi aizliedza pastāvīgo pierakstīšanos pilsoņiem, kuri Rīgas pilsētā ierodas no citām vietām. Latvijas PSR Ministru padomes aparāts savlaicīgi nepārbaudīja Rīgas pilsētas darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejas lēmumu likumību jautājumos par „Nolikumu par pasēm” piemērošanu, kā rezultātā Rīgas pilsētas izpildu komiteja 1956. gada 20. jūnija lēmumā Nr. 260; 1957. gada 30. janvāra (lēmumā) Nr. 54; 1958. gada 20. augusta (lēmumā) Nr. 490 un 1959. gada 8. aprīļa (lēmumā) Nr. 225 pieļāva rupjas kļūdas pilsoņu pierakstīšanas lietā un sociālistiskās likumdošanas pārkāpumus par darbu.

Ar augstāk minētajiem Rīgas pilsētas izpildu komitejas lēmumiem Rīgas pilsētas Jūrmalas rajonā aizliegta personu pierakstīšana dzīvojamās mājās, kuras pieder

pilsoņiem uz personīga īpašuma tiesību pamata, bet citos pilsētas rajonos pilsoņiem, kuri dzīvo kā apakširnīki, atļauta tikai pagaidu pierakstīšana. Aizliegts pieņemt darbā personas, kurām ir pagaidu pierakstīšana. Aizliegts piešķirt zemes gabalus individuālajai celtniecībai un iesaistīt dzīvokļu celtniecībā ar tautas celtniecības metodi strādniekus un kalpotājus, kuri dzīvo citos Rīgas pilsētas rajonos. Apmainot dzīvokļus, pierakstīšana tika atļauta tikai tajos gadījumos, kad uz vienu cilvēku iznāca ne mazāk par 9 m² dzīvojamās platības. Aizliegts pieņemt darbā Rīgas pilsētas uzņēmumos un iestādēs pilsoņus no piepilsētas rajoniem, kas šajos rajonos dzīvo mazāk par 3 gadiem.

Rīgas pilsētas izpildu komiteja, pretēji likumdošanai par uzņēmumu un organizāciju vadītāju iecelšanas un atbrīvošanas kārtību, uzdeva rajonu darbaļaužu deputātu padomju izpildu komitejām stingri sodīt minētos vadītājus, līdz pat noņemšanai no darba par pilsētas izpildu komitejas lēmumu par pasu režīmu pārkāpšanu.

Lai uzlabotu pieļautās kļūdas pilsoņu pierakstīšanas lietā un nodrošinātu „Nolikuma par pasēm” nelokāmu istenošanu dzīvē, Latvijas PSR Ministru padome nolemj:

1. Atcelt kā nepareizus un pretrunā ar „Nolikumu par pasēm”:
  - Latvijas PSR Ministru padomes 1953. gada 18. novembra lēmuma Nr. 1187 „Par pasākumiem pilsoņu pierakstīšanā Latvijas PSR pilsētās un apdzīvotajos punktos” 1. punktu;
  - Latvijas PSR Ministru padomes 1958. gada 30. jūlija lēmumu „Par pilsoņu pierakstīšanas ierobežošānu, kuri Rīgas pilsētā ierodas no citām vietām”.
2. Uzdot Rīgas pilsētas darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejai desmit dienu laikā pārskatīt un atcelt augstāk minētos izpildu komitejas lēmumus kā nelikumīgus.
3. Uzdot Latvijas PSR ministrijām un resoriem, pilsētu (republikāniskās pakļautības pilsētu) un rajonu darbaļaužu deputātu padomju izpildu komitejām, pieņemot darbā strādniekus un kalpotājus un pierakstot pilsoņus, stingri vadīties no „Nolikuma par pasēm” un Instrukcijas par kārtību, kādā piemērojams nolikums par pasēm, kura apstiprināta ar PSRS iekšlietu ministra 1954. gada 24. aprīļa pavēli Nr. 0240.”

E.Berklavs uz šā dokumenta atstāja šādu piezīmi: „Es esmu „par” pieļauto likuma pārkāpumu un mūsu lēmumu nosodīšanu, es esmu „par” MP lēmuma 1. punkta izmaiņāšanu, taču es esmu „pret” jebkādu ierobežojumu atcelšanu, ko radīs šis lēmums.”^{351*}

351 LVA, 270.f., 1.s.apr., 1253.l., 121., 122., 123.lp.

* par latviešu nacionāļkomunistu centieniem pārtraukt migrantu pierakstīšanu Rīgā – skat: Jānis Riekstiņš. Kad mēģinājums pievērt Rīgas vārtus laimes meklētājiem cieta neveiksmi (dokumentu publikācijas) – Latvijas Vēstnesis, 2002, 11., 12., 17., 25.aprīlis.

Turpmākie notikumi parādīja, ka E.Berklavam ir bijusi pilnīga taisnība. Turpmākajos gados visrupjākie pasu režīma pārkāpumi tika konstatēti Rīgā, Liepājā, Daugavpilī, Jelgavā, kā arī Rīgas, Bauskas, Cēsu un vairākos citos rajonos. Daudzi uzņēmumu un iestāžu vadītāji turpināja pieņemt darbā iebrucējus, kuriem nebija Latvijas pieraksta. Tādi gadījumi bija Rīgas elektroarmatūras rūpnīcā, Rīgas ēku celtniecības kombinātā, Jelgavas teritoriālās celtniecības un montāžas pārvaldē („Himstroj”), Olaines ciematā, kūdras fabrikā „Olaive”, Talsu rajona kolhozos „Blāzma” un „Uzvara”. Ļoti bieži pasu režīmu neievēroja kopmītnes. Rīgā vien nebija pierēģistrētas vairāk nekā 100 kopmītnes. Līdzīgs stāvoklis bija arī Daugavpilī, Jelgavā un Liepājā. Lai stāvokli izlabotu, LPSR Ministru padome bija spiesta 1965. gada novembrī pieņemt lēmumu „Par trūkumu novēršanu pasu režīma ievērošanā Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā”, kurā, cita starpā, bija noteikts:

„Uzlikt par pienākumu ministrijām, resoriem, uzņēmumiem, iestādēm un organizācijām, kam ir kopmītnes:

- a. triju mēnešu laikā noteiktā kārtībā pierēģistrēt visas kopmītnes;
- b. nepieļaut gadījumus, kad atsevišķām personām atļauj dzīvot kopmītnēs, pārkāpjot Nolikumu par kopmītnu piešķiršanas kārtību un to lietošanas noteikumus, kas apstiprināts ar LPSR Ministru padomes 1964. gada 28. augusta lēmumu.”³⁵²

Tomēr arī šis, tāpat kā visi citi lēmumi par pasu režīma ievērošanu, kas bija vērsti uz to, lai mazinātu kolonizatoru saplūšanu Latvijā, netika izpildīts. Ar katru gadu stāvoklis arvien pasliktinājās. Vietu esamība kopmītnēs deva iespēju uzņēmumu, iestāžu un organizāciju vadītājiem pieņemt darbā milzīgu iebrucēju daudzumu no visdažādākajiem PSRS reģioniem. Ja 1965. gadā Rīgā bija vairāk nekā 100 neregistrētas kopmītnes, tad 1969. gadā tādu bija jau 157, kurās dzīvoja 3528 cilvēki. Atsevišķas ministrijas, resori un organizācijas ne tikai neveica pasākumus, lai likvidētu tās kopmītnes, kuras neatbilda noteiktajām prasībām, bet, tieši otrādi, tās pat paplašināja. Ta, piemēram, Baltijas transporta celtniecības trests Rīgas rajona Mārupes ciema teritorijā, uz kolhoza „Mārupe” zemes bez atļaujas, patvaļīgi uzcēla barakas, kurās ievietoja apmēram 100 strādniekus, kuri dzīvoja bez pierakstīšanās.³⁵³ 1983. gada janvārī Rīgā bija 386 dažādu ministriju un resoru strādnieku un kalpotāju kopmītnes ar 27794 gultasvietām un 4875 istabām, kurās, kā likums, dzīvoja ģimenes ar bērniem un vientuļas mātes. Kopmītnēm tika izmantotas arī 27 dzīvojamās mājas, kas bija celtas mazām ģimenēm ar 1903 dzīvokļiem un 6 parasta tipa dzīvojamās mājas ar 593 dzīvokļiem. 1984. gadā Latvijā pavisam bija 753 strādnieku un kalpotāju kopmītnes.³⁵⁴

352 LVA, 270.f., 3.apr., 2411.l., 227., 228.lp.

353 LVA, 270.f., 3.apr., 4058.l., 47., 48., 49., 52.lp.

354 LVA, 270.f., 3.apr., 1014.l., 115., 200.lp.

Pavisam tolaik Latvijā Vissavienības pakļautajiem uzņēmumiem un organizācijām bija 152 kopmītnes, bet Vissavienības – republikāniskajām ministrijām un resoriem – 421. Vislielākie migrantu sūkņi joprojām bija Vissavienības pakļautības uzņēmumi. Tā, piemēram, ražošanas apvienība „Alfa” 1984. gada 12. janvārī prasīja Rīgas pilsētas izpildu komitejas plānu komisijai atļaut pierakstīt ražošanas apvienības kopmītnēs 100 cilvēkus.³⁵⁵

Daudzi kolonizatori šajā laikā tika pierakstīti uz kuģiem. Pēc darba specifikas, kas bija saistīta ar PSRS Aizsardzības ministrijas un PSRS robežapsardzības kara flotes prasībām uz Rīgas traleru un refrīžeratoru bāzes kuģiem varēja strādāt tikai Rīgā pierakstītie pilsoņi. Ņemot vērā īpašās prasības, lai pieņemtu darbā jūrniekus ārzemju braucieniem, nodrošināt flotes kadrus tikai ar rīdziniekiem nebija iespējams. Tamdēļ 1956. gadā tika atļauta pierakstīšanās flotes kadru daļā, t.i. – pierakstīšanās bez apdzīvojamās platības. Ar laiku šāda pasu režīma pārkāpšana kļuva arvien plašāka. Tā, piemēram, 1958. gada 18. novembra iesniegumā LPSR MP priekšsēdētājam V.Lācim un Tautas saimniecības padomes Zivju rūpniecības pārvaldes priekšniekam K.Budem Rīgas pilsētas izpildu komitejas priekšsēdētājs E.Baumanis norādīja:

„Sistemātiski Rīgas pilsētas izpildu komitejā jautājumā par pilsoņu pierakstīšanu uz ekspedīcijas zvejas kuģiem griežas Latvijas PSR Tautas saimniecības padomes Zivju rūpniecības pārvalde. Lūgumu lielāko daļu par pierakstīšanu pilsētas izpildu komiteja bija spiesta izlemt pozitīvi. Tādā veidā uz š.g 1. novembri, izņēmuma kārtā, Rīgas pilsētas izpildu komiteja atļāva pierakstīšanos uz kuģiem 461 cilvēkam.

Sakarā ar to, ka šī parādība ir pieņēmusi masveida raksturu, pilsētas izpildu komiteja lūdz Latvijas PSR Ministru padomē principā izlemt šās kategorijas personu turpmākās pierakstīšanas kārtību, jo šā personu pierakstīšanas prakse uz kuģiem ir pretrunā ar Latvijas PSR Ministru padomes pastāvošo lēmumu.”³⁵⁶

Lai arī V.Lācis šai sakarā uzdeva E.Berklavam un M.Plūdonim kopā ar Rīgas pilsētas izpildu komiteju un K.Budi „noskaidrot šo lietu un sagatavot lēmumu”, tomēr pastāvošo praksi par „visuzticamāko” migrantu pierakstīšanu uz kuģiem pārtraukt neizdevās.

Pasu režīma pārkāpumi un kolonizatoru saplūšana Latvijā turpinājās arī pēc 1989. gada 14. februārī pieņemtā lēmuma „Par pasākumiem iedzīvotāju skaita nepamatota mehāniskā pieauguma pārtraukšanai un migrācijas procesu regulēšanai Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā”. Daudzi uzņēmumi un organizācijas turpināja pieņemt darbā iebrucējus un piešķirt tiem kopmītnes. Tā, piemēram, 1989. gada sešos mēnešos Rīgas jūras tirdzniecības ostā tika pieņemti darbā un pierakstīti

355 LVA, 1400.f., 13.apr., 1075.l., 1.lp.

356 LVA, 270.f., 2.apr., 4206.l., 130.lp.

kopmītnēs – 25 iebraucēji, Liepājas rūpnīcā „Sarkanais metalurģis” – 24, PSRS Jūras flotes ministrijas Rīgas kuģu remontu rūpnīcā un Rēzeknes elektroceltniecības instrumentu pa 14, Preiļu rajona F.Džeržinska vārdā nosauktajā kolhozā – 16. Daudzi uzņēmumi turpināja pieņemt darbā iebraucējus bez pierakstīšanas. Pārkāpjot „Nolikuma par pasēm” un 1989. gada 14. februāra lēmuma prasības Daugavpils pilsētas izpildu komiteja deva atļauju pagaidu pierakstam pilsonim T.Astahovam no Gomeļas, N.Serebrjakovai no Vitebskas apgabala Braslavas, kā arī daudziem citiem iebraucējiem. Liepājas pilsētas izpildu komiteja atļāva pierakstīties zvejas flotes kadru daļā A.Ponomarenko un V.Žeļezņakam, kuri bija ieradušies no Tallinas, Krāslavas rajona Istras ciema padome pierakstīja O.Rudenko no Moldāvijas, bet Šķeltovas ciema padome S.Ļevicki no Žitomiras apgabala. Pasu režīma pārkāpumi notika arī Alūksnes un Bauskas rajonos. Rīgas pilsēta atļāva pierakstīties A. un L.Kraveckiem, kuri bija ieradušies no Maskvas apgabala Narofominskas. LPSR IeM veiktā pārbaude bija atklājusi 638 pasu režīma pārkāpumus, no tiem 368 – par dzīvošanu bez pierakstīšanās, kā arī amatpersonām sastādījusi administratīvos protokolus.³⁵⁷

Pavisam šajā laikā Latvijā dzīvoja un strādāja 5 tūkstoši cilvēku, kuriem nebija pierakstīšanās, no tiem Rīgā – 2 tūkstoši. 240 no tiem strādāja Bauskas, Liepājas, Limbažu, Krāslavas, Rīgas un Saldus rajona kolhozos un sovhozos, bet vairāk nekā 4,6 tūkstoši republikas uzņēmumos un organizācijās, no kuriem lielākā daļa strādāja Rīgā. Tā, piemēram, vieglās rūpniecības uzņēmumos – vairāk nekā 200, Rīgas elektrosplūdzņu rūpnīcā – 123, restā „Rigapromstroj” – 102, „Alfā” – 72, Rīgas vagonu būves rūpnīcā – 15 u.t.t. Ar pagaidu pierakstu kopmītnēs dzīvoja vairāk nekā 500 cilvēku. Daudz personu bez pieraksta dzīvoja karaspēka daļu teritorijās, kuras atradās Dobeles, Liepājas un Rīgas rajonos. Daudzi ciltautieši savu ierašanos Latvijā motivēja ar „ģimenes apstākļiem”. Ja 1989. gada 1. ceturksnī tādu bija 598, tad otrajā un trešajā – jau 1802.³⁵⁸

Lai arī pasu režīma nodrošināšanā Latvijas, it īpaši Rīgas milicijas darbinieki paveica patiešām lielu darbu, tomēr ne stihisko, ne organizēto migrantu saplūšanu Latvijā aizkavēt nebija viņu spēkos. Pārkāpumi bija ciltautiešu vēlēšanās nokļūt „uz labāku dzīvi” tieši Latvijā un uzņēmumu, iestāžu un organizāciju vadītāju cenšanās nodrošināties ar darba spēku uz migrantu rēķina.

357 LVA, 270.f., 7.apr., 1720.l., 83.–90.lpp.

358 LVA, 270.f., 7.apr., 1720.l., 233.–246.lpp.

4.5. Kadru „tīrīšana” un pārkrievošana. Neatrisinātais nacionālais jautājums

Otrais pasaules karš, īpaši tieši kara darbība, Latvijai nodarīja kolosālus zaudējumus. Bez tiešiem rūpniecībai un lauksaimniecībai nodarītajiem zaudējumiem, Latvija kā kritušus, deportētus un emigrējušus zaudēja daudzus tūkstošus savu iedzīvotāju.

Atkārtoti okupētās valsts kolonizācijā un sovjetizācijā ārkārtīgi akūta bija kadru problēma. Krievu vēsturniece J.Zubkova raksta:

„Jebkurā gadījumā vajadzība pēc pārvaldes kadriem, kuri atbalstītu jauno varu Baltijas teritorijā, bija lielāka nekā Maskavas sākotnēji noteiktais nacionālo kadru komunistu „limits” no to skaita, kuri dzīvoja aiz reģiona robežām. Tas liecina par to, ka Maskava, pienācīgi nenovērtējot nacionālo momentu, tomēr neuzskatīja pārvaldes aparāta nacionalizāciju kā galveno veidu, lai reģionā nostiprinātu savu ietekmi. Sākumā uzsvars tika likts uz pazīstamo Baltijas republiku „internacionalizāciju” kā uz procesu, kam būtu jābloķē seperātisma tendences. Bez tam „atsūtītos” kadrus, kuri bija izgājuši padomju partijas un saimnieciskā darba skolu, Maskava uzskatīja par visuzticamākiem ietekmes aģentiem. Cita lieta, ka centrālajai varai, gribot vai negribot, nācās rēķināties ar stipriem pretkrievu un pretpadomju noskaņojumiem reģionā, kamdēļ bija nepieciešams atrast optimālu balansu pārvaldes aparāta nacionalizācijas un internacionalizācijas politikas īstenošanā. Tāda līdzsvara izveidošana un uzturēšana bija atkarīga ne tikai no Centra nolūkiem, bet arī no vietējām iespējām aizpildīt izveidojušos kadru vakuumu. Pie tam runa gāja ne tikai par profesionālo nacionālo kadru meklēšanu (ar šo uzdevumu republikāniskās varas varētu veiksmīgi tikt galā), bet tādu kadru (meklēšanu), kuri būtu lojāli padomju režīmam, kas nopietni apgrūtināja kadru problēmas atrisināšanu.”³⁵⁹

Igaņu vēsturnieks Tinu Tannbergs par Baltijas republiku sovjetizāciju un Maskavas kontroles nodrošināšanu raksta:

„1944. gada rudenī Kremļa dienas kārtībā izvirzījās jautājums par triju Baltijas republiku visātrāko sovjetizāciju. 1944. gada oktobrī un novembra beigās VK(b)P CK Orgbirojā tika apspriests „Baltijas jautājums” un pieņemta rezolūcija par kļūdām un trūkumiem savienoto republiku partijas organizāciju darbā: par visu pirmo uzdevumu tika nosaukta cīņa pret buržuāzisko nacionālismu. Šiem lēmumiem bija liela nozīme politiskās situācijas formēšanai turpmākajos gados visās Baltijas republikās. Republikāniskajiem vadītājiem tie kļuva par tiešu instrukciju darbībai, un plašāk – par Igaunijas, Latvijas un Lietuvas sovjetizācijas pamatdokumentiem. Tajā pašā laikā tika izstrādāta arī plašāka pasākumu programma, kura bija vērsta uz sekmīgu sovjetizāciju,

359 Елена Зубкова. Прибалтика и Кремль. 1940-1953, с.147.

un, kas vēl svarīgāk, uz Maskavas kontroles mehānismu ieviešanu dzīvē.

(..) Maskavas kontrole un palīdzība trijām Baltijas republikām bija šāda:

- speciālu institūtu – VK(b)P CK Latvijas, Lietuvas un Igaunijas biroju izveidošana;
- centra „padomnieku” (CK otro sekretāru, Vissavienības pilnvaroto u.t.t.) nosūtīšana uz savienotajām republikām;
- nomenklatūras ieviešana kontroles funkciju veikšanai;
- attiecīgu lēmumu pieņemšana par savienotajām republikām;
- Padomju armijas klātbūtne;
- drošības orgānu darbība;
- sekojošas atskaites (t.i. pastāvīga pašanalīze, piemēram, ikgadējās savienoto republiku CK atskaites);
- ienākošās informācijas (sūdzību) apstrāde un izmantošana no t.s. sagatavotajiem pilsoņiem.”³⁶⁰

Īpaši svarīga bija savienotās republikas komunistiskās partijas CK otrā sekretāra, kurš vienmēr tika atsūtīts no Maskavas, loma. Viņa uzdevums bija:

- kontrolēt vietējās vadības darbību un turēt Maskavu lietas kursā par republikā notiekošo;
- sekot kadru politikai republikā;
- būt par Maskavas direktīvu izskaidrotāju u.t.t.

J.Kalnberziņš jau 1944. gada 2. novembra vēstulē VK(b)P CK sekretāram G.Maļenkovam, kurš bija atbildīgs par savienoto republiku kadriem, rakstīja, ka patstāvīgi īstenot sovjetizāciju neizdosies un ka tamdēļ esot nepieciešama palīdzība ar kadriem. Ar VK(b)P CK Orgbiroja 1944. gada 3. novembra lēmumu tika izveidots VK(b)P CK Latvijas birojs, kura sastāvā iegāja N.Šataļins (priekšsēdētājs), F.Butovs (vietnieks), A.Babkins, J.Kalnberziņš un V.Lācis.³⁶¹ Vēlāk šo biroju vadīja V.Rjzanovs. Pēc atgriešanās no brauciena uz Maskavu, J.Kalnberziņš 1944. gada 3. novembra apspriedē paziņoja, ka VK(b)P CK birojs esot izveidots tamdēļ, lai palīdzētu Latvijas vadībai pārvērst to par savienoto republiku pēc citu padomju republiku modeļa un

360 Тыну Таннберг. Политика Москвы в республиках Балтии в послевоенные годы (1944-1956). Исследования и документы, с.14.

361 Елена Зубкова. Прибалтика и Кремль. 1940-1953, с.142.

piebilda: „Ja mēs paši to neizdarīsim, viņi atradīs cilvēkus, kuriem roka nenodrebēs.”³⁶²

Šī iestāde pastāvēja trīs gadus. Ar VK(b)P CK Politbiroja 1947. gada 24. marta lēmumu VK(b)P CK Latvijas, Lietuvas un Igaunijas VK(b)P CK biroji tika slēgti.

VK(b)P CK Orgbiroja 1944. gada 5. novembra lēmumā „Par palīdzības pasākumiem Latvijas PSR, lai uzlabotu masu – politisko un kultūras – izglītojošo darbu” tika norādīts:

„Lai Latvijas K(b)P CK sniegtu palīdzību partijas – politiskā darba veikšanā:

- a. uzdot VK(b)P CK Propagandas pārvaldei un Kadru pārvaldei līdz š.g. 1. decembrim nosūtīt pastāvīgā darbā uz Latvijas PSR 15 kvalificētus propagandistus un laikrakstu darbiniekus;
  - b. uzdot VK(b)P CK Kadru pārvaldei līdz š.g. 15. decembrim nosūtīt Latvijas K(b)P CK rīcībā: apriņķa komiteju un rajona komiteju pirmos sekretārus – 5 cilvēkus, apriņķa komiteju un rajona komiteju daļu vadītājus – 30 cilvēkus, Latvijas K(b)P CK instruktorus – 10 cilvēkus, pilsētu izpildu komiteju priekšsēdētāju vietniekus – 3 cilvēkus, apriņķa izpildu komiteju priekšsēdētāja vietniekus – 5 cilvēkus, apriņķa komiteju un pilsētas komiteju uzskaites sektora vadītājus – 15 cilvēkus;
  - c. uzdot VK(b)P CK Propagandas un aģitācijas pārvaldei līdz š.g. 15. novembrim nosūtīt uz Latvijas PSR Propagandas pārvaldes propagandistu grupu ar laiku uz 2 mēnešiem.
1. Uzdot Latvijas K(b)P CK kopīgi ar Propagandas pārvaldi un Kadru pārvaldi izraudzīties un nosūtīt mācībās uz VK(b)P CK Augstāko partijas skolu VK(b)P biedru grupu.
  2. Lai sagatavotu Latvijas K(b)P apriņķu, pilsētu un pagastu komiteju darbiniekus, atļaut Latvijas K(b)P CK no 1945. gada 1. janvāra sarīkot jaunu Augstākās partijas organizatoru skolas klausītāju iesaukumu, ar 25 cilvēku kontingentu.(..)
  3. Uzdot PSRSTKP kara noslēpumu aizsardzības presē pilnvarotajam (b.Sadčikovam) komandēt uz Latvijas PSR kvalificētu cenzoru grupu (3-4 cilvēkus), lai republikas Galvenajai literatūras pārvaldei sniegtu palīdzību bibliotēku attīrīšanai no buržuāziski – nacionālistiskās literatūras.(..)
  4. Uzdot KPFSR Izglītības tautas komisariātam (b.Potjomkinam) piešķirt, bet KPFSR Valsts izdevniecību komitejai (b.Garinam) līdz š.g. 15. novembrim nosūtīt Latvijas PSR krievu skolām 13 tūkstoš eksemplārus mācību grāmatas, papildus agrāk piešķirtajiem un nosūtītajiem 35 tūkstoš eksemplāriem.(..)³⁶³

362 Тыну Таннберг. Политика Москвы в республиках Балтии в послевоенные годы (1944-1956). Исследования и документы, с.26.

363 Тыну Таннберг. Политика Москвы в республиках Балтии в послевоенные годы (1944-1956). Исследования и документы, с.213., 214., 215.

Maskavas atsūtīto „uzticamo kadru” pasaules uzskats bija pilnīgi noformējies PSRS totalitārās ideoloģijas ietekmē. Tādā veidā audzinātiem cilvēkiem likās, ka Latvija atrodas „buržuāziskā nacionālisma ideju gūstā”, bet LK(b)P funkcionāri no vietējo iedzīvotāju vidus ir šāda stāvokļa saglabāšanas un nostiprināšanas atbalstītāji. Tā, piemēram, VK(b)P CK Latvijas biroja priekšsēdētājs V.Rjazanovs, raksturojot tā laika situāciju Latvijā, ziņoja Maskavai:

„Republikā daži partijas un padomju darbinieki labprāt vārdos un ziņojumos lamā buržuāziskos nacionālistus un kulaku naidīgos elementus vispār, taču viņi paši ļoti nelabprāt cīnās pret konkrētiem buržuāziski nacionālistiskās un kulaku darbības faktiem. (...) Drošības orgāni ir aizturējuši vairāk nekā 300 buržuāziski nacionālistiskās pagrīdes dalībnieku, taču republikas partijas organizācija līdz pēdējam laikam tautas priekšā nav atmaskojusi nevienu buržuāzisko nacionālistu.”³⁶⁴

Taču pārmest LK(b)P vadītājiem liberālismu pret „tīrīšanām” un cita veida politiskajām represijām būtu nevietā. Ar viņu visticšāko atbalstu jau 1944.–1945. gadā PSRS leklīetu tautas komisariāta sevišķās daļas, Valsts drošības tautas komisariāta, PSRS Aizsardzības tautas komisariāta Galvenās pretizlūkošanas pārvaldes SMERŠ („Nāve spiegiem”) darbinieki, kopā ar LPSR drošības iestādēm veica plašu Latvijas „tīrīšanu”, kuras laikā tika arestēti vairāki tūkstoši „vācu varas atbalstītāju” un citu „naidīgo elementu”.³⁶⁵ Vēršoties pret tiem apriņķu vadītājiem, kuri kritizēja PSRS specdienestu patvaļu, J.Kalnberziņš stingri norādīja:

„Mums vēl ir ne mazums nenotvertu bandītu un slēptu nacionālistu pagrīdes organizāciju, ar kurām bez mūsu čekistu aktīvas palīdzības būs grūti tikt galā. Par nožēlu partijas apriņķu komitejas sekretāri un apriņķu izpildu komiteju priekšsēdētāji īstu palīdzību čekistiem nesniedz. Sarežģītu un grūtu operāciju laikā viņi ar savu personīgu aizstāvēšanu un centieniem atbrīvot atsevišķus leklīetu tautas komisariāta arestētos cilvēkus, apgrūtina cīņu ar bandītiem un citiem padomju varas ienaidniekiem.”³⁶⁶

Lai panāktu totalitārā režīma netraucētu funkcionēšanu, dažādu centra direktīvu bezierunu izpildīšanu, kā arī lai atbrīvotu vietu arvien lielākai kolonistu plūsmai uz Latviju, pirmajos pēckara gados nepārtraukti tika veiktas t.s. kadru tīrīšanas. Staļiniskā režīma īstenotājiem Latvijā arvien šķita, ka visu iestāžu, uzņēmumu un organizāciju kadri esot „piesārņoti ar šķīriski naidīgiem elementiem” un ka tieši šā iemesla dēļ panākumi Latvijas sovjetizācijā esot tik pieticīgi. Stingri vadoties no Staļina tēzes, ka „kadri izšķir visu”, tika darīts viss, lai šos „naidīgos kadrus” padzītu no darba un bieži

364 Елена Зубкова. Прибалтика и Кремль. 1940-1953, с.162.

365 Skat.: Jānis Riekstiņš. Varas un pārvaldes institūciju politika un mehānismi politisko represiju īstenošanā pret Latvijas iedzīvotājiem. 1944.–1945.gads. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 27.sējums. Otrās pasaules karš un Latvija: notikumi un sekas. 20.gadsimta 40.–60.gadi. – Rīga. 2011, 148.–169.lpp.

366 LVA, PA-101.f., 7.apr., 7.l., 14.lpp.

vien arī represētu. 1945. gada 12. oktobrī LPSR TKP un LK(b)P CK pieņēma lēmumu „Par Latvijas PSR zemāko padomju orgānu vadošo kadru pārbaudi”. Sakarā ar to tika izveidotas speciālas komisijas šādā sastāvā: komunistiskās partijas apriņķa komitejas pirmais sekretārs, apriņķa komitejas kadru sekretārs, apriņķa izpildu komitejas priekšsēdētājs, leklīetu tautas komisariāta apriņķa daļas priekšnieks un Valsts drošības tautas komisariāta daļas priekšnieks. LK(b)P CK uzdeva partijas apriņķu komiteju sekretāriem un apriņķu izpildu komiteju priekšsēdētājiem „pārbaudīt pagastu izpildu komiteju sastāvu un nostiprināt tās ar drošiem, politiski sagatavotiem cilvēkiem, kuri varētu uz vietām, vadīt tautas saimniecības atjaunošanu”.

Īsā laikā Latvijā nomainīja 356 pagastu izpildu komiteju priekšsēdētājus, no tiem 79 politisku motīvu dēļ. Tikai Rīgas apriņķī vien nomainīja 26 pagastu vadītājus, no kuriem puse tūdaļ nokļuva cietumā. Līdz 1946. gada februārim tika pārbaudīti 1533 vietējie darbinieki. No darba atbrīvoja 312 cilvēkus, tajā skaitā 169 politisku iemeslu dēļ. Līdz 1946. gada 1. aprīlim bija pārbaudīti jau 2746 cilvēki. No darba atbrīvoja 522 cilvēkus, no tiem 255 politisku iemeslu dēļ. Līdz 1948. gada aprīlim laukos no darba atbrīvoja 1100 vietējos darbiniekus. Kā atbrīvošanas iemesls galvenokārt tika minēti politiski motīvi.

Viscentīgākais „kadru tīrīšanas” kampaņu iedvesmotājs un vadītājs bija LK(b)P CK ideoloģijas sekretārs A.Pelše, kurš īpaši asi un bieži acināja attīrīt jaunus kolhozus no „kulakiem” un citiem „naidīgiem elementiem”. Pavisam 1948. gadā no kolhoziem pazina vairāk nekā 200 „kulaku” ģimenes un no darba politisku motīvu dēļ atbrīvoja 50 kolhozu priekšsēdētājus. Līdz 1950. gada martam tika pārvelēti 610 kolhozu priekšsēdētāji, 506 valdes un 405 revīzijas komisijas locekļi. Lauksaimniecības ministrijā no 190 darbiniekiem 43 tika atzīti par „aizdomīgiem un svešiem cilvēkiem”, bet liela grupa šīs ministrijas darbinieku tika apcietināta. No 890 agronomiem, kuri bija palikuši Latvijā no pirmskara laikiem, darbā izmantoja tikai 20%, bet pārējos no darba atbrīvoja politisku motīvu dēļ.³⁶⁷

„Kadru tīrīšana” šajā laikā bija ieguvusi patiešām globālu raksturu. LPSR prokurors A.Mišutins 1948. gada 21. septembra pilnīgi slepenā ziņojumā J.Kalnberziņam „par pasākumiem kontrrevolucionāro naidīgo elementu palieku likvidācijai” rakstīja: „(...) Fakti liecina, ka pat līdz šim laikam Latvijas PSR vēl nav atbrīvota no naidīgiem, kontrrevolucionāriem elementiem. Pēc ziņām uz 1948. gada 15. septembri republikā ir 10127 kulaki un 5000 legalizējušies bandīti (...).

Pēc LPSR leklīetu ministrijas Milicijas pārvaldes ziņām Latvijas PSR lauku iedzīvotāju dokumentēšanas un pierakstīšanas laikā³⁶⁸ tika atklāti 14206 cilvēki ar

367 Jānis Riekstiņš. „Kadru tīrīšana” pēckara gadu Latvijas laukos. // Latvijas vēstnesis, 1998, 4.nov.

368 * Saskaņā ar PSRS Ministru padomes 1947. gada 16.decembra slepeno rīkojumu Nr.18600 Latvijas lauku iedzīvotāju pasportizācija tika veikta 1948.gadā. (LVA, 270.f., 1.s.apr., 252.l., 80.lpp.)

kompromitējošiem materiāliem, tajā skaitā: tiesāti, uz kuriem attiecas „Nolikuma par pasēm” 38. pants – 195 cilvēki, uz kuriem attiecas „Nolikuma par pasēm” 39. pants – 158 cilvēki, tiesāti pēc citiem Kriminālkodeksa pantiem – 829 cilvēki, vācu okupācijas laikā dienējušie policijā – 673 cilvēki, policistu ģimenes – 941 cilvēks, dienējušie SS karaspēkā – 3754 cilvēki, SS karaspēkā dienējušo ģimenes – 1976 cilvēki, bijušie militāri fašistiskās aizsargu organizācijas biedri – 1815 cilvēki, bandītisko formējumu dalībnieki – 1179 cilvēki, vācu armijā dienējušie – 1681 cilvēks, citi – 1005 cilvēki. (..)

Lai Latvijas PSR galīgi likvidētu kontrrevolucionāro naidīgo elementu paliekas, es lūdzu Jūs apspriest jautājumu par šādu pasākumu veikšanas lietderību:

1. Ar Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas palīdzību uzskaitīt visus naidīgos kontrrevolucionāros elementus no bijušo aizsargu, šucmaņu, policistu, aizsargu, ievērojamu Ulmaņu fašistiskā režīma darbinieku, lielo tirgotāju, rūpnieku un namīpašnieku, leģionāru, bijušo teroristu bandu dalībnieku, aktīvo vācu fašistisko okupantu atbalstītāju vidus.
2. Ar ministriju un republikas iestāžu speciālo daļu palīdzību veikt pasākumus, lai attīrītu valsts aparātu no šķiriski naidīgiem elementiem gan centrā, gan arī uz vietām (pakļautajos uzņēmumos, iestādēs un organizācijās).
3. Uzdot komisijai kāda Latvijas K(b)P CK sekretāra vadībā izstrādāt un sagatavot izvirzīšanai atbilstošajiem orgāniem jautājumu par Latvijas PSR dzīvojošo visnaidīgāko un šķiriski svešo elementu izsūtīšanu uz valsts iekšieni.³⁶⁹

Šo LPSR prokurora iesniegumu, kuru var uzskatīt par vienu no svarīgākajiem 1949. gada 25. marta deportācijas sagatavošanas dokumentiem, J.Kalnbērziņš pāradresēja diviem Kremļa emisāriem – LK(b)P CK otrajam sekretāram Ivanam Ļebedevam un LK(b)P CK kadru sekretāram Fjodoram Titovam.

I.Ļebedevs Latvijā galvenokārt nodarbojās ar rūpniecības jautājumiem. Kādā viņa raksturojumā tika norādīts: „Ar boļševistisku dedzību un noteiktību viņš cīnās par mūsu partijas vienotību, par tās ģenerālo līniju, pret jebkādiem tās ienaidniekiem.”³⁷⁰

Vislielākā loma „kadru tīrīšanā” un tātad – vietas atbrīvošanā Maskavas emisāriem bija F.Titovam. 1950. gada 25. jūnijā J.Kalnbērziņš parakstīja šādu viņa raksturojumu:

„Biedrs Fjodors Jegora dēls Titovs ir dzimis 1910. gadā krievs, VK(b)P biedrs no 1930. gada, ar augstāko izglītību, beidzis Kostromas tekstilinstitutu. Biedrs Titovs 20 gadus atrodas vadošā partijas un komjaunatnes darbā. Darbā uz Latvijas partijas organizāciju viņš tika komandēts no VK(b)P CK aparāta. No 1944. līdz 1949. gadam b.Titovs strādāja par Latvijas K(b)P CK kadru sekretāru, bet patlaban viņš strādā par Latvijas K(b)P CK otro sekretāru.

369 LVA, PA-101.f., 11.apr., 70.l., 88., 89., 95., 96., 98., 105., 106.lp.

370 LVA, PA-15500.f., 2.apr., 2080.l., 3., 8., 9.lp.

Strādājot par VK(b)P CK Kadru pārvaldes atbildīgo organizatoru Latvijā un Latvijas K(b)P CK kadru sekretāru, b.Titovs paveica lielu darbu vadošo kadru izraudzīšanā un audzināšanā republikā. Viņa tiešā vadībā formējās viss republikānisko, apriņķu un rajonu organizāciju aparāts. Biedrs Titovs īpašu uzmanību pievērš vadošo kadru un tautas saimniecības speciālistu kadru sagatavošanas mācību iestāžu un kursu izveidošanai, vietējo nacionālo kadru izvirzīšanai un izaudzināšanai. Biedrs Titovs paveica lielu darbu, lai padomju, saimnieciskos orgānus attīrītu no kulaku, buržuāziski – nacionālistiskajiem un citiem naidīgajiem elementiem. (..) Biedram Titovam republikāniskajā partijas organizācijā un republikas iedzīvotāju vidū ir liela autoriāte, viņš ievēlēts par PSRS un Latvijas PSR Augstākās padomes deputātu, Centrālās komitejas biroja un Rīgas pilsētas partijas komitejas locekli. Biedram Titovam ir valdības apbalvojumi: Darba sarkanā karoga ordenis un trīs medaļas.³⁷¹

1952. gada 26. augustā T.Titovs tika atbrīvots no LK(b)P CK otra sekretāra pienākumiem „sakarā ar viņa atsaukšanu VK(b)P CK rīcībā”³⁷²

Šā Maskavas „pelēkā kardināla” Latvijā atstātais mantojums bija ļoti smags. Viņa vadītās nemitīgās „kadru tīrīšanas” kampaņas bija par pamatu tam, ka no dažādam iestādēm un organizācijām masveidīgi padzina vietējos, t.i. neuzticamos darbiniekus un viņu vietā „iesēdināja” atbraucējus.

Tādējādi gan pilsētās, gan laukos vadošo darbinieku – iebrucēju skaits arvien palielinājās. Tā, piemēram, 1953. gada vasarā:

- no 107 mašīnu un traktoru staciju (MTS) politisko daļu priekšniekiem tikai 23 bija latvieši;
- no 31 sovhoza direktora latvieši bija pieci,
- no 31 sovhoza direktora vietnieka latvieši bija seši.
- Latvijas PSR Iekšlietu ministrijas vadošo kadru sastāvā latviešu bija tikai pieci procenti.
- No 56 rajonu Iekšlietu daļu priekšniekiem latvieši bija tikai četri (7%).
- Milicijā strādāja 31% latviešu,
- bet vadošajā darbā – tikai 17%.
- LPSR Valsts drošības ministrijas centrālajā aparātā latviešu bija 17%,
- bet no šīs ministrijas 58 pilsētu un rajonu daļas priekšniekiem tikai četri bija latvieši.

371 LVA, PA-15500.f., 2.apr., 5683.l., 10.lp.

372 LVA, PA-101.f., 15.apr., 27.l., 101.lp.

- Arī kolhozu priekšsēdētāju lielākā daļa bija iebrucēji, kas latviešu valodu neprata un vietējos apstākļus nepārzināja.³⁷³
- No 60 lielo rūpniecības uzņēmumu direktoriem tikai astoņi bija latvieši,
- no 47 MTS direktoriem latviešu bija seši.
- Valsts bankas nodaļu pārvaldnieku sastāva vidū latvieši sastādīja 20%,
- rajonu un pilsētu prokuroru vidū latviešu bija 37%.
- Republikas un rajona līmeņa organizāciju (partijas, padomju, saimnieciskās) sastāva latviešu bija nedaudz vairāk par 46%,
- partijas aparātā latviešu bija 39%,
- bet partijas pirmorganizāciju sekretāru vidū vēl mazāk – 31%.³⁷⁴
- Latvijas KP CK aparāta atbildīgo darbinieku vidū latviešu bija 42%,
- partijas pilsētu un rajonu komiteju sekretāru vidū – 47%.
- Rīgas pilsētas partijas komitejā daļu vadītāju vidū nebija neviena latvieša,
- no 31 partijas pilsētas komiteju instruktora latviešu bija divi.
- Rīgas pilsētas partijas pirmorganizāciju sekretāru vidū latviešu bija tikai 17%.
- Ludzas rajona partijas komitejā sekretāru, daļu vadītāju un instruktoru vidū latvieša nebija neviena.
- Arī Jelgavas rajona partijas komitejā daļu vadītāju vidū nebija neviena latvieša, bet instruktoru vidū tikai viens bija latvietis.
- No LPSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietniekiem un atbildīgajiem darbiniekiem latviešu bija 47%,
- no 74 ministriem un viņu vietniekiem latviešu bija 41,
- no izpildu komiteju priekšsēdētājiem, viņu vietniekiem un daļu vadītājiem latviešu bija 59%.
- Republikānisko arodbiedrību atbildīgo darbinieku vidū latviešu bija 46,5%.
- Komjaunatnes CK, pilsētu un rajonu komiteju sekretāru vidū latviešu bija 65,5%.
- Rūpnīcu direktoru un galveno inženieru vidū latviešu bija tikai 22,5%.³⁷⁵

373 LVA, PA-101.f., 16.apr., 9.l., 61., 65., 70., 71.lp.

374 Елена Зубкова. Прибалтика и Кремль. 1940-1953, с.328.

375 LVA, PA-101.f., 16.apr., 10.l., 7., 9.lp.

Šie fakti atklājās LKP CK 1953. gada 22.–23. jūnija plēnumā, kurš tika sasaukts sakarā ar PSRS Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieka un PSRS iekšlietu ministra L.Berijas centieniem pārbīdīt akcentus kadru politikas prioritātēs nacionālajās republikās (kur nacionālais jautājums bija īpaši ass) par labu pamatiedzīvotājiem. Pēc L.Berijas priekšlikuma PSKP CK nolēma vērst Ukrainas, Baltkrievijas, Lietuvas un Latvijas komunistisko partiju vadības uzmanību uz tādu „ļeņiniski – staļiniskās nacionālās politikas izkropļošanu” kā nacionālo kadru vājo sagatavošanu un izvirzīšanu, kā arī praksi, kad vadošajos amatos tika iecelti darbinieki galvenokārt no citām republikām, kā arī uz nacionālo valodu apspiešanu un ignorēšanu. Viņš labi saprata, ka varas krīzes apstākļos, kas bija radušies sakarā ar J.Staļina nāvi 1953. gada 5. martā, līdzšinējās staļiniskās nacionālās politikas saglabāšana PSRS rietumu republikās var aizsākt plašus impērijas destabilizācijas procesus. Bet viņa mērķos – kļūt par PSRS līderi – tas, protams, nebija paredzēts.³⁷⁶

LK(b)P plēnumā daudzi funkcionāri, kuri visādos veidos bija pieļāvuši un atbalstījuši Latvijas kolonizāciju un kadru pārkrievošanu, atzina pieļautās kļūdas un stingri apsollījis laboties.

J.Kalnberziņš:

„(..) Latvijas KP CK, Ministru padome kadru izraudzīšanā un izvirzīšanā nopietni pārkāpj nacionālās politikas padomju principus. Ārkārtīgi maz partijas, padomju un saimniecisko orgānu vadošajā darbā tiek izvirzīti latvieši. Daudzi partijas, padomju un saimnieciskie vadītāji, atsaucoties uz melīgu modrību, bieži izsakot vispārēju neuzticību vietējiem kadriem un norādot uz viņu pieredzes trūkumu, vadošā darbā galvenokārt izvirzīja kadrus ne no vietējo cilvēku vidus. Latvijas KP CK un Ministru padome samierinājās ar tādu stāvokli. Tā bija rupja kļūda, kuras rezultātā, neraugoties uz to, ka pēc Latvijas atbrīvošanas no vācu okupācijas ir pagājuši daudzi gadi, partijas organizācija nespēja nodrošināt republikāniskos un vietējos kadrus ar latviešu tautības kadriem. Izveidojās stāvoklis, kurā daudzos partijas, padomju, saimnieciskos orgānos vairākumā strādā kadri, kuri neprot latviešu valodu, nepazīst vietējos apstākļus, sadzīvi, kultūru, vietējo iedzīvotāju tradīcijas. (..).

Es esmu viens no galvenajiem vaininiekiem, kas neprata pareizi realizēt mūsu republikā padomju nacionālo politiku un līdz ar to, bez šaubām, esmu nodarījis mūsu iekārtai, mūsu partijai lielu ļaunumu. Es tagad cenšos to ar savu darbu izlabot. Jau 3–4 nedēļas es domāju par šo jautājumu, esmu par to domājis kā no vienas, tā arī no otras puses, kādēļ šai gadījumā neesmu bijis uzdevumu augstumos. Es esmu apsollījis PSKP CK Prezīdijam, ka centīšos izlabot pieļautās kļūdas un to pašu solu arī jums, plēnuma dalībnieki.³⁷⁷

376 Лаврентий Берия. 1953. Стенограмма июльского пленума ЦК КПСС и другие документы, с.56-52, 61-62; «Новый курс» Л.П.Берии. // Исторический архив. №4, 1994, с.132-164; Елена Зубкова. Прибалтика и Кремль. 1940-1953, с.320-337.

377 LVA, PA-101.f., 16.apr., 10.l., 8.lp.; PA-101.f., 16.apr., 9.l., 201.lp.

V.Lācis:

„Dažus vārdus es gribu teikt par mūsu līdzšinējo kadru izvietojuma problēmu vispār. Vispirms te jārunā par ievērojamā daļā mūsu atbildīgo partijas, padomju un saimniecisko darbinieku valdošajām pārmērīgajām bailēm no tā saucamajām „astēm”, no pagātnes ēnām, kas noved pie pārmērīga bikluma un nedrošības tieši latviešu nacionālo kadru izvietojumā un stipri sašaurina izmantojamo kadru kontingentu. Pie mums ieviesies kaut kas līdzīgs anketas kultam. Mums ir tādi kadru darbinieki, kuri joprojām turpina dzīvot un savā darbā vadīties no piecpadsmit, divdesmit un vēl vairāk gadu vecām anketu ziņām, pilnīgi ignorējot attiecīgu padomju pilsoņu darbību un būtību padomju laikā. Aizsargs, mazpulcēns, vanags, skauts, korporelis, leģionārs un tamlīdzīgi vārdi kļuvuši par bubuļiem, kas neļauj daudziem no mums saskatīt dzīvu cilvēku, viņa būtisko seju, viņa piemērotību vienam vai otram darbam, viņa uzticību padomju varai. (...)”³⁷⁸

1953. gada 12. jūnijā PSKP CK Prezidijs, izskatot Latvijas PSR jautājumu, bija pieņēmis šādu lēmumu, ar kuru J.Kalnberziņš iepazīstināja plēnuma dalībniekus:

1. „Uzdot Latvijas KP CK un Latvijas PSR Ministru padomei būtiskā veidā izlabot stāvokli republikā, izbeigt padomju nacionālās politikas izkropļojumus, likvidēt naidīgo nacionālistisko pagrīdi, paveikt noteiktu cīņu pret padomju likumības pārkāpumiem, administrēšanu un patvaļu pret iedzīvotājiem.
2. Uzskatīt par Latvijas partijas organizācijas galveno uzdevumu tuvākajā laikā latviešu kadru sagatavošanu, izaudzināšanu un plašu izvirzīšanu vadošajā partijas, padomju un saimnieciskajā jomā. Atcelt praksi par partijas komiteju otro sekretāru, kā arī darbaļaužu deputātu padomju izpildu komiteju priekšsēdētāju vietnieku izvirzīšanu no darbiniekiem ne no latviešu nacionālajiem kadriem. Par sovhozu, MTS un rūpniecības uzņēmumu direktoriem, kā likums, iecelt latviešu darbiniekus, sakarā ar to atbrīvotos darbiniekus, kuri neprot latviešu valodu, atsaukt PSKP CK rīcībā.
3. Atcelt lietvedības veikšanu visās Latvijas PSR partijas, valsts un sabiedriskajās organizācijās ne latviešu valodā. Ministru padomes, Latvijas KP CK biroja un plēnuma sēdes, kā arī partijas pilsētu un rajonu komiteju un darbaļaužu deputātu padomju izpildu komiteju sēdes noturēt latviešu valodā.”³⁷⁹

Latvijas KP CK un Latvijas PSR Ministru padomei tika uzdots šo lēmumu apspriest Centrālās komitejas plēnumā un mēneša laikā sagatavot un iesniegt apstiprināšanai PSKP Centrālajā komitejā un PSRS Ministru padomē konkrētus pasākumus par stāvokļa uzlabošanu republikā un Latvijas partijas un padomju orgānu darba uzlabošanu.

378 LVA, PA-101.f., 16.apr., 8.l., 99.lp.

379 LVA, PA-101.f., 16.apr., 9.l., 5., 6.lp.

LKP CK plēnuma pieņemtā lēmuma „Par trūkumiem politiskajā darbā, saimnieciskās un kultūras celtniecības vadīšanā” 3. punkts noteica:

„Uzskatīt par Latvijas partijas organizācijas galveno uzdevumu tuvākajā laikā sagatavot, audzināt un plaši izvirzīt latviešu tautības kadrus vadošā partijas, padomju un saimnieciskā darbā. Izbeigt praksi izvirzīt par rajonu partijas komiteju otrajiem sekretāriem, kā arī par darbaļaužu deputātu padomju izpildu komiteju priekšsēdētāju vietniekiem darbiniekus, kuri nav latviešu tautības kadri. Par padomju saimniecību, MTS un rūpniecības uzņēmumu direktoriem obligāti iecelt latviešu darbiniekus.”³⁸⁰

Par plēnuma pieņemto lēmumu V.Lācis svinīgi paziņoja:

„Šis lēmums ir programma mūsu turpmākajam darbam. Līdz šim nav tāda gadījuma, kad Padomju valdībai un PSKP Centrālajai komitejai būtu nācies kādu savu lēmumu attiecībā uz mūsu republiku atkārtot un ka mēs kādu direktīvu nebūtu pilnīgi izpildījuši. Tāpēc nav ne mazāko šaubu par to, ka PSKP Centrālās komitejas š.g. 12. jūnija lēmums tiks godam izdildīts.”³⁸¹

Tāču izrādījās, ka V.Lāča, J.Kalnberziņā, kā arī visu citu plēnuma dalībnieku skalje vārdi par apņemšanos pārtraukt Latvijas kolonizāciju un kadru pārkrievošanu ir bijusi tikai tukša runāšana. PSKP CK funkcionāru cīņā par varu L.Berija zaudēja. 1953. gada 26. jūnijā viņš tika arestēts. Tūdaļ pēc tam, 1953. gadā no 2. līdz 7. jūlijam Maskavā tika sarīkots PSKP CK plēnuma, kurš noklausījās un apsrieda G.Maļenkova nolasīto PSKP CK ziņojumu par L.Berijas „antipartijiskām un pretvalstiskajām darbībām”. 1953. gada 7. jūlijā pieņemto plēnuma lēmumu „Par Berijas noziedzīgajām antipartijiskām un pretvalstiskajām darbībām” 1953. gada 13. jūlijā apsprieda apvienotais LKP CK un partijas Rīgas pilsētas komitejas plēnuma.

Tagad J.Kalnberziņš runāja šādi:

„(...) Ar dažādiem ļaunprātīgiem paņēmieniem Berija centās iedragāt PSRS tautu draudzību – daudznacionālās sociālistiskās valsts pamatu pamatus un visu brālīgo padomju republiku panākumu nosacījumu, iesēt nesaskaņas starp PSRS tautām, savienotajās republikās aktivizēt buržuāziski – nacionālistiskos elementus.

Šos viltīgos paņēmienus Berija izmantoja arī attiecībā uz Latvijas PSR, cenšoties panākt tādu stāvokli, kad krievu biedriem bija izslēgta iespēja strādāt nacionālajās republikās, izvirzot par mērķi sēt nacionālās nesaskaņas starp krievu un latviešu tautības darbaļaudīm. (...) Es domāju, ka izteikšu mūsu plēnuma, republikas partijas organizācijas un visas latviešu tautas viedokli, ka partijas ienaidniekiem neizdevās un

380 LVA, PA-101.f., 16.apr., 8.l., 18., 19.lp.

381 LVA, PA-101.f., 16.apr., 8.l., 103.lp.

nekad neizdosies iedragāt latviešu tautas lielo draudzību ar lielo krievu tautu.”³⁸²

Tam dedzīgi piebalsoja arī V.Lācis, paziņojot:

„Atbildot uz nelietīgā nodevēja Berijas ļaunprātīgo nolūku sagraut mūsu partijas, valdības un padomju tautas vienotību, Padomju Latvija plecu pie pleca ar visām brālīgajām Padomju Savienības tautām vēl ciešāk sakļausies ap Padomju Savienības ļeņiniski – staļinisko centrālo komiteju un Padomju valdību, pārliecināti un stingri turpinās savu ceļu uz priekšu – uz komunisma gaišajām virsotnēm.”³⁸³

Plēnuma pieņemtajā lēmumā tika norādīts:

„(..) Plēnums uzliek par pienākumu Latvijas KP CK birojam enerģiski rīkoties, lai nacionālo attiecību jomā likvidētu Berijas kaitnieciskās rīcības sekas, kas pēdējā laikā bija vērojamas republikā. Plēnums uzliek par pienākumu Latvijas KP CK birojam, pilsētu un rajonu komitejām plaši izskaidrot darbaļaudīm ļeņiniski – staļinisko nacionālo politiku un sistemātiski publicēt presē rakstus par šo jautājumu.”³⁸⁴

J.Kalnberziņa, V.Lāča, kā arī citu tā laika Latvijas augstāko funkcionāru prasme savlaicīgi piemēroties „partijas ģenerālajai linijai” palīdzēja viņiem saglabāt amatus vēl uz vairākiem gadiem. Savukārt lielkrievu šovinisti, pārvarējuši „vieglu izbīli” L.Berijas „jaunā kursa” laikā, pēc viņa aresta un nošaušanas 1953. gada 23. decembrī ar jaunu sparū metās Latvijā īstenot „ļeņiniski – staļinisko” nacionālo politiku, kuras svarīga sastāvdaļa bija arvien lielāka skaita „uzticamo kadru” iepludināšana. Jau pieminētajā 1957. gada vēstulē laikraksta „Pravda” redakcijai K.Reimānis rakstīja:

„(..) Uzticamus cilvēkus ar pilnīgi „tīrām” kadru anketām vairumā ievada no Krievijas – kopā ar darbgaldiem un traktoriem. Tā ar politiskās modrības ieganstu latvieši tika diskriminēti savās mājās. Jāteic, ka šāds stāvoklis vēl arvien nav izlabots. Lai cik savādi tas būtu, bet skaitliski gluži nelielā latviešu buržuāzija spēja sekmīgi vadīt visas nozares savā šķiriskajā valstī. Turpretī latviešu strādnieku šķira, zemniecība un darba inteliģence, kas veido tautas milzīgo vairākumu, tagad, izrādās nespēj tikt galā ne ar dzelzceļu (priekšnieks biedrs Krasnobajevs), ne ar republikas finansēm (finansu ministrs – biedrs Manoilo), ne ar lauksaimniecību (Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks lauksaimniecības jautājums – biedrs Skobkins), ne ar miliciju un prokuratūru. Pirmajos pēckara gados mūsu republikā tiešām valdīja liels kvalificēto kadru trūkums un krievu tautas palīdzība bija ļoti vērtīga. Bet tagad apstākļi krasi mainījušies. Krievu biedri, kas aizsēdējušies atbildīgās vietās, kavē nacionālo kadru izvērzišanu. Nepietiekami pārzinādami vietējos apstākļus un latviešu tautības īpatnības, viņi bieži

382 LVA, PA-101.f., 16.apr., 11.l., 20.lp.

383 LVA, PA-101.f., 16.apr., 11.l., 97.lp.

384 LVA, PA-101.f., 16.apr., 11.l., 204.lp.

vien spēj strādāt daudz maz apmierinoši vai vienkārši slikti.”³⁸⁵

J.Dīmanis savā 1960. gada 20. aprīļa ziņojumā PSKP CK pirmajam sekretāram Ņ.Hruščovam „Par nacionālo attiecību saasināšanās iemesliem Latvijā” par tolaik pastāvošo kadru politiku rakstīja:

„(..) Tās krievu iedzīvotāju daļas vidū, kura pēc kara devās uz Latviju un tika nodrošināta ar darbu rūpniecībā un lauksaimniecībā, bija liela cilvēku grupa, kura bija atbraukusi „vadīt”.

Palīdzība ar vadošajiem kadriem jaunajās padomju republikās ir mūsu padomju attīstības likums. Savā attīstībā šai stadijai izgājušas cauri visas mūsu republikas. Taču ja kaut kāds process ir likumsakarīgs, objektīvi nenovēršams, tas taču nenozīmē, ka tam ir jānotiek stihiski. Visam ir mērs, un šo mēru nosaka saprātīgi domājošs cilvēks.

Bet kas notika pie mums Latvijā? Lai sniegtu republikai politisko un organizatorisko palīdzību, daļu šo vadošo darbinieku rūpīgi izraudzījās augstāk stāvošās organizācijas un viņi uz republiku atbrauca ar šo augstāk stāvošo organizāciju ceļazīmēm – komandējuma apliecībām.

Taču lielais vairums šo pretendentu uz vadošo darbu republikā ieradās neviena neizraudzīti, privātā kārtā, paši riskējot, viņus uz šejieni pārvilkā viņu drauģeļi un paziņas. Līdz nokļūšanai Latvijā viņi, meklējot sev vadošu darbu, bija apbraukājuši ne mazums citu apgabalū un republiku.

Bet kas lika visiem šiem „privātajiem” dot darbu mūsu aparātos? Vismazākā pretestība!

Vajag iedomāties to gadu kadru daļu darbinieku stāvokli. Aparātus komplektēt vajag, bet vietējās tautības kadru tikpat kā nav: meklē, kamēr atradīs daudz maz piemērotu cilvēku. Ja vēlāk izrādīsies, ka šis cilvēks ir izvirzīts neveiksmīgi – no kura prasīs? Nu, protams, no kadru daļas darbinieka! Bet tur, pieņemamajā istabā gaida pilnīgi gatavi vadītāji ar spīdoši formāliem datiem. Ar tiem kadru daļas darbiniekiem nekādu nepatīkšanu, nekāda riska nav!

Laiku pa laikam šim kadru darbiniekam kaut kur, no zemapziņas uzradās doma:

„Bet republika taču ir nacionāla, ka tik nepārsālitu ...”

Taču viņš centās tādas domas aizdzīt un nomierināt pamodušos sirdsapziņu:

„Bet vai man šajā ziņā kaut kādas direktīvas ir? Nē, nav! Un, tamdēļ, kas man, vai man ir jābūt gudrākam par tiem, kuri sēd Rīgā? Ja viņiem tur par šo jautājumu sirds nesāp, kapēc lai tā sāpētu man? Bet augšā tie „kuri sēd Rīgā”, sprieda tieši tāpat: „Patiešām būtu vajadzīgs orientēt kadru darbiniekus par „nacionālo momentu” kadru izvēlē,

385 LVA, PA-101.f., 20.apr., 96.l., 31., 32.lp.

taču lieta tomēr ir ļoti delikāta – sāks vēl turēt aizdomās par nacionālismu. Tamdēļ, – lai notiek, kas notikdams!”³⁸⁶

Neraugoties uz to, ka 1953. gadā tika pieņemts ļoti nozīmīgs lēmums par kadru politikas izmaiņšanu Latvijā, turpmākajos gados krievu skaits vadošajos amatos ne tikai nesamazinājās, bet, tieši otrādi, arvien palielinājās. Tā, piemēram, 1959. gadā no 552 Tautas saimniecības padomes uzņēmumu direktoriem latvieši bija tikai 202, bet par galvenajiem inženieriem šajos uzņēmumos strādāja tikai 100 latviešu, tas ir nedaudz vairāk par vienu ceturdaļu. No 36 Autotransporta ministrijas autosaimniecības priekšniekiem latvieši bija 11; no 46 celtniecības pārvalžu un trestu priekšniekiem un galvenajiem inženieriem latviešu bija 19; no 16 uzņēmumu direktoriem un galvenajiem inženieriem latvieši bija tikai divi; no 44 republikas ārstniecības iestāžu galvenajiem ārstiem latviešu bija 18, bet Rīgā 53 ārstniecības iestāžu galveno ārstu vidū bija 19 latviešu. Tirdzniecības ministrijas sistēmā visā Latvijā strādāja 20057 darbinieki, no tiem tikai 361 bija latvietis.³⁸⁷ Īpaši liels ciltautiešu procents bija Latvijas komunistiskajā partijā, jo sevišķi tās vadošajās iestādēs. To lielāko daļu sastādīja krievi un citu slāvu tautu pārstāvji.

1959. gada 7.–8. jūlija LKP CK plēnema, kurš tika sasaukts latviešu nacionālkomunistu „atmaskošanai” un „sagraušanai”, lēmumā tika ierakstīts:

„Atcelt Latvijas KP CK 1953. gada 23. jūnija plēnema lēmumu „Par trūkumiem politiskajā darbā un saimnieciskās un kultūras celtniecības vadīšanā republikā” kā politiski nepareizu un kā partijas un Padomju valsts ienaidnieka Berijas uzspiestu.”³⁸⁸

Tādejādi turpmākajos gados kadru pārkrievošanai Latvijā nekādu šķēršļu vairs nebija.

Ar „kadru tīrīšanu” un pārkrievošanu aktīvi nodarbojās ne tikai partijas komiteju, uzņēmumu, iestāžu un organizāciju kadru daļas, bet arī specdienesti un augstākās PSKP instances. Tā, piemēram, 1951. gada 22. jūnijā LPSR zivju rūpniecības ministrs K.Bude ziņojumā V.Lācim norādīja, ka LPSR Valsts drošības ministrija, esot atņēmusi caurlaides izbraukšanai Baltijas jūrā uz zivju zveju šādiem kapteiņiem un mehāniķiem: Jurijam Ādamam, Kārlim Arājam, Egonam Tomsonam, Oskaram Rozītim, Leonīdam Saulītim, Viktoram Fjodorovam, Mihailam Andersonam, Voldemāram Birkānam un Herbertam Asarim.

K.Bude lūdza LPSR Ministru padomi uzdot LPSR valsts drošības ministram A.Novikam „pārskatīt un izlemt jautājumu par iespēju atļaut minētajiem speciālistiem izbraukt uz zivju nozvejas Baltijas jūrā”.

V.Lācis uzdeva savam vietniekam M.Plūdonim šo jautājumu apspriest ar LPSR valsts

386 LVA, PA-20160.f., 21.apr., 487.l., 136., 137.lp.

387 LVA, PA-101.f., 22.apr., 15.l., 32.–34.lp.

388 LVA, PA-101.f., 22.apr., 15.l., 30.lp.

drošības ministra vietnieku J.Vēveru.³⁸⁹ Tika sagatavots un 1951. gada 29. jūnijā ar LPSR Ministru padomes priekšsēdētāja V.Lāča un LK(b)P CK otrā sekretāra F.Titova parakstu PSRS Ministru padomes priekšsēdētāja vietniekam A.Mikojanam nosūtīts šāda satura dokuments:

„Latvijas PSR Zivju rūpniecības ministrija izjūt lielas grūtības pietiekama daudzuma zivju rūpniecības flotes kvalificētu kapteiņu un mehāniķu sastāva trūkuma dēļ.

Reizē ar to, Valsts drošības ministrijas orgāni daļai kapteiņu un mehāniķu, kuri strādā uz Latvijas PSR Zivju rūpniecības ministrijas zivju rūpniecības flotes kuģiem, nav atļāvusi iziet Baltijas jūrā. Viņiem ir atļauja kuģot tikai Rīgas jūras līcī. Latvijas PSR Ministru padomei un Latvijas K(b)P CK nav zināmi iemesli, kamdēļ daļai kapteiņu un mehāniķu nav dota atļauja kuģot Baltijas jūrā.

Latvijas PSR Ministru padome un Latvijas K(b)P CK lūdz uzdot PSRS Valsts drošības ministrijai iesniegt materiālus par visām tām personām, kurām ir atteikta atļauja saņemt pasākumus par tiesībām kuģot Baltijas jūrā, norādot atteikuma iemeslus un motīvus pastāvošajai Latvijas K(b)P CK komisijai, kura PSRS Jūras flotes ministrijas kuģu personālsastāvam izsniedz ārzemju braucienu atļaujas un piešķirt šai komisijai tiesības izlemt jautājumu par atļaujām Latvijas PSR Zivju rūpniecības ministrijas zvejas flotes personālsastāvam kuģot Baltijas jūrā.”³⁹⁰

PSRS Valsts drošības ministrija stingri kontrolēja ne tikai Latvijas zvejas flotes kuģu kapteiņu un mehāniķu kadrus, bet arī visus citus speciālistus. Tā, piemēram, 1951. gada septembrī no radio operatoru kursiem, kuri gatavoja speciālistus Latvijas zvejas flotei, tika atskaitīts A.Korotkovs. Pēc veiktās biogrāfijas pārbaudes, VDM darbinieki paziņoja, ka A.Korotkova turpmākās atrašanās radio operatoru kursos neesot lietderīga.³⁹¹ Valsts drošības orgāni tolaik stingri pārbaudīja arī visu citu iestāžu un organizāciju kadrus.

Savukārt visus jautājumus par augstāko kadru izvērzišanu un apstiprināšanu izlēma PSKP Centrālā komiteja. Tā, piemēram, LKP CK biroja 1959. gada 20. jūnija sēdē V.Lācis norādīja:

„(..) pie mums notika CK plēnems par kadriem (1958. gada oktobrī – J.R.). Lēmuma izstrādāšanā un sagatavošanā piedalījās PSKP CK pārstāvji, kuri palīdzēja mums noformulēt lēmumu. Plēnems beidzās, plēnumā nekādu uzstāšanos, kuras apstrīdētu pieņemtā lēmuma pareizumu, nebija. Pēc tam mums arī neteica, ka tas ir bijis nepareizi, ka tā ir nepareiza nacionālā politika, nepareizs moments.”³⁹²

389 LVA, 270.f., 1.s.apr., 706.l., 3.lp.

390 LVA, 270.f., 1.s.apr., 706.l., 4.lp.

391 LVA, 270.f., 1.s.apr., 706.l., 2.lp.

392 LVA, PA-101.f., 22.apr., 489.l., 122.lp.

Vēsturniece I.Apine par šo plēnumu raksta:

„(..) Pusgadu pirms bēdīgi slavenā 1959. gada jūlija plēnuma notika LKP CK plēnums par darbu ar kadriem. Referents Vilis Krūmiņš (ar latviešu nacionālkomunistu pūlēm 1958. gada pavasarī tika izbalsots Maskavas ieliktenis Fjodors Kašņikovs un par LKP CK otro sekretāru ievēlēts V.Krūmiņš – J.R.) atsedza satriecošu ainu. Laikā, kad latviešu vidū bija tūkstošiem profesionāli izglītotu speciālistu, darbojās neuzticības inerce un svarīgus amatus ieņēma neprofesionāli, taču politiski uzticami cilvēki. Dzelzceļa transporta sistēmā trešo daļu inženieru vietu ieņēma darbinieki bez speciālas izglītības. Tirdzniecībā vadošo darbinieku vidū 75% bija ar pamatskolas izglītību, no 314 uzņēmumu direktoriem tikai 70 bija latvieši. Rūpnīcas „Motors” direktoram bija piecu klašu izglītība u.t.t.

Partijas rajonu komiteju pārstāvji no Valmieras, Jelgavas, Saldus, Ilūkstes un citām vietām asi nosodīja kadru „importa” politiku, kas neļaujot uz vietas izvirzīt savējos. Tika nosaukti šādas administrēšanas tiešie vaininieki LKP CK aparātā. (..) Raksturīgi, ka LKP vecā vadība un tās šovinistiski noskaņotā daļa bija pieklususi un atklātu pretinieku šim jaunajam kursam it kā nebija. Viņi gaidīja izdevīgāku brīdi, sagaidīja to un pēc pusgada jo niknāk uzbruka nacionālkomunistiem.”³⁹³

Pēc LKP CK 1959. gada jūlija plēnuma visur tika sasauktas partijas sapulces, sarīkoti partijas aktīvi un cita veida saietu, kuros skaļi un trokšņaini tika „atmaskoti” latviešu „nacionālisti” un pieprasīta viņu padzišana no visiem atbildīgajiem amatiem. Tika uzrakstītas un uz Maskavu nosūtītas daudzas sūdzības par „latviešu nacionālistu” veikto krievu tautības kadru vajāšanām.

Par situāciju, kāda tolaik bija izveidojusies Latvijā, Voicehs Kārklīņš 1959. gada 3. septembra ziņojumā PSKP CK sekretāram A.Kiričenko rakstīja:

„(..) Ja esam nolēmuši aizskart Latvijas PSR nacionālo jautājumu, tad nākas izdarīt dažus salīdzinājumus ar citām brālīgajām republikām: ar Igauniju, Lietuvu, Armēniju un Gruziju, un sūdzībniekiem uzdot jautājumu: cik procentus šo republiku komandpostēnos ieņem krievu tautības personas? Es varbūt nedaudz kļūdišos, ja teikšu – 00,1%, bet Latvijā tajā pašā laika komandējošos posteņos atrodas 65% krievu tautības biedru. Bez krieviem tur ir arī armēņi, gruzīni, ebreji, tatāri un visu citu Padomju Savienības tautu pārstāvji. Kur tad būtu izpaudusies šī nacionālā politika. (..) Nekur citur, citās republikās krievu tautības biedri nav dzīvojuši un nedzīvo tik brīvi kā viņi dzīvo Latvijas PSR, ar ko arī ir izskaidrojama viņu lielā tiekšanās uz Latvijas PSR. Paanalizējiet, cik latviešu atrodas komandējošos posteņos. Viņus var uz pirkstiem saskaitīt. Lielais vairākums latviešu, labi vai slikti, bet runā krievu valodā un uz jebkuru jautājumu dod izsmeļošu atbildi, ko Jūs nedzirdēsiet Tallinā, Erevānā, Tbilisi.

393 Ilga Apine. Latviešu nacionālkomunistu politiskās sagrāves sociālpsiholoģiskie aspekti. // Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis, 2000, 1./2.numurs, 70.lpp.

Atsevišķas kļūdas mēdz būt maziem un lieliem cilvēkiem, latviešiem un krieviem un visām tautībām, taču no tā nevajag aizspriedumaini radīt nacionālo jautājumu, jo latviešu tauta šajā lietā ieklausās vērīgi.

Neviens nedomā un nejautā, bet kas tie ir par cilvēkiem, kuri pa Padomju Savienību peld no vienas vietas uz citu visus piecpadsmit pēckara gadus, nevar atrast sev piestātņi, mētājas no republikas uz republiku, saindējot ap sevi atmosfēru, meklē vājās vietas, lai izdarītu nacionālus apvainojumus un pataisītu sevi par varoņiem.

Katrs godīgs padomju cilvēks jau sen ir atradis savu vietu un strādā savas Dzimtenes labā, bet trani turpina lidināties, dzenoties pēc lielā rubļa. (..)“³⁹⁴

Saprotams, ka ne K.Reimaņa, J.Dīmaņa, V.Kārklīņa, ne daudzu citu latviešu uz Maskavu nosūtītie ziņojumi par latviešu tautas apspiešanu, nacionālo tradīciju, valodas ignorēšanu un kadru pārkrievošanu uz PSRS politisko vadību nekādu iespaidu neatstāja.

Liels atbalsts Maskavas emisāriem Latvijas kolonizācijas politikas īstenošanā bija Krievijas latviešu funkcionāru grupa. E.Levits raksta: „Pēc latviešu nacionālkomunistu sagrāves 1959.gadā aizsākās kadru tīrīšanas, kuras ilga līdz 1961. gadam. Tas skāra apmēram 2000 latviešu komunistu. Atšķirībā no staļiniskajām tīrīšanām, viņi netika likvidēti, bet tikai atcelti no amata vai pazemināti amatā. Tīrīšanu vilni 1959. gada rudenī savus posteņus zaudēja arī LKP CK pirmais sekretārs Jānis Kalnbērziņš un Ministru padomes priekšsēdētājs Vilis Lācis. Par jauno LKP CK pirmo sekretāru iecēla Arvidu Pelši, par jauno Ministru padomes priekšsēdētāju Jāni Peivi. Abi viņi bija Krievijas latvieši, pie tam J.Peive latviešu valodu vispār nepārvaldīja. 1966.gadā A.Pelši uzņēma padomju valsts faktiskajā augstākajā valsts orgānā – PSKP CK Politbirojā. Vienlaicīgi viņš kļuva par PSKP CK Partijas kontroles komisijas priekšsēdētāju.

Par A.Pelšes pēcnācēju LKP CK pirmā sekretāra amatā 1966. gadā kļuva Augusts Voss. Tāpat kā A.Pelše viņš bija Krievijas latvietis. Kad A.Vosu 1984. gadā iecēla par PSRS Augstākās padomes Tautību padomes priekšsēdētāju, par viņa pēcteci kļuva LPSR VDK priekšsēdētājs B.Pugo, Krievijas latvietis, kas tāpat kā A.Voss, latviski tikpat kā nerunāja.

A.Pelše un A.Voss balstījās uz partijas aparāta krievu funkcionāriem, kā arī uz nelielo Krievijas latviešu komunistisko funkcionāru grupu, kuras pārstāvji bija pārkrievojušies un pa lielāku daļu latviešu valodu nepatra un nostājās pret latviešu patstāvības centieniem. Vietējie latviešu partijas biedri, it sevišķi atbildīgajos amatos bija mazākumā. Tā svarīgākajā politiskajā orgānā Latvijā – Latvijas KP CK birojā – 1985. gada beigās starp desmit locekļiem pieci bija Krievijas latvieši, trīs krievi un tikai divi vietējie latvieši. No 1940. līdz 1988. gadam visi pieci partijas vadītāji Latvijā

394 LVA, PA-101.f., 20.apr., 112.l., 171., 172.lp.

bija Krievijas latvieši, tāpat no četriem Ministru padomes priekšsēdētājiem trīs bija Krievijas latvieši un viens bija krievs.³⁹⁵

1961. gadā PSKP XXII kongresa pieņemtā PSKP trešā – „komunistiskās sabiedrības uzcelšanas programma” attiecībā par nacionālo jautājumu pasludināja:

„(..) Augošie komunistiskās celtniecības mērogi padara nepieciešamu kadru pastāvīgu apmaiņu nāciju starpā. Nav pieļaujamas itin nekādas nacionālās savrupības izpausmes dažādu tautību darbinieku audzināšanā un nodarbināšanā padomju republikās. Nacionālisma izpausmju likvidācija atbilst visu PSRS nāciju un tautību interesēm. Ikvienu padomju republika var tālāk plaukt un nostiprināties tikai PSRS brālīgo sociālistisko nāciju lielajā saimē.”³⁹⁶

Daudzu gadu garumā, it īpaši sabiedriski – politiskas stagnācijas laikā, tika izplatīts oficiāls viedoklis par to, ka starpnacionālās attiecības esot pietiekami labas un ka neesot nopietnu problēmu, kuras prasītu neatliekamu risinājumu. Tā vietā, lai reālistiski izanalizētu nacionālās sfēras procesus un atbilstoši reformētu PSRS nacionāli – valstisko iekārtu, vara kārtējo reizi aizrāvās ar „nacionālā jautājuma galīgā atrisinājuma” utopisko projektu, saistot to ar nacionālo robežu forsētu salaušanu, nacionālo atšķirību izdzēšanu, nāciju asimilāciju padomju sabiedrībā.

Tika oficiāli paziņots, ka nacionālais jautājums Padomju Savienībā vairs nepastāvo.

Patiesībā tēze par „nacionālā jautājuma” atrisināšanu Padomju Savienībā pastāvēja jau no trīsdesmito gadu beigām. Tā, piemēram, VK(b)P CK Politbiroja loceklis A.Andrejevs 1935. gada jūnijā, uzstājoties ar runu Tatārijas APSR CIK sesijā, paziņoja:

„Mums ir tiesības sacīt, ka mūsu Padomju valstī nacionālo jautājumu var uzskatīt par atrisinātu. Mēs to atrisinājam ne tikai priekš sevis, bet devām nacionālā jautājuma atrisināšanas paraugu arī citu zemju strādniekiem gaidāmajā Vispasaules proletāriskajā revolūcijā.”³⁹⁷

Šo melīgo tēzi daudzkārt atkārtoja kā PSKP, tā arī LKP vadītāji. Tā, piemēram, LKP CK 1959. gada 20. jūnija biroja sēdē A.Pelše paziņoja:

„Es jautājumu nostādītu tā: vai republikā nacionālais jautājums ir atrisināts? Jā, tas ir atrisināts, kaut arī daži biedri domāja, ka tas nav atrisināts, kā, piemēram, biedrs Berklavs, kurš ir iekšēji pārliecināts, ka tas nav atrisināts, saistot to ar biedru atbrūkšanu uz republikas teritoriju.”³⁹⁸

395 E.Levits. Latvija padomju varā. // Latvijas valsts atjaunošana. 1986-1993, 56.lpp.

396 Padomju Savienības Komunistiskās partijas Programma. Pieņēmis PSKP XXII kongress. – Rīga, 1961, 103.lpp.

397 Известия, 1935, 6 июня.

398 LVA, PA-101.f., 22.apr., 489.l., 149.lp.

Šajā saietā, kurā tika apspriesti speciālās Maskavas komisijas secinājumi par Latvijā plaši izplatīto „vietējo nacionālismu” un „kļūdām” kadru politikā, viens no tā dalībniekiem – N.Saļejevs uzdrošinājās norādīt arī uz Latvijā bieži sastopāmo lielkrievu šovinismu:

„Nevar domāt, ka ir tikai buržuāziskais nacionālisms, ka daži biedri ierobežoja krievu kadrus, ka no krievu puses nav trūkumu, ka visi viņi ir enģeļi. Tas ir nepareizi. Daudzi krievu biedri, daudzi mūsu darbinieki neciena latviešu kultūru, izrāda netaktiskumu. Mēs zinām, ka nacionālais jautājums – tas ir delikāts jautājums, kur ir nepieciešamas tīras rokas, lai novērtējumā neievestu infekciju, baidoties, lai mūs neapsūdz nacionālismā. Mēs šim parādībam nedodam politisku novērtējumu. Noteikts pretspars ir jādod kā buržuāziskajam nacionālismam, tā arī lielvalstiskajam šovinismam. Tikai, tad, kad mēs ieņemsim principiālu pozīciju, neviens mūs neapsūdzēs. Tamdēļ es uzskatu, ka šis jautājums ir svarīgs, kad būs plēnums (domāts LKP CK 1959. gada 7.–8. jūlija plēnums – J.R.), vajag to plēnumā parādīt. Citādi var iznākt tā, ka kāds parezi sacīja – agrāk sīta krievus, tagad sītīs latviešus.”³⁹⁹

Saprotams, ka šos pareizos vārdus neviens vērā neņēma. 1959. gada jūlija LKP CK plēnums izvērtās vienīgi par latviešu „sišanu”, bet lielkrievu šovinisma nosodīšanai neatradās neviens pats vārds. Toties tēze par nacionālā jautājuma „galīgo atrisinājumu” turpināja skanēt vēl vairākus gadu desmitus. Tā, piemēram, 1982. gada 28.–29. jūnijā Rīgā sarīkotajā zinātniski praktiskajā konferencē „Nacionālo attiecību attīstība briedumu sasnieguša sociālisma apstākļos. Patriotiskās un internacionālās audzināšanas pieredze un problēmas” PSKP CK sekretārs B.Ponomorjovs atkal paziņoja: „(..) nacionālais jautājums tai veidā, kāds tas tika saņemts mantojumā no pagātnes, ir atrisināts pilnīgi un galīgi.”

Viņam savā referātā piebalsoja arī LKP CK pirmais sekretārs Augusts Voss:

„(..) Tas, ka mūsu zemē atrisināts nacionālais jautājums – viens no vissāpīgākajiem, visdramatiskākajiem jautājumiem cilvēces vēsturē, ir sasniegums, ko pamatoti var pielīdzināt tādām uzvarām jaunās sabiedrības celtniecībā Padomju Savienībā, kādas bija industrializācija, kolektīvizācija un kultūras revolūcija.”⁴⁰⁰

lerastos saukļus par „harmoniskajām nacionālajām attiecībām” paša pasludinātās „pārbūves” sākumā atkārtoja arī jaunais PSRS līderis M.Gorbačovs:

„Ja mūsu valstī nebūtu principā atrisināts nacionālais jautājums, tad nebūtu tās Padomju Savienības, kāda tā ir pašlaik tās sociālajā, kultūras, ekonomiskajā un aizsardzības jomā.”⁴⁰¹

399 LVA, PA-101.f., 22.apr., 489.l., 200.lp.

400 Циņa, 1982, 29.jūn.

401 M.Gorbačovs. Pārkārtošanās un jaunā domāšana. Mūsu valstij un visai pasaulei, 103.lpp.

Tā bija smaga politiska kļūda, tas gadījums, kad PSRS līderis uzticējās oficiālajai propagandai un negribēja saprast realitāti. Viņš būtu varējis atcerēties, ka masu uzstāšanās, kura notika Gruzijā 1956. gada 4.–9. martā, bija pirmā pēckara atklātā politiskā protesta izpausme, kura notika gandrīz tūlīt pēc Hruščova režīma liberalizācijas sākuma. Tajā piedalījās apmēram 30 tūkstoši cilvēku. 9. martā karaspēks pielietoja ieročus, 13 cilvēki tika nogalināti, no 63 ievainotajiem nomira vēl 8 cilvēki. Tajā dienā notika arī vēl citas manifestantu sadursmes ar karaspēku, kurās arī bija nogalinātie un ievainotie. Viena no protesta akcijas prasībām bija: „Krievi, vācieties prom no Gruzijas!”⁴⁰²

1956. gada oktobra beigās sakarā ar Polijas un Ungārijas notikumiem Viļņas universitātē parādījās lozungi un lapiņas ar virsrakstiem „Lai dzīvo revolūcija Ungārijā, sekosim tās piemēram!”, „Lietuvu – lietuviešiem! Krievu okupanti, vācieties prom!” 1956. gada novembra sākumā Kauņā un Viļņā notika plašas katoļu manifestācijas. To dalībnieki dziedāja Lietuvas himnu, tautas dziesmas un izsauca lozungus: „Sekosim Ungārijas piemēram!”, „Krievi, vācieties prom no Lietuvas!” Arī Tallinā tika dziedātas nacionālās dziesmas. Tartu parādījās lapiņas ar lozungiem: „Nost krievu valdītājus!”, „Krievus prom no Igaunijas!” 1958. gada augusta beigās izcēlās sadursmes starp Groznijas krievu un čečenu un ingušu iedzīvotājiem. 1960. gados tika novēroti nacionālās pretestības gadījumi Baltkrievijā un Moldāvijā.

1965. gadā lielu PSKP CK Politbiroja neapmierinātību radīja plaši izvērstā Ukrainas „ukrainizācija”. 1972. gadā par „ukrainizācijas” politikas īstenošanu no UKP CK pirmā sekretāra amata tika atbrīvots P.Šeļests.

1969. gada 27. septembrī pēc futbola mača starp Taškentas komandu „Pahtokar” un Kuibiševas „Kriļja Sovetov” sākās plašas sadursmes starp uzbeku un krievu jauniešiem. Vietējo iedzīvotāju negatīvo attieksmi pret krieviem bija radījušas tās negatīvās rakstura īpašības (dzeršana, huligānisms, zagšana, prostitūcija), kuras uz šejieni bija atnesuši tie krievi, kuri uz Uzbekiju no Pievolgas, īpaši no Samaras, bija pārcēlušies 1920. gados. Nicinošā iesauka „samarieši” kopš tiem laikiem bija saglabājusies un tika attiecināta uz visiem krieviem. Futbola mača laikā 20 stadiona vietās tika pacelti īpaši sagatavoti plakāti ar uzrakstiem: „Samarieši, vācieties uz mājām!” Pēc tam sākās plašas sadursmes un vairāk nekā 1000 cilvēki tika arestēti.⁴⁰³

Sakarā ar centra diktāta zināmu pavājināšanos savienoto republiku pamatnāciju partijas līderu protesti pret centra diktātu izpaudās prasībās pēc reģionu tiesību tālākas paplašināšanās, investīciju palielināšanas, krievu migrantu pieplūduma samazināšanas, pret valodas rusifikācijas tendencēm. Maskava uz šīm tendencēm reaģēja asi. Jau 1958.–

402 Президиум ЦК КПС. 1954-1964. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Постановления. т.1. – Москва. 2004. с.929, 930; В.А.Козлов. Политические волнения в Грузии после XX съезда КПСС. // Отечественная история. 1997, № 3. с.33-51.

403 Александр Вдовин. Подлинная история русских. XX век. с.229, 239, 268.

1961. gadā Azerbaidžānas, Kirgīzijas, Moldāvijas, Tadžikijas un Turkmēnijas augstākie partijas vadītāji tika apsūdzēti nacionālistiskās izpausmēs un atbrīvoti no ieņemamajiem amatiem. Attiecīgajos komunistisko partiju CK plēnumos tika nosodīti „nacionālās politikas” pārkāpumi. Vietējā inteligencē un nomenklatūrā šādas kadru izmaiņas izsauca protestus. Viņi šeit saskatīja krievvalodīgo impēriskās būtības izpausmes.

Tie riski, kuri polietniskā valstī ar totalitāru režīmu bija saistīti ar starpnacionāliem konfliktiem un kuri sāka parādīties reizē ar pirmajām tā liberalizācijas pazīmēm, uzskatāmā veidā tika nodemonstrēti 1986. gadā Almaatā.

1986. gada 16. decembrī tika sasaukts Kazahstānas KP CK plēnums, kurā par CK pirmo sekretāru kazaha D.Kunajeva vietā tika iecelts krievs G.Kolbins, kurš pirms tam bija strādājis par Gruzijas KP CK otro sekretāru, pēc tam – par PSKP Uljanovskas apgabala komitejas pirmo sekretāru. Plēnuma lēmums pa radio tika paziņots plkst. 15.00. Jau tās pašas dienas vakarā republikas lešlietu ministrija un Valsts drošības komiteja sāka saņemt ziņas par to, ka daudzi kazahi ar šo lēmumu nav apmierināti. Nākamās dienas rītā Almaatā sākās plašas protesta demonstrācijas, kuras pievakarē pārtrauca sadursmēs. Sākumā tās mēģināja pārtraukt ar vietējiem milicijas un Almaatas VDK robežsargu skolas kursantu spēkiem. Vidusāzijas kara apgabala pavēlnieks V.Lobovs kategoriski atteicās nemieru likvidācijā iesaistīt karavīrus. PSRS Aizsardzības ministrija tomēr piespieda viņu uz nemiera vietām nosūtīt Almaatas augstākās kara skolas kursantus, kuri apsargāja Kazahstānas KP CK ēku, taču sadursmēs neiesaistījās. Operatīvās pārvaldes štāba vadība tika uzdots Kazahijas PSR iekšlietu ministram G.Kņazevam. Laukums pie CK ēkas, kur bija sapulcējušies protestētāji, tika ielenkts. Tur ieradās arī Kazahijas PSR VDK priekšsēdētājs V.Mirošņiks, VDK operatīvais un izmeklēšanas sastāvs. Tika veikta foto un videofilmēšana. Otrajā dienā līdz plkst. 10.00 demonstrantu skaits sasniedza jau tūkstoti, kurš drīz palielinājās līdz 5 tūkstošiem cilvēku. Demonstranti gāja pa pilsētas ielām, bet pēc tam atgriezās laukumā. Almaatā ieradās PSKP CK, PSRS Iekšlietu ministrijas, PSRS Valsts drošības komitejas un Prokuratūras pārstāvji. Galvaspilsētas ielās sākās sadursmes. Demonstrantu izdzināšanas kopējo vadību uzņēmās PSKP CK Politbiroja loceklis M.Solomencevs. Pievakarē pilsētā ieradās arī PSKP CK orgdaļas vadītāja vietnieks J.Razumovs, PSRS iekšlietu ministra pirmais vietnieks Jeļisovs, PSRS prokurora vietnieks Soroka un PSRS VDK priekšsēdētāja vietnieks F.Bobkovs. Operatīvo vadību uzņēmās Jeļisovs. Sadursmes turpinājās vairākas dienas. Pielietojot sapiera lāpstas, ugunsdzēsamās mašīnas un suņus, sākumā cilvēkus sagrūda automašīnās, aizveda stepē un palaida vaļā. Daudzi tika arestēti. Sadursmēs ar miliciju un karaspēku 2 cilvēki tika nogalināti, medicīnas iestādēs pēc palīdzības griezās vairāk nekā 1000 cilvēku, 235 no tiem tika hospitalizēti. Par piedalīšanos nemieros Iekšlietu ministrija aizturēja 2336 cilvēkus, VDK – 2212, prokuratūra – 2401 cilvēku. Bez tam prokuratūrā tika nopratināti 5324 cilvēki, bet VDK – 850 cilvēki. VDK darbinieki reģistrēja tos, kuri bija griezušies pēc medicīniskās palīdzības. No izskatītajām lietām par 99 cilvēkiem, tika notiesāti 82 cilvēki, t.sk. 23 sievietes un 5 nepilngadīgie. Kazahstānas VDK darbinieki no telekinomateriāliem

sagatavoja fotoportretus un ar to palīdzību vēl ilgi pēc tam pa visu republiku meklēja „noziedzniekus”⁴⁰⁴

Almaatā pirmo reizi kopš pābūves sākuma pret demonstrantiem tika pielietots karaspēks.

Neraugoties uz to, ka jauniešu nemieri Almaatā tika nežēlīgi apspiesti, Savienības centrs pēc to pabeigšanas nodemonstrēja pirmās sava vājuma pazīmes: lēmums par G.Kolbina iecelšanu tika atcelts un par Kazahstānas KP CK pirmo sekretāru iecēla kazahu N.Nazarbajevu.⁴⁰⁵

1987. gada 27. janvārī notikušajā PSKP CK plēnumā M.Gorbačovs atzina:

„(..) Notikumi Almaatā un tas, kas notika pirms tam, prasa nopietnu analīzi, principiālu novērtējumu. Visu to vēl nāksies rūpīgi noskaidrot. (..) Nedrīkst izlaist no redzesloka arī tās vai citas problēmas nacionālo aspektu delikātumu, tautas tradīciju dzīvesveidā, psiholoģijā un cilvēku uzvedībā. Un tas ir jāņem vērā visrūpīgākajā veidā.”⁴⁰⁶

Taču PSRS sabrukums jau bija sācies. Līdz 1988. gada vasarai spēcīgas nacionāli orientētas kustības bija noformējušās Latvijā, Lietuvā, Igaunijā, kā arī Armēnijā un Gruzijā. Un šis vilnis ātri vien izplatījās pa visu Padomju impēriju. Vienotās partijas dzīlēs bija izauguši spēcīgi nacionālie politiskie kadri. Kopā ar inteliģenci viņi savās republikās veidoja ietekmīgu slāni un viņus arvien vairāk ierobežoja centralizētās valsts sistēmas stingrie rāmji, kura federālismu bija pārvērtusi par fikciju. Savienotās valsts unitārā forma bija kļuvusi par tautu tālākās attīstības bremzi. Pārbūves gaitā, paplašinot atklātumu, šīs problēmas izlauzās uz āru un noveda pie padomju impērijas sabrukuma un daudzu neatkarīgu valstu izveidošanās. Vadošais spēks šajā vēsturiskajā procesā, protams, bija plašu tautas masu atbalstītās nacionālās sabiedriskās organizācijas.

404 Шевичкин А.П. 17 тайн Лубянки. Изд. 2-е, уточн., допол., и перераб. – Москва, 2010, с.343, 344, 345.

405 Алма-Ата. 1986.декабрь. – 1991, с.8.

406 Союз можно было сохранить, с.12.

5. nodaļa

Migrantu un kolonistu privilēģijas

Viens no plašās migrācijas un kolonizācijas cēloņiem uz Latviju bija vēlēšanās un iespēja šeit isā laikā tikt pie ērtiem un labiekārtiem dzīvokļiem. Īpaši pievilcīga šajā ziņā migrantiem un kolonistiem bija Rīga, kas Otrā pasaules kara laikā bija cietusi nosacīti maz, no kurienes 1939. gada rudenī bija aizbraucis liels vācbaltu iedzīvotāju skaits, kā rezultātā bija palicis daudz brīvu dzīvokļu. Otrā pasaules kara beigās daudzi latvieši, baidoties no jaunām represijām devās emigrācijā uz Rietumiem un arī daudzi viņu dzīvokļi tika atdoti iebrāucējiem. Tāpat tas notika ar 1941. gada 14. jūnijā un 1949. gada 25. marta uz Sibīrijas „mūža nometinājumu” aizdzīto dzīvokļiem. Iebraucēju privilēģijas dzīvokļu sadalē nodrošināja PSKP CK, PSRS Ministru padomes, PSRS Aizsardzības ministrijas, kā arī citu centrālo iestāžu lēmumi un direktīvas. Jāatceras, ka Čiekurkalns, Grīziņkalns, Maskavas priekšpilsēta, kā arī citi Rīgas nomaļu rajoni bija veidojušies kā strādnieku apmešanās vietas, no kurienes viņiem arī vēlākajos gados, dzīvokļu celtniecībai attīstoties, izklūt bija ārkārtīgi grūti, daudzkārt pat neiespējami, jo jaunie dzīvokļi galvenokārt tik atdoti kolonistiem.

5.1. Migrantu un kolonistu privilēģiju sistēmas izveidošana un nostiprināšana 1940.–1941. gadā

Kaut arī īstenojot Latvijas okupāciju 1940. gada 17. jūnijā, padomju oficiālā propaganda visādos veidos centās parādīt to kā „posta un nabadzības zemi”, kuru no „plutokrātu jūga”, „kapitālisma verdzības” un „trūkuma” atbrīvojuši „neuzvaramā Sarkanā armija”, tomēr, kā tas jau parādīts, jau šajā laikā bija vērojami centieni daudziem PSRS pilsoņiem pārcelties uz dzīvi Latvijā, galvenokārt Rīgā.

Arī komunālajā saimniecībā „sociālistiskie pārkātojumi” tika veikti tā, lai dzīvokļu sadalē vislielākās privilēģijas tiktu piešķirtas uz šejieni komandētajiem „vadošajiem kadriem” un citiem iebrāucējiem no PSRS. Jau 1940. gada vasarā tika izveidota īpaša Iekšlietu ministrijas Dzīvokļu apgādes komisija, kuras uzdevums bija pierēģistrēt visus esošos dzīvokļus, izskatīt dzīvokļu pieprasītāju lūgumus un, vadoties no „šķiriskām pozīcijām”, veikt dzīvokļu pārdali. Rīgas pilsētas Dzīvokļu apgādes komisija 1940. gada 7. augusta sēdē pilnvaroja komisijas priekšsēdētāju „(..) atsevišķos svarīgos dzīvokļu apgādes jautājumos (..) apmierināt dzīvokļu pieprasītājus no komisijas rīcībā esošā dzīvokļu

fonda.⁴⁰⁷ Līdz ar to uz ilgiem gadiem tika iedibināta prakse, ka dzīvokļu piešķiršanas jautājumus varēja izlemt arī vienpersoniski kā dzīvokļu komisijas priekšsēdētāji, tā arī komunistiskās partijas funkcionāri, izpildu komiteju priekšsēdētāji un daži citi valdošā režīma varasvīri. Lai atrastu dzīvokļus kolonistiem, īpaši PSRS militāristiem, noteica t.s. dzīvojamās platības sašaurināšanu, vietējo iedzīvotāju sablīvēšanu un dzīvojamās platības sanitāro normu.

1940. gada vasarā viens no Dzīvokļu apgādes komisijas svarīgākajiem uzdevumiem bija apgādāt ar dzīvokļiem PSRS okupācijas armijas komandierus, iekšlietu, prokuratūras, kā arī citu represīvo iestāžu darbiniekus, kuri galvenokārt bija atsūtīti no PSRS. Šā iemesla dēļ daudzos gadījumos no iebraucējiem paredzētā dzīvokļa tā līdzšinējos īpašniekus izlika dažu dienu laikā. Ģimenei vai personai, kas aizņēma lielāku dzīvojamo istabu skaitu, nekā to atļāva pastāvošie noteikumi, Komunālās saimniecības tautas komisariāta noteiktā laikā bija jāpieņem attiecīgs līdzdzīvotāju skaits. Ja tas netika izdarīts, tad „liekajā” platībā ievietoja līdzdzīvotāju, kurš parasti bija kāds iebraucējs no PSRS.

Ar LPSR 1940. gada 30. septembra lēmumu nodibināja Komunālās saimniecības tautas komisariāta Dzīvokļu komisiju. Tās uzdevums bija apspriest un izlemt visus tos svarīgākos telpu sagādes un dzīvokļu saimniecības jautājumus, kurus nevarēja izlemt vietējās komunālās iestādes un pilsētu dzīvokļu komisijas.

Šīs komisijas pirmajā sēdē 1940. gada 7. oktobrī komunālās saimniecības tautas komisāra vietnieks A.Priedītis tās uzdevumus formulēja šādi: „Mums pirmā vietā ir jāņem Sarkanās armijas vajadzības un telpas jēgādā arī iestādēm un organizācijām.”⁴⁰⁸

Savukārt Rīgas pilsētas komunālās saimniecības nodaļas Dzīvokļu pārvalde savā 1941. gada februāra atskaitē, cita starpā norādīja:

„(..) Apmierinātas arī NKVD (Iekšlietu tautas komisariāta), Sovnarkoma (Tautas komisāru padomes) un Sarkanās armijas vajadzības. (..) Darbojoties centralizētā veidā, Dzīvokļu komisijas darbinieki bija tā pārslogoti, ka, sēžot pat 24 stundas no vietas, viņi nevarēja caurskatīt visus pieprasījumus, kamdēļ, sākot ar 9. janvāri, Dzīvokļu komisija tika sadalīta pa 12 rajoniem, kuri sava rajona robežās izlēja dzīvokļu piešķiršanas jautājumus, atstājot centram dzīvokļu piešķiršanu atbildīgajiem darbiniekiem, NKVD, Sovnarkomam, Prokuratūrai, Sarkanajai armijai u.t.t.⁴⁰⁹ No 1941. gada 1. janvāra līdz 10. februārim Dzīvokļu komisija Sarkanās armijas vajadzībām piešķīra 161 dzīvokli, vadošajiem darbiniekiem – 72, atbildīgajiem darbiniekiem, pārvietojot nestrādājošos – 31 dzīvokli. Atbildīgajiem darbiniekiem bez tam vēl tika iedalītas 200 dzīvokļu daļas.⁴¹⁰

407 LVA, 824.f., 1.apr., 144.l., 272.lp.

408 LVA, 824.f., 1.apr., 144.l., 212.lp.

409 LVA, 824.f., 1.apr., 147.l., 10.lp.

410 LVA, 824.f., 1.apr., 147.l., 11.lp.

Par to, kā šiem „atbildīgajiem darbiniekiem” – visbiežāk iebraucējiem no PSRS – dzīvokļi tika atrasti, Dzīvokļu komisija norādīja:

„Dzīvokļi atbrīvoti, pārvietojot vienīgi nestrādājošos elementus uz brīviem nomaļu dzīvokļiem, t.i. bijušos redzamākos vecā režīma darbiniekus, kapitālistus, tirgotājus u.t.t., tādā kārtā pārvietoti 104 iedzīvotāji, ar ko iegūti divi labumi – doti dzīvokļi pilsoņiem, kam tie bija nepieciešami, bet otrkārt, sablīvēti dzīvokļi, radot iespēju apmierināt prasības, jo visi pārvietojamie viņiem ierādītos dzīvokļus neieņēma, bet pārvietojās uz laukiem vai pie saviem radiem un paziņām. (..) No kopējā 545 prasītāju skaita ar dzīvokļiem neapmierināts palika tikai 281 pieprasījums, kuram nepieciešami 2–7 istabu dzīvokļi. Šo neapmierināto pieprasījumi sadalīti pa rajonu izpildu komiteju dzīvokļu komisijām, respektīvi, vajadzīgo dzīvokļu ierādīšanai.” Šajā laikā PSRS okupācijas armijas komandieru izmitināšanai Rīgas pilsētā tika nodots vairāk nekā 30 namu.⁴¹¹

Iedzīvotājus Rīgā padzina, piemēram, no Martas ielas 1. un 3. nama, lai piešķirtu dzīvokļus IeTK, TKP, Prokuratūras un Rīgas pilsētas pagaidu izpildu komitejas darbiniekiem. No Martas ielas 1. nama 5. dzīvokļa pārvietotā R.Lūša dzīvokli piešķīra IeTK darbiniekam Morozovam, bet 21. dzīvokli – Baltijas sevišķā kara apgabala prokuroram Pohvalovam.⁴¹² 1941. gada 2. janvārī Rīgas pilsētas Dzīvokļu komisija paziņoja bijušajam Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas ģenerālsekretāram M.Nukšam, ka viņam dzīvoklis jāatbrīvo 14 dienu laikā. To atdeva kādam Hotjko – iebraucējam no PSRS. 1941. gada 3. februāra sēdē Dzīvokļu komisija uzdeva steidzami sameklēt dzīvokļus Zemkopības tautas komisariāta darbiniekiem Golubovam un Baravkovam, Valsts plāna komisijas darbiniekam Žukovam, Šalimgarevam, Hromovam, Vasiljevam, IeTK darbiniekam Protopopovam un citiem.⁴¹³

Latvijā no PSRS saradās arī daudzi cietumu, labošanas darbu koloniju, 1941. gada februārī izveidotā Valsts drošības tautas komisariāta, kā arī daudzu citu okupācijas režīma iestāžu darbinieki, un visiem dzīvokļi tika piešķirti ātri un bez kavēšanās. Bet daudzi no viņiem īres naudu pat nedomāja maksāt. Tā, piemēram, rīkojās okupācijas armijas virsnieks P.Orlovs, kurš bija iekārtojies Ernestīnes ielā 35, dz.15, I.Grigorjevs – Dzirnavu ielā 39, dz.3, A.Miļeševičs – Ļermontova ielā 4, dz.12, kā arī daudzi citi.⁴¹⁴ Rīgas pilsētas Staļina rajona 2. sektora vadītāja palīgs V.Reiznieks 1941. gada 8. aprīļa ziņojumā norādīja, ka Sarkanās armijas komandieri nedodot datus par to, kas dzīvo minētajās mājās un dzīvokļos, neatklājot savu vārdu un uzvārdu un to, cik liela esot viņa alga.⁴¹⁵ Saskaņā ar LPSR TKP sašaurinātā sastāvā 1941. gada 9. aprīļa lēmumu

411 LVA, 824.f., 1.apr., 147.l., 11.lp.

412 LVA, 824.f., 1.apr., 147.l., 143.lp.

413 LVA, 824.f., 1.apr., 144.l., 1., 2.lp.

414 LVA, 824.f., 1.apr., 155.l., 597.lp.

415 LVA, 824.f., 1.apr., 125.l., 113.lp.

Rīgas pilsētas izpildu komitejas sašaurinātā sastāva sēde 1941. gada 19. maijā uzdeva pilsētas Dzīvokļu daļas priekšniekam Veidiņam piešķirt Sarkanās armijas komandieriem vēl 500 dzīvokļu.⁴¹⁶

Par iebraucēju privilēģijām dzīvokļu piešķiršanā liecina arī Rīgas pilsētas Dzīvokļu saimniecības nodaļas rīkojums Kirova rajona izpildu komitejai: „Nekavējoties – 2 dienu laikā piešķirt iebraucējai no PSRS Šlapatkovai 1 istabas dzīvokli” un „par izpildīšanu ziņot Dzīvokļu saimniecības nodaļai.”⁴¹⁷

1941. gadā Latvijā tika uzsākta 18 jaunu kara lidlauku, 464. aviācijas rūpniecības, kā arī daudzu citu militāro objektu celtniecība. Šajā sakarībā no PSRS uz Latviju tika nosūtīts milzīgs dažādu speciālistu skaits, kuriem bez kavēšanās dzīvokļi tika piešķirti kā Rīgā, tā arī citās Latvijas pilsētās.

Tieši tolaik Latvijā tika izveidota un nostiprināta tāda privilēģiju sistēma, kura arī turpmākajos gados ļāva kolonistiem saņemt dzīvokli ātri un bez liekām problēmām, katrā ziņā – nesalīdzināmi ātrāk un vieglāk, nekā tas bija iespējams Latvijas pamatiedzīvotājiem.

5.2. Iebraucēju privilēģijas pēckara gados

Otrais pasaules karš Latvijas dzīvokļu saimniecībai nodarīja visai ievērojamus zaudējumus. Tā, piemēram, Daugavpili bija sagrautas vai kara laikā stipri cietušas 452 dzīvojamās mājas, Cēsīs – 21, Liepājā – 324, Valmierā – 98 ēkas.⁴¹⁸ Lieli dzīvokļu saimniecības postījumi bija arī citās pilsētās. Rīgā no 8697 nacionalizētajām mājām ar kopējo platību 3836000 m², 140 mājas ar dzīvojamo platību 155000 m² bija pilnīgi sagrautas, 993 mājas ar dzīvojamo platību 135000 m² bija ievērojami cietušas, un tām bija nepieciešama atjaunošana vai kapitālremonts, bet 3697 mājām – kārtējais remonts.⁴¹⁹

Latvijas kara laikā izpostītā dzīvojamā fonda atjaunošana notika ļoti lēni, bet jaunu dzīvokļu celtniecība tikpat kā nenotika. Pārsvārā cēla barakas, respektīvi mājas, kas bija paredzētas kā pagaidu mītnes (lai gan nereti tajās dzīvoja vairākus gadu desmitus). Esošajos dzīvokļos iedzīvotāji tika „sablīvēti”, lielos dzīvokļus pārvēršot par komunālajiem. Komunālajos dzīvokļos viena ģimene parasti aizņēma vienu, retāk divas istabas. Plaši tika izmantota strādnieku izvietošana kopmītnēs, kur vienā istabā

416 LVA, 824.f., 1.apr., 132.l., 12.lp.

417 LVA, 824.f., 1.apr., 170.l., 38.lp.

418 LVA, 432.f., 7.apr., 1.l., 61., 64., 66., 67., 69.lp.

419 LVA, 1400.f., 1.a.apr., 10.l., 92.lp.

dzīvoja vairāki cilvēki, dažkārt pat ģimenes cilvēki kopā ar neprecētiem u.t.t.

Latvijas PSR Statistikas pārvaldes priekšnieks A.Drjučins 1956. gadā sagatavotajā izziņā „Par apsekoto strādnieku ģimeņu dzīvokļu un komunālajiem apstākļiem” norādīja:

„(..) Minētie dati ļauj izdarīt šādus secinājumus:

1. Republikas iedzīvotāju dzīvokļu apstākļi gadu no gada pasliktinās. Īpaši nepietiekami ar dzīvojamo platību ir apgādātas Rīgas strādnieku ģimenes, kurām vidēji dzīvojamā platība uz vienu iedzīvotāju ir ievērojami zemāka nekā vidēji visiem Rīgas iedzīvotājiem.
2. Nenodrošinātības ar dzīvojamo platību rezultātā 45,8 procentiem apsekoto strādnieku ģimeņu vidējā dzīvojamā platība uz vienu ģimenes locekli ir 4,4 m², bet 7,6 procenti strādnieku ģimeņu ir spiesti irēt dzīvojamo platību kā apakšīrnieki, kas ievērojami paaugstina viņu dzīvokļa apmaksu.
3. Dzīvokļi, kurus aizņem strādnieku ģimenes, pilnīgi nepietiekami ir apgādāti ar atsevišķiem labierīcības veidiem. 24 procenti strādnieku ģimeņu dzīvokļi nav apgādāti ar ūdensvadu, 32,5 procenti – ar kanalizāciju, 86,5 procenti ar gāzi un 81 procenti – centrālā apkuri.

(..)

6. Neraugoties uz Rīgas iedzīvotāju, īpaši strādnieku ģimeņu nepietiekamo nodrošinātību ar dzīvojamo platību, dzīvokļu celtniecības plāns tiek pildīts neapmierinoši, dzīvokļu celtniecībai atvēlētie līdzekļi gadu no gada netiek apgūti, rezultātā republikas, īpaši Rīgas iedzīvotāju skaita pieaugums ievērojami pārsniedz ekspluatācijā nododamās platības pieaugumu.⁴²⁰

Stāvoklis sāka uzlaboties tikai pēc tam, kad 50. gadu otrajā pusē sākās pāreja uz tipveida dzīvokļu celtniecību. Daudzas ģimenes varēja pārcelties uz kaut vai nelielu un nekvalitatīvu uzceltu, tomēr atsevišķu dzīvokli. Kopš 50. gadu beigām Latvijā visai plaši attīstījās kooperatīvā dzīvokļu celtniecība, kas deva iespēju iegūt dzīvokli ātrāk, taču vajadzēja apmaksāt tā celtniecību. Tā tomēr nebija pieejama visiem, bez tam uz kooperatīvo dzīvokli varēja pretendēt cilvēki, kas bija uzņemti dzīvokļu rindā. Neraugoties uz to, ka cilvēki par kooperatīvo dzīvokli bija samaksājuši, viņi neieguva tiesības uz to, nevarēja to nodot mantojumā personām, kas nebija tajā pierakstītas, un nedrīkstēja oficiāli pārdot. Pastāvēja arī dažādas dzīvokļu celtniecības formas, piemēram, daudzi uzņēmumi tos cēla saviem spēkiem un potenciālajiem īrniekiem bija zināms stundu skaits jānostrādā mājas celtniecībā.⁴²¹

420 LVA, 277.f., 11.apr., 97.l., 88., 89.lp.

421 Latvija padomju režīma varā. 1945-1986. Dokumentu krājums, 385.lpp.

1983. gada 23. decembrī Latvijas PSR Ministru padome un Latvijas Republikāniskā arodbiedrību padome apstiprināja nolikumu par kārtību, kādā tiek uzņemti uzskaitē pilsoņi, kuriem ir nepieciešams uzlabot dzīvokļu apstākļus un tiek piešķirtas dzīvojamās telpas Latvijas PSR.

Par tādiem tika atzīti tie pilsoņi, kuri bija apgādāti ar dzīvojamo platību uz katru ģimenes locekli mazāk par sešiem kvadrātmetriem, bet republikas pakļautības pilsētās – mazāk par pieciem kvadrātmetriem; pilsoņi, kuri dzīvoja kopmītnēs, izņemot pagaidu un termiņstrādniekus, kā arī pilsoņi, kas tur dzīvoja sakarā ar mācībām, pilsoņi, kuri dzīvoja dzīvojamā namā (apdzīvojamā telpā), kura neatbilda noteiktajām sanitārajām un tehniskajām prasībām, kā arī dažas citas personu grupas. Tā, piemēram, šā nolikuma 9. un 11. punktā bija noteikts, ka tādiem, kam nepieciešama dzīvokļu apstākļu uzlabošana, pieder arī tie, kas „īpaši izcēlušies ražošanā un sabiedriskajā darbībā, nepārtraukti nostrādājuši attiecīgajā uzņēmumā, iestādē, organizācijā ne mazāk par 20 gadiem, ja viņi ne mazāk par 20 gadiem dzīvo nelabiekārtotā dzīvoklī.”⁴²²

Tiektais liecina, ka iedzīvotāju apgādes jautājums ar dzīvojamo platību tolaik bija ārkārtīgi sarežģīts. Vēl grūtāku to padarīja nepieciešamība nodrošināt ar dzīvokļiem daudzus migrantus un kolonistus no citiem PSRS reģioniem. Tikai no 1944. gada 1. novembra līdz 17. novembrim Rīgas pilsētas Kirova rajonā dzīvojamo platību bija jau saņēmuši 376 iebraucēji⁴²³, bet no 1944. gada 15. decembra līdz 1945. gada 1. janvārim tā bija piešķirta vēl 121 iebraucējam.⁴²⁴ Izplatīta parādība bija dzīvokļu patvalīga ieņemšana bez jebkādam atļaujām un ordera. Šā iemesla dēļ Rīgas pilsētas izpildu komiteja 1945. gada 7. martā bija spiesta pieņemt lēmumu „Par dzīvojamo telpu sadalīšanas kārtību”, ar kuru uz laiku tika pārtraukta orderu izsniegšana uz dzīvojamām telpām, noteikta visu agrāk izsniegto orderu pārreģistrācija un veco orderu apmaiņa pret jauna parauga orderiem.⁴²⁵ Nolūkā pareizāk risināt dzīvojamo telpu sadali ar Rīgas pilsētas izpildu komitejas 1945. gada 11. jūnija lēmumu Rīgas pilsētas izpildu komitejā un pilsētas rajonu izpildu komitejās tika izveidotas Dzīvokļu nodaļas.⁴²⁶

Tiektais liecina, ka Rīgas pilsēta šajā laikā patiešām ir mēģinājusi tikt skaidrībā kā par pilsētas dzīvokļu fondu, tā arī par tā sadali. Tomēr turpmāk stāvoklis daudz uz labo pusi neizmainījās. Līdz 1945. gada 30. maijam Rīgas pilsētas Dzīvokļu daļā nebija izskatīti 2800 iesniegumu, daudzi bija nozaudēti vai pierēģistrēti pat vairākas reizes.

422 LVA, 425.f., 7.apr., 746.l., 96.–102.lp.

423 LVA, 992.f., 1.apr., 6.l., 42.lp.

424 LVA, 992.f., 1.apr., 6.l., 43.lp.

425 LVA, 992.f., 2.apr., 293.lp.

426 LVA, 1400.f., 2.apr., 4.l., 122.lp.

Tikmēr migrantu pieplūdums Rīgas pilsētā arvien pieauga. Viņu nodrošināšanā ar dzīvojamo platību liela nozīme bija LK(b)P Rīgas pilsētas komitejas un Rīgas pilsētas izpildu komitejas lēmumam „Par dzīvokļu fonda uzskaiti un sadalīšanu Rīgas pilsētā”, ar kuru vadošo darbinieku nodrošināšanai ar dzīvokļiem tika izveidots īpašs rezerves fonds, orderu izsniegt varēja tikai ar rajonu izpildu komitejas lēmumu, bet pilsētas izpildu komitejā – ar tās priekšsēdētāja vai viņa vietnieka lēmumu. LK(b)P Rīgas pilsētas komiteja un Rīgas pilsētas izpildu komiteja arī nolēma lūgt LK(b)P Centrālo komiteju un LPSR Ministru padomi atļaut iedzīvotājus sablīvēt tā, lai uz vienu cilvēku paliktu deviņi kvadrātmetri dzīvojamās platības, kā arī lūgt PSRS TKP brīdinājuma laiku par izlikšanu no dzīvokļa samazināt no trijiem mēnešiem līdz divām nedēļām.⁴²⁷ Tolaik PSRS Prokuratūra šo priekšlikumu gan noraidīja, jo PSRS CIK un PSRS TKP 1937. gada 10. oktobra lēmums noteica, ka vietējā padome lieko platību, var izmantot tikai tajā gadījumā, ja irnieks pēc brīdinājuma saņemšanas triju mēnešu laikā neizmanto to pēc saviem ieskatiem.⁴²⁸

Līdz ar dažādu rūpniecības uzņēmumu atjaunošanu un paplašināšanu pieprasījums pēc dzīvokļiem strauji pieauga gan Rīgā, gan arī citās Latvijas lielākajās pilsētās. Tā, piemēram, lai nodrošinātu ar dzīvokļiem rūpnīcas Nr. 4 strādniekus, kuri bija ieradušies no Ļeņingradas, ar Rīgas pilsētas izpildu komitejas 1945. gada 25. maija lēmumu izveidoja īpašu komisiju. Lēmumā bija norādīts: „Komisijai piešķirt tiesības nekavējoties ievietot strādniekus izraudzītajos dzīvokļos, orderus noformējot vēlāk. Par visu ieradušos strādnieku izvietošanas termiņu noteikt š.g. 1. jūniju.”⁴²⁹

Ar Rīgas pilsētas izpildu komitejas 1945. gada 27. jūnija lēmumu brīvie dzīvokļi (Brīvības gatvē 4–300 m², Brīvības ielā 113–250 m², Ludzas ielā 52–400 m², Pionieru ielā 9–150 m², Kr.Barona ielā 129–100 m²) tika pārkārtoti par strādnieku kopmītnēm, lai tur izmitinātu no Ļeņingradas ieradušos VEF strādniekus.⁴³⁰

Saskaņā ar LK(b)P CK un LPSR TKP 1945. gada 18. jūnija lēmumu Rīgas vagonu rūpnīcas strādnieku izmitināšanai piešķīra piecas dzīvojamās mājas ar kopējo platību 4000 m², bet no PSRS iebraukušajiem šās rūpnīcas speciālistiem piešķīra 30 dzīvokļus. Bez tam vēl vagonu rūpnīcas strādnieku izmitināšanai piešķīra dzīvojamās mājas ar kopējo platību 8000 m², 10 vasarnīcas Rīgas Jūrmalā, mājas un barakas Starta ielā 5, kā arī citas telpas.⁴³¹ 1945. gada 29. augustā Rīgas pilsētas izpildu komiteja uzdeva pilsētas rajonu izpildu komiteju priekšsēdētājiem nodot pilsētas Dzīvokļu daļai vadošo darbinieku nodrošināšanai šādu 4–6 istabu dzīvokļu skaitu: Kirova rajonā – 15, Staļina – 15, Proletāriešu – 10, Maskavas – 5, Sarkanarmijas – 5 un Ļeņina rajonā – 5

427 LVA, 1400.f., 1.a.apr., 10.l., 152.lp.

428 LVA, 432.f., 5.apr., 1.l., 6.lp.

429 LVA, 1400.f., 2.apr., 5.l., 96.lp.

430 LVA, 1400.f., 2.apr., 5.l., 309.lp.

431 LVA, 1400.f., 2.apr., 10.l., 59.lp.

dzīvokļus.⁴³² 1945. gada oktobrī tiem Rīgas vagonu rūpniecības speciālistiem, kuri bija ieradušies no citiem PSRS reģioniem, vēl piešķīra 30 dzīvokļus.⁴³³

No teiktā var secināt, ka 1944.–1945. gadā visātrāk un vislabāk ar dzīvokļiem apgādāja tos iebraucējus, kuri Latvijā tika iecelti vadošos amatos, dažādā veidā atsūtītos speciālistus, kā arī lielo rūpniecības uzņēmumu strādniekus. Šāda migrantu aprūpes prakse turpinājās arī nākamajos gadu desmitos. Tā, piemēram, 1946. gada 29. aprīlī Rīgas pilsētas izpildu komiteja uzdeva rajonu izpildu komitejām nodot pilsētas Dzīvokļu daļai 18 dzīvokļu un 132 istabas atbildīgo darbinieku nodrošināšanai ar dzīvokļiem. Līdz šā rīkojuma izpildei orderu izsniegšana citām personām tika aizliegta.⁴³⁴ Turpinājās arī dzīvojamo māju nodošana dažādām rūpniecām un uzņēmumiem. Tā, piemēram, 1946. gada martā „Sevzapelektromontaž” 12. rūpnicai piešķīra māju Āgenskalna ielā 7, Tiltu būvniecības Nr. 5 remontu – iznomāšanas bāzei – māju Līksnas ielā 12, rūpnicai „Sarkanā zvaigzne” māju Dancigas ielā 6, Visbijas prospektā 4, Mazpulku ielā 16.⁴³⁵

Šajā laikā arvien nostiprinājās prakse, ka dzīvokļus t.s. atbildīgajiem darbiniekiem piešķīra ar Rīgas pilsētas izpildu komitejas priekšsēdētāja vai viņa vietnieka rīkojumiem. Tā, piemēram, 1946. gada 16. maijā Rīgas pilsētas izpildu komitejas priekšsēdētājs A.Deglavs uzdeva Staļina rajona izpildu komitejas priekšsēdētājam K.Pinnim desmit dienu laikā piešķirt Autoelektropiederumu rūpniecības vadošajiem darbiniekiem divas mājas Mežaparka rajonā, bet ar pilsētas izpildu komitejas priekšsēdētāja vietnieka P.Smirnova 1946. gada 25. maija rīkojumu divas liekas istabas piešķīra laikraksta „Socialističeskoje zemļedelje” korespondentam Ņikitinam.⁴³⁶ A.Deglavs 1947. gada 9. decembra rīkojumā pilsētas Dzīvokļu daļas priekšniekam Panovam rakstīja: „Uz Jūsu personīgo atbildību iesaku piešķirt triju dienu laikā dzīvojamo platību biedram Safonovam Zaubes ielā Nr.10. Brīdinu, ka šī rīkojuma neizpildīšanas gadījumā pret Jums tiks pielietoti stingri soda mēri. Par izpildi man ziņot ne vēlāk par š.g. 12. decembri.”

1947. gada 16. decembrī A.Deglavs uzdeva Proletāriešu rajona izpildu komitejas priekšsēdētājam K.Rekkem „5 dienu laikā nodrošināt ar dzīvojamo platību biedru Noženko”, 1947. gada 19. decembrī viņš ieteica Ļeņina rajona izpildu komitejas priekšsēdētājam R.Riņķim „nekavējoties izsniegt orderi pilsonim Savenkovam uz 4 istabām Auces ielā 5, dz. 5. Par izpildi man ziņot 5 dienu laikā.”⁴³⁷

432 LVA, 1400.f., 2.apr., 6.l., 310., 311.lp.

433 LVA, 1400.f., 2.apr., 8.l., 45.lp.

434 LVA, 1400.f., 2.apr., 2.l., 89.lp.

435 LVA, 1400.f., 2.apr., 12.l., 169., 183.lp.

436 LVA, 1400.f., 2.apr., 2.l., 74., 82.lp.

437 LVA, 1400.f., 2.apr., 34.l., 205., 209., 213.lp.

Ar LK(b)P CK sekretara I.Ļebedeva rīkojumu 1948. gada decembrī dzīvokli saņēma kāds S.Korehovs.⁴³⁸ Ārpus kārtas šajā laikā dzīvokli saņēma arī Padomju Savienības varonis Murmanskas apgabala izpildu komitejas deputāts A.Siņicins⁴³⁹, LPSR prokurora vietnieks Sokolovs, LK(b)P Rīgas pilsētas komitejas sekretāra vietnieks S.Roščins, LPSR Ekonomikas institūta direktors Ņ.Kovaļevskis, Maizes kombināta galvenais inženieris N.Perlins, Augļu ūdeņu rūpniecības direktors B.Voskobņikovs, LPSR lekšlietu ministrijas karaspēka kara prokuros Vešņakovs, kā arī daudzi citi.⁴⁴⁰ 1949. gada oktobrī četrīstabu dzīvokli saņēma Latvijas Jūras kuģniecības priekšnieks Martincevs, pie ērta dzīvokļa tika PSRS MP kolhozu pilnvarotais Černiševs. 1950. gada februārī trīsīstabu dzīvokli piešķīra Rīgas elevatora direktors I.Kuzmina ģimenei, divīstabu dzīvokli saņēma Kara tirdzniecības uzņēmuma direktors N.Bujanovs, bet trīsīstabu – Dizeļu rūpniecības direktors K.Celihs. Rīgas pilsētas izpildu komitejas priekšsēdētāja vietnieks J.Pupurs 1950. gada 20. jūnijā rīkojumā rajonu izpildu komiteju priekšsēdētājiem rakstīja:

„Iesaku darbaļaužu deputātu padomju izpildu komiteju priekšsēdētājiem 3 mēnešu laikā piešķirt dzīvojamo platību:

1. Kirova rajonā:
  - a. rūpniecības VEF galvenajam inženierim biedram Hubajevam,
  - b. sporta meistarma Vinogradovam,
  - c. Rīgas pilsētas prokuroram biedram A.Romanovskim.
2. Staļina rajonā:
  - a. rūpniecības VEF ražošanas daļas priekšniekam biedram Abramjanam,
  - b. sporta meistaram biedram Reinholdam.
3. Proletāriešu rajonā:
  - a. rūpniecības VEF galvenajam tehnologam Kukam,
  - b. sporta meistaram futbolistam Karičevam.
4. vienu dzīvokli rūpniecības VEF darbiniekam Molotova rajonā.
5. vienu dzīvokli rūpniecības VEF darbiniekam Ļeņina rajonā.⁴⁴¹

Daudzu rīdzinieku dzīvokļi tika sadalīti un pārbūvēti, lai ar dzīvojamo platību nodrošinātu iebraucējus. Turpinājās arī irnieku sablīvēšana un līdzdzīvotāju iemitināšana. Tā tolaik bija visai izplatīta parādība.

Tiem latviešiem un citu tautību pamatiedzīvotājiem, kuri neatradās valdošā režīma

438 LVA, 1400.f., 2.apr., 35.l., 390.lp.

439 LVA, 1400.f., 2.apr., 44.l., 24.lp.

440 LVA, 1400.f., 2.apr., 42.l., 220.lp.

441 LVA, 1400.f., 2.apr., 62.l., 251.lp.

varas amatos, uz dzīvokļa piešķiršanu vai dzīvokļa apstākļu uzlabošanu tolaik bija veltīgi cerēt. Šo bezcerīgo situāciju uzskatāmi raksturo arī gadījums ar M.Makarovu.

M.Makarova pēc tautības bija latvietē. Pirmā pasaules kara laikā viņa no Latvijas evakuējās uz Krieviju, kur apprecējās un vēlāk dzīvoja Kirgīzijas galvaspilsētās Frunzē. Viņas vīrs nomira, bet abi dēli krita Otrajā pasaules karā. Palikusi viena, jau pensijas vecumu sasniegusi, M.Makarova 1955. gadā atgriezās Rīgā. Viņas māsa Dzene dzīvoja Laboratorijas ielā, kur vienu istabu apdzīvoja septiņi cilvēki. Šo apstākļu dēļ Dzene māsu nevarēja pieņemt, un M.Makarova pierakstījās tajā pašā mājā pie pensionāres Zariņas 15,04 m² lielā istabā. Abas vecās sievietes, pensionāres, tomēr nevarēja isti labi sadzīvot, jo katra vēlējās savu kaktiņu. M.Makarovas stāvoklis kļuva bezcerīgs. Divas reizes viņas lūgums par uzņemšanu dzīvokļu piešķiršanas uzskaitē tika noraidīts, motivējot ar to, ka viņa Rīgā ieradusies „pēc pašas vēlēšanās” un tamdēļ dzīvoklis viņai nepienākas. Beigu beigās Rīgas pilsētas izpildu komiteja iežēlojās un piešķīra viņai 5,13 m² lielu istabiņu.⁴⁴²

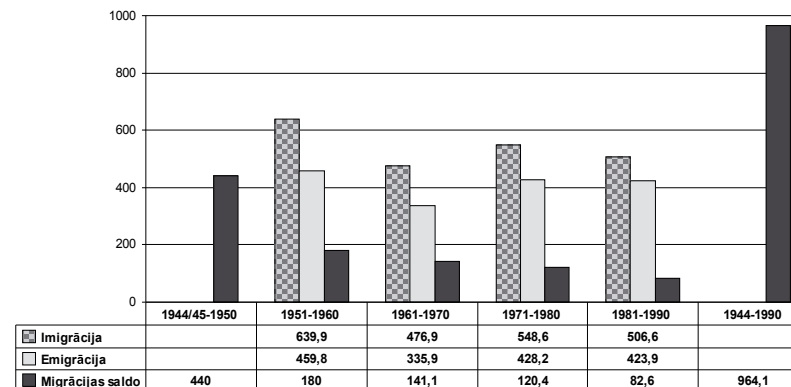
Savukārt J.Rozenbergs, kuru PSRS Tirdzniecības ministrija pārcēla no Rīgas darbā uz Maskavu, ilgu laiku nespēja samainīt dzīvokli. Neraugoties uz visāda veida nepieciešamajiem oficiālajiem dokumentiem, Maskavas Dzīvokļu apmaiņas biroja priekšniece paziņoja, ka 1956. gada 23. martā esot pieņemts lēmums par pierakstīšanās aizliegumu Maskavā, bet tādu „darboņu” kā Rozenbergs Maskavā pietiekot un lai viņš tik braucot atpakaļ uz Rīgu.⁴⁴³

Diemžēl ne Latvijas valdība, ne citas varas iestādes Latvijā iebraukušos atpakaļ uz Maskavu, Ļeņingradu, Pleskavu vai kādu citu PSRS pilsētu vai sādžu nesūtīja, bet tieši otrādi – darīja visu, lai viņus šeit pierakstītu un isā laikā apgādātu ar dzīvojamo platību. Līdz 1989. gadam, kad beidzot tika pieņemti būtiski lēmumi par migrācijas ierobežošanu, privilēģijas dzīvokļu sadalē saglabājās un tās visplašāk varēja izmantot tieši iebraucēji.

442 LVA, 1432.f., 2.apr., 121.l., 420.lp.

443 LVA, 1400.f., 4.apr., 707.l., 205.lp.

Migrācijas saldo Latvijas PSR (tūkst. pers.)

Avots: Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011., Rīga, LU, 2011., 62.lpp.

5.3. Militāristu privilēģijas

Vislielākās privilēģijas dzīvokļu sadalē baudīja Latvijā esošie PSRS Bruņoto spēku ģenerāļi, admirāļi un virsnieki. Jau 1944. gadā Sarkanās armijas karaspēka daļas un to komandieri patvaļīgi ieņēma daudzas dzīvojamās mājas, saimniecības ēkas, skolas, kultūras iestādes un citas telpas, kuras nereti pārbūvēja par dzīvokļiem vai kazarmām. Daudzos gadījumos militārpersonas no sev izraudzītajiem dzīvokļiem to īrniekus izdzina dažu desmitu minūšu laikā. Pie patvaļīgi aizņemtajiem dzīvokļiem un mājām Sarkanās armijas ģenerāļi un virsnieki nereti nolika bruņotu apsardzi, kura tajos neielaida ne dzīvokļa istos saimniekus, ne arī vietējās varas pārstāvjus.

Tādā pašā veidā ar lielu dzīvojamo platību sevi nodrošināja arī leklīlietu tautas komisariāta (ministrijas) un Valsts drošības tautas komisariāta (ministrijas) darbinieki. Laikā, kad daudzi vietējie iedzīvotāji bija spiesti dzīvot lielā saspīestībā vai atradās tikpat kā uz ielas, Rīgas pilsētas Staļina rajonā leklīlietu tautas komisariāta darbinieki vidēji uz vienu cilvēku apdzīvoja 20 m², bet Valsts drošības tautas komisariāta darbinieki – 30 kvadrātmētru.⁴⁴⁴ Vēl greznāk bija iekārtojušies Sarkanās armijas ģenerāļi un augstākie virsnieki, no kuriem daudzi dzīvoja pat atsevišķās savrupmājās vai arī īpaši labos dzīvokļos.

444 LVA, 270.f., 1.s.apr., 170.l., 3.lp.

Bez tā, ka PSRS militāristi dzīvokļus sagrāba patvaļīgi, viņus ar tiem nodrošināja arī oficiālā ceļā. 1945. gada martā no mājām Rīgā, Skolas ielā 36a un Kr.Barona ielā 36, pārvietoja visus iedzīvotājus, bet atbrīvotos dzīvokļus atdeva Kara politiskās skolas virsniekiem un viņu ģimenes locekļiem.⁴⁴⁵ Lai ar dzīvokļiem apgādātu 15. gaisa armijas virsniekus un viņu ģimenes, katrā Rīgas rajonā bija jāsameklē 50 dzīvokļi.⁴⁴⁶ Rīgas pilsētas dzīvokļu fonda racionālu izmantošanu īpaši postoši ietekmēja Baltijas kara apgabala štāba un tā dažādu pārvalžu un iestāžu izvietošana Rīgā 1945. gada vasarā. Tā vajadzībām tika atdotas arī dzīvojamās mājas Brīvības ielā 34/36 un 93, Antonijas ielā 12, Raiņa bulvārī 15 un 27, Kirova ielā 19, 23, 31a, Skolas ielā 23, kā arī vairākas citas.⁴⁴⁷ Štāba virsnienu un viņu ģimeņu izmitināšanai Staļina rajonā bija jāpiešķir 30 dzīvokļi, Kirova rajonā – 120, Proletāriešu rajonā – 50 dzīvokļi.⁴⁴⁸

Rīgā 1945. gada vasarā PSRS okupācijas armijas karaspēka daļas pavisam bija aizņēmušas 125566 m² dzīvojamās platības.⁴⁴⁹ Lai arī karš bija beidzies, okupācijas armijas karaspēka daļu un militāro mācību iestāžu skaits Rīgā un visā Latvijā nevis samazinājās, bet tieši otrādi – arvien palielinājās. 1945. gada vasarā steidzamā kārtā ar dzīvokļiem bija jāapgādā Rīgas Nahimova karaskolas virsnieki un viņu ģimenes.⁴⁵⁰ Jūras kara flotes Krasta aizsardzības skolas virsnieki pieprasīja 11 dzīvokļu, uz civiliedzīvotāju sablīvējuma rēķina 100 dzīvokļi bija jātdod zemūdeņu brigādes virsnienu ģimenēm.⁴⁵¹ Tā pašā gada rudenī karaspēka daļas Rīgā bija aizņēmušas 532 mājas ar 387559 m² dzīvojamās platības un atsevišķus dzīvokļus ar kopējo platību 285532 m², bet pavisam 673191 m² jeb 21,70% no kopējā pilsētas dzīvokļu fonda. Bez tam Rīgas Jūrmalā karaspēks bija aizņēmis 28340 m² (90 mājas). Latvijas galvaspilsētā stāvoklis šajā ziņā bija izveidojies pilnīgi nenormāls: Staļina rajonā karaspēks bija aizņēmis 38,20% dzīvojamās platības, Ļeņina – 38,80%, Sarkanarmijas – 41%, Kirova – 15,10%, Proletāriešu – 17,50%, bet Maskavas rajonā – 13,60% dzīvojamās platības.⁴⁵²

Tajā pašā laikā Kirova rajonā dzīvokļus bezcerīgi gaidīja 915 strādnieku un kalpotāju ģimenes, Staļina rajonā – 412, bet Proletāriešu rajonā – 400 ģimeņu.⁴⁵³

Līdzīgs stāvoklis bija arī citās Latvijas pilsētās. Liepājā Sarkanās armijas ģenerāļi un virsnieki bija aizņēmuši 3600 m² dzīvojamās platības, Ventspilī – 1800,

445 LVA, 1400.f., 2.apr., 3.l., 340.lp.

446 LVA, 1400.f., 2.apr., 5.l., 273.lp.

447 LVA, PA-101.f., 8.apr., 11.l., 10.lp.

448 LVA, 1400.f., 2.apr., 10.l., 87.lp.

449 LVA, PA-101.f., 8.apr., 11.l., 18.lp.

450 LVA, 1400.f., 2.apr., 10.l., 77.lp.

451 LVA, 1400.f., 2.apr., 10.l., 93., 98.lp.

452 LVA, PA-101.f., 8.apr., 11.l., 38., 39.lp.

453 LVA, PA-101.f., 8.apr., 11.l., 39.lp.

Daugavpilī – 3600, Vaiņodē – 900, Priekulē – 360, Rēzeknē – 1800, Krustpilī – 540, Gulbenē – 540, Slokā – 2700 m².⁴⁵⁴

Arī turpmākajos gados militāristiem tika piešķirti daudzi Latvijas pamatiedzīvotāju dzīvokļi un dzīvojamās mājas.

Okupācijas armijas ģenerāļi un virsnieki Latvijā jutās un uzvedās kā iekarotā zemē, kur uzvarētājiem atļauts itin viss. Latvijas baseina kara prokurors justīcijas apakšpulkvedis Maksimenko kādā ziņojumā V.Lācim norādīja:

„(..) Ir konstatēts, ka Liepājā vēl joprojām ir patvarības fakti kā no karaspēka daļu pārstāvju, tā arī no garnizona virsnienu puses, kas izpaužas nelikumīgā dzīvojamo māju un dzīvokļu aizņemšanā bez jebkādas pilsētas varas iestāžu ziņas.”⁴⁵⁵

Aizņemto telpu neapmierinošās uzturēšanas sakarā V.Lācis 1945. gada 24. novembra ziņojumā Baltijas kara apgabala karaspēka pavēlniekam I.Bagramjanam rakstīja:

„Laikā, kad Baltijas kara apgabals neizmantotās telpas Strēlnieku ielā 9 nodeva JFK (Jūras kara flotes) krasta aizsardzības kvalifikācijas celšanas kursiem, tika konstatēts, ka no ēkas aizvestas vannas, gāzes aparāti, gāzes plītis, gāzes un elektrības skaitītāji, durvju rokturi un atslēgas, māja piedrazota un atstāta bez apsardzes. Ēkā, kas atrodas Parka ielā 2 (..) un kas bija nodota Baltijas kara apgabala pagaidu lietošanā, lielā daļā izņemti logu rāmji, stikli, vietām izlauztas grīdas un virtuves pavardi, bojāta daļa podiņu krāšņu un durvju, daļa telpu appludināta, daudz atkritumu un netīrumu (..)“⁴⁵⁶

Daudzi virsnieki saņemtus dzīvokļus izmantoja visai negodīgi. Tā, piemēram, apakšpulkvedis Lobanovs saņēma dzīvokli Rīgā, Miera ielā 9, dz.14. Drīz pēc tam viņš aizbrauca uz jauno dienesta vietu – Klaipēdu, kur arī dabūja četrstabu dzīvokli. No sava piecistabu dzīvokļa Rīgā, ar platību 94,67 m², viņš ne sevi, ne ģimeni neizrakstīja, bet pierakstīja vēl divas citas personas. Miera ielas dzīvokli faktiski dzīvoja tikai Lobanova vecāki, kuri divatā aizņēma visu piecistabu dzīvokli.⁴⁵⁷ Daudz bija gadījumu, kad dzīvojamā platība, kura bija nodota garnizona dzīvokļu ekspluatācijas daļai, tika pārformēta vai arī tajā pierakstīja personas, kurām ar militāro resoru nebija nekādu saistību. Rīgas pilsētas rajonu izpildu komitejām nebija pat precīzas militārpersonu aizņemtās dzīvojamās platības uzskaites. Namu pārvaldnieki tās militārpersonas, kuras aizbrauca no Rīgas, no mājas grāmatas neizrakstīja. Daudzreiz militārpersonas savā apdzīvojamā platībā pierakstīja savus radus, draugus un paziņas. Daudziem viņiem bija liekā dzīvojamā platība, taču tā nekādi t.s. sablīvēšanai netika pakļauta. 1950. gada 21. augustā PSRS MP pieņēma lēmumu „Par Padoņju armijas un Jūras

454 LVA, 270.f., 1.s.apr., 139.l., 8.lp.

455 LVA, 270.f., 1.s.apr., 170.l., 173.lp.

456 LVA, 270.f., 1.s.apr., 131.l., 97.lp.

457 LVA, 270.f., 1.s.apr., 349.l., 18.lp.

karaspēka virsnieku dzīves apstākļu uzlabošanu". Tajā tika uzdots visās apdzīvotajās vietās, kur atrodas garnizoni, piešķirt ģenerāļu, admirāļu un virsnieku izvietojamā 10% no ekspluatācijā nododamās dzīvojamās platības visās jaunuzceltajās mājās, kā arī mājās, kur tiek pabeigta būvniecība. PSRS Kara ministrijas un Jūras kara ministrijas pārziņā nodeva visu to dzīvojamo platību, ko vietējo padomju mājās un visu ministriju un resoru mājās aizņēma ģenerāļi, admirāļi, virsnieki un viņu ģimenes.⁴⁵⁸ Šo lēmumu ilgu laiku aktīvi izmantoja arī Baltijas kara apgabala un Baltijas kara flotes pavēlniecība, lai ģenerāļu, admirāļu un virsnieku vajadzībām saņemtu arvien lielāku dzīvokļu skaitu. Tā, piemēram, 1957. gada 5. februāra slepenajā vēstulē LPSR MP priekšsēdētāja vietnieks P.Ļitvinovs Rīgas pilsētas izpildu komitejas priekšsēdētājam V.Lecim norādīja, ka arī turpmāk esot stingri jāievēro 1950. gada PSRS Ministru padomes lēmumā noteiktā kārtība par privilēģiju nodrošināšanu dzīvokļu sadalē PSRS Bruņoto spēku ģenerāļiem, admirāļiem un virsniekiem.⁴⁵⁹

Visai bieža bija parādība, ka no tām mājām, kuras nodeva militārajām iestādēm, civiliedzīvotājus izlika. Tā, piemēram, Rīgā, Komjaunatnes ielā 26/28 ievietoja kāda kara celtniecības bataljona militārpersonas, bet tur dzīvojošās ģimenes pārvietoja citur. Tas pats notika namā Rīgā, Raiņa bulvārī 4, kur atradās LPSR Kara komisariāts. Kara komisārs ģenerālmajors V.Dambergis 1953. gada jūnijā LPSR Ministru padomei pieprasīja, lai tā atbalsta H.Raciņas, G.Rancānes, J.Gerstes, A.Ķikutes un S.Šapovalovas pārvietošanu. Savukārt 75320. karaspēka daļa pieprasīja, lai civiliedzīvotājus pārvietotu no Ludzas ielas 26. mājas.⁴⁶⁰ Lieki ko piebilst – šīs, kā arī visas citas militāristu prasības diemžēl tika savlaicīgi izpildītas.

Šāda militāristu patvaļa bija izplatīta arī Latvijas mazpilsētās.

LKP Pļaviņu rajona komitejas sekretārs Vorobjovs un rajona izpildu komitejas priekšsēdētājs Luste 1956. gada 29. maija lūgumā PSRS aizsardzības ministram G.Žukovam pārdislocēt no Pļaviņām karaspēka daļu Nr. 17965 rakstīja:

„Latvijas KP Pļaviņu rajona komiteja un rajona darbaļaužu deotātu padomes izpildu komiteja griežas pie Jums ar šo lūgumu un lūdz pievērst uzmanību sekojošiem apstākļiem, kuri pašreiz izveidojušies Pļaviņu rajonā.

Rajona centra skolas – 1. latviešu un 2. krievu vidusskola izvietojušās klasēm pilnīgi nepiemērotās telpās, jo trūkst pietiekamu platību. Piemēram, 2. vidusskolā nodarbības notiek 4 nepielāgotās dzīvojamās mājās un 1. vidusskolas telpās. Strādājot tik saspiestos apstākļos, šī skola spiesta likvidēt bez izņēmuma visus

458 LVA, 270.f., 1.s.apr., 550.l., 95., 96.lp.

459 LVA, 270.f., 1.s.apr., 1117.l., 4.lp.

460 LVA, 270.f., 1.s.apr., 631.l., 228.lpp.; 996.l., 20.lpp.; 823.l., 225.lp.

mācību kabinetus – fizikas, ķīmijas un praktisko nodarbību kabinetus, sporta zāli, pionieru istabu, bibliotēku u.c.

Turklāt abas skolas strādā divās maiņās, bet trešajā maiņā notiek vispārīzglītojošās vakara vidusskolas nodarbības.

Tādējādi skolām liegta iespēja noturēt praktiskās nodarbības fizikā, ķīmijā, dabaszinātnēs un citos priekšmetos, nav arī politehniskās apmācības nodarbību, jo trūkst jebkādu šiem mērķiem pielāgotu kabinetu un darbnīcu.

Tas nozīmē, ka mēs nevaram pildīt mācību programmu, nedodam audzēkņiem to, kas viņiem jāapgūst skolā un nepieciešams tālākajās mācībās un pratiskajā darbā, tas ir, nepildām PSKP 20. kongresa direktīvas par tautas izglību.

Tāpat jāņem vērā, ka no astoņpadsmit rajona skolām tikai trīs ir vidusskolas un divas no tām atrodas rajona centrā; tām jāuzņem vairākums audzēkņu no perifērijas septiņgadīgajām skolām un pamatskolām. Lai uzņemtu audzēkņus no perifērijas un saviem mikrorajoniem, jābūt pietiekamam vietu skaitam internātos.

Kāds tad ir stāvoklis ar internātiem Pļaviņu pilsētā?

1955./1956. mācību gadā no 177 skolēniem, kuri dzīvo vairāk nekā 5 km attālumā no skolas un jāuzņem internātā, uzņemti tikai 67, bet pārējie 110 katru dienu bija spiesti iet uz mājām 5 un vairāk kilometrus vai arī aukstajās ziemas un lietainajās dienās meklēt pajumti pie privātpersonām vai paziņām.

Nevar nepieminēt arī, kāds stāvoklis ir ar dzīvokļiem priekš skolotājiem; 11 no viņiem vispār nav dzīvokļu, viņi mitinās viesnīcā un pie paziņām, cerot dzīvokli saņemt. Vairākums pārējo skolotāju dzīvo privātos dzīvokļos vai arī kā abu vidusskolu direktori – skolu internātos. Atsūtītie skolotāji – speciālisti šeit nestrādā dzīvokļu trūkuma pēc, un viņu aizņem skolotāji – nespeciālisti; tādējādi pazeminās mācību kvalitāte un sekmība.

Kā redzams no teiktā, šāds pilnīgi neizturams stāvoklis bija 1955./1956. mācību gadā.

Kādas perspektīvas ir 1956./1957. mācību gadā?

Jāsaka, perspektīvas ir nevis uzlabojušās, bet gan pasliktinājušās.

Audzēkņu kontingents šajā mācību gadā palielinās, un tas nozīmē, ka nepieciešama papildplatība paralēlo klašu un internātā vietu organizēšanai, taču piešķirt papildu telpas Pļaviņu pilsētā nav nekādu iespēju.

Var uzdot jautājumu – ko darijusi partijas rajona komiteja un rajona izpildu komiteja, lai likvidētu šīs nenormālības?

Partijas rajona komiteja un rajona izpildu komiteja veikusi visus iespējamus

pasākumus, lai skolas izvietotu, taču kā tās tika izvietotas un kādos apstākļos strādāja, redzams no iepriekš izklāstītā.

1955./1956. mācību gada sākumā tika sablīvēta partijas rajona komiteja, komjaunatnes rajona komitejas ēka nodota 2. vidusskolas internātam. Bijusi rajona izpildu komitejas ēka nodota 1. vidusskolas internātam.

No privātpersonām papildus tiek irētas 2 mājas, kurās, jāpiebilst, nekādā gadījumā nedrīkst uzturēties bērni. Tika veikta virkne citu pasākumu, lai uzlabotu mācību un audzināšanas darbu skolās.

Lai izklūtu no grūtā stāvokļa, tika izveidota virkne dažāda veida republikānisko un rajona komisiju, kuras staigāja pa pilsētu, pārbaudīja, pētīja, mērija un rēķināja, tomēr izeju neatrada.

Latvijas PSR izglītības ministrs b. Samsons rekomendē neuzņemt bērnus vecākajās klasēs un sūtīt tos uz citiem rajoniem. Mēs uzskatām, un droši vien Jūs tam piekritīsiet, ka tā ir apolītiska un nepareiza izeja, kura ir pretrunā ar partijas un valdības norādījumiem par vispārējās izglītības likuma izpildi un pāreju uz vispārēju vidējo izglītību sestajā piecgadē.

Mums rekomendē slēgt rajona kultūras namu un tur izvietot skolas. Mēs uzskatām, ka arī tā nav izeja, bet pilnīga galējība, jo rajons nedrīkst palikt bez kultūras pēdējās saliņas; domājam, ka Jūs tam piekritīsiet.

Jāpiezīmē, ka šāds stāvoklis rajona centrā ir ne tikai ar skolām, bet arī ar citām organizācijām, ne tikai ar skolotājiem, bet arī ar citiem Pļaviņu pilsoņiem.

Šodien dzīvokļu rindā, tāpat kā skolotāji, pierakstītas vēl 53 ģimenes, 16 no tām komandētas darbā uz Pļaviņu rajonu – tie ir ārsti, padomju, partijas darbinieki un citi speciālisti. Pilsētā 18 ģimenes dzīvo avārijas mājās, šīm ģimenēm draud dzīvības briesmas, tāpēc nepieciešams nekavējoties piešķirt dzīvojamo platību.

Labākā stāvoklī nav arī tirdzniecības organizācijas, kuras noliktavu trūkuma dēļ nenodrošina iedzīvotāju pieprasīto preču pieveidumus, nemaz nerunājot par iestādēm un organizācijām, kuras izvietotas dzīvojamās mājās.

Lai atrisinātu visas sasāpējušās problēmas, partijai un valdībai visdrīzākajā laikā vajadzētu asignēt milzīgus līdzekļus skolu, dzīvojamo māju, tirdzniecības telpu un noliktavu celtniecībai. Saprotams, ka tas nav iespējams, jo mūsu partijai un valdībai ir daudz svarīgāki objekti, kur nepieciešami tūlītēji kapitālieguldījumi, - tur izšķiras visas mūsu Dzimtenes liktenis.

Lai mūsu apstākļos atrisinātu gandrīz neatrisināmu problēmu, lai abu skolu bērniem nodrošinātu vairāk vai mazāk normālus apstākļus, atvērtu papildklases, iekārtotu kabinetus praktiskām nodarbībām, pionieru istabas, bibliotēkas, sporta

zāli, paplašinātu internātu, radītu normālus sadzīves apstākļus skolotājiem un atrisinātu virkni citu sasāpējušu jautājumu, mēs uzskatām, ka ir iespējams pārdislocēt karaspēka daļu Nr.17965, kas pašreiz izvietota Pļaviņās un no 18300 m² lielā pilsētas kopējā komunālā fonda aizņem 6569 m² jeb 35% to skaitā 5216 m² dzīvokļu fonda un 1353 m² tirdzniecības un noliktavu fonda, kur izvietoti staļļi, noliktavas un sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumi.

Uzskatām to par iespējamu tāpēc, ka partijas un valdības lēmumu par PSRS bruņoto spēku samazināšanu dod iespēju izvietot šo daļu labākos apstākļos, ar daudz mazākām neērtībām vietējām organizācijām, uz demobilizēto daļu telpu atbrīvošanās rēķina ne tikai mūsu republikas ietvaros, bet arī aiz tās robežām. Jāņem vērā, ka minēta karaspēka daļa Pļaviņās dzīvo tikai ziemā, bet ārpus republikas strādā dažādos PSRS novados, un aizņemtās telpas lielāko daļu stāv tukšas un bojājas. Jāņem vērā arī tas, ka tik mazā pilsētiņā, kurā ir 3,5 tūkstoši iedzīvotāju, izvietota vēl otra karaspēka daļa – Nr. 41756, kura arī aizņem noteiktu daudzumu dzīvojamās platības un citu telpu. Skaidrs, ka tik mazai pilsētiņai kā Pļaviņas divu karaspēka daļu uzturēšana ir pārāk smags slogs.

Neskatoties uz atkārtotiem mūsu lūgumiem, jautājums līdz šim brīdim nav atrisināts, taču pašreiz ir visas iespējas to atrisināt. Lai pārvarētu lielās un mūsu spēkiem būtībā nepārvaramās grūtības. Ļoti lūdzam Jūs, Georgij Konstantinovič, palīdzēt mums šajā lietā.

Cerams, ka Jūs neatteiksities izpildīt mūsu lielo lūgumu.⁴⁶¹

Lielas dzīvojamās platības atdodot aktīvā dienesta militāristiem, dzīvokļu krīze Rīgā un visā Latvijā kļuva arvien dziļāka. Turklāt jāievēro, ka militāristu dzīvokļos ātri vien no visdažādākajām PSRS vietām saradās arī liels viņu ģimenes locekļu un dažādas pakāpes radnieku pulks, kas arī drīz pēc tam pieprasīja sev dzīvojamo platību. Daudzos okupācijas armijas garnizonos un t.s. slēgtajās pilsētiņās dzīvoja tūkstošiem migrantu, kuri bija nodarbināti dažādu karaspēka daļu apkalpošanā. Kad karaspēka pavēlniecība uzskatīja, ka šie pakalpojumi tai vairs nav vajadzīgi, viņus no garnizonu teritorijas un kara pilsētiņām izraidīja. Protams, tad dzīvokļus viņiem vajadzēja sagādāt vietējās varas iestādēm.

1984. gada 20. novembrī PSRS MP pieņēma oficiālu lēmumu par to personu, kuras zaudējušas sakarus ar PSRS Bruņotajiem spēkiem un PSRS VDK, pārcelšanu no slēgtajām un savrupajām kara pilsētiņām. Baltijas kara apgabala karaspēka pavēlnieks ģenerālpulkvedis V. Grišins 1988. gada 30. aprīļa iesniegumā LPSR MP priekšsēdētājam J. Rubenim ieteica:

„Paātrināt to personu pārcelšanu no slēgtajām un savrupajām kara pilsētiņām

uz vietējo padomju dzīvojamām platībām, kuras ir zaudējušas sakarus ar PSRS Aizsardzības ministriju un nodrošināt 100% dzīvojamās platības piešķiršanu no vietējām padomēm militārpersonu vajadzībām.⁴⁶²

Pavisam Latvijā līdz 1987. gada 1. janvārim bija jāpārvieto 633 šādas ģimenes, bet līdz 1988. gada 1. janvārim – 769 ģimenes. Šāda pārvietošana tika veikta no Rīgas garnizona dzīvokļu ekspluatācijas daļas ēkām, Jelgavas garnizona, Liepājas garnizona, Jēkabpils garnizona, Daugavpils garnizona dzīvokļu ekspluatācijas daļas ēkām.⁴⁶³ Tā, piemēram, no 372. iznīcinātāju – bumbvedēju pulka teritorijas, kurš bāzējās Daugavpils lidlaukā, bija jāpārvieto 110 ģimenes, kuras bija zaudējušas sakaru ar PSRS Aizsardzības ministriju.

Savukārt 1988. gadā saskaņā ar PSKP CK un PSRS MP 1988. gada 26. janvāra lēmumu „Par pasākumiem PSRS pretgaisa aizsardzības sistēmas nostiprināšanai” no pretgaisa aizsardzības garnizonu slēgtajām un savrupajām kara pilsētiņām Rīgas rajonā bija jāpārceļ 84 ģimenes, kuras bija zaudējušas sakarus ar PSRS Bruņotajiem spēkiem, Venstpili un Ventspils rajonā – 3, Liepājā un Liepājas rajonā – 102, Tukumā un Tukuma rajonā – 13, Dobeles rajonā – 5 un Daugavpilī un Daugavpils rajonā – 5 ģimenes.⁴⁶⁴

Šo pārcelto ģimeņu apgādāšana ar dzīvokļiem Latvijas vietējās varas iestādēm bija ļoti smags un grūti atrisināms jautājums.

5.4. Demobilizēto militārpersonu privilēģijas

Dzīvokļu sadalē visprivilēģētākā stāvoklī atradās no PSRS Bruņotajiem spēkiem demobilizētie virsnieki, kā arī atvaļinātās militārpersonas.

Pirmā lielākā Sarkanās armijas skaitliskā sastāva samazināšana un vecāko gadagājuma karavīru demobilizācija pēc Otrā pasaules kara beigām notika 1945. gada vasarā. Saskaņā ar VK(b)P CK un PSRS TKP lēmumiem un norādījumiem visās vietās, kur demobilizētie ieradās, viņiem vajadzēja sagādāt darbu, dzīvojamo platību un sniegt cita veida materiālo palīdzību.

Jau 1945. gada 4. jūlijā Rīgas pilsētas izpildu komiteja pieņēma plašu lēmumu par demobilizēto aprūpi un uzdeva rajonu izpildu komitejām līdz 10. jūlijam demobilizēto apgādei ar dzīvojamo platību izveidot dzīvokļu fondu.⁴⁶⁵ LPSR TKP un LK(b)P CK 1945. gada 5. jūlijā leņumā „Par pasākumiem sakarā ar Aktivās armijas personālsastāva

vecāko gādājumu demobilizāciju” uzdeva Komunālās saimniecības tautas komisariātam un apriņķu izpildu komiteju priekšsēdētājiem līdz 1945. gada 12. jūlijam izveidot dzīvokļu fondu demobilizēto izvietošanai, kā arī telpas (kopmītnes un viesnīcas) viņu izvietošanai.⁴⁶⁶ Ar PSRS TKP 1945. gada 21. septembra lēmumu „Par pasākumiem, lai sniegtu palīdzību demobilizētajiem, kritušo karavīru ģimenēm, Tēvijas kara invalīdiem un militārpersonu ģimenēm” tautas komisariātiem un resoriem tika uzlikts par pienākumu nodot vietejo padomju izpildu komiteju rīcībā 10% dzīvojamās platības visās jaunuzceltajās un atjaunotajās mājās. Norādītajā platībā drīkstēja iemītnāt vienīgi demobilizētos, militārpersonu ģimenes, Tēvijas kara invalīdus un kritušo karavīru ģimenes.⁴⁶⁷ Līdz 1945. gada beigām Rīgā demobilizētajiem bija piešķirti 4482 dzīvokļi⁴⁶⁸, bet citās Latvijas pilsētās – 400 dzīvokļu.⁴⁶⁹

Tos demobilizētos, kuriem nebija pastāvīgas dzīvojamās platības, vispirms pieņēma kara uzskaitē pēc pagaidu dzīvesvietas, bet pēc tam, kad demobilizētais bija stājies pagaidu vai pastāvīgā dzīvokļu uzskaitē, viņam bija tiesības sev un ģimenes locekļiem pieprasīt dzīvojamo platību. Lielākoties tā tika atrasta uz pastāvīgo iedzīvotāju sablīvēšanas rēķina. Atsevišķi demobilizētie virsnieki ar dzīvojamo platību tika nodrošināti, pamatojoties uz varasvīru personiskajiem rīkojumiem. Tā, piemēram, Rīgas pilsētas izpildu komitejas priekšsēdētājs A. Deglavs 1947. gada 2. februārī ieteica Proletāriešu rajona izpildu komitejas priekšsēdētājam K. Rekkem „piecu dienu laikā nodrošināt ar dzīvojamo platību no Sarkanās armijas demobilizētā Haļejeva ģimeni 3 cilvēku sastāvā”⁴⁷⁰ Savukārt Rīgas pilsētas izpildu komitejas priekšsēdētāja vietnieks Desmitnieks 1947. gada 12. jūlijā uzdeva Sarkanarmijas rajona izpildu komitejas priekšsēdētājam: „Pulkvedi biedru N. Žarovu, kurš sakarā ar izdienu ir demobilizēts no Padomju armijas rindām, pieņemt dzīvokļu apgādes uzskaitē Jūsu rajonā. Par to dodiet norādījumu dzīvokļu sektoram.”⁴⁷¹ 1956. gada 5. oktobrī Baltijas flotes pavēlnieks admirālis A. Golovko slepenā vēstulē J. Kalnbērziņam rakstīja:

„Kontradmirālis S. Kiseļevs aiziet atvaļinājumā no Jūras kara flotes veselības stāvokļa dēļ. Viņš flotē nodienējis vairāk nekā 32 gadus. Par savu dzīvesvietu viņš ir izvēlējies Rīgu. Es griežos pie Jums ar lūgumu sniegt viņam atbalstu dzīvokļa piešķiršanā Rīgā.” Uz šā iesnieguma J. Kalnbērziņš 1956. gada 10. oktobrī uzrakstīja rezolūciju: „Flotes pavēlnieka lūgumu nepieciešams apmierināt. Uzaicināt biedru Kiseļevu izlemt kopā – kur.”⁴⁷²

466 LVA, 270.f., 1.s.apr., 113.l., 1., 2.lp.

467 LVA, 270.f., 2.apr., 11.l., 8.lp.

468 LVA, 270.f., 1.s.apr., 139.l., 90.lp.

469 LVA, 432.f., 5.apr., 1.l., 18.lp.

470 LVA, 1400.f., 2.apr., 34.l., 32.lp.

471 LVA, 1400.f., 2.apr., 34.l., 132.lp.

472 LVA, PA-101.f., 19.apr., 76.l., 81.lp.

462 LVA, 270.f., 9.apr., 150.l., 76.lp.

463 LVA, 270.f., 9.apr., 150.l., 78., 79.lp.

464 LVA, 270.f., 9.apr., 150.l., 95.lp.

465 LVA, 1400.f., 2.apr., 5.l., 343.lp.

PSRS MP 1953. gada 8. oktobra lēmumā velreiz tika stingri norādīts, ka atvaļinātie virsnieki ar dzīvojamo platību ir jāapgādā „pirmām kārtām”⁴⁷³ 1953. gada 24. septembrī pieņemtajā lēmumā „Par pasākumiem, lai materiāli nodrošinātu Padomju armijas un Jūras kara flotes virsniekus, kuri atvaļināti vai ieskaitīti rezervē” PSRS MP uzdeva vietējo darbaļaužu deputātu padomju izpildu komitejām piešķirt tiem virsniekiem, kuri atvaļināti vai ieskaitīti rezervē, dzīvojamo platību no tiem 10% dzīvojamā fonda, ko saņēma vietējās padomes saskaņā ar PSRS TKP 1945. gada 21. septembra lēmumu. Pilsētu un rajonu izpildu komitejām kopā ar speciāli šim nolūkam izveidotām komisijām bija jāvada atvaļināto un rezervē ieskaitīto virsnienu un viņu ģimenes locekļu apgādāšana ar dzīvojamo platību. Šis lēmums tika attiecināts arī uz tiem ģenerāļiem, admirāļiem un virsniekiem, kuri bija demobilizēti pēc 1953. gada 14. aprīļa.⁴⁷⁴ Līdzīgu lēmumu 1953. gada 13. oktobrī pieņēma arī LPSR Ministru padome.⁴⁷⁵ Savukārt LPSR MP priekšsēdētāja vietnieks P. Ļitvinovs 1954. gada 23. marta rīkojumā pilsētu un rajonu izpildu komiteju priekšsēdētājiem rakstīja: „Latvijas PSR Ministru padome uzdod Jums (...) pieņemt mērus, lai rezervē atvaļinātos virsniekus pilnīgi nodrošinātu ar dzīvojamo platību.”⁴⁷⁶

Rīgas pilsētas izpildu komitejas 1955. gada 23. septembra lēmumā tika uzdots:

„(...) nodrošināt rezervē atvaļinātos virsniekus ar dzīvojamo platību. Sagatavot un izpildu komitejās apstiprināt konkrētus pasākumus, lai rezervē atvaļinātos virsniekus nodrošinātu ar dzīvokļiem, paredzot organizāciju un iestāžu aizņemtās liekās dzīvojamās platības atsavināšanu, to personu, kurām ir dzīvojamā platība, sablīvēšanu, dzīvojamās platības atņemšanu tām personām, kuras ir aizbraukušas pastāvīgā darbā uz republikas rajoniem vai aiz republikas robežām.”⁴⁷⁷

Šajā laikā Ļeņingradas un Maskavas izpildu komitejas noteica stingrus ierobežojumus demobilizēto virsnienu uzņemšanai dzīvojamās platības piešķiršanas uzskaitē. Viens no galvenajiem šā atteikuma iemesliem bija atsaukšanās uz to, ka šie virsnieki PSRS Bruņoto spēku dienestā nebija iesaukti no tās pilsētas, kur viņi bija ieradušies pēc atvaļināšanās vai ieskaitīšanas rezervē. Ne Rīgā, ne citās Latvijas pilsētās šādi ierobežojumi diemžēl netika noteikti. Tā, piemēram, LPSR MP lietu pārvaldnieks J. Kacens vēstulē 61808. karaspēka daļas komandierim paskaidroja: „Latvijas PSR Ministru padomes uzdevumā paziņoju, ka Rīgas pilsētā var pierakstīt tos demobilizētos, kuri karaklausības uzskaitē stājušies Rīgas pilsētas kara komisariātos un atvaļināti no Padomju armijas ar norīkojumu uz dzīves vietu Rīgā.”⁴⁷⁸

473 LVA, 270.f., 2.apr., 1849.l., 315.lp.

474 LVA, 270.f., 2.apr., 1850.l., 263., 264.lp.

475 LVA, 270.f., 2.apr., 1904.l., 193.lp.

476 LVA, 270.f., 1.s.apr., 997.l., 128.lp.

477 LVA, 270.f., 1.s.apr., 1060.l., 9.lp.

478 LVA, 270.f., 1.s.apr., 1179.l., 32.lp.

Šo situāciju uzskatāmi raksturo gadījums ar demobilizēto majoru N. Popovu. Viņš ar ģimeni, kurā bija pieci cilvēki, apmetās Rīgā un kā militārpersona 1956. gada 4. februārī tika pierakstīts Ļeņina ielā 120, dz. 4. Pēc demobilizācijas viņš aizbrauca uz Ļeņingradu, kur gribēja iestāties dzīvokļu rindā. Tomēr Ļeņingradas pilsētas Oktobra rajona izpildu komiteja atteicās to darīt, jo saskaņā ar Ļeņingradas pilsētas izpildu komitejas lēmumu uzskaitē uzņēma tikai tos pilsoņus, kuri līdz Otrajam pasaules karam Ļeņingradā bija nodzīvojuši ne mazāk par pieciem gadiem un kuriem šajā pilsētā bija dzīvojamā platība. Pēc tam Popovs atgriezās Rīgā pie ģimenes, kura visu šo laiku dzīvoja Ļeņina ielā 120, dz. 4. Šā dzīvokļa īrnieks Korpačevs no Rīgas aizbrauca un no mājas grāmatas izrakstījās. Bet Rīgas pilsētas Kirova rajona izpildu komiteja 1957. gada 10. jūnijā nolēma: „Izsniegt virsniekam rezerves majoram N. Popovam ar 5 cilvēku ģimeni orderi uz atbrīvojušos dzīvojamo platību Ļeņina ielā 120, dz. 4, kura sastāv no divām caurstaigājamām istabām ar platību 30,37 m² un kopējas virtuves.”⁴⁷⁹

1955. gada 16. augustā, pēc tam, kad PSRS valdība bija pieņēmusi lēmumu par to karaspēka kontingentu samazināšanu, kurus tolaik izveda no Austrijas teritorijas, LKP CK birojs savā lēmumā ierakstīja:

„(...) 2. Uzdot pilsētu un rajonu darbaļaužu deputātu padomju izpildu komitejām nodrošināt tās militārpersonas un kalpotājus, kuri tiek atvaļināti saskaņā ar valdības lēmumu, ar dzīvojamo platību, īpašu uzmanību pievēršot rezervē atvaļināto virsnienu sadzīves un darbā iekārtošanas jautājumiem, piemērojot viņiem tos atvieglojumus, kādi ir paredzēti PSRS Ministru padomes 1953. gada 8. septembra lēmumā Nr. 2364.”⁴⁸⁰

Izpildot PSRS MP 1962. gada 1. jūnija lēmumu, PSRS aizsardzības ministrs R. Maļinovskis izdeva pavēli „Par raķešu karaspēka apakšvienību, daļu un vienību un atomzemūdeņu virsdienesta militārpersonu materiālās apgādes nodrošināšanu”, kurā tika pavēlēts:

„(...) Karaspēka daļu, apakšvienību, vienību un kuģu komandieriem, atvaļinot no dienesta virsdienesta militārpersonas, kuras nodienējušas vairāk par 15 gadiem, tajā skaitā ne mazāk par 5 gadiem uz atomzemūdenēm, slēgtā kārtībā paziņot attiecīgajām apgabalu, novadu vai rajonu tautas deputātu padomēm, ka minētajai militārpersonai saskaņā ar PSRS MP 1962. gada 1. jūnija lēmumu Nr. 562-230 ir tiesības saņemt dzīvojamo platību ne vēlāk kā trīs mēnešu laikā pēc ierašanās dzīvesvietā.”⁴⁸¹

Izmantojot šos lēmumus, Rīgā ieradās un dzīvokli pieprasīja atvaļinātais mičmanis A. Jemeljanovs. 1985. gadā no Klusā okeāna flotes uz Rīgu tika nosūtīts atvaļinātais mičmanis V. Abrosimovs. Sakarā ar to Klusā okeāna flotes 45. zemūdeņu divīzijas

479 LVA, 1432.f., 2.apr., 121.l., 354.lp.

480 LVA, PA-101.f., 18.apr., 143.l., 19.lp.

481 LVA, 1400.f., 13.apr., 1074.l., 8.lp.

komandieris kontradmirālis I.Gorelejevs Rīgas pilsētas tautas deputātu padomei paziņoja: „(..) mičmanim V.Abrosimovam, atbilstoši PSRS MP 1962. gada jūnija lēmumam, ir tiesības saņemt dzīvojamo platību ne vēlāk kā trīs mēnešus pēc ierašanās dzīvesvietā.”⁴⁸²

Ievērojama daļa uzskaitē esošo Latvijas pastāvīgo iedzīvotāju dzīvojamo platību saņēma pēc ilgas gaidīšanas vai nesaņēma nekad. Tā, piemēram, 23% ģimeņu dzīvojamo platību saņēma pēc 8 un vairāk gadu stāvēšanas rindā. Tas bija izskaidrojams arī ar to, ka atvaļinātajiem militāristiem dzīvokļa saņemšanā bija piešķirtas lielas un pilnīgi nepelnītas privilēģijas.

Par to, kā praktiski notikusi dzīvokļu piešķiršana atvaļinātajiem militāristiem, var liecināt izsvilkums no Rīgas pilsētas no Bruņotajiem spēkiem atvaļināto militārpersonu darbā iekārtošanas un dzīvokļu – sadzīves jautājumu kārtēšanas komisijas 1989. gada 27. janvāra sēdes protokola Nr. 1, kurā sniegtas šādas ziņas:

„1. Rīgas pilsētas izpildu komitejas kooperatīvās nodaļas lūgums par atvaļinātā 1. ranga kapteiņa Oļega Ivanova, kurš stāv dzīvojamās platības piešķiršanas uzskaitē no 1986. gada 28. novembra, ģimenē ir 2 cilvēki (viņš, sieva) un strādā par Rīgas pilsētas izpildu komitejas inženieri, nodrošināšanu ar dzīvojamo platību 1989. gada 1. ceturksnī.

Nolēma: atļaut nodrošināt 1989. gadā. (..)

4. Rīgas pilsētas Ļeņina rajona kara komisariāta lūgums par rezerves apakšpulkveža Vladimira Sidorenko, ģimenē ir 4 cilvēki (..), kurš dzīvojamās platības piešķiršanas uzskaitē stāv no 1987. gada 26. jūnija un no 1987. gada 1. jūnija sabiedriskā kārtā strādā Ļeņina rajona kara komisariātā, nodrošināšanu ar dzīvojamo platību. (..)

Nolēma: nodrošināt ar dzīvojamo platību 1989. gadā. (..)

15. Rezerves kapteiņa Vadima Portmana iesniegums, ģimenes sastāvā 6 cilvēki (..), kurš dzīvojamās platības nodrošināšanas uzskaitē stāv no 1986. gada 28. janvāra, par viņa daudz bērnu ģimenes nodrošināšanu ar dzīvojamo platību. Rezerves kapteiņa V.Portmana lūgumu atbalsta pilsētas izpildu komitejas priekšsēdētājs.

Nolēma: nodrošināt ar dzīvojamo platību 1989. gadā. (..) ⁴⁸³

Saskaņā ar LPSR Ministru padomes un Latvijas republikāniskās arodbiedrību padomes 1974. gada 30. decembrī apstiprināto „Nolikumu par dzīvojamās platības sadales kārtību Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā” priekšrocības saņemt dzīvojamo platību bija šādām personu grupām: „

482 LVA, 1400.f., 13.apr., 1074.l., 8.lp.

483 LVA, 1400.f., 13.apr., 308.l., 1.–5.lp.

- a. Lielā tēvijas kara invalīdiem, invalīdiem no karavīru vidus, kas par invalīdiem kļuvuši ievainojuma, kontūzijas vai sakropļojuma dēļ, ko viņi guvuši aizstāvot Padomju Sociālistisko Republiku Savienību vai izpildot citus karadienesta pienākumus, vai slimības dēļ sakarā ar uzturēšanos frontē, un to karavīru un partizānu ģimenes locekļiem, kas krituši frontē, vai pazuduši bez vēsts, aistāvot Padomju Sociālistisko Republiku Savienību vai izpildot citus karadienesta pienākumus;
- b. Padomju Savienības Varoņiem, Sociālistiskā darba varoņiem un personām, kas apbalvotas ar I, II un III pakāpes Slavas ordeņiem, I, II un III pakāpes ordeņiem „Par kalpošanu Dzimtenei PSRS Bruņotajos spēkos” un I, II un III pakāpes Darba Slavas ordeņiem;
- c. PSRS Bruņoto spēku un Valsts drošības komitejas karaspēka un iestāžu, leikšlietu ministrijas iekšējā dienesta, karaspēka un iekšējās apsardzes un konvoja apsardzes ģenerāļiem, admirāļiem, virsniekiem un vismaz 20 kalendāra gadus nodienējušiem praporščikiem, mičmaņiem un virsdienesta karavīriem, kuri atvaļināti no karadienesta saskaņā ar 1960. gada 15. janvāra likumu par PSRS Bruņoto spēku jaunu, ievērojamu samazināšanu, kā arī veselības stāvokļa, vecuma vai štatu samazināšanas atvaļināti no karadienesta, sākot ar 1963. gada 1. janvāri;
- d. Speciālistiem, kurus no citām pilsētām un apdzīvotām vietām ministrijas, resori, uzņēmumi, iestādes un organizācijas, kas nekārto pilsoņu uzskaiti, kuriem nepieciešama dzīvojamā platība, uzaicinājušas darbā pēc saskaņošanas ar attiecīgo vietējās darbaļaužu deputātu padomes izpildu komiteju un speciālistiem, kurus ministrijas, resori, uzņēmumi, iestādes un organizācijas, kas kārtā minēto uzskaiti, uzaicinājušas darbā pēc saskaņošanas ar arodbiedrības, fabrikas, rūpnīcas vietējo komiteju. Speciālistiem, kas ieradušies ar augstāko un vidējo mācību iestāžu ceļazīmēm pēc mācību iestādes vai aspirantūras beigšanas un kas strādā uzņēmumos, iestādēs pēc norikojuma.”⁴⁸⁴

Par atvaļināto militārpersonu privilēģiju saglabāšanu, paplašināšanu un nodrošināšanu arī turpmākajos gados tika pieņemti vairāki lēmumi. Tā, piemēram, vēl 1989. gada 7. septembrī PSRS Ministru padome pieņēma lēmumu „Par pasākumiem, kas veicami, lai nodrošinātu ar dzīvojamo platību rezervē ieskaitītās atvaļinātās virsnieku sastāva personas, praporščikus, mičmaņus un virsdienesta karavīrus”. Atvaļināto militāristu „likumīgās tiesības” dzīvokļu apgādē stingri sargāja gan Baltijas kara apgabala karaspēka pavēlniecība un LPSR Kara komisariāts, gan arī LKP Centrālā komiteja, LPSR Ministru padome, LPSR Prokuratūra, gan arī vietējās varas iestādes.

Latviešu tautas trešajā Atmodā viena no plašākajām un kategoriskākajām prasībām

484 LVA, 270.f., 3.apr., 5849.l., 217., 218., 219., 221., 227.lp.

bija likvidēt gadu desmitiem ilgi pastāvējušās, klaji netaisnīgās atvaļināto militāristu privilēģijas dzīvokļu sadalē. 1989. gadā plašu rezonansi iedzīvotāju vidū ieguva gadījums ar papilddzīvojamās platības piešķiršanu Interfrontes (Darbaļaužu Internacionālās frontes) līderim atvaļinātajam virsniekam I.Lopatinam. Jūrmalas starprajonu Zvejnieku patērētāju biedrības darbinieki Rīgas pilsētas Tautas deputātu padomes izpildu komitejai pieprasīja izskatīt jautājumu par lielās dzīvojamās platības piešķiršanu I.Lopatinam un par šā lēmuma anulēšanu.⁴⁸⁵

Atbildot uz to, Rīgas pilsētas TDP apdzīvojamās platības uzskaites un sadales pārvaldes priekšnieks V.Petkevičs 1989. gada 23. februārī rakstīja:

„Paziņojam, ka pilsonis Igors Lopatins, dzimis 1934. gadā, ar 3 cilvēku ģimeni (viņš, sieva Raisa Romaškina, dzimusi 1941. gadā, māte Jefrosinija Gubareva, dzimusi 1910. gadā), 1988. gada 26. jūlijā pierakstījis trīs istabu labiekārtotā dzīvokli Zolitūdes mikrorajonā, A.Lejiņa ielā 5-13, dzīvokļa platība 39,6 m².

Orderi Nr.144051 1988. gada 25. jūlijā izdevusi Ļeņina rajona izpildu komiteja, pamatojoties uz Rīgas rajona garnizona dzīvokļa ekspluatācijas rajona 1988. gada 21. jūlija lēmumu 5/7 pamata.

I.Lopatins Rīgā no Ulanudes pilsētas ieradās 1986. gadā. J.Gubareva, dzimusi Rostovas pie Donas apgabalā, Rīgā ieradās ordera saņemšanas dienā 1988. gada 25. jūlijā. Saskaņā ar personīgo iesniegumu, 1988. gada 28. septembrī izrakstīta no minētā trīsistabu dzīvokļa sakarā ar aizbraukšanu atpakaļ uz Rostovu pie Donas.

Ņemot vērā pilsoņu daudzkārtīgos iesniegumus ar pieprasījumiem par pilsoņa I.Lopatina dzīvokļa nelikumīgu saņemšanu un ņemot vērā, ka rajona izpildu komitejas nekontrolē garnizona dzīvokļu ekspluatācijas daļas lēmumus, 1989. gada 15. februārī pilsētas izpildu komiteja, lai izlemtu jautājumu par dzīvokļa piešķiršanas likumību I.Lopatinam, materiālus nosūtīja Rīgas garnizona kara prokuratūrai.⁴⁸⁶

Ļoti plašu latviešu sabiedrības atbalstu ieguva LPSR Augstākās padomes 1990. gada janvārī sagatavotais lēmuma projekts „Par atsevišķu PSRS valdības lēmumu apturēšanu Latvijas PSR teritorijā, kas pieņemti jautājumos par atvieglojumu attiecināšanu uz dažu kategoriju personām viņu nodrošināšanā ar dzīvojamo platību”. Tā, piemēram, Latvijas Tautas frontes nodaļas „Jauniela” dalībnieki aicinājumā LPSR Augstākajai padomei un LPSR Ministru padomei 1990. gada 29. janvārī rakstīja:

„(..) Latvijas PSR Augstākajai padomei nekavējoties jāizstrādā attiecīgi stingri likumi, kas aizsargātu mūsu zemi (..) no demobilizēto virsnieku plūdiem. (..)“⁴⁸⁷

485 LVA, 1400.f., 13.apr., 1091.l., 2., 3., 4.lp.

486 LVA, 1400.f., 13.apr., 1091.l., 5.lp.

487 LVA, 290.f., 2.apr., 1084.l., 3.lp.

Savukārt Rīgas Pedagogu veterānu kluba biedri, atbalstot lēmumu par privilēģiju atcelšanu atvaļinātajiem virsniekiem, rakstīja:

„(..) Visnotaļ atbalstām Tautas deputātu V.Artmanes, G.Asara, A.Kramaņa, D.Īvāna u.c. nostāju pret privilēģiju piešķiršanu atvaļinātajiem padomju armijas virsniekiem un citiem ar padomju armiju saistītiem darbiniekiem, kā arī tiem, kuri tikai nupat sākuši dienestu Latvijas teritorijā, jo plaši pazīstama viņu tieksme pārcelties uz Baltijas republikām, lai pēc demobilizācijas nodrošinātu šeit sev pastāvīgu dzīvesvietu, kā arī citos savienības reģionos dzīvojošiem radniekiem. Šī migrācijas ķēde labi zināma. Vispirms viena ģimene, tad vecāki, sievas vecāki, bērni pie vecākiem u.t.t. (..)“⁴⁸⁸

Šāda satura vēstules tolaik uz Augstāko padomi, Tautas fronti un latviešu laikrakstu redakcijām ceļoja tūkstošiem. Bet netrūka arī militāristu protestu. 1990. gada 24. janvārī LPSR Augstākās padomes Prezidija priekšsēdētājam A.Gorbunovam nosūtītājā paziņojumā Baltijas kara apgabala karaspēka pavēlnieks ģenerālpulkvedis F.Kuzmins rakstīja:

„Es uzmanīgi iepazīšos ar Jūsu atsūtīto Latvijas PSR Augstākās padomes lēmuma projektu par dažu PSKP CK un PSRS valdības lēmumu darbības apturēšanu republikas teritorijā attiecībā uz atvieglojumiem militārpersonām, kuru sagatavojuši Latvijas PSR Ministru padome.

PSRS Bruņoto spēku samazināšanas apstākļos lēmums ir antihumāns, tas netaisnīgi aizskars daudzu virsnieku, praporščiku un viņu ģimenes locekļu likteņus, saasinās jau bez tā saspringto situāciju starp republikas iedzīvotājiem un militārpersonām.

Es uzskatu, ka šāda iecere neatbilst pastāvošajiem likumdošanas aktiem un ir pretrunā ar PSRS Konstitūciju.

Sakarā ar to par esošo lēmuma projektu es iesniedzu vienīgo priekšlikumu: nepieļaut šā jautājuma apspriešanu LPSR Augstākajā padomē, vēl jo vairāk pretkonstitucionālo aktu pieņemšanu.“⁴⁸⁹

1990. gada 13. janvārī sasauktā PSRS Bruņoto spēku veterānu sapulce, kurā piedalījās 120 cilvēki, pieņēma un PSRS Augstākās padomes Prezidijam un PSKP Centrālajai komitejai nosūtīja plašu „Paziņojumu par Bruņoto spēku veterānu tiesību pārkāpšanu nodrošināšanai ar dzīvojamo platību”, kurā pieprasīja:

1. Latvijas PSR Ministru padomes 1989. gada 14. februāra lēmumu Nr. 46, un tā paša gada 6. decembra lēmumu Nr. 254 tajā daļā, kura attiecas uz atvieglojumu piešķiršanu tām militārpersonām, kuras atvaļinātas no karadienesta, sakārtot pilnā atbilstībā ar Vissavienības likumdošanu un uzdot republikāniskajām

488 LVA, 290.f., 2.apr., 1084.l., 146.lp.

489 LVA, 290.f., 2.apr., 1806.l., 1., 2.lp.

iestādēm un vietējiem varas orgāniem stingri vadīties no šās likumdošanas;

2. 1990. gada laikā nodrošināt ar labiekārtotu dzīvojamo platību visas tās personas, kuras ieskaitītas rezervē vai atvaļinātas veselības stāvokļa vai štatu samazināšanas dēļ un uzņemtas dzīvojamās platības uzskaitē līdz 1990. gada 1. janvārim;
3. Latvijas PSR kara komisāram un rajonu kara komisāriem panākt, lai visi varas orgāni stingri pildītu likumus par dzīvojamās platības piešķiršanu pirmām kārtām Bruņoto spēku veterāniem, kuri atvaļināti no karadienesta.⁴⁹⁰

Pret iecerēto militāristu privilēģiju samazināšanu un atcelšanu protestēja daudzas karaspēka daļas, dažādas kara veterānu sapulces un virsnieku sievas. Daudzos LPSR Augstākajai padomei nosūtītajos „protestos” tika izteikti neslēpti draudi. Tā, piemēram, karaspēka daļas 31185 1990. gada 12. februāra virsnieku un mičmaņu sapulces pieņemtajā rezolūcijā bija teikts:

„(..) Mēs aicinām Latvijas PSR Augstākās padomes deputātus būt saprātīgiem. Diskriminējošo lēmumu pieņemšanas gadījumā mēs būsīms spiesti aizsargāt savas tiesības.”⁴⁹¹

Neraugoties uz šiem protestiem un draudiem, LPSR Augstākās padomes Prezidija 1990. gada 1. februāra lēmumā tika noteikts:

„1. Akceptēt republikas Ministru padomes iesniegto Latvijas PSR Augstākās padomes lēmuma projektu par atsevišķu PSRS valdības lēmumu izpildes daļēju apturēšanu Latvijas PSR teritorijā, kuri pieņemti jautājumos par atvieglojumu attiecināšanu uz dažu kategoriju personām viņu nodrošināšanā ar dzīvojamo platību, ievērojot Latvijas PSR Augstākās padomes Prezidija sēdē izteiktos priekšlikumus un piezīmes.”⁴⁹²

Savukārt LPSR Augstākās padomes 1990. gada 1. martā pieņemtajā lēmumā bija norādīts:„

1. Noteikt, ka atvieglojumi nodrošināšanā ar dzīvojamo platību Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā gadījumos, kuri norādīti pievienotajos PSRS valdības lēmumos, attiecas tikai uz tiem karavīriem, kas ieskaitīti rezervē vai atvaļināti un nav nodrošināti ar dzīvojamām telpām, un personām, kas strādājušas Galējo Ziemeļu rajonos, kuri līdz iesaukšanai vai aizbraukšanai darbā dzīvojuši un bijuši pierakstīti Latvijas PSR vai kuriem ir radnieciskas attiecības, kādas noteiktas Latvijas PSR likumdošanā. Rezervē uzskaitītie vai atvaļinātie karavīri, kas uzskaitē uzņemti līdz 1990. gada 1. martam, ar dzīvojamām telpām tiek nodrošināti pēc noteikumiem, kādi bija spēkā līdz šī lēmuma pieņemšanai.

490 LVA, 290.f., 2.apr., 1806.l., 5., 6., 7.lp.

491 LVA, 290.f., 10.apr., 2785.l., 21.lp.

492 LVA, 290.f., 10.apr., 2785.l., 21.lp.

2. Latvijas PSR Ministru padomei līdz 1990. gada 1. jūnijam, piedaloties PSRS Aizsardzības ministrijas, Latvijas PSR Iekšlietu ministrijas un Latvijas PSR Valsts drošības komitejas pārstāvjiem, noteikt dzīvokļu fonda celtniecības un tām piederošā fonda izmantošanas kārtību Latvijas PSR teritorijā, lai saskaņotu karavīru un vietējo iedzīvotāju intereses.”⁴⁹³

Tā, pakāpeniski atvaļināto militāristu nepelnītās privilēģijas tika samazinātas, taču ne galīgi likvidētas, patiesībā – saglabātas uz visiem laikiem. Vēl 1994. gada 30. aprīlī Maskavā parakstītās „Latvijas Republikas valdības un Krievijas Federācijas valdības Vienošanās par Latvijas Republikas teritorijā dzīvojošo Krievijas Federācijas militāro pensionāru un viņu ģimenes locekļu sociālo aizsardzību” 4. pants noteica:„

1. Latvijas puse garantē militārajiem pensionāriem un viņu ģimenes locekļiem dzīvojamo platību lietošanu valsts un resoru dzīvojamā fonda mājās, kā arī apstiprina viņiem īpašuma tiesības, tajā skaitā īpašuma tiesības uz dzīvojamām mājām, dzīvokļiem, garāžām, būvēm kolektīvajos dārzos, vasarnīcām un citiem nekustamās mantas veidiem, un tās valdījuma tiesībām. Ja Latvijas Republikā tiek pieņemti atbilstoši likumdošanas akti, militārie pensionāri un viņu ģimenes locekļi var privatizēt dzīvojamo platību, kurā viņi dzīvo. Ja Latvijas puses attiecīgie dienesti nespēj veikt tādu dzīvojamo pilsētu komunālo, tirdzniecības un transporta apkalpošanu, kuru namos pēc karaspēka daļu izvešanas palikuši dzīvot militārie pensionāri un viņu ģimenes locekļi, Latvijas puse pēc militāro pensionāru vēlēšanās piešķir viņiem līdzvērtīgu dzīvojamo platību no karaspēka daļu atbrīvotā dzīvojamā fonda, izņemot dzīvojamo fondu Rīgā un Liepājā.
2. Minētās personas var pārdot vai citādā veidā nodot mantu, kas viņiem pieder uz īpašuma tiesību pamata.”

Savukārt, šis vienošanās 5. pants noteica:

„(..) Militārie pensionāri un viņu ģimenes locekļi, kuriem nav dzīvojamās platības vai kuru dzīvokļa apstākļus nepieciešams uzlabot, tiek nodrošināti ar labiekārtotu dzīvojamo platību tāda pašā kārtībā kā citi Latvijas Republikas iedzīvotāji, tajā skaitā arī no dzīvojamās platības, ko atbrīvo no Latvijas Republikas izvedamās karaspēka daļas. Šādā gadījumā uz viņiem attiecināmi 4. panta noteikumi.”⁴⁹⁴

Saprotams, ka šāda nepelnīta privilēģiju saglabāšanas kārtība atvaļinātajiem militāristiem Latvijas pamatiedzīvotājos tas radīja pamatotu neapmierinātību un sašutumu.

493 Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās padomes un Valdības Ziņotājs – 1990. gada 15.martā, Nr.11, 637., 638.lpp.

494 Ilgonis Upmalis, Ēriks Tilgass, Jānis Dinevičs, Anatolijs Gorbunovs. Latvijas – PSRS karabāze. 1939.–1998: materiāli un dokumenti par Padomju armijas atrašanos Latvijā un tās izvešanu. 303., 304.lpp.

Pēcvārds

Laika posms pēc Otrā pasaules kara noveda pie rietumu impēriju norieta. Taču bija vajadzīgi vēl daudzi gadu desmiti, lai tiktu destabilizēta un sabrukta padomju impērija. Par PSRS sabrukumu ir izvirzīts ne mazums visdažādāko hipotēžu. Viens no impērijas sabrukuma iemesliem, bez šaubām, bija nespēja atrisināt nacionālo jautājumu. Uzsākot demokratizācijas procesu, M.Gorbačovs pavēra ceļu arī plašai nacionālo kustību attīstībai, kuru mērķis bija savienoto republiku neatkarības atgūšana un izstāšanās no PSRS. 1990. gada nacionālās atbrīvošanās process jau bija aptvēris visu milzīgo impērijas teritoriju. Ļoti būtiski bija tas, ka 1990. gada 12. jūnijā KPFSR pirmais tautas deputātu kongress pieņēma „Deklarāciju par Krievijas Padomju Sociālistiskās Padomju Republikas valstisko suverenitāti”.

Kopumā suverenitātes process padomju impērijā šajā laikā izskatījās šādi: par savu valstisko suverenitāti Igaunija paziņoja 1988. gada 16. novembrī, Lietuva – 1989. gada 18. maijā, Azerbaidžana – 1989. gada 23. septembrī, Latvija – 1990. gada 4. maijā, Krievija – 1990. gada 12. jūnijā, Uzbekistana – 1990. gada 2. jūnijā, Moldova – 1990. gada 23. jūnijā, Ukraina – 1990. gada 16. jūlijā, Baltkrievija – 1990. gada 27. jūlijā, Turkmēnija – 1990. gada 22. augustā, Armēnija – 1990. gada 23. augustā, Tadžikistana – 1990. gada 24. augustā, Kazahstana – 1990. gada 25. oktobrī, Grūzija – 1990. gada 14. novembrī, Kirgīzija – 1990. gada 15. decembrī.⁴⁹⁵

Nākamais solis impērijas sagrušanā bija bijušo padomju republiku neatkarības atgūšana. Latvija savu valstisko neatkarību pasludināja 1991. gada 21. augustā⁴⁹⁶, Igaunija – 1991. gada 21. augustā, Ukraina – 1991. gada 24. augustā, Baltkrievija – 1991. gada 25. augustā, Moldova – 1991. gada 27. augustā, Azerbaidžana – 1991. gada 30. augustā, Kirgīzija un Uzbekistana – 1991. gada 31. augustā.⁴⁹⁷ Lietuva šādu lēmumu bija pieņēmusi jau 1991. gada 11. aprīlī⁴⁹⁸, bet Gruzija – 1991. gada 9. aprīlī⁴⁹⁹. 1991. gada oktobra beigās bijušās impērijas sastāvā bija palikušas tikai divas republikas: Kazahstāna un Krievija.

1991. gada 11. decembrī Baltkrievijā, Belovežas Gāršā Baltkrievijas, Krievijas un Ukrainas augstākie vadītāji, parakstot „Vienošanās par neatkarīgo valstu sadraudzības izveidošanu”, konstatēja, ka „PSR Savienība kā starptautisko tiesību subjekts un

495 К союзу суверенных народов. Сборник документов КПСС, законодательных актов, деклараций, обращений и президентских указов, посвященных проблеме национально – государственного суверенитета. – М., 1991. с.156-236.

496 LR AP un Valdības Ziņotājs. Nr.42. 1991. 446.punkts.

497 Союз можно было сохранить, с.303, 310, 315, 317.

498 А.В.Островский. Глупость или измена. Расследование гибели СССР. – М.2011, с.447.

499 Союз можно было сохранить, с.224.

kā ģeopolitiska realitāte savu pastāvēšanu pārtrauc”⁵⁰⁰. 1991. gada 21. decembrī Almaatā satikās 11 padomju republiku vadītāji (nebija pārstāvētas Baltijas republikas un Gruzija) un pieņēma divus lēmums: par PSRS likvidāciju un Neatkarīgo valstu savienību.⁵⁰¹ 1991. gada 25. decembrī pēc M.Gorbačova atteikšanās no varas bijušo impērijas republiku neatkarība kļuva ne tikai par politisku, bet arī par juridisku faktu.

Padomju impērijas koloniālā politika latviešu tautai tika nodarījusi milzīgus zaudējumus. Plaši izvērstās migrācijas un kolonizācijas rezultātā 1989. gadā latvieši savā tēvu zemē sastādīja vairs tikai 52 procentus. Līdz ar to latviešu tautas pastāvēšana jau tuvākajā nākotnē pavisam reāli bija apdraudēta.

Migrācijas ietekmi uz Latviju noteica vairāki faktori. Pirmkārt, tā bija padomju varas mērķtiecīga politika: cieši piesaistīt Latviju Padomju Savienībai, it īpaši ņemot vērā to, ka Baltijas republikas militāri stratēģiskā ziņā bija PSRS priekšpostenis pret Rietumiem. Latviešu lojalitāte tika apšaubīta, bet ienācējus no „vecajām” PSRS republikām uzskatīja par režīma balstu. Latvijas kolonizēšanas svarīgākais paņēmieni bija impērijas vadības organizētā strādnieku vervēšana pašas radītajai ekonomiski nepamatotajai rūpniecībai, rūpniecības pārvēršanai par kolonizēšanas paņēmieniem. Latvija visvairāk cieta no šiem organizētajiem kolonistiem, daudzkārt vienkārši – laimes meklētājiem, kas sabradāja tās saimniecību un kultūru. Līdzās militārajai okupācijai, organizētā kolonizācija un neierobežotā migrācija uzspieda tādus dzīves apstākļus, kuri reāli apdraudēja latviešus, viņu dzīvesveidu, kultūru un valodu. Par šīs okupācijas sekām vēsturniece Daina Bleiere raksta:

„Runājot par okupācijas sekām, būtiski ir uzsvērt, ka to īstenoja komunistisks režīms, kas centās pakļaut visas politiskās, ekonomiskās un citas sfēras. Tādējādi sekas, kas rodas pēc jebkuras okupācijas un tai sekojošās aneksijas vai kolonizācijas, piemēram, okupētājvalsts militārpersonu un ierēdņu, kā arī iedzīvotāju iepludināšanā, okupētās teritorijas ekonomiskā ekspluatācija, ideoloģijas un kultūras uzspiešana, organiski saplūda ar komunistiskā totalitārisma padomju varianta ieviešanu un uzspiešanu visās dzīves jomās.”⁵⁰²

Padomju impērijas koloniālā politika tika veidota un īstenota padomju sabiedrības „vadošā un virzošā spēka” – komunistiskās partijas vadībā. Par ilgus gadus pastāvējušo komunistu partijas diktatūru bijušais Ukrainas komunistiskās partijas Centrālās komitejas sekretārs Leonīds Kravčuks raksta:

„PSRS bija totalitāra impērija, pie kam, impērija cietsirdīguma augstākajā pakāpē. Tās pastāvēšanai bija nepieciešams kodols, kurš turētu visu pārējo – politiku, ekonomiku,

500 Союз можно было сохранить, с.451.

501 А.В.Островский. Глупость или измена. Расследование гибели СССР, с.65.7

502 Daina Bleiere. Okupācijas sekas. // Baltijas brīvības ceļš. – Rīga, 2005, 31.lpp.

armiju, izglītību un visas pārējās sabiedrības dzīvotspējas nodrošināšanas nozares. Un tāds kodols pie mums bija PSKP. Nu, jūs varat man ticēt uz vārda – es to zinu labāk par jebkuru citu, kāds magnētisms mūsu lielvalstī piekrita komunistiskajai partijai! Viss griezās ap to. Ne kāda tur VDK (Valsts drošības komiteja) pati par sevi tur neko nenoiteica. 16 miljoni komunistu, plecu pie pleca, visur priekšgalā – no brigadiera līdz ģenerālsekretāram. Un visnežēlīgais demokrātiskā centrālisma princips. Visi un visur bija pakļauti tieši šadai shēmai. Atcerieties, uz ko turējās partija? Uz paklausīgu un bezierunu lēmumu izpildi. Kādu – tas nav svarīgi. Visi tie bija darbības vārdi – uzdot, noteikt, rekomendēt, pastiprināt, paātrināt, atrast, nodrošināt un tā tālāk. Komandējošie darbības vārdi – tā es tos raksturotu. Uz tiem arī turējās. Atveriet jebkuru kongresu, plēnumu lēmumus – iznāks savdabīga darbības vārdu hronika, pateicoties kuriem, tika plānots uzcelt komunismu. Smieklīgi? Smieklī caur asarām. Taču pats paradokšālākais ir tas, ka šis darbības vārdu komplekss izrādījās universāls.⁵⁰³

Daudzas Latvijas problēmas, tai skaitā sociāli demogrāfiskās izmaiņas ne par labu pamatiedzīvotājiem radās arī bijušo LKP CK darbinieku, valdības un veselās rindas republikānisko ministriju un resoru dēļ, kuri pakļāvās PSKP CK un centra rīkojumiem, nododot savas tautas intereses. Var piekrist Evas Tompsones secinājumam:

„Vispār krievi labprāt pieņēma nacionālās elites, jo tās piekrita savas kultūras identitātes zaudēšanai un rusifikācijai. (..) Atšķirībā no aziātiskiem un āfrikāniskiem intelektuāļiem, kuri apzinājās, ka rietumu koloniālie saimnieki skatās uz viņiem no augšas, Centrālās un Austrumeiropas iedzīvotāji Krievijā tika sagaidīti ar atplestām rokām, ja viņi pieņēma krievu lingvistisko un kultūras identitāti. Nevar noliegt to laipnību, ar kādu krievi apsveica atteikšanos no vācu, poļu, ukraiņu, lietuviešu vai igauņu nācijas par labu viņu pašu (nācijai). Šos pārbēdzējus ne tikai pieņēma kā krievus, (..) bet pieņēma ar pateicību.”⁵⁰⁴

Latvijas kolonizācijas procesi visciešāk ir saistīti ar Latvijas komunistiskās partijas ilggadīgo vadītāju Jāņa Kalnbērziņa, Arvīda Pelšes un Augusta Vosa vārdu. Tieši šie „pārbēdzēji” tad arī bija visaktīvākie un dedzīgākie „lielās krievu tautas” un tās „brālīgās palīdzības” slavinātāji un Latvijas kolonizācijas sekmētāji. Īpaši tas izpaudās pēc latviešu nacionālkomunistu sagrāves 1959. gadā, kad Latvijā atkal strauji palielinājās migrantu uzplūdi. Tā, piemēram, rakstā „Lielās draudzības manifesti” A. Pelše pateicās Maskavai par latviešu tautas pārkrievošanas projektu un dedzīgi apsolvījās veicināt tā īstenošanu. Viņš apzīmēja krievu valodu par „Latvijas PSR darbaļaužu otro mātes valodu” un paziņoja, ka Latvijā tikšot iznīcinātas visas nacionālisma izpausmes, jo tās pašas no sevis neizzudīsot.⁵⁰⁵

503 Союз можно было сохранить, с.500.

504 Эва Томпсон. Имперское знание: русская литература и колониализм. // Перекрестки. №1-2, 2007, с.40.

505 Правда – 1961, 30 авг.

Savukārt A.Voss, attaisnojot neierobežoto migrāciju un Latvijas kolonizāciju, ar lepnumu paziņoja: „Mūsu republikā lielākā daļa darba kolektīvu ir daudznacionāli kolektīvi, parasti daudznacionāls ir arī vispārīglītojošo skolu, profesionāli tehnisko vidusskolu un augstskolu audzēkņu sastāvs. Miljoniem cilvēku ik gadus maina dzīvesvietu, nereti šķērsojot savienoto un autonomo republiku robežu.”⁵⁰⁶

Šajā laikā, kā visā Padomju Savienībā, ta arī Latvijā, tika sarakstīts un izdots milzums liels grāmatu skaits, kuras, tāpat kā bieži sarīkotās konferences, radīja šķietamību par „Ieņinskās nacionālās politikas” labklājību un panākumiem, par „nacionālā jautājuma atrisināšanu”. Patiesībā plaša starp zinātni, politiku un dzīvi kļuva arvien lielāka un draudīgāka. Daudzi sabiedrisko zinātņu speciālisti priekšroku deva cildinošu traktātu sacerēšanai, nevis nopietniem nacionālo attiecību pētījumiem. Tā rezultātā nacionālās attiecības atradās ārpus jebkādas analīzes un nopietnas kritikas. Desmitiem gadu ilgā laika posmā sakrātās negatīvās parādības tika ignorētas un iedzītas dziļumā. Pilnīgi ignorētas tika arī mazo nāciju pašsaglabāšanās tiesības.

Par gadu desmitiem īstenotās kolonizācijas rezultātiem var spriest no tā, ka pēc Padomju Savienības sabrukuma aiz Krievijas Federācijas robežām atradās 25289,5 tūkstoši krievu (17,4% no kopējā PSRS iedzīvotāju skaita 1989. gadā) un 4961 tūkstotis citu Krievijas Federācijas pamattautu personas (18,5% no viņu kopējā skaita).⁵⁰⁷

Krievu iedzīvotāji bijušās PSRS nacionālajās republikās bija kļuvuši par visvairāk denacionalizēto iedzīvotāju daļu šajās republikās, kuri vājāk par citiem apzinājās savas nacionālās saknes. Bet viņi nebija iekļāvušies arī nacionālo republiku dzīvē. Vismazāk integrēti bija margināli – mazkvalificētie un slikti iekārtotie strādnieki, kuri klejoja pa visu valsti, kā arī atvaļinātie militāristi un bijušie nomenklatūras darbinieki, kuriem bija absolūti privilēģēts stāvoklis. Pēc PSRS sabrukuma un daudzu jaunu, neatkarīgu valstu izveidošanās daudzi no viņiem par atgriešanos savās agrākajās dzīvesvietās pat nedomāja, bet palika tur, uz kuriem savulaik bija nosūtīti, vai kur bija ieradušies paši.

Pēc 1992. gadā veiktās socioloģiskās aptaujas datiem uz aizbraukšanu no Latvijas bija orientēti 14–15% krievu, bet uz palikšanu – 68%. 2013. gada sākumā Latvijā dzīvoja 531324 krievu, kas sastādīja 26,2% no Latvijas iedzīvotāju skaita.⁵⁰⁸

Par šodienas Krievijas varasviru attieksmi pret krieviem aiz tās robežām Sergejs Kara-Murza 2007. gadā rakstīja:

„Politikā un pat valsts orgāni KF (Krievijas Federācijā) ir norūpējušies par krievu tiesību aizstāvēšanu aiz robežas, piemēram, par skolēnu tiesībām mācīties krievu valodā Latvijā. Par to runā kā par tautiešu tiesību aizstāvēšanu, kaut arī tas acīmredzami ir

506 Сіпа – 1982. – 29.jūn.

507 Александр Вдовин. Подлинная история русских. XX век, с.400.

508 Diena – 2013, 19.jūl.

pretrunā ar realitāti. Jau vairāk nekā 15 gadus Latvija ir cita valsts, krievi tajā cīnās nevis par atgriešanos Krievijā, bet par Latvijas pilsonības iegūšanu un nav nekāda pamata nosaukt viņus par tautiešiem (šeit drošāk iederētos novecojušais vārds – ciltsbrāļi).⁵⁰⁹

Krievijas prezidents Vladimirs Putins, kā arī citi Krievijas Federācijas valstsvīri, vairākkārt ir aicinājuši krievus no bijušajām PSRS republikām (arī no Latvijas) atgriezties Krievijā, lai palīdzētu tai risināt aktuālās demogrāfiskās un ekonomiskās problēmas. Pašai Krievijai būtu svarīgi atgūt miljoniem savu tautiešu, kuri izklīduši pa visu plašo pasauli, citādi to pamazām aizpildīs cittautieši, kas pēdējos gados jau lielā mērā ir noticis. Līga Fjodorova par šo „tautiešu” atgriešanos savā dzimtenē raksta:

„Krievijas prezidenta un premjerministra aicinājums tautiešiem atgriezties savā etniskajā dzimtenē – Krievijā ir saprātīgs risinājums, kā veidot Latvijas un Krievijas diplomātiskās sarunas, jo jebkuram, kas savu etnisko piederību saista ar Krieviju, nevis lojalitāti pret Latvijas valsti, ir iespēja paklausīt savu tautiešu aicinājumam un izmantot Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 13. pantā paredzētās tiesības atgriezties savā valstī.”⁵¹⁰

Diemžēl šis aicinājums tā arī nav ticis sadzirdēts un uzklausīts. Līdz ar to arī padomju impērijas koloniālās politikas un Latvijas kolonizācijas sekas vēl arvien nav likvidētas.

509 Сергей Кара-Мурза. Демонтаж народа. – Москва, 2007, с.17.

510 Nevienam mēs Latviju nedodam, 236.–237.lpp.

Saīsinājumi

- ANO – Apvienoto Nāciju Organizācija
- AP – Augstākā padome
- APP – Augstākās padomes Prezidijs
- ASV – Amerikas Savienotās Valstis
- ATK – Aizsardzības tautas komisariāts
- ĀM – Ārlietu ministrija
- BKA – Baltijas kara apgabals
- BSKA – Baltijas sevišķais kara apgabals
- BS – Bruņotie spēki
- CSP – Centrālā statistikas pārvalde
- HES – hidroelektrostacija
- IETK – Iekšlietu tautas komisariāts
- Interfronte – Darbaļaužu Internacionālā fronte
- KF – Krievijas Federācija
- KK – kriminālkodekss
- KK(b)P – Krievijas Komunistiskā (boļševiku) partija
- Kominterne – Komunistiskā Internacionāle
- KPFSR – Krievijas Padomju Federatīvā Sociālistiskā Republika
- LKP – Latvijas Komunistiskā partija
- LK(b)P – Latvijas Komunistiskā (boļševiku) partija
- LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika
- LR – Latvijas Republika
- LSDSP – Latvijas Sociāldemokrātiskā Strādnieku partija
- LTF – Latvijas Tautas fronte
- LVA – Latvijas Valsts arhīvs
- MK – Ministru kabinets
- MP – Ministru padome
- MTS – mašīnu un traktoru stacija
- NKVD – Iekšlietu tautas komisariāts (no krievu valodas)
- PSKP – Padomju Savienības Komunistiskā partija
- PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

- SA – Sarkanā armija
SBF – Sarkankarogotā Baltijas flote
SMERŠ (Nāve spiegiem) – PSRS Aizsardzības tautas komisariāta Galvenā pretizlūkošanas pārvalde
Sovnarkoms – Tautas komisāru padome (no krievu valodas)
SZM – Strādnieku – zemnieku milicija
TASS – Padomju Savienības telegrāfa aģentūra
TKP – Tautas komisāru padome
UNO – Ukrainu nacionālistu organizācija
VCIK – Viskrievijas (Vissavienības) Centrālā izpildu komiteja
VDK – Valsts drošības komiteja
VDTK – Valsts drošības tautas komisariāts
VEF – Valsts elektrotehniskā fabrika
VK(b)P – Vissavienības Komunistiskā (boļševiku) partija
VĻKJS – Vissavienības Ļeņina komunistiskās jaunatnes savienība

Padomju impērijas koloniālā politika un Latvijas kolonizācija 1940-1990

Grāmatas autors **JĀNIS RIEKSTIŅŠ (1942)** ir vēsturnieks, daudzu dokumentu krājumu, t.sk. „Migranti Latvijā” (2002) autors. Pētījis masu deportācijas Latvijā un represijas pret latviešiem Padomju Savienībā 1937. un 1938. gadā.

94. lpp.

„PSRS vadība mērķtiecīgi iepludināja Latvijā simtiem tūkstošu migrantu un ar to palīdzību centās iznīcināt Latvijas tautas identitāti. Šīs politikas rezultātā latviešu kā pamatnācijas īpatsvars samazinājās no 77 procentiem līdz 52 procentiem.”
Latvijas Republikas Saeimas 1996. gada 22. augusta „Deklarācija par Latvijas okupāciju”.

97. lpp.

Vēstures doktore Ilga Apine raksta: „Cauri Latvijai izsijājās apmēram 4 miljoni cilvēku, tiešais pieaugums sastādīja apmēram 900 tūkstošus. Migrācija var būt ekonomiski pamatota, ar turpmāko adaptāciju. Bet šī migrācija bija masveidīgs, agresīvs uzbrukums ar sekojošu republikas kolonizāciju un militarizāciju. Satriecošas demogrāfiskās izmaiņas – latviešu īpatsvara samazināšanās no 4/5 līdz iedzīvotāju pusei – notika vienas paaudzes laikā.”

113. lpp.

Kalifornijas štata Irvainas universitātes profesors Reins Tagepere PSRS industrializāciju Baltijas republikās raksturo šādi: „Tā bija nozare, kurā līdzekļus ieguldīja krievi, tajā strādāja krievi, to vadīja krievi pēc pašu nospraustajiem mērķiem, izejmateriāli galvenokārt tika ievesti no Krievijas un lielākā daļa produkcijas tika eksportēta atpakaļ uz to. Visa tā izrāde saucas „Baltijas” industriālā attīstība tādēļ, ka padomju vara nolēma šo farsu iestudēt Baltijas valstu teritorijā.”